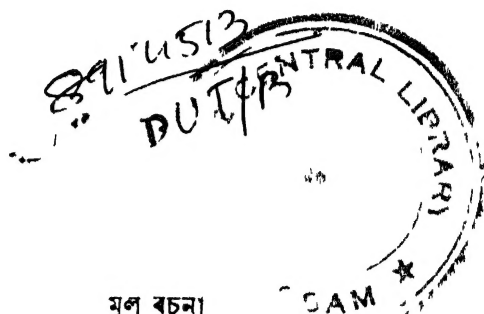

(মহাবরম পর্ব)

মূল রচনা

মৌর মোছাব্বফ হোচেন

অনুবাদ

খগেন্দ্র নাৰায়ণ দত্তবৰুৱা

এলবিএছ পাব্লিকেশ্যন

গোপীনাথ বৰদলৈ ৰোড

গুৱাহাটী : অসম

প্রকাশক

অপেক্ষা মাঝারি দস্ত বকরা

এলবিএছ পাব্লিকেশন

আমবাৰী • গুৱাহাটী — ১

প্রথম প্রকাশ : ১৯৮০ (অক্টোবৰ)

মূল্য . বাৰ টকা

ছপাটোহে :

বিচিত্রনাথায়ণ প্রিন্টিং প্রেস

আমবাৰী : গুৱাহাটী—১

মুখবন্ধ

বছৰৰ প্ৰথম চান্দ মাহৰ নাম মহৰ্বম্ । হিজৰীৰ ৬১ চনৰ ৮ মহৰ্বম তাৰিখত হজ্জৰত ইমাম হোচেন ঘটনাত্ৰমে সপৰিবাৰে কাৰাবালা ভূমিত উপস্থিত হয় আৰু এজিদ দ্বাৰা প্ৰেৰিত সৈন্যৰ হাতত বৰ্ণশ্ৰেণীত প্ৰাণত্যাগ কৰে । সেই শোচনীয় ঘটনা মহৰ্বম নামে প্ৰসিদ্ধ হৈছে । সেই ঘটনাৰ মূল আৰু কি কাৰণে সেই ভয়ানক যুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল, তাৰ নিগূঢ় তত্ত্ব বোধহয়, বহুতৰে অবগুপ্ত আছে । পাৰশ্য আৰু আবহ্য গ্ৰন্থৰ পৰা মূল ঘটনাৰ সাৰাংশলৈ “বিষাদ-সিদ্ধু” বিৰচিত হ’ল । প্ৰাচীন কাব্য-গ্ৰন্থৰ অবিকল অনুবাদ কৰি প্ৰাচীন কবিসকলৰ ৰচনা কোঁশল আৰু শাস্ত্ৰৰ মৰ্যাদা ৰক্ষা কৰা অত্যন্ত দুৰুহ । মহৰ্বমৰ মূল ঘটনাটি—প্ৰিয় পাঠক-পাঠিকাসকলৰ সহজতে হৃদয়ঙ্গম কৰি দিয়াই মোৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য । শাস্ত্ৰানুসাৰে পাপভয় আৰু সমাজৰ দৃঢ়বন্ধত বাধ্য হৈ “বিষাদ-সিদ্ধু”ত কেইটিমান জাতীয় শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিব লগা হ’ল, বিজ্ঞমণ্ডলী যদি কোনো প্ৰকাৰ দোষ বিবেচনা কৰে, সদয়ভাবে মাৰ্জ্জনা কৰিব ।

দেলছুৰাব, টাঙ্গাইল

হিজৰী ১৩০২ চন

}

গ্ৰন্থকাৰ

মূল গ্ৰন্থকাৰৰ পৰিচয়

“বিষাদ-সিদ্ধ” প্ৰণেতা মীৰ মোছাব্বফ হোচেন ১৮৪৮ খৃষ্টাব্দত নদীয়া জিলাৰ কুমাৰখালিৰ ওচৰৰ লাহিনীপাৰা গাঁওত জন্মগ্ৰহণ কৰে। চাকৰীৰ পদমৰ্যাদা অনুসাবে তেওঁলোকে বংশগত ভাবে “মীৰ” উপাধি লাভ কৰে।

মীৰ মোছাব্বফ হোচেন ৪০ বছৰ ধৰি সাহিত্যৰ সেৱা কৰিছিল। এই সাহিত্য সেৱাৰ মাজেদি দেশ আৰু সমাজত তেওঁৰ পৰিচয় সাহিত্যিক হিচাবে, তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ পৰিচয় পাইছে। তেওঁ যি সময়ত সাহিত্য সেৱাত হাত দিছিল তেতিয়া সাহিত্য সেৱাসকলৰ অনুবিধাৰ অন্ত নাছিল। তেতিয়া কাগজো প্ৰচুৰ ভাৱে পোৱা নগৈছিল। ছাপাখানাৰ সংখ্যা মুষ্টিমেয়। এনে সময়ত হোচেনে সাহিত্য চৰ্চা আৰম্ভ কৰে। গাঁওকে কিমান বাধা-বিঘিনিৰ মাজত তেওঁ সাহিত্য চৰ্চা কৰিব লগা হৈছিল সেৱা সহজ অনুমেয়।

মীৰ চাহাবৰ লিখিত গ্ৰন্থ খুব কম নহয়। তেওঁৰ সৰু-ডাঙৰ ২৫ খন কিতাপৰ বৰ্তমান সন্ধান পোৱা গৈছে। বিষাদ-সিদ্ধ ওলোৱাৰ লগে লগে সাহিত্য সমাজত আলোড়ন পৰে। ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰেও মীৰ চাহাবৰ সাহিত্য প্ৰতিভাক প্ৰশংসা কৰি গৈছে। এনেকুৱা বিপুল আৰু প্ৰাঞ্জল ভাষাত কোন মুছলমানে কিতাপ লিখিব পাৰে, মীৰ চাহাবৰ “বিষাদ-সিদ্ধ” ছপা হৈ ওলোৱাৰ আগতে কোনোৱে ধাৰণা কৰিব পৰা নাছিল। মীৰ চাহাবে “আজিজুন্নাহাৰ” নামৰ এখন মাহেকীয়া পত্ৰিকা উলিয়াইছিল। খুব সম্ভৱ এয়া মুছলমান সমাজৰ সৰ্ব্বপ্ৰথম মাহেকীয়া পত্ৰিকা। ক’ব পৰা কোন চনত এয়া সৰ্ব্বপ্ৰথম প্ৰকাশ হৈছিল, ছবৰ বিষয়—

বিস্তৃতিৰ একাৰ যবনিকা ভেদ কৰি এতিয়া তাৰ কোন সন্ধান পোৱা নাই ।

মীৰ চাহেবৰ দ্বিতীয় উপাদেশ গ্ৰন্থ “গাজী মিয়াৰ বস্তানী । ১৩০৬ চনৰ আকিন মাহত ৪০০ পৃষ্ঠাৰ এই বৃহৎ গ্ৰন্থ সৰ্ব্বপ্ৰথম প্ৰকাশিত হয় । “গাজী মিয়াৰ বস্তানী” উপন্যাসৰ ঠাচত লিখা, ইয়াত নাই, এনেবুৱা জিনিষ আৰু বিষয় তুল্লভ । পঢ়ি গলে ভাব হয় আমাক লক্ষ্য কৰি এই পুথিখন বোধহয় লিখিছিল, সকলো ছনীতি আৰু অনাচৰৰ বিৰুদ্ধে গাজী মিয়াই আঘাত কৰিছে-- এই আঘাত প্ৰত্যেকৰে পিঠিত পৰিছে । তুখৰ বিষয়, এই অমূল্য শিক্ষামূলক কিতাপখনৰ প্ৰকাশ বন্ধ হৈ গৈছে । সমাজৰ তীব্ৰ অসন্তোষ বোধহয় ইয়াৰ কাৰণ । মুঠতে বিবাদ-সিদ্ধুই মীৰ চাহেবৰ সমস্ত প্ৰভিভা আৰু সাহিত্য জাগ্ৰত কৰি ৰাখিছে । বিবাদ-সিদ্ধুৰ প্ৰত্যেকটি ভৰঙ্গ লহৰীয়ে আজিও তেওঁৰ জয়গান কৰি আছে ।

১৩১৮ চনত মীৰ মোশাব্বফ হোচেন পৰিণত বয়সত পৰলোক গমন কৰে ।

—প্ৰকাশক

উপক্ৰমণিকা

এদিনাখন প্ৰভু মহম্মদ প্ৰধান শিষ্যমণ্ডলীৰ লগত উপবেশন কৰি ধৰ্মোপদেশ প্ৰদান কৰি আছিল, তেনে সময়তে স্বৰ্গীয় প্ৰধান দূত “জেব্ৰাইল” তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি পৰম কৰুণাময় পৰমেশ্বৰৰ আদেশ বাক্য কৈ অন্তৰ্ধান হ’ল। স্বৰ্গীয় সৌৰভত চাৰিওফালে আমোদিত হ’ল। প্ৰভু মহম্মদ অলপ সময় গ্লানমুখে নীৰবে বহি থাকিল। শিষ্যসকলে তেওঁৰ তাদৃশ অৱস্থা দেখি ভয় খালে। কি কাৰণে প্ৰভু ইমান চিন্তিত হ’ল সেয়া কোনোৱে একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰি তেওঁৰ মুখৰ ফালে সত্য নৱনে চাই ব’ল। পবিত্ৰ বদনৰ মলিন ভাব দেখা পাই সকলোৱে নেত্ৰ বাষ্প-সলিলৰে পৰিপ্লুত হ’ল। কিন্তু কোনোৱে একো কথা সুধিবলৈ সাহস নকৰিলে।

প্ৰভু মহম্মদে তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ মলিন মুখলৈ চাই মনৰ ভাব গোপন কৰিব নোৱাৰি সুধিলে, “তোমালোক হঠাতে ছুখিত আৰু বিবাদত হৈ কিয় কান্দিব ধৰিছা ?”

শিষ্যসকলে হাতযোৰ কৰি ক’লে, “প্ৰভুৰ অগোচৰ কি হব। পাবে ? ভাৱবন্ত নাইবা নিশাশেষত পূৰ্ণচন্দ্ৰ যদি হঠাৎ মলিন ভাব ধাৰণ কৰে তেতিয়া তবাবোৰৰ জ্যোতি জ্বলি থাকে ? আমি আপোনাৰ চিৰ আজ্ঞাবহ। হঠাতে প্ৰভুৰ পবিত্ৰ মুখত মলিন ভাব দেখা পাই আমাৰ আশঙ্কা হৈছে। যিমান সময় আপোনাৰ সহায় আস্যৰ সদ্‌শ বিন্দুস ভাব বিজ্ঞান, সেই পৰ্য্যন্ত আমাৰ তৃঃখবেগ পৰিবৰ্দ্ধিত হব। আমি ভালকৈ বুজি পাইছো, সামান্য আঘাতত পৰ্ব্বত কম্পিত হোৱা নাই। সামান্য বায়ু প্ৰবাহত মহাসমুদ্ৰত প্ৰবল তৰঙ্গ উখিত হোৱা নাই। প্ৰভু ! অনুকম্পা প্ৰকাশেৰে সোনকালে ইয়াৰ হেতু ব্যক্ত কৰি অল্পমতি শিষ্যসকলক আশস্ত কৰক।”

ପ୍ରଭୁ মহମ্মଦେ ନବ୍ରତ୍ତାବେ କ'ଲେ, “ତୋମାଲୋକର ଭିତ୍ତବତ କୋନୋବା
ଏଜନବ ସନ୍ତାନେ মোବ ପ୍ରାণାଧିକ ପ୍ৰਿୟତମ ହାଚାନ-ହୋচେନବ পৰম ଅକ୍ৰ
ହେ উଟିବ, ହାଚାନକ ବିଷପାନ କৰাই মাৰিব আৰু ହୋচେନକ অଜ୍ଞା-
ଧାତେ মাৰিব ।”

এই কথা শুনি ଶିଷ୍ୟସকଳ ନିର୍ବିକ ହ'ল । କାବୋ মুଖତ কথা
ନାହି । କଣ୍ଠ, ବସନା କ୍ରମେ শুকাই আহিল । ଅଳପ সময় ପিছତ
ତେওଁଲୋକେ କবଳେ ধৰিলେ—“ପ୍ରଭୁବ ଅବିଦିତ একୋରେই ନାହି,
କାବ ସନ୍ତାନେ এনে সাଂସାତ୍ତକ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍ପତିତ କৰিব পাৰେ, সেয়া
ତୁନିଲେ ଆମି ପ্ৰତିକାରବ উপାୟ କৰিব ପାৰୋ । যদি সেয়া ব্যକ୍ତ
ନକৰେ, ତେନେହଲେ ଆମି ଆଜ୍ଞିସ୍ତେ ବିଷପାନ କৰି ଆତ୍ମବିସର୍ଜନ ଦିମ ।
যদি তেনে କৰୋতে পাপଅନ୍ତ হৈ নାବকী হବ লাগে, তেনେহলে
সকলୋৰে ଆଜ୍ଞି নিজ নিজ পত্নীসବক একেବାবে পৰিত্যাগ কৰিম ।
প୍ରାণ ଧକାଲৈকে ଶ୍ରୀବ মুখ নাচାওଁ, ଶ୍ରୀବ নামୋ নଲওଁ ।”

ପ୍ରଭୁ মহମ্মଦେ କ'ଲେ, “ଭାଈସକଳ । ଈଶ୍ବର ବାସ୍ୟତ ବାଧା ଦিবলৈ
এই ଜଗତତ କାବ সাଧା আছে, তେওଁବ আদেশ বଦ କৰিবলৈ କାବୋ
କ୍ଷମତା ନାହି । তେওଁବ আদেশ ଅলଜ୍ଞନୀୟ । ତୋମାଲୋକେ অবସ୍ୟ-
ନ୍ତାବୀ ঘটନା ଶ୍ରବଣ କৰି କିନ୍ତୁ অবলাସକଳବ মনତ ଘୁଞ୍ଚ ଦିବା ?
সেয়াওତୋ মহাপাপ । ତୋମାଲୋକର କୋନୋବା এଜନବ মনত ଘୁଞ୍ଚ
হব ବুলিয়েই মই মূল ব୍ରହ୍ମাস୍ତ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ইତନ୍ତତ: কৰিছো ।
ନিতାନ୍ତ যদি তୁନିবলৈ বাসନା হয়, কণ୍ଠ, শুনা :—“তোମାଲୋକର
ভিত্তব প্ৰିୟତম মাৰিয়াব এটি পୁତ୍ର সନ୍ତାନ ଜନ୍ମিব । সেই পুତ୍ରই জগ-
ତত এজ୍ଜিদ নামেবে খ্যাত হব, সেই এজ୍জিদে হাচାନ-হୋচେନব পৰম
অକ୍ৰ হৈ তেওଁଲୋକର ପ୍ରାণ বଧ কৰিব । যদিও এই পৰ୍ୟ্যନ୍ତ মাৰিয়াই
বিবাহ কৰা নାହି তথাপি এই অসীম ଜଗଦ্বିধান ଜগদীশ୍ବରব আদেশ
লଜ୍ଜন নহয়, କେতিয়াও নহয় । সেই অব্যକ୍ତ স୍ବকୌশলসମ୍ପন্ন আଦି-
ତীୟ প୍ରଭୁବ আদেশ କେতিয়াও ব্যৰ୍ଥ নহয় ।”

মাৰিয়াই ବର୍ଣ୍ଣସାକ୍ତୀ କৰି ପ্ৰତିଜ୍ଞା କৰিলେ, “ଜୀয়াই ଧକାଲৈକେ

ବିବାହର ନାମ ନଳର୍ଥ , ନିଜେ ଇଚ୍ଛା କରି କେତିୟାଓ ଡିବୋତାବ ମୁଖ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଚାଉଁ ।”

ପ୍ରଭୁ ମହମ୍ମଦେ କ’ଲେ, ପ୍ରିୟ ମାବିୟା, ଈଶ୍ବର କାର୍ଯ୍ୟ । ତୋମାର ହରେ
ଈଶ୍ବରଭକ୍ତ ଏଜନେ ଏନେକୂବା ପ୍ରେତିଜ୍ଞାତ ଆବଦ୍ଧ ହୋବା ନିତାନ୍ତ ଅହୁଚିତ
ଡେଉଁର ମହିମାବ ପାର ନାହିଁ, କ୍ଷମତାବ ସୀମା ନାହିଁ, କୌଶଳର ଅନ୍ତ ନାହିଁ ।”

ଅଳପଦିନ ପିଛତ ଏଦିନାଥନ ମାବିୟାହି ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାଗ କରି କୁଲୁଧ୍ବ *
ଲେଇଛି । সেই କୁଲୁଧ୍ବ ଏନେକୂବା ଅସାଧାରଣ ବିଷସଂଯୁକ୍ତ ହେ ଆହିଲ
ଯେ, ଡେଉଁ ବିଷର ଯନ୍ତ୍ରଣାତ ଭୂତଳତ ବାଗରି ବାଗରି ଅନ୍ଧିର ହେ ପରିଲ ।
ବନ୍ଧୁ-ବାନ୍ଧବର ସକଲୋରେ ମାବିୟା ଅନ୍ତୁହୁ ହୋବା ସଂବାଦ ଶୁନିଲେ । ନାନା
ଧବନର ଚିକିଂସା ହବଲେ ଧରିଲେ ; କିନ୍ତୁ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ବ୍ୟତିତ ଏକୋ-
ଡେଇ ଯନ୍ତ୍ରଣା ହ୍ରାସ ନହଲ । ମାବିୟାବ ଜୀବନର ଆଶା ଲେ ସକଲୋରେ
ନିବାଶ ହ’ଲ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତଦ୍ବିଷୟ ପ୍ରଭୁ ମହମ୍ମଦର କର୍ମଗୋଚର ହ’ଲ,
ଡେଉଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେ ମାବିୟାବ ଓଚରଲେ ଆହି ଈଶ୍ବର ନାମ ଲେ ବିଷସଂଯୁକ୍ତ
ସ୍ଥାନତ ଫୁଂକାର ପ୍ରଦାନତ ଉଦାତ ହ’ଲ । ଏନେ ସମୟତେ ଅର୍ଗୀୟ ଦୂତ ଉପ-
ସ୍ଥିତ ହେ କ’ଲେ, “ହେବା ମହମ୍ମଦ । କି କରିଛା ? ସାରସ୍ଥାନ । ଈଶ୍ବର
ନାମ ଲେ ଯନ୍ତ୍ର ପୂତ ନକରିବା । ଏସ୍ତା ଈଶ୍ବର ଲୀଳା । ତୋମାର ଯନ୍ତ୍ରତ
ମାବିୟା କେତିୟାଓ ଆବୋଗ୍ୟ ଲାଭ ନକରେ । ସାରସ୍ଥାନ । ଈଶ୍ବର ସମୁଚିତ
ଔଷଧ ଜ୍ଞୀ-ସହବାସ । ଜ୍ଞୀ ସହବାସର ପିଛତେଇ ମାବିୟାହି ବିଷୟ ବିଷୟଜ୍ଞ-
ପବା ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବ । ଈଶ୍ବର ବାହିରେ ଏହି ନିବାସନ ଔଷଧ ଜଗତତ
ଦିତୀୟ ନାହିଁ । “ଏସ୍ତା ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଅର୍ଗୀୟ ଦୂତ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହ’ଲ ।

ପ୍ରଭୁ ମହମ୍ମଦେ ଶିବାସକଳକ କ’ଲେ, “ଭାଈ ସକଳ ! ଏହି ବୋଗର
ଔଷଧ ନାହିଁ । ଏହି ଜଗତତ ଈଶ୍ବର ଉପଯୁକ୍ତ ଚିକିଂସା ନାହିଁ । ଏକମାତ୍ର
ଉପାୟ ଜ୍ଞୀ-ସହବାସ । ଯଦି ମାବିୟା ଜ୍ଞୀ-ସହବାସ କରିବଲେ ସନ୍ଥକ୍ତ ହବ,
ତେନେହେଲେ ଡେଉଁର ପ୍ରାଣ ବକ୍ଷା ହବ ପାବେ ।”

ମାବିୟା ଜ୍ଞୀ-ସହବାସତ ଅସନ୍ଥକ୍ତ ହ’ଲ । ଆନ୍ତରହତ୍ୟା ସହାପାପ
ପ୍ରଭୁ କର୍ତ୍ତକ ଏହି ଉପଦେଶ ଶୁନିବଲେ ଧରିଲେ । ପରିଶେଷତ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହ’ଲ
ଯେ, ଅଳୀତିବର୍ଣ୍ଣୀୟ କୋନୋ ବୃଦ୍ଧା ଜ୍ଞୀକ ଶାସ୍ତ୍ରାନ୍ତୁସାବେ ଶ୍ରବଣ କରି ଡେଉଁର

* କୁଲୁଧ୍ବ—ମିଳ, ପାନୀର ପରିସ୍ପର୍ଶେ ମିଳ ବ୍ୟବହାର କବା ନାସ୍ତସକ୍ତ ।

সৈতে সহবাস কৰিব। কাৰ্য্যত সেয়া ঘটিল। বিষম বোগৰ পৰা মাৰিয়া মুক্ত হৈ তেওঁৰ জীৱন বন্ধা হ'ল।

অসীম কৰুণাময় পৰমেশ্বৰৰ কৌশলৰ কণামাত্ৰ বুজি পোৱা মানব প্ৰকৃতিৰ সাধ্য নহয়। সেই অশীতিবৰ্ষীয়া বৃদ্ধা স্ত্ৰী কালক্ৰমত গৰ্ভৱতী হৈ এটি পুত্ৰ সন্তান প্ৰসব কৰিলে। মাৰিয়াই পূৰ্বতে স্থিৰ-সংকল্প কৰিছিল যে যদি পুত্ৰ হয়, তেতিয়াই মাৰি পেলাব। কিন্তু শূকোমল বদন মণ্ডলৰ প্ৰতি এবাৰ নয়ন-পাত কবোতেই বৈবীভাৱ অন্তৰৰ পৰা তিবোহিত হ'ল। হৃদয়ত স্মৃধুৰ বাৎশল্য ভাবৰ আবিৰ্ভাৱ হৈ তেওঁৰ মন আকষণ কৰিলে। তেতিয়া পুত্ৰৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিব ক'ত, নিজই প্ৰাণ দিবলৈ প্ৰস্তুত। নিজৰ প্ৰাণতকৈও তেওঁ এজিদ্দক ভাল পাবলৈ ধৰিলে। বয়োবৃদ্ধৰ সৈতে ভালপোৱাও বুদ্ধি হবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সময়ে সময়ে সেই নিদাৰুণ হৃদয় বিদাৰক বাক্য মনত পেলাই তেওঁ হুথিত হয়। কিছুদিন পিছত মাৰিয়াই দামেস্ক নগৰত স্থায়ীভাৱে বাস কৰাৰ বাসনা প্ৰভু মহম্মদ আক মাননীয় আলীৰ ওচৰত প্ৰকাশ কৰি অনুমতি প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। তেওঁ পুনৰ ক'লে, “এজিদ্দৰ কথা মই পাহৰা নাই হাচান-হোচেনৰ পৰা তাক দূৰৈত থকাৰ অভিলাষ কৰিয়েই মই মাদনা পাবত্যাগ কৰিবলৈ সক্ষম কৰিছোঁ।”

মাননীয় আলী সৰল আৰু সন্তুষ্টচিত্তে জ্ঞাতি-ভাতা মাৰিয়াৰ প্ৰাৰ্থনা গ্ৰাহ্য কৰি নিজ অধিকৃত দামেস্ক নগৰ তেওঁক অৰ্পণ কৰিলে। প্ৰভু মহম্মদে ক'লে, “মাৰিয়া। দামেস্ক কিয়, এই জগতৰ পৰা অন্য জগতলৈ গলেও ঈশ্বৰৰ বাক্য লঙ্ঘন নহয়।”

মাৰিয়া লজ্জিত হ'ল, কিন্তু পূৰ্ব সংকল্প পৰিত্যাগ নকৰিলে। কিছুদিন পিছতেই তেওঁ সপৰিয়ালে মদিনা পৰিত্যাগ কৰি দামেস্ক নগৰলৈ গমন কৰিলে আৰু তত্ৰতা ৰাজসিংহাসনত উপবেশন কৰি প্ৰজাপালন আৰু ঈশ্বৰৰ উপাসনাত অধিকাংশ সময় যাপন কৰিব ধৰিলে।

প্ৰভু মহম্মদ হিজৰী ১১ চনৰ ১২ ই ৰবিয়ুল আউত্ত্বাল সোম-

বাৰ বেলা ৭ বজাত পবিত্ৰভূমি মদিনাত পবিত্ৰ দেহ এৰি স্বৰ্গবাসী হ'ল। প্ৰভুৰ দেহত্যাগৰ ছয় মাহ পিছত বিধি কান্তেমা (প্ৰভু কন্যা হাচান-চোচেনৰ জননী মহাবীৰ আলীৰ সহধৰ্ম্মিণী) হিজৰী ১১ চনত পুত্ৰ আৰু স্বামীক এৰি জাহ্নাত (স্বৰ্গ) বাসিনী হ'ল। মহাবীৰ আলী হিজৰী ৪০ চনৰ বয়সত মাহৰ চতুৰ্থ দিবস বধিবাৰ দেহত্যাগ কৰিলে। তাৰ পিছতেই মহামান্য এমাম হাচান মদিনাৰ সিংহা সনত উপবেশন কৰি ধৰ্ম্মানুসাৰে ৰাজ্যপালন কৰিবলৈ ধৰিলে। দামেস্ক নগৰত এজিদ বনু:প্ৰাপ্ত হোৱাত পৰিবৰ্ণিত ঘটনা আৰম্ভ হ'ল।

মহৰম পৰ্ব

প্ৰথম প্ৰবাহ

“তুমি মোৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ । এই অতুল বিত্তৰ, সুবিশাল ৰাজ্য আৰু অসংখ্য সৈন্যসামন্ত সকলো তোমাৰ । দায়িত্বৰ ৰাজমুকুট অচিৰে তোমাৰ শিৰত শোভা পাব । তুমি এই ৰাজ্যৰ কোটি কোটি প্ৰজাৰ অধীশ্বৰ হৈ ভেৰ্তলোকক ৰক্ষণাবেক্ষণ, প্ৰতিপালন আৰু জাতীয় ধৰ্ম্মৰ উৎকৰ্ষ সাধন ৷ বি সৰ্ব্বদা পূজিত আৰু সকলোৰে আদৰ্শ হবা । কোৱা, তোমাৰ কিহৰ অভাব ? কেনেকুৱা মনস্তাপ, মই চিন্তা কৰি পাব পোৱা নাই । তুমি সকলো সময়তে উদাসমনে বিকৃতমনৰ চিন্তা, অযথা চিন্তাত, অযথা স্থানত ভ্ৰমণ কৰি দিনে দিনে শুকাই আৰু ক্লীণ হৈ গৈছা । সময়ে সময়ে যেন একেবাৰে বিবাদ-সিদ্ধান্ত নিমগ্ন হৈ জগতৰ সমুদায় আশা-আকাংক্ষা জলাঞ্জলি দি আত্মবিশ্বাসত প্ৰস্তুত হৈছা—ইয়াৰে বা কাৰণ কি ? মই পিতা, মোৰ ওচৰত একোকে গোপন নকৰিবা । মনৰ কথা অকপট ভাৱে প্ৰকাশ কৰা । যদি অৰ্থৰ আবশ্যক হৈ থাকে, ধনভাণ্ডাৰ কাৰণে ? যদি ৰাজসিংহাসনত উপবেশন কৰি ৰাজ্যভাৰ স্বহস্তেৰে গ্ৰহণ কৰাৰ বাসনা হৈ থাকে—কোৱা, মই এই মুহূৰ্ত্ততে তোমাক মহামূল্য ৰাজবেশেৰে সু-সজ্জিত কৰি ৰাজমুকুট তোমাৰ শিৰত অৰ্পণ কৰি—এতিয়াই তোমাক সিংহাসনত উপবেশন কৰাওঁ । মই স্বচক্ৰে তোমাক ৰাজকাৰ্য্যত নিয়োজিত হোৱা দেখিবলৈ পালো, নহ'ব বিশ্বং সংসাৰ পৰিত্যাগ কৰিব পাৰিলে তাতোকৈ ঐহিকৰ সুখ কি আছে ? তুমি মোৰ একমাত্ৰ পুত্ৰবদ্ৰ । মই পুনৰ কি কয়—তুমি মোৰ অকৰচক্ৰ

মনি, মন্তকৰ অমূল্য মনি, হৃদয়ভাণ্ডাৰৰ মহামূল্য বস্তু, জীৱনৰ জীৱনীশক্তি, আশাতক অসময়ত মঞ্জুৰিত, আশা-মুকুল অসময়ত মুকলিত, আশা-কুসুম অসময়ত প্ৰফুল্লিত। বাচা, সকলো সময়তে তোমাৰ মলিন মুখ আৰু বিষৰ্ণ ভাব দেখি মই একেবাৰে হতাশ হৈছোঁ, জীৱনৰ আশা পৰিত্যাগ কৰিছোঁ। ঈশ্বৰে তোমাৰ মঙ্গল কৰক, মনৰ কথা অকপটে মোৰ ওচৰত প্ৰকাশ কৰা। মই পিতা হৈ মনৰ বেদনাত আজি তোমাৰ হস্তধাৰণ কৰি কৈছোঁ, সকলো কথা মন খুলি মোৰ আগত কি কাৰণে প্ৰকাশ নকৰা ?” মাৰিয়াই অকলশৰে অভিযোগ সহকাৰে এজিৎক এইবোৰ কথা কলে।

এজিৎ দীৰ্ঘ নিঃশ্বাস পৰিত্যাগ-পূৰ্বক কবলৈ অগ্ৰসৰ হৈও একো কথা কব নোৱাৰিলে। কণ্ঠবোধ হৈ জিহ্বাত জডতা আহিল। যাহাৰ আসক্তি এনেকুৱা শক্তি যে, পিতাৰ ওচৰত মনোভাব প্ৰকাশ কৰাৰ সুযোগ পোৱা সত্ত্বেও মনোভাব প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে। সাধাৰণীভাৱে চেষ্টা কৰিও মুক্তহৃদয়ে প্ৰকৃত মনৰ কথা পিতাকক বুজাব নোৱাৰিলে। বহুকষ্ট কৰি “জয়” শব্দটো উচ্চাৰণ কৰিলে, কিন্তু সেই শব্দ স্পষ্টকৈ মাৰিয়াৰ কৰ্ণগোচৰ নহল। কথা যেন অশ্ৰুজলত ডুবি গ’ল, শব্দটি মাত্ৰ পানীমাত্ৰই সাৰ হ’ল। গাওঁস্থলৰ পৰা বন্ধঃস্থল পৰ্য্যন্ত বিবাদ বাৰিৰে সিক্ত হবলৈ ধৰিলে। সেই বিবাদ বাৰি প্ৰবাহ দৰ্শন কৰি অনুভূত মাৰিয়া আৰু অধিক দুখানলত দক্ষীভূত হবলৈ ধৰিলে। পানীৰে অগ্নি নিৰ্বাপিত হয়, কিন্তু প্ৰেমাগ্নি অন্তৰত প্ৰজ্জ্বলিত হৈ প্ৰথমতে নৱন ছুটিৰ আশ্ৰয়ত বাষ্প সৃষ্টি কৰি, পৰিণামত পানীত পৰিণত হৈ ধাৰাবাহে ববলৈ ধৰে। সেই পানীৰে হয়তো বাহুবল্লি সহজতে নিৰ্বাপিত হব পাৰে, কিন্তু মনৰ অগ্নি বিগুণ, চতুৰ্গুণ, শতগুণ হৈ জ্বলি উঠে। এজিৎ ৰাজ্যৰ প্ৰয়াসী নহয়, সৈন্য-সামন্ত আৰু ৰাজমুকুটৰ প্ৰত্যাশী নহয়, ৰাজসিংহাসনৰ আকাঙ্ক্ষীও নহয়। তেওঁ যি বস্ত্ৰৰ প্ৰয়াসী, তেওঁ যি মহামূল্য ধনৰ প্ৰত্যাশী, সেয়া তেওঁৰ পিতাৰ মনৰ অপোচৰ, বুদ্ধিৰ অপোচৰ। পুত্ৰৰ ইচ্ছা অৱস্থা দেখি মাৰিয়া খুব হৰ্ষিত আৰু চিন্তিত হ’ল।

শেষত অশ্রুসম্বরণত অক্ষম হৈ বাষ্পাকুল লোচনে পুনৰ্বার কবলৈ
ধৰিলে, “এজিদ্। তোমাৰ মনৰ কথা মোৰ ওচৰত ব্যক্ত কৰা।
অৰ্থেৰে হওঁক বা সামৰ্থ্যেৰে হওঁক, বুকি কোশলৰে হওঁক, যি কোনো
প্ৰকাৰে হওঁক, তোমাৰ মনৰ আশা মই পূৰ্ণ কৰিয়েই। তুমি মোৰ
যত্নৰ বড়, অধিতীয় স্নেহাধাৰ। তুমি পাগলৰ দৰে হওঁক, অবি-
বেকৰ দৰে সংসাৰবজ্জিত হৈ পিতা-মাতাক অসীম দুখসাগৰত
উটুৱাই, বনে বনে, পবতে পৰিতে, ঘূৰি ফুৰি অমূল্য জীৱনক তুচ্ছ-
জ্ঞান কৰি বোনোবাদিনাখন হয়তো আশ্বাসভাৱী হৈ এই কিশোৰ
বয়সত মৃত্তিকাশায়ী হ'বা, এই ভাবি মোৰ প্ৰাণ নিত্যই আকুল
হৈছে, একোতেই স্থিৰ হ'ব পৰা নাই। জীৱন যেন দেহ এৰি যাওঁ
যাওঁ কৰিছে, প্ৰাণ পখী যেন দেহ-পিঞ্জৰা এৰি উৰি যাব খুজিছে।
কোৱা বাছা! কোন প্ৰাণেৰে মাৰিয়াই তোমাৰ মৃতদেহত শেষ
বসন (কাফন) পিন্ধাই মৃত্তিকাত প্ৰোথিত কৰিব।”

এজিদে ক'লে, “পিতা:। মোৰ দুখৰ অন্ত নাই। এই দুখৰ
সীমা নাই, উপশমৰ উপায় নাই। মই নিকপায় হৈ জগতৰ আশাৰ
পৰা একেবাৰে বহুদূৰৈত আঁতৰি আঠোঁ। মোৰ বিষয় বিভব,
ধনজন, ক্ষমতা, সকলো অতুলনীয় সেয়া মই জানো। মই অৰোধ
নহয়, কিন্তু মোৰ হৃদয় যে মোহিনী-মৃতিৰ স্মৃতিস্তম্ভ নয়ন-বাণত
বিন্ধ হৈছে, সেই বেদনাৰ উপসম নাই। পিতা:। সেই বেদনাৰ
প্ৰতিকাৰৰ উপায় নাই। থকাহেঁতেন, মই কলোহেঁতেন। পুনৰ কব
নোৱাৰো। ইমান দিনে অতি গোপনে মনতে বাধিছিলো, আজি
আপোনাৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্থ্য কৰি মনৰ কথা যিমানদূৰ পাবো ব্যক্ত
কৰিলো। পুনৰ কোৱাৰ মোৰ সাধ্য নাই। হয় দেখিব, নহলে
শুনিব,—এজিদ বিষপান কৰি য'ত শোকতাপৰ নাম নাই, প্ৰণয়ত
হতাশা নাই, অভাৱ নাই আৰু আশা নাই, কোনো নিৰ্জন স্থানত
এই পাপময় দেহ ত্যাগ কৰি সেই পবিত্ৰধামলৈ গুচি গৈছে।
ইয়াতকৈ অধিক কব নোৱাৰো, ক্ষমা কৰিব।” এজিদৰ কথা শেষ

নৌহওতেই বৃদ্ধা মহিষী এগছি স্বৰ্গ যন্তি আশ্রয় কৰি সেই নিৰ্জন
এবমধ্যলৈ আহি একাবত দণ্ডায়মান হৈ ব'ল। এজিৎ আৰু-বেৰে
ঠিক হৈ জননীৰ পদচুম্বন কৰি পিতাৰ পদধূলি গ্ৰহণান্তৰ সেই স্থানৰ
পৰা প্ৰস্থান কৰিলে।

দামোদৰাধিপতি মহিষীক অভ্যর্থনা কৰি অতি যত্নসহকাৰে
স্বচন্দৰ* কাষত বহুৱাই কবলৈ ধৰিলে, “মহিষী! তোমাৰ
কথামতে আজি বহু যত্ন কৰিও কৃতকাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰিলো, মনৰ
কথা একোতে ভাঙি নকলে। পৰিশেষত নিজেও বান্দিলে মোকো
কন্দুৱালে। সি ৰাজ্যধনৰ ভিখাৰী নহয়, অৰিনথৰ ঐশ্বৰ্য্যৰ ভিখাৰী
নহয়; মাত্ৰ ক'লে যে, মোৰ আশা পূৰ্ণ নহয়। শেষত যি ক'লে
মুখলৈ অনা নাযায়, তাৰ হৈছে, যেন কোনোবা মায়াবিনী মোহি-
নীৰ কপত মুক হৈ এনেকুৱা মোহময় অৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈছে।”

ৰাজমহিষী অতি কষ্টেৰে মস্তক উত্তোলন কৰি কম্পিতকণ্ঠেৰে
কবলৈ ধৰিলে, “মহাৰাজ! মই বহু সন্ধান কৰি গম পাইছোঁ, আৰু
এজিৎদেও মোৰ ওচৰত আভাষ দিছিল,—আবহুল জকাৰক বোধ
হয় জানে?”

মাবিয়াই ক'লে, “ভেঙুক বহুদিনৰ পৰাই জানো।”

“সেই আবহুল জকাৰৰ স্ত্ৰীৰ নাম জয়নাব।”

ওঁ, ওঁ ঠিক হৈছে। মোৰ সৈতে কথা কোৱাৰ সময়ত ‘জয়’
পৰ্য্যন্ত কৈ পুনৰ কব নোৱাৰিলে।” মাবিয়াই পুনৰ ক'লে, ওঁ!
সেই জয়নাব কি?”

মোৰ মূৰ। সেই জয়নাবক দেখা পালেইতো এজিৎ পাগল।
মোৰ ওচৰত কান্দি কান্দি কৈছিল, মা! যদি মই জয়নাবক নাপাওঁ,
পুনৰ মোক দেখা নোপোৱা, নিশ্চয়ই জানাজাকৈ* ককিনবন্ত
ভাবুভাসনত ধৰাশায়ী দেখিবা।” এই পৰ্য্যন্ত কৈ ক্ৰন্দনবত অৱস্থাত

* স্বচন্দ পাচি'লক। বহুতে বে স্বচন্দ লক ব্যৱহাৰ কৰে, সেয়া সম্পূৰ্ণ
জয়।

* জানাজা—মৃতকৰ শবীৰৰ সদনতিৰ উপাসনা।

ସହିଯିବେ ପୁନଃ କବଳେ ଧରିଲେ, “ଯୋବ ଏଜିଦେଇ ସଦି ଜୀବିବ ନାଥାକିଲ, ଏଇ ଜୀବନ ଆଜି ଧନ ବଢ଼ାବେଇ ବା ପ୍ରୟୋଜନ କି ?”

ଯାବିୟା କ’ଲେ, “ସହିଯି ! ତୁମି ଯୋକ କି କବିବଳେ କୋରା ?”

“ସହି କି କମ ? ଏଜିଦର ଯାତେ ପ୍ରାଣ ବଢ଼ା ହେଉ ଥାବେ ଉପାୟ କରକ । ଆପୁନି ବର୍ତ୍ତମାନ ଥାକୋତେ ଆପୋନାର ସାଧ୍ୟାତୀତ କି ?”

ଯାବିୟା ଧୂଳି କବି ଉଠି ଯାବଳେ ଉଠୁତ ହ’ଲ, ବୁଝା ସହିଯିବେ ହସ୍ତ ଧରାବ ଲଗେ ଲଗେ ପୁନଃ ବହି କବଳେ ଧରିଲେ, “ପାପୀ ସକଳେ ସେଇ କାଷ୍ଠ୍ୟ କବିବ ପାବେ । ସହି ପୁନଃ ଏନେ କଥା ଶୁନିବ ଖୋଜା ନାହି । ତୁମି ଏନେ କଥା କି ଯୋବ କର୍ମକ କଲୁସିତ ନକରିବା । ନିଜର ଜିହ୍ବାବେ ତେନେ ପାପ କଥା କି ପୁନଃ ଅପକ୍ଷିତ ନକରିବା । ତାସି ଚୋରା ଧର୍ମ-ପୁଣ୍ୟକର ଉପଦେଶକ କଥା ? ପରଜୀବ ପ୍ରତି କୁତାବେ ସି ଏବାର ନୃଷ୍ଠି ଦିସେ, କୋନୋ ପ୍ରକାର କୁତାବର କଥା ମନର ଭିତରତ ଉଦ୍‌ବିତ ହେଉ, ଡେଉଁଲୋକେ ନବକ ‘ଜାହାଜ୍-ମ’ତ ବାସ କବିବ ଲାଗିବ ଆଜି ଇହକାଳର ବିଚାରତୋ ନିଜେ ଦେଖିବଳେ ପାଇଛା । ଲୋହଦଣ୍ଡର ଦ୍ଵାରା ଶତ ଆତ୍ମାତେବେ ପରଜୀବୀର ଅସ୍ତିତ୍ଵ ଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଚର୍ମ ଲୁହ କବି ଜୀବନାନ୍ତ କରା । ଏଇ କଥା ଜାନୋ ଏଜିଦର ମନତ ଏବାବୋ ଉଦୟ ହୋରା ନାହି ? ପ୍ରଜାବ ଧନ, ପ୍ରାଣ, ସ୍ଵାଧୀନ, ଜାତି ଏଇ ସମୁଦାୟର ବଢ଼ାକର୍ତ୍ତା ବଞ୍ଚା । ଏଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବହେଳା କବିଲେ ବଞ୍ଚା ଜିନ୍ଦଗୀ ଓଡ଼ିବତ ଦାୟୀ ହବ ଲାଗିବ, ପରିଣାମତ ନବକର ଡେଜୋମୟ ଅଗ୍ନିତ ଦହୀଭୂତ ହେ ଉଦ୍‌ବିତ ହବ ଲାଗିବ । ତାତେଓ ନିସ୍ତାର ନାହି । ସେଇ ଉଦ୍‌ବିତ ପରା ପୁନଃବୀର ଗଠିତ ହେ ପୁନଃବୀର ଶାନ୍ତିଭୋଗ କବିବ ଲାଗିବ । ଏନେକୂରା ଶୁକ ପାପର ଅନ୍ତରାଳନ କରା ନୂବେତ ଧାଉଁକ, ଶୁନିବଳେଓ ପାପ । ଏଜିଦେ ଆତ୍ମବିନାଶ କବିବ ଖୋଜେ କରକ, ତାତେ ହୁଏ ନାହି । ଧ ଧ ଏଜିଦ— ଧ ଧ କିନ୍ତୁ ସହସ୍ର ଏଜିଦେ ଏଇ କାରଣତ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କବିଲେଓ ଯାବିୟାବ ଚକ୍ରତ ଏକ ବିନ୍ଦୁ ଚକ୍ର ପାନୀ ଓଲୋରା ନୂବେତ ଧାଉଁକ, ବରଂ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଉଥିବେ ଜିନ୍ଦଗୀ ଧନ୍ୟବାଦହେ ଦିବ । ଏଟି ପାପୀ ଜଗତର ପରା ବହିଷ୍କୃତ ହ’ଲ ବୁଲି ଜିନ୍ଦଗୀର ସମୀପତ ଏଇ ଯାବିୟା ସେଇ ଜଗତ ପିତାବ ନାମତ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ସାଧୁବାଦ ସମର୍ପଣ କବିବ । ପୁଣିର ଅନ୍ତରାଳନ, ତାବ ପ୍ରାଣ ବଢ଼ାବ କାରଣେ ଜିନ୍ଦଗୀର ବାକ୍ୟ ଲଭିବ କବି ଯାବିୟା ଜାନୋ ସହାପାପୀ ହବ । ତୁମି ଜାନୋ

ইয়াকে বিচৰা মহিষী ? যোব প্ৰাণ থাকোতে সেয়া নহব, মাৰিষী জীয়াই থাকোতে সেয়া কেতিয়াও নহব ।”

বৃদ্ধা মহিষী অলপ আগবাঢ়ি আহি দৃঢ়ভাবে মহাবাজৰ হস্ত ধাবণ কৰি কাতবভাবে কবলৈ ধৰিলে, “চাওঁক মহাবাজ ! এজিদ যি কান্দত পৰিছে, তেনেকুৱা কান্দত জগতৰ বহুতো ভাল ভাল মানুহো পৰিছিল, শ শ ঋষি, মুনি, ঈশ্বৰভক্ত মহাতেজস্বী জিতেন্দ্ৰিয়, মহাশক্তি বিশিষ্ট মহাপুৰুষও এই কান্দত পৰি তৰুজ্ঞান হেৰুৱাইছিল, তাৰ কোনো সীমা সংখ্যা নাই। আসক্তি, প্ৰেম আৰু ভালপোৱাৰ কথা ধৰ্ম্ম কিতাপতো আছে। চিন্তা কৰিলে পোৱা যায় মানুহৰ মনতে ভালপোৱাৰ জন্ম, ইয়াৰ শিক্ষা দিব নালাগে, দেখ দেখ কৈ কোনো-ৰেও শিক্ষা নলয়, ভালপোৱা স্বভাবতেই জন্মে। বাদশাহ নামদাৰ ! এয়া নতুন ঋকো নহয়। আপুনি যদি মনোযোগ দি শুনে, মই এই প্ৰণয়প্ৰসঙ্গ বহুতো দিব পাবো, দৃষ্টান্ত দিব পাবো। জগতত শ শ ভালপোৱাৰ জন্ম হৈছিল, বহুতেই ভাল পাইছিল, তেওঁলোকৰ কীৰ্ত্তি-কলাপ আজি পৰ্য্যন্ত কিয়, জগত বিলয় নোহোৱা পৰ্য্যন্ত মানৱজন্ম-স্বত সমভাবে অঙ্কিত থাকিব। আপুনি হয়তো কব পাত্ৰ-পাত্ৰী বিবেচনা লাগে ? ভালপোৱাৰ ৰূপ সমুদ্ৰ যেতিয়া হৃদয়াকাশত মানস-চক্ৰৰ আকৰ্ষণত ফীত কৈ উঠে, তেতিয়া পাত্ৰপাত্ৰী জ্ঞান নাথাকে। পিতা, মাতা সংসাৰ, ধৰ্ম্ম, এনেকুৱা কি ঈশ্বৰকে মনত থাকে নে নাই সন্দেহ। এনে অৱস্থাত এজিদৰ দোষ ক’ত ? এই নৈসৰ্গিক কাৰ্য্য নিবাৰণ কৰিবলৈ এজিদৰ কি ক্ষমতা আছে ? যিয়ে নকওঁক কিয় মহাবাজ ! ভালপোৱাৰ ক্ষমতা অসীম ।”

মাৰিষাই ক’লে, ‘মই জানো ভালপোৱাৰ দোষ দিছোঁ ? ভালপোৱাতো ভাল কথা মানব শৰীৰ ধাবণ কৰি যাৰ হৃদয়ত ভালপোৱা নাই, সেয়া জানো মানুহ ? প্ৰেমশূণ্য হৃদয় জানো হৃদয় ? এজিদৰ ভালপোৱাতো তেনে ভালপোৱা নহয়। তুমি একোকে বুজিব পৰা নাই।’ মহিষী ক’লে “মই বুজিছোঁ, আপুনি বুজিব পৰা

নাই। চাওঁক মহাবাহু, মোৰ এনে অৱস্থাতেই ঈশ্বৰ সদায় হৈ পুত্ৰ দিছে। এই জগতত সংসাৰী মাতেই পুত্ৰ কামনা কৰি থাকে। বিশ্বৰ বিভিন্ন ধৰ্ম-সম্পত্তি বহুতৰেই আছে; কিন্তু উপযুক্ত পুত্ৰবদ্ৰ কাৰ ভাগ্যত কেইটি থাকে কওঁকচোন? পুত্ৰকামনা কৰি মানুহে কি যে নকৰে? ঈশ্বৰৰ উপাসনা, ঈশ্বৰভক্ত আৰু ঈশ্বৰপ্ৰেমিক মানুহৰ অনুগ্ৰহৰ প্ৰভাৱা, যথাসাধ্য দীনচুখীৰ ভৰণ-পোষণৰ সাহায্য প্ৰভৃতি যিমান প্ৰকাৰ সংকাৰ্য্যত মনৰ আনন্দ ওপজে, সম্ভাৱন, কামনাও মানুহে তাকেই কৰি থাকে। আপুনি ঈশ্বৰৰ ওচৰত কামনা কৰি পুত্ৰধন লাভ কৰা নাই। ময়ো পুত্ৰলাভৰ কাৰণে এই বৃদ্ধ বয়সত বন্ধ বিদীৰ্ণ কৰি এই শোণিতবিন্দু ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্যত উছৰ্গা কৰা নাই। দয়াময় ভগৱানৰ অযাচিত আৰু বিনাযত্নত আমি উভয়ে এই পুত্ৰলাভ কৰিছোঁ। অগ্ৰপন্থ বিবেচনা কৰি ক্ৰোধ প্ৰকাশ কৰিব লাগে। যি এজিদৰ মুখ এক মুহূৰ্ত্ত নেদেখিলে জ্ঞানশূণ্য হয়, যি এজিদক সকলো সময়তে ওচৰত পায়ো আপোনাৰ চোৱাৰ হেপাহ নপলাই, অন্তৰেৰে আপুনি জানো তেওঁৰ অমঙ্গল কামনা কৰিব পাৰে? মইতো সকলো জানো, এসময়ত এই এজিদক প্ৰাণে মাৰিব খুজিছিল, পাৰিলে জানো? সেই মুখ দেখি হাতৰ অস্ত্ৰ হাততে বৈ যোৱা নাছিল জানো? অস্ত্ৰঘাতে পুত্ৰৰ প্ৰাণবধ কৰা দূৰৈত থাকঁক, কোলাত লৈ বাৰে বাৰে মুখচহ্নন কৰিও দেখোন মনৰ সাধ পলোৱা নাছিল ”

মাবিয়াই ক’লে “তুমি যোক কি কৰিবলৈ কোৱা ?”

মহিবীয়ে ক’লে, “কি কৰিবলৈ কম? যেনেকৈ ধৰ্ম্ম বন্ধা হয়। আনৰ ওচৰত নিন্দনীয় হব নালাগে, অথচ এজিদৰ প্ৰাণ বন্ধা হয়, তেনে কোনো উপায় অৱলম্বন কৰা উচিত।”

“উচিত বুজিছোঁ, কিন্তু কোনো উপায় বিচাৰি পোৱা নাই। মূল কথা বাতে ধৰ্ম্ম বন্ধা হয়, ধৰ্ম্মোপদেষ্টাৰ আজ্ঞা লঙ্ঘন নহয়, অথচ প্ৰাণাধিক পুত্ৰৰ প্ৰাণবন্ধা হয়, এয়া হলেই যথেষ্ট। পৰনিন্দাৰ ভয়

কিহব ? যি মুখেৰে মাগুহে এবাৰ নিন্দা কৰে, সেই মুখেৰে সুখ্যা-
তিৰ গুণ গান কৰিবলৈ কিমান সময় লাগে ?”

মহিষী ক’লে, “আপুনি একোকে কৰিব নালাগে, একো কবও
নালাগে, কিন্তু একো কামতে বাধা দিব নোৱাৰিব। যাবহানৰ লগত
পৰামৰ্শ কৰি মই সকলো কাম কৰিম। যেতিয়া ধৰ্ম্মবিকাক, ধৰ্ম্মৰ
অবমাননা ধৰ্ম্মোপদেষ্টাৰ আজ্ঞালঙ্ঘনৰ অনুমাত্র সত্তাবনা দেখিবলৈ
পায়, তেতিয়া বাধা দিব, আমি ক্ষান্ত হম।”

মহাৰাজে মহাসন্তোষ মনে হস্ত চুশ্বন কৰি ক’লে, ‘সেয়া যদি পাৰা,
তেনেহলে তাতোকৈ সন্তোষৰ বিষয় আৰু কি হব পাৰে ? এজিদিব
অবস্থা দেখি মোৰ মনত যি কষ্ট হৈছে, সেয়া মাত্র ঠাখৰেহে জানে।
যদি সকলো দিশ বন্ধা কৰি কাৰ্য্য উদ্ধাৰ কৰিব পাৰা, তেনেহলে
সৰ্ব্বপ্ৰকাৰ মঙ্গল, এজিদিবো প্ৰাণ বন্ধা হয়, আৰু মই নিশ্চিতভাৱে
ঈশ্বৰ-উপসনা কৰিব পাৰোঁ।”

শেষৰ কথাখিনি শ্ৰবণ কৰি বুদ্ধা মহিষী অনুকূলভাৱে বিজ্ঞাপন
সূচক মন্তক সঞ্চালন কৰিলে। তেতিয়া তেওঁৰ মনত কি কথা আছিল
সেয়া প্ৰকাশ নকৰিলে। আকাৰ-ইচ্ছিতেৰে পতিবাক্যত সন্মতি দি
মোঁনবল্বন কৰিলে। মোঁন যেন কথা ক’লে, ‘এই সংকল্পই স্থিৰ’।

দ্বিতীয় প্ৰবাহ

মহাৰাজৰ সৈতে মহিষীৰ পৰামৰ্শ হ’ল। এজিদিে কথাৰ সূত্ৰ পাই
বিশেষ সতৰ্কতাৰ সৈতে আকুল জবাবৰ ওচৰলৈ ‘কাচেদ’ পঠিয়াগে।

পাঠক ! কাচেদ যদিও বাৰ্ত্তবাহক, সাধাৰণ ডাক অনা-নিয়া
পত্ৰবাহক নহয়। বাজপত্ৰ বাহক, অথচ সত্য আৰু বিচক্ষণ—মহামতি
মুছলমান লিখক সকলে এনে লোককে ‘কাচেদ’ বুলি নিৰ্দেশ কৰি
গৈছে। সুগম্ভীৰ, সত্যবাদী, সূত্ৰী নহলে কাচেদ পদ পাব নোৱাৰে।
দুস্ত আৰু ‘কাচেদ’ত সামান্য প্ৰভেদ, ‘কাচেদ’ দূতৰ সমতুল্য আৰু
মাননীয় নহয়। বিশেষভাবে মনোনিৱ্ত কৰি আৰম্ভল জবাবৰ ওচৰলৈ

কাচেম পঠোৱা হৈছিল। আবদুল জব্বাৰ ভদ্ৰবংশসম্বৃত, অৱস্থাও বেয়া নাছিল, স্বচ্ছন্দে ভদ্ৰভাবে জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰিব পৰা সামৰ্থ্য আছিল। কিন্তু তেওঁৰ ধনৰ প্ৰতি অত্যন্ত লোভ আছিল। কেনেকৈ দুপইচা উপাৰ্জন কৰিব, কেনেকৈ নিজৰ অৱস্থা উন্নতি কৰিব, কি উপায়েৰে ঐশ্বৰ্য্যশালী হৈ সুখস্বচ্ছন্দে সংসাৰ যাত্ৰা নিৰ্বাহ কৰিব, এই চিন্তাতে সকলো সময়তে তেওঁৰ মন আৱদ্ধ হৈ আছিল। তেওঁৰ একমাত্ৰ স্ত্ৰী জয়নাৰ স্বামীৰ অৱস্থাতেই পৰিতৃপ্তা আছিল, কোনো বিষয়ে তেওঁৰ উচ্ছ আশা নাছিল। যি কোনো অৱস্থাতে সতীত্বৰ পালন কৰি সংসাৰযাত্ৰা নিৰ্বাহ কৰাৰ তেওঁৰ আন্তৰিক ইচ্ছা আছিল। ধৰ্মচিন্তাতো তেওঁ উদাসীন নাছিল। আবদুল জব্বাৰ স্ত্ৰী পুৰুষ নহলেও তেওঁৰ প্ৰতি তেওঁ ভক্তিমতী আছিল। স্বামী সেৱা কৰাই যে স্বৰ্গলাভৰ সুপ্ৰশস্ত পথ, সেয়া তেওঁৰ হৃদয়ত সৰ্বদাই জাগ দি আছিল। লৌকিক সুখত তেওঁ সুখী হব খোজা নাছিল, ভাল পোৱাও নাছিল, ভুলতেও ধৰ্মপথৰ পৰা কেতিয়াও এক পদ বিচলিত হোৱা নাছিল। আবদুল জব্বাবে নিজৰ অদৃষ্টক ধিয়াই সময়ে সময়ে এজিদ্ৰ ঐশ্বৰ্য্য আৰু এজিদ্ৰ কপলাবণ্যৰ কথা ব্যাখ্যা কৰিছিল। তেনে ক্ষেত্ৰত সতীসাধনী জয়নাৰ মনে মনে নিভাস্ত ক্ষুণ্ণ হৈছিল। কেতিয়াবা অহস্য হৈ কৈছিল—“ঈশ্বৰে যাক যেনেকৈ ৰাখিছে তেনে অৱস্থাত পৰিতৃপ্ত হৈ কাষমনে তেওঁৰ ওচৰত কৃতজ্ঞতা স্বীকাৰ কৰা কৰ্তব্য। আনৰ ধন, আনৰ ৰূপ দেখি নিজৰ অদৃষ্টক ঘিৰা দিয়া বুদ্ধিমানৰ কাম নহয়। চাওঁক, জগতত কিমান মানুহ, আপোনাতকৈও দুখী আৰু আনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল কৰা মানুহ আছে, সেয়া হিচাব কৰিব পৰা নাযায়। ঈশ্বৰৰ বিবেচনা অসীম। মানুহৰ এনেকুৱা কি সাধ্য আছে যে তেওঁৰ বিবেচনাত দোষাবোপ কৰিব পাৰে? অজ্ঞ মানুহসকলে একো জুবুজাকৈ বহু সময়ত তেওঁৰ কৃত কাৰ্য্যৰ প্ৰতি দোষাবোপ কৰে। কিন্তু তেওঁ ইমান মহান, এনেকুৱা বিবেচক, যিজনৰ কাৰণে যি সম্ভৱ, যি জনে যি বন্ধা কৰিব পাৰে, তেওঁ সেয়াই দিছে। তেওঁৰ বিবেচনাত তেওঁ কাকো কোনো

বিষয়ত বঞ্চিত কৰা নাই। কৃতজ্ঞতাৰ সৈতে তেওঁৰ গুণপোৱাই আমাৰ সৰ্ব্বপ্ৰথম কৰ্তব্য।”

জীৱ কথাত আবহুল জবাবে কোনো উত্তৰ দিয়া নাছিল, কিন্তু কথা শুনি তেওঁ খুব ভাল পোৱা নাছিল। তেওঁৰ মত এনেকুৱা যে, ধন-সম্পত্তি নহলে জগতত সুখী হ'ব পৰা নাযায়। গতিকে তেওঁ সকলো সময়তে অৰ্থ চিন্তাতে ব্যস্ত আছিল, ব্যবসায় বাণিজ্যত যেতিয়া যি সুবিধা বুলি ভাবিছিল তেতিয়াই সেয়াই অবলম্বন কৰিছিল। ৭চৰ বজাৰৰ আন আন ব্যবসায়ীসকলৰ লগত লদায় উপস্থিত থাকি তেওঁ অর্থোপাৰ্জনৰ পথ অনুসন্ধান কৰিছিল, যাত্ৰা খোৱা সময় চোৱাহে ঘৰত আছিল। আজি জন্মৰূপে স্বামীৰ আহাৰ নিজ হাতে তৈয়াৰ কৰি স্বামীৰ সন্মুখত পৰিবেশন কৰিলে। স্বামীয়ে যাতে আনন্দ মনে আহাৰ কৰিব পাৰে, সেই বিষয়ে সাধী লতী পৰম যত্নবতী। এনেয়ে উৰুপ্ৰদেশ ভাৰোপৰি জলন্ত অনলৰ উত্তাপ। এই উত্তম তাপত জন্মাবৰ মুখখন বস্তুবৰ্ণ ধাৰণ কৰিছে, ললাট আৰু নাসিকাৰ অগ্ৰভাগত বিন্দু বিন্দু মুক্তাৰ দৰে বৰ্মবিন্দুই শোভা কৰিছে। গণ্ডদেশৰ পৰা বৈ বুকুৰ বসন পৰ্য্যন্ত স্ৰুতি গৈছে। পৃষ্ঠবসনৰতো কথাই নাই, ইমান তিৰিছে যে, সেই সিক্তবসন ভেদ কৰি পৃষ্ঠদেশৰ সূদৃশ্য কাস্তি ফুটি ওলাইছে। পৰিহিত বস্ত্ৰৰ স্থানে স্থানে চিন্মাহীৰ চিহ্ন। আবহুল জবাবে এয়া লক্ষ্য কৰি ক'লে, “তুমি যে কোৱা, ঈশ্বৰে যেনেকৈ যি অৱস্থাত ৰাখে তেনে অৱস্থাতে সন্তুষ্ট থাকিব লাগে; কিন্তু তোমাৰ এই অৱস্থা দেখি মই কেনেকৈ সন্তুষ্ট হৈ থাকোঁ ? মই যদি ধনবান হলোহেঁতেন মোৰ যদি কিছু অৰ্থৰ সংস্থান থাকিলেহেঁতেন, তেনেহলে তোমাৰ ইমান কষ্ট নহলেহেঁতেন। স্থান বিশেষে, পাত্ৰবিশেষে ঈশ্বৰৰ বিবেচনা নাই, এয়া বৰ দুখৰ কথা। তোমাৰ এই শৰীৰ জানো অগ্নিৰ উত্তাপ সহনৰ যোগ্য ? এই শৰীৰে জানো ইমান পৰিশ্ৰম সহ্য কৰিব পাৰে ? চোৱাচোন, এই দৰ্পনত এবাৰ তোমাৰ মুখখন, কেনেকুৱা দেখিছে।”

আবদুল জব্বাবে এই কথা কৈ এখন দৰ্পণ তেওঁৰ জীৱ মুখৰ আগত দাঙি ধৰিলে। জয়নাবে তৎপ্ৰতি লক্ষ্য নকৰি দৰ্পণখন গ্ৰহণ পূৰ্বক উপবেশন স্থানৰ এক পাৰ্শ্বত থৈ গম্ভীৰ হৈ ক'লে, “জীৱ কৰ্তব্য কি?”

আবদুল জব্বাবে ক'লে, “সেয়া মই জানো। মোৰ অৱস্থা ভাল হোৱা হলে মই অসংখ্য দাসদাসী ৰাখি দি তোমাৰ সকলো কাম কৰিলাহেঁতেন। তেতিয়া তুমি ইমান পৰিশ্ৰম, ইমান কষ্ট কেতিয়াও সহ কৰিব নালাগিলহেঁতেন।

জয়নাবে ক'লে, “আপুনি যিয়েই নকওঁক, মই তেনে অৱস্থাত সুখী নহলোহেঁতেন। আপুনি বোধহয় ভাবিছে, যিসকলৰ বহুতো দাস-দাসী আছে, মণিমুক্তাৰ অলঙ্কাৰ আছে, বহুগুলা বজ্জাদি আছে তেওঁলোকে জগতত সুখী—সেয়া নাভাবিব, মনৰ সুখেই যথার্থ সুখ।”

আবদুল জব্বাবে ক'লে, “সেয়া একো কথাই নহয়। টকা থাকিলে সুখৰ অভাব নাই? মই এজিদৰ দৰে ঐশ্বৰ্য্যশালী হোৱা-হেঁতেন তোমাক কিমান সুখত ৰাখিব পাৰিলোহেঁতেন। ঐশ্বৰে টকা-পইচা দিয়া নাই, কি কৰিম, মনৰ ইচ্ছা মনতে ৰ'ল।”

গম্ভীৰ ভাবে জয়নাবে ক'লে, “তেনে কথা নকব। শাহজাদা এজিদৰ দৰে আপুনি ক্ষমতাবান নাইবা ধনবান হলে মোৰ দৰে কুস্তী জীৱ প্ৰতি আপোনাৰ ভালপোৱা নজািয়লহেঁতেন। আপোনাৰ নয়নে মোক দেখা পালে ঘৃণা কৰিলেহেঁতেন। ঐশ্বৰৰ সৃষ্টি অভি বিচিত্ৰ। কাকো তেওঁ সীমাবিশিষ্ট কৰি ৰূপবতী কৰা নাই। উচ্চ আসনত বহিলে আপোনাৰ মন সেইকপে উচ্চকপতেই মোহিত হ'লহেঁতেন। অৱস্থাৰ পৰিবৰ্তনে মানুহৰ মনৰ পৰীক্ষা হয়।”

“অৱস্থাৰ পৰিবৰ্তন হলেই জানো শ্ৰণয়, মায়া, মমতা, ভদ্ৰতা আৰু সুহৃদ ভাবৰ পৰিবৰ্তন হয়?”

“হীন অৱস্থাৰ পৰিবৰ্তনত অৱশ্যে অলপ পৰিবৰ্তন হয়,— অলপ

কিয়ং? প্রায়ে পৰিৱৰ্ত্তন হয়। চাৰিওকালে লক্ষ্য কৰিলে বহু দেখা পাব। যিসকল ধনপিপাসু অৰ্থকে যি সকলে ইহকাল পৰকালৰ সুখ সাধন বুলি ভাবে, অৰ্থলোভত অতি ভয়ানক কাৰ্য্য কৰিবলৈ তেওঁলোকে অকণো চিন্তা নকৰে, অৰ্থ আদৰৰ আৰু যত্নৰ ভালপোৱা বস্তুটোও অৰ্থলোভত বিসৰ্জন দিবলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰে।

কুণ্ঠ হৈ আবহুল জবাবে ক'লে, “এই কথা একা প্ৰকাৰ মোতেই খাটিলে। তুমি যিয়ে নোকোৱা, জগতৰ সমুদায় ঐশ্বৰ্য্য একেলগ কৰি মোৰ আগত ৰাখিলেও মই মোৰ ভালপোৱা পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰো। সকলোৰে মূল্য আছে, ভালপোৱাৰ মূল্য নাই। যেতিয়া মূল্যই নাই, তেতিয়া তাৰ লগত আন বস্তুৰ তুলনাই বা কি, কথাই বা কি?”

আবহুল জবাবৰ আহাৰ শেষ হ'ল। বীতিমতে হস্তমুখাদি প্ৰক্ষালন কৰি বাৰসান্নৰ হিচাব পত্ৰাদি লবলৈ ব্যস্ত হ'ল। বাৰসান্নৰ সাহায্যকাৰী ওচৰ সঙ্কীৰ্ণ ওচমানৰ কথা চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। ঘৰৰ পৰা যাত্ৰা কৰিবলৈ ওলোৱাৰ মুহূৰ্ত্ততে ওচমান আতি ব্যস্তভাবে আহি ক'লে, “আবহুল জবাব! দামেস্কৰ পৰা এজন কাচেদ আহিছে—অতি ব্যস্ত, পৰিশ্ৰান্ত আৰু ক্লান্ত। তেওঁ তোমাকে অন্বেষণ কৰিছে। তুনিলো, তেওঁৰ ওচৰত দামেস্কাৰিপতিৰ আদেশপত্ৰ আছে।

ওচমানৰ মুখত এই কথা শুনি ঘৰৰ পৰা ছবমূৰকৈ ওলাই আহিল। কাচেদে ঈশ্বৰৰ শুনাশুবাদ কৰি দামেস্কাৰিপতিৰ বন্দনাৰ পিচত অতি বিনীতভাবে আবহুল জবাবৰ হাতত শাহী নামা প্ৰদান কৰিলে।

আবহুল জবাবে শত শত বাৰ সেই শাহী-নামা চুহন আৰু শ্ৰবণ কৰি কাচেদৰ বখাৰোগ্য অভ্যৰ্থনা কৰিলে। শাহী-নামাখন লৈ ঘৰৰ ভিতৰলৈ গ'ল। ঘৰৰ ভিতৰত বিশেষ ভক্তি-সহকাৰে শাহী-নামাখন পাঠ কৰিলে। তাত লিখা আছে,—

“সভ্রান্ত আবহুল জবাব !”

ভোমাক জনাওঁ যে, দামেস্কাধিপতিয়ে ভোমাব লগত সাক্ষাৎ কৰিবৰ মানসে ভোমাক শ্রবণ কৰিছে। অবিলম্বে বাজধানীত উপস্থিত হৈ বাজপ্ৰসাদলাভেৰে সৌভাগ্যবান জ্ঞান কৰা।

প্ৰধান উজীৰ—
মাবহান।”

আবহুল জবাবে শাহী-নামা পাঠ কৰি নিজকে সৌভাগ্যবান বুলি জ্ঞান কৰি জয়নাবক ক’লে, “মই এতিয়াই দামেস্ক যাত্ৰা কৰিম। মই এনেকুৱা কি পুণ্য কাৰ্য্য কৰিছোঁ যে, স্বয়ং বাদশাহে মোৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিব ইচ্ছা কৰিছে। ঈশ্বৰেহে জানে ভবিষ্যত কি আছে ?”

আবহুল জবাবৰ এই সংবাদ শ্রবণত প্ৰতিবেশীসকলে আচৰিত হ’ল। আবহুল জবাবৰ সৌভাগ্য। সকলোৱে একবাক্য আবহুল জবাবৰ গুণজ্ঞান কৰি ক’লে “আবহুল জবাবৰ কপাল কুলিল”, সমবয়সী সকলে ক’লে, “ভাই তুমিতো ভাগ্যবন্ত বাদশাহৰ ওচৰত পৰিচিত হলা। সন্মানসহ বাজদৰবাৰলৈ আমন্ত্ৰিত হলা, আমাৰ কথা মনত ৰাখিবা।”

আবহুল জবাব বাজধানীলৈ যোৱাৰ কাৰণে ব্যতিব্যস্ত হৈ পৰিল। আত্মীয় স্বজন আৰু আন আন প্ৰতিবেশীসকলৰ পৰা আৰু জয়নাবৰ পৰা বিনম্ৰভাবে বিদায় গ্ৰহণ কৰিলে। শাহী দৰবাৰলৈ গমনোপযোগী বিবিলাক বসন তেওঁৰ আছিল, তৎসমস্ত সংগ্ৰহ কৰি দামেস্ক নগৰাভিমুখে গমনাৰ্থে তেওঁ প্ৰস্তুত হ’ল। প্ৰতিবেশী সকলে সহাস্যবদনে তেওঁৰ প্ৰশংসাগান কৰি স্ব-স্ব আবাসলৈ উভতি গ’ল। জয়নাবৰ চক্ষু দুটি বাষ্পসলিলেৰে পৰিপূৰ্ণ হ’ল। মনৰ উল্লাসত আবহুল জবাব ইমান বিহ্বল হৈ পৰিছিল যে, যাত্ৰাকালত প্ৰিয়তমা জয়নাবক এবাবো মনৰ কথা কোৱাৰ সময় পৰ্য্যন্ত নহল, সামান্য-ভাবে বিদায় গ্ৰহণ কৰি দ্বিভিত্ত পদ্ধতিৰে বাজদৰ্শন বুলি যাত্ৰা কৰিলে। পদমৰ্ষ্যাৰ এনেকুৱাই কুহক।

তৃতীয় প্ৰবাহ

এজিদ্দৰ সিৰাই সিৰাই শোণিত বিন্দুৰ প্ৰতি পৰমাণু-অংশত, প্ৰতি হাস-প্ৰহাসত, শয়নে সপোনে জয়নাব লাভৰ চিন্তা অন্তৰত অবিৰাম ভাবে কাম কৰি আছে। কিন্তু সেই চিন্তাৰ উপৰিও আন এটি চিন্তা স্তম্ভকৃত ঘূৰিব ধৰিছে। একে সময়তে একেটা মনত দুই প্ৰকাৰৰ চিন্তা অসম্ভব। কিন্তু মূলকাৰ্য্যৰ কৃতকাৰ্য্যতা লাভৰ আশাত অথচ এটি চিন্তা বা কল্পনাক আশ্ৰয় কৰি কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত অবতীৰ্ণ যে হৰদ্বী নোৱাৰি, এনে নহয়। প্ৰথম চিন্তাত কৃতকাৰ্য্য হোৱাৰ আশাত বাহ্যিক চিন্তাতে প্ৰবল হৈ উঠে। চিন্তাৰ আধাৰ মস্তক কিন্তু ভাল-পোৱাৰ চিন্তা মস্তকত উদ্ভিত হৈ একেবাৰে হৃদয়ৰ অন্তঃস্থান অধিকাৰ কৰি বহে। সেয়া যোঁতহাই মনত উদ্ভিত হয়, হৃদয়ত বেদনা লাগে, হৃৎপিণ্ডত আঘাট কৰে, হৃদয়তস্থী বেহাগ ৰাগত বাজি উঠে। আপাতত এজিদ্দ বাহ্য চিন্তাতেই মহাবাস্তৱ। কাৰণ এই চিন্তাৰ মাজত জবসা নিৰাশা সকলো আছে। গতিকে পূৰ্ণভাৱৰ বিকিৎ পৰিৱৰ্তন বোধ হৈছে। এজিদ্দৰ নয়ন, ললাট আৰু মূখশ্ৰীত যেন ভিন্ন ভাব আঁকিত দেখিলেই বোধ হয়, যেন কোনো দগ্ধীভূত বিকৃত ধাতুৰ ওপৰত কিফিৎ বজতৰ প্ৰলেপ আছে। হঠাৎ দোখলেই চাকচিক্য-বিশিষ্ট বজতপাত্ৰ বুলিয়ে ভ্ৰম হয়, কিন্তু মনোনিবেশ কৰি লক্ষ্য কৰিলে, সমাৱৃত বিকৃত ধাতুৰ পৰমাণু অংশ নয়ন গোচৰ হৈ চাকচিক্যবিশিষ্ট উজ্জলভাব যেন বহু দূৰলৈ আঁতৰি যায়। পুৰবাসীসকল আৰু অমাত্য সকলে ৰাজপুত্ৰৰ তাদৃশ বাহ্যিক প্ৰসন্নভাব দৰ্শন কৰি মহা আনন্দিত হ'ল।

মাৰহানে ক'লে, “ৰাজকুমাৰ। মহাৰাজ বৰ্ত্তমান নাথাকিলে আপুনি কেতিয়াও ইমান কষ্ট নাপালেহেঁতেন।”

এজিদ্দে ক'লে, “পুত্ৰৰ স্বাধীনতা ক'ত ? কি কৰিম, পিতা ৰণমাৰ্গে পিতাৰ অমৃতত কোনো কাৰ্য্যতে আগ্ৰসৰ হোৱা পুত্ৰৰ পক্ষে অস্বীকৃত। মই হাচান-হোচেনৰ ওকত নহয়, শাহজাদা বুলিও মাথ

ନକସା, ନୃପତିବେ ଡେଉଁଲୋକର ନାମନ୍ତ ନକସା, সেই କାବେଣି
 ପିତା ମହାବିବକ୍ତ । ଆକୌ ଅନ୍ତରା ବିଚାରତ ଶ୍ରବଣ ପ୍ରାଣ ବଦ କରି
 ଆର୍ଷସିଦ୍ଧ କରିବିଲେ ନାହିଁ ନକସା, ଇଚ୍ଛାଓ ନକସା । ଲୋକାନବାୟ
 ତାବୋପରି ଲୋକନିନ୍ଦା । ମହାବାଜେ ଯିଥିନି ଇଚ୍ଛା ଦିଛି, ତାତେଇ
 ମନସ୍କାମନା ସିଦ୍ଧି ଆକ ି ଲାଗେ ? ଧର୍ମ ବିକା ନହେଲେ ଡେଉଁ କୋନୋ
 କାମତେ ବାଧା ନିଦିଷ୍ଟ, ଶ୍ରୋହି ଯଥେଷ୍ଟ । ି ମନ୍ତ୍ରଣା କରି କାର୍ଯ୍ୟ ଆବଦ୍ଧ
 କବା ହେଛି, ଯଦି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହବ ପାବୋ, ତେନେହେଲେ ଅନ୍ୟ ପଥ ଲୋଚାର
 ଆବଶ୍ୟକ ଜାନୋ ଆଛି ? ଏତି ଶୁକ ଯା ପାମପତ୍ରର ମୂର୍ତ୍ତ ବଦନ କବା
 ବା ପ୍ରୟୋଜନ ଜାନୋ ଆଛି ? ନବହତ୍ୟା ମହାପାପ ”

ହଠାତ୍ ଚାଦିନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବାଜ ଶୁନା ଗଲ । ଏଜିଦେ କଲେ, “ଅସମସ୍ତ
 ଆନନ୍ଦବାଦ କି କାବେ ? ବୋଧହୁଅ ଆକୂଳ ଜବାର ଆଚିଛି ।”
 ଉଭୟେ ତନ୍ତ୍ରତାବେ ଦବାର ଅଭିମୁଖେ ଅଗ୍ରସର ହଲ । ବାଜକର୍ମଚାରୀ-
 ସକଳର ପ୍ରତି ଯେନେ ଆଦେଶ ଦିଆ ହେଛି, ସେବା ସକଳୋରେଇ ପ୍ରୀତି
 ପାଳିତ ହେଛି । କୋନୋ କାମତେ ବିଶ୍ୱାସୀ ହୋବା ନାହି । ଦବାର
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗମନପଥ ଶ୍ରୋଣୀବଦ୍ଧ ସୈନ୍ୟସକଳ ଏତିସ୍ଥାଓ ଯଥାସ୍ଥାନତ ଦତ୍ତା-
 ଶ୍ରୀ । ପଥତ କାଚେଦର ଲଗତ ଦେଖା ହଲ । କାଚେଦେ ଅଭିବାଦନ
 କରି ନିବେଦନ କରିଲେ, “ବାଜ ଆଦେଶ ପ୍ରୀତିପାଳିତ ହେଛି । ଆକୂଳ
 ଜବାର ସମାଦେବେ ଗୃହିତ ହେଛି । ମହାବାଜ ଆମ ଦବାର ବଦଧାନ୍ତ କରି
 ଆକୂଳ ଜବାରର ସୈନ୍ତେ ଧୋଚମହଲତ ଆଛି ।” କାଚେଦେ ପୁନଃ
 ଅଭିବାଦନ ପୂର୍ବକ ଯଥାସ୍ଥାନତେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଲେ ।

ଏଜିଦେ ମାରବାନର ଲଗତ ଆନନ୍ଦ-ମନ୍ଦିରତ ଉପସ୍ଥିତ ହେ ମହାବାଜକ
 ଅଭିବାଦନ କରିଲେ ଆକ ବାଜାଜା ପ୍ରୀତିପ୍ରସନ୍ନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନତ ଉପବେଶନ
 କରି ଆକୂଳ ଜବାରର ସୈନ୍ତେ ମହାବାଜର କଥୋପକଥନ ଶୁଣିବିଲେ ଉତ୍ସୁକ
 ହେ ବଲ ।

ଆକୂଳ ଜବାବେ ବିଶେଷ ସନ୍ତୁଷ୍ଟତା ସୈନ୍ତେ ଜାତୀୟ ସନ୍ତୋଷ ବଦ୍ଧ
 କରି ହାତଯୋବକି ମହାବାଜର ଓଚରତ ବହି ଆଛି । ପୁତ୍ରର ପରାମର୍ଶତ
 ଏଜିଦର ଜନନୀରେ ସ୍ୱାମୀକ ଯି କୈଛିଲ, ଯି କଥାର ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବିଲେ

পৰামৰ্শ দিছিল, মাৰিয়াই অৱিকল তেনেভাবে কবলৈ ধৰিলে,—
 “আকুল জবাব। মোৰ ইচ্ছা, তোমাক সকলো সময়তে মোৰ
 ওচৰত ৰাখিব খোজো। কোনো ধৰণৰ ৰাজকাৰ্য্যত নিযুক্ত ৰাখিব
 খোজা নাই। কাৰণ সময়ে সময়ে নানা প্ৰকাৰ চিন্তাত চিন্তিত হ'ব
 লাগিব, মন্ত্ৰীসকলৰ আদেশ শুনিব লগা হ'ব পাৰে। অথচ ৰাজ-
 মীতি অমুসাৰে কোনো প্ৰকাৰ পদমৰ্য্যদা ৰক্ষা কৰা তোমাৰ পক্ষে
 কঠিন হৈ উঠিব পাৰে। কসত তুমি হাকিয়াতৰ পাত্ৰ হ'বৰ সম্ভাৱনা।
 মোৰ ইচ্ছা যে, তোমাক নিশ্চিতভাৱে ৰাজপৰিবাৰৰ মাজত ৰখাৰ।”

হাতযোৰ কৰি আকুল জবাবে ক'লে, “মই আপোনাৰ দাস,
 আজ্ঞাবহ ভৃত্য, যি আদেশ দিব, শিৰোধাৰ্য্য কৰি সেৱা প্ৰতি-
 পালন কৰিম। মোৰ সৌভাগ্য যে মই আশা কৰাতকৈ অতিৰিক্ত
 ভাৱে আদৃত হৈ ৰাজসমীপত উপবেশনৰ স্থান পাইছো।”

মাৰিয়াই কলে, “আকুল জবাব। মোৰ মনোগত অস্তিত্ব
 প্ৰধান উজীৰ মাৰৱানৰ মুখত প্ৰণে কৰি তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন
 কৰা। মোৰ উপসমাৰ সময় অতীতপ্ৰায়, মই তোমাৰ পৰা আজিলৈ
 বিদায় ললো।”

মাৰিয়া খোচমহলৰ পৰা নিষ্ক্ৰান্ত হ'ল। মন্ত্ৰী মাৰৱানে বাদ-
 শাহৰ প্ৰতিনিধিস্বৰূপ কবলৈ ধৰিলে, “মাননীয়া আকুল জবাব
 চাহেব। আমাৰ ইচ্ছা যে, ৰাজসংসাৰৰ পৰা আপোনাৰ নিত্য-
 নিয়মিত ৰাজোচিত বায়োপযোগী সম্পত্তি প্ৰদানপূৰ্বক অধিষ্ঠীয়া
 ৰূপযোৱন সম্পন্ন, বহুগুণবতী, নিকল চন্দ্ৰাননা, মহামাননীয়া
 ৰাজকুমাৰী চালেহাৰ সহিত শাস্ত্ৰসজ্জত পৰিণয় সূত্ৰেৰে আবদ্ধ কৰি
 এই দামেস্ক নগৰত আপোনাক স্থায়ী কৰি ৰখাৰ। আপোনাৰ
 মন্তামত কি ?

আকুল জবাবৰ কৰ্ণত এই প্ৰস্তাৱ প্ৰবেশ কৰাৰ লগে লগে মনৰ
 আনন্দত বিভ্ৰান্ত হৈ কিছু সময় উদ্ভৱ দিব পৰা নাছিল। এজিদ্ৰ
 জগীক বিবাহ কৰিব, স্বাধীনভাবে ব্যৱস্থিধানৰ কাৰণে সম্পত্তিও

পাব, ইয়াতকৈ সুখৰ বিষয় আৰু কি হ'ব পাৰে ? জীৱনত তেওঁ আশা নকৰা, অস্তাবনীৰূপে আজি সেয়া তেওঁৰ ভাগ্যত দাঙি লৈছে। ইয়াৰে সকলো কৰিব পাৰে। মন্ত্ৰী মুখত এই বাক্য জ্বৰণ কৰি আবহুল জব্বাৰ কিছুসময়ৰ কাৰণে আত্মহাৰা হৈ পৰিল ; লগে লগেই সন্মতিসূচক অভিপ্ৰায় জনালেহেঁতেন, কিন্তু হৰ্ষবিহ্বলতাই অলপ সময়ত তেওঁৰ বাকশক্তি হৰণ কৰিলে। কিছু সময় পিচত, “মন্ত্ৰীবৰ ! মোৰ পৰম সৌভাগ্য। ৰাজ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য।”

মাৰৱানে ক'লে, “আপোনাৰ অঙ্গীকাৰৰ কাৰণে আমিও পৰ-মানন্দ লাভ কৰিলো। সকলো প্ৰস্তুত, এতিয়াই এই সভাতেই এই শুভলগ্নত শুভকাৰ্য্য সুসম্পন্ন হওক।”

পূৰ্বৰ পৰাই এজিদে সকলো প্ৰস্তুত কৰি ৰাখিছিল। মাৰৱানক ইজিত দিয়াৰ লগে লগে পুৰোহিত, অমাত্যবৰ্গ, পৰিয়ালবৰ্গ সকলোৰে একেলগে উপস্থিত হ'ল। মঙ্গলবাদ্য বাজিবলৈ ধৰিলে। পুৰোহিতৰ আদেশমতে এজিদ পাত্ৰীপক্ষৰ প্ৰতিনিধি সাব্যস্ত হ'ল, মাৰৱান আৰু আকুৰ বহমান সাক্ষী হ'ল।

এইখিনিতে হিন্দু পাঠকসকলৰ ওচৰত মুছলমান সমাজ বিবাহ প্ৰথাৰ বিষয়ে ক'ৱা উচিত হ'ব, নহলে এই বিবাহ-বিষয় বুজিবলৈ কষ্ট হ'ব। বিবাহ নোহোৱা পৰ্য্যন্ত পাত্ৰপক্ষীয় কোনো পুৰুষ কিম্বা জীৱ পাত্ৰীক চোৱাৰ প্ৰথা নাই।

পাত্ৰ যদি প্ৰাপ্তবয়স্ক হয় পুৰোহিতৰ উপদেশক্ৰমে, যি কোনো দেশতে নহওক কিয় কেইটিমান কথা আৱণীয় ভাষাত উচ্চাৰণ কৰিব লাগে। পাত্ৰীপক্ষৰ অভিভাবকসকলৰ মনোনীত প্ৰতিনিধিক পাত্ৰৰ সেই কথাবিলাকৰ প্ৰত্যুত্তৰস্বৰূপ কেইটিমান কথা কব লাগে। বিবাহৰ মূল কথাই এয়া—প্ৰস্তাব আৰু স্বীকাৰ (ইজাব-কবুল)। পাত্ৰী যে বিবাহত সন্মত হৈছে, তাৰ প্ৰমাণস্বৰূপ দুটি সাক্ষীৰ প্ৰয়োজন। তাৰ বাহিৰে আমাৰ বিবাহৰ দৰে আন কোনো প্ৰকাৰ ধৰ্মাৰ্চনা, মন্ত্ৰপাঠ বা আন কোনো প্ৰকাৰৰ ক্ৰিয়া কাৰ্য্য একো নাই। তথাপিও লৌকিক প্ৰথানুসাৰে ধৰ্মভাৱে শিথিল প্ৰথম ব্যক্তিসকলে, আমোদৰ অঙ্গ বুলি

ভাবি যি অতুষ্ঠান কৰে, সেয়া শাস্ত্ৰসম্মত নহয়। সেয়া নকৰিলেও বিবাহ-বন্ধনৰ সূত্ৰত প্ৰসিদ্ধি শিথিল নহয়। বাহুল্য ভৱত এই বিষয়ে বেছি কোৱা নিম্প্ৰয়োজন। অৱশ্যে 'দেনমোহৰ' কথা আছে। অধুনা যি প্ৰকাৰ লাখ লাখ টকা দেনমোহৰ-প্ৰথা ভাৰতৰ মুছলমান সমাজত প্ৰচলিত হৈছে, সেই প্ৰথানুসাবে স্বামীৰ যথা সৰ্বস্ব কতক দি স্বামীক পথৰ ভিখাৰী কৰা হয়, সেয়া ভয়ানক কথা। নিজ নিজ হুঁতাব ভবিষ্যতৰ কথা ভাবি আমি দিনে দিনে “মোহবানাব” সংখ্যা বৃদ্ধি কৰিছোঁ। প্ৰভু মহম্মদৰ পৰিবাৰৰ মোহবানাব সংখ্যা ইমান কম আছিল যে, পাঠক সনলে শুনি আচৰিত হব। প্ৰভু মহম্মদৰ কন্যা, হাচান-হাচেইনৰ জননী বিবি ফাতেমাৰ দেনমোহৰ আধুনিক পৰিমাণ মুত্ৰাৰ হিচাব অনুসৰি চাৰি টকা চাৰি অনাব বেছি নাছিল।

পানীৰ সম্মতিস্বত্ব স্বীকাৰ বাক্য স্বকৰ্ণে শ্ৰবণ কৰাৰ কাৰণে প্ৰতিনিধি মহাশয় সাক্ষীসহ অন্তঃপুৰত প্ৰবেশ কৰিলে। বিচু সময় পিছত সভাটো উভতি আহি জাতীয় বীতি অনুসৰি সভাস্থ ব্যক্তি সকলক অভিবাদন পূৰ্বক ক'লে, “বিবি চালেহ! এই প্ৰস্তাবত অসম্মত হোৱা নাই, কিন্তু তেওঁৰ এটি কথা আছে। সেই কথা হ'ল, তেওঁ জনিছে, মাননীয় আবদুল জব্বাৰ চাহেবৰ জয়নাব নামে এগৰাকী ছী আছে ধৰ্ম্মসুত্ৰৰে জয়নাবক পৰিত্যাগ নকৰিলে তেওঁ এই বিবাহত সম্মতি দান নকৰে।” তেওঁ আক বৈছিল “জয়নাবৰ হিমান খিনি দেনমোহৰৰ কাৰণে আবলে জব্বাৰ দায়ী, তাৰ পৰিমাণ তেওঁ জানিব খুজিছে আৰু জয়নাবৰ ভৰণ-পোষণৰ কাৰণে তাভোঠৈক বেছি সহায় মুত্ৰা প্ৰদান কৰিবলৈও তেওঁ প্ৰস্তুত আছে।” এনেকুৱা প্ৰস্তাবত হয়তো বহুতৰে মূৰ ঘূৰালেহেতেন, চিন্তাশক্তিৰ পৰীক্ষা হ'লহেতেন, আন্তৰিক ভাববো পৰীক্ষা হ'লহেতেন, কিন্তু আবদুল জব্বাৰৰ বিবেচনা শক্তিয়ে সেই সময়ত লোপ পাইছিল। যেনে প্ৰশ্ন তেনে উত্তৰ।

আবদুল জব্বাবে ক'লে, “মই সম্মত আছোঁ মুখৰ কথাৰে নহয়, ভালাকনামা (ছী-পৰিত্যাগ পত্ৰ) এতিয়াই লিখি দিছোঁ।”

লেখনী আৰু কাগজ বৰা আছিলেই। আবহুল জব্বাবে প্ৰথমে পৰমেশ্বৰৰ নাম, পিচত মহম্মদৰ নাম লিখি পতিপৰাশৰী নিৰপৰাধিনী সভাসাধী সহধৰ্ম্মিণী জয়নাবক ভালাক দিলে। সভাত উপস্থিত থকা সাক্ষী হিচাবে হুই তিনিজনে স্ব স্ব নাম স্বাক্ষৰ কৰিলে। প্ৰতিনিধিৰ হাতত সেই ভালাক নামা চালেহালৈ প্ৰেৰণ কৰিলে। পুনৰ প্ৰতিনিধি সাক্ষীসহ অন্তঃপুৰলৈ গ'ল। সভাত উপস্থিত থকা সকলোৰেই প্ৰকল্পমনে স্থিতি হৈ বহিল। নতুন বাগত, নতুন ভালত আনন্দবাত্ত বাজিবলৈ ধৰিলে। বিবাহসভা সম্পূৰ্ণৰূপেই আনন্দময়ী। আবহুল জব্বাবৰ ভবনত জয়নাবৰ হৃদয়তন্ত্রী চিঙি গ'ল। আবহুল জব্বাবৰ ভালাক নামা লিখি প্ৰতিনিধিৰ হাতত অৰ্পণ কৰা পৰ্য্যন্ত জয়নাবৰ মুখত্ৰীৰ আৰু তেওঁৰ অজ্ঞাত বিপদ সময়ত চিন্তাচঞ্চল্যৰ প্ৰকৃত ছবি প্ৰকৃতৰূপে পাঠকসকলক দেখুৱাব নোৱাৰিলো। কাৰণ, সেয়া কল্পনাশক্তিৰ অতীত।

প্ৰতিনিধি উভতি আহি পূৰ্বৰ দৰে অভিবাদন কৰি ক'লে,—

“এই সভাত ৰাজগত্ৰী, ৰাজাত্মীয়, ৰাজহিতৈষী, বুদ্ধিমান, বিচক্ষণ আৰু বহুদৰ্শী ব্যক্তিসকল উপস্থিত আছে। চালেহা বিবিয়ে যি ক'লে ঈশ্বৰক প্ৰত্যক্ষ কৰি সেয়া অবিকল ভাবে ব্যক্ত কৰিম আপোনালোকে মনোযোগ দি শ্ৰবণ কৰক।

“যি ব্যক্তি ধনলোভ, এনেকি ৰাজ্যলোভত, মানসত্ৰম বুদ্ধিৰ আশাত নিৰপৰাধী সহধৰ্ম্মিণীক পৰিত্যাগ কৰিব পাৰে, বহুদিনৰ প্ৰণয় আৰু ভালপোৱা যি ব্যক্তিয়ে এক মুহূৰ্ত্তত পাহৰিব পাৰে, আগ-পাহ নাভাবি যি ব্যক্তিয়ে বিস্তৃত দাম্পত্য-প্ৰণয়ৰ বন্ধনবজ্জ অকাডৰে ছিন্ন কৰিব পাৰে, তেওঁক কেনেকৈ বিশ্বাস কৰিব পাৰি ? তেওঁৰ কথাত আস্থা ক'ত ? এনেকুৱা বিশ্বাসঘাতক ত্ৰী-বিনাশক অৰ্থলোভী নৰপিশাচৰ পানিগ্ৰহণ কৰিবলৈ চালেহা বিধি সম্মত নহয়।”

সভাত উপস্থিত থকা সকলোৰেই ৰাজকুমাৰীৰ বুদ্ধি আৰু বিবেচনাৰ প্ৰশংসা কৰিব ধৰিলে। আবহুল জব্বাবৰ মূৰত যেন আকাশ ভাঙি পৰিল। তেওঁৰ আকাশ কুসুমৰ চিন্তা বৃক্ষ একেধাৰে নিশ্চল

হৈ গ'ল। প্ৰতিনিধিৰ বাক্য বজ্জ্বাতত শ্বথ-বপ্ৰ-তক দয়ীভূত হ'ল। পৰিচাৰক সকলে ৰাজকুমাৰীৰ অঙ্গীকৃত অৰ্থ আবহুল জবাবৰ সদু-
খলৈ লৈ আহিল। আবহুল জবাবে সেয়া গ্ৰহণ নকৰিলে। কাকো
একো নকোৱাকৈ সঠা ভজব গোলমালত ৰাজভবনৰ পৰা ওলাই
ৰাজদত্ত বেশ পৰিত্যাগ কৰি ককাৰৰ বেশ ধৰি ওলাই গ'ল। পুনৰ
গৃহলৈ প্ৰত্যাগমন নকৰিলে।

কথা গোপন নাথাকে। আবহুল জবাবৰ সঙ্গীসকল উত্ততি
বোৰৰ আগতে উক্ত ঘটনা বাত্ৰ হৈ পৰিছিল। মূল কথা পৰিৱৰ্ত্তন
হৈ জয়নাৰ আৰু প্ৰতিবেশী সকলে শুনি হুখ কৰিলে। তেতিয়া—
লৈকে সঠিক সংবাদ কোনোৱে পোৱা নাছিল। বহুতেই বিশ্বাস
কৰা নাছিল। সেই বহুতৰ ভিতৰত জয়নাৰো এজন। আবহুল
জবাবৰ সঙ্গীসকল উত্ততি অহাৰ পিচত সন্দেহ দূৰ হ'ল। তেওঁৰ
সকলো আশাতৰী বিষাদ-সিদ্ধুত ডুব গ'ল। জয়নাবে কাকো একো
নোকোৱাকৈ পিতাকক সংবাদ দি অতি মলিনবেশে তুখিত হৃদয়ৰে
পিডালয়লৈ গমন কৰিলে।

চতুৰ্থ প্ৰবাহ

পথিক উৰ্দ্ধ্বাসে গৈ আছে,— বিৰাম নাই, মুহূৰ্ত্ত কালৰ বাবেও
বিজ্ৰাম নাই। এজিদি আদেশ দিছিল, যেতিয়া নিতান্ত ক্লান্ত হ'বা,
শক্তি কৰু হৈ ৰাব খোজে, তৎকাত কাতব হৈ পৰিবা, তেনে অৱস্থাত-
হে কিছুসময়ৰ কাৰণে বিজ্ৰাম ল'বা। বিজ্ৰামৰ সময়ত অপব্যয়
হোৱা সময়খিনি দ্বিগুণ বেগেৰে গৈ পৰিপূৰ্ণ কৰিবা। পথিকে এজিদৰ
আদেশ লজ্জণ নকৰাকৈ অবিজ্ৰান্ত ভাবে গৈ আছে। এনেয়ে
মকতুমি, ভাৰোপৰি প্ৰচণ্ড উত্তাপ, ছায়াশূণ্য প্ৰান্তৰ—বিজ্ৰাম কৰাৰ
স্থানো ডাকৰ। দেশীয় পথিকৰ পক্ষে বৰং সহজ, অপৰিচিত ভিন্ন
দেশীয় পথিকৰ পক্ষে এই মকস্থানত ভ্ৰমণ কৰা খুব হুঃসাধ্য। এই
পথিক দেশীয় আৰু পৰিচিত। দামোদৰ পৰা যাত্ৰা কৰিছিল।

ক'ত কি পৰ্বত, ক'ত নিখাৰা সেয়া তেওঁৰ পূৰ্বৰ পৰা জনা আছে। পৰ্বতৰ এখনি ক্ষুদ্ৰ পৰ্বত লক্ষ্য কৰি সেই ফালে গৈ আছে। নিৰ্দিষ্ট পৰ্বতৰ ওচৰ পাওঁতে পূৰ্ব-পৰিচিত আকাচক লগত কেইজনমান অনুচৰৰ সৈতে দেখা পালে।

মোছলেমক দেখা পাই আকাচে নুধিলে, “ভাই মোছলেম। ক'লে যোৱা?”

মোছলেমে উত্তৰ দিলে, “বৰা আগতে গিপাসা নিযুক্তি কৰি লওঁ পিছত তোমাৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিম।

মোছলেমে নিখাৰাৰ পানীৰে তৃষ্ণা দূৰ কৰি ক্ষুদ্ৰক জিৰাই আকাচৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিলে, “ভাই আকাচ। এজিদ্ৰ বিবাহ-পয়গাম (প্ৰস্তাব) লৈ জয়নাবৰ ওচৰলৈ যাত্ৰা কৰিছোঁ।

আকাচে ক'লে, “সেয়া কেনেকৈ? আবছল জবাবৰ মৃত্যু হ'ল নেকি?”

মোছলেমে উত্তৰ দিলে,—“নাই, আবছল জবাবৰ মৃত্যু হোৱা নাই। জয়নাবক ভালাক দিছে।”

আকাচে কলে,—“আহা, এনেকুৱা সুন্দৰী জীক কি দোষত পৰিত্যাগ কৰিলে? জয়নাবৰ দৰে পতিপৰাস্থনা বৰ্ম্মশীলা, পতিপ্ৰাণা, নত্ৰস্তাৰা বৰ্ম্মণী এই প্ৰদেশত অতি কমেই দেখিবলৈ পোৱা যায়। আবছল জবাবৰ প্ৰাণ যে ইমান কঠিন সেয়া মই আগতে জনা নাছিলো। কোন সতে সেই সোণৰ জয়নাবক পথৰ ভিখাৰিণী কৰি বিবাদ সিদ্ধত উটুৱাই দিলে?”

মোছলেমে ক'লে, “ভাই। জীৱৰ কাৰ্য্য মনুষ্য বুদ্ধিৰ অগোচৰ। তেওঁ কি উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিবলৈ কি যে কৰে সেয়া তেওঁহে জানে। আমাৰ ক্ষুদ্ৰ মগজত, এটো ক্ষুদ্ৰ চিন্তাত, সেই অনন্ত বিশ্বকোশলীৰ বিচিত্ৰ কোশলৰ অনুমাত্র বৃদ্ধিবলৈ ক্ষমতা নাই, সাধ্যও নাই।”

আকাচে নুধিলে, “আবছল জবাবে জয়নাবক পৰিত্যাগ কৰা কিমান দিন হ'ল?”

“কেইদিনমান যাত্রা।”

“বোধহয়, এতিয়াও এদাং (শাস্ত্রসম্মত বৈধব্যত্ৰস্ত) সময় উত্তীৰ্ণ হোৱা নাই ?”

“প্ৰস্তাব দিয়াভিত্তি কোনো বাধা নাই। এদাং সময় উত্তীৰ্ণ হলেই শুভকাৰ্য্য সম্পন্ন হ'ব।”

“ভাই মোছলেম ! ময়ো তোমাক মোৰ হৈ উকিল নিযুক্ত কৰিলো। জয়নাবৰ ওচৰত প্ৰথমতে এজিদৰ প্ৰস্তাব, শেষত মোৰ হৈ প্ৰস্তাব দিবা। বাক্যভোগ পৰিত্যাগ কৰি তেওঁ মোৰ প্ৰস্তাব গ্ৰাহ্য কৰিব সেয়া সম্ভব নহলেও তথাপিও নাপাহৰিবা। চোৱা ভাই। আশাতেই সংসাৰ, আশাতেই সুখ, আশাতেই জীৱন। আশা সকলোৰে আছে। জয়নাব ৰূপ-লাবণ্যত বিখ্যাত, পুৰুষ মাত্ৰবেই চকু জয়নাবৰ ৰূপত মোহিত, স্বভাব, চৰিত্ৰ, মন্ত্ৰতাত জয়নাব সকলোৰে ওচৰত সমাদৃত—সেয়া মই জানো। ছাৰা ভাই নাপাহৰিবা। মনৰ অধিকাৰী ঈশ্বৰ। তেওঁ যিফালে মন ঢাল থুৱাব, সেইফালেই থাব। সেয়া নিবাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা এজিদৰ নাই। অৰ্থৰো নাই। সেই ক্ষমতাতীতৰ ওচৰত কোনো ক্ষমতাবেই ক্ষমতা নাই। যি নহওঁক, মোৰ ছালাম জয়নাবক জনাব।”

দুয়োৰে মাজত এনেদৰে কথা বাৰ্তা হৈ পৰস্পৰ অভিবাদন কৰি উভয়ে ভিন্ন পথত গতি কৰিলে। মোছলেম অলপ দূৰ আগবাঢ়ি গৈ দেখিলে, মানিনীৰ ইমাম হাচান যুগস্বার্থত ওলাইছে। বৰ্তমান ইমাম হাচানে মদিনাৰ সিংহাসনত বহি শাহী মুকুট শিৰত লৈছে। মোছলেমক দেখা পাই তেওঁ আলিঙ্গন কৰিলে। মোছলেমে পদানত হৈ হাচানৰ পদচুস্থন কৰি যোৱহাতে থিয় হ'ল।

শাহাজাদা হাচানে ক'লে, “ভাই মোছলেম ! মোৰ ওচৰত তুমি ইমান বিনয়ী হৈছা কিয় ? কি কবলৈ ইচ্ছা কৰিছা, নিসঙ্কোচে সেয়া প্ৰকাশ কৰ। তুমিহঁতো মোৰ বাল্য বন্ধু।”

মোছলেমে ক'লে, “আপুনি ধৰ্মৰ অৱতাৰ, ঐহিক পাৰত্ৰিক—উভয় ৰাজ্যৰ ৰজা। আপোনাৰ পদাভিষেক্তেই সমস্ত মুছলমানৰ পৰি-

জ্ঞান, আপোনাৰ পৰিত্ৰ চৰণ যুগল দৰ্শনতেই মহাপুত্ৰ, আপোনাৰ পদধূলি পাপ-মোচনৰ উপযুক্ত মহোঁষধি ; আপোনাক অতৰৰ সৈতে ভক্তি কৰিবলৈ কাৰ ইচ্ছা নহয় ? আপোনাৰ পদসেৱা কৰিবলৈ সৰু-লোৱে লালায়িত ? আপোনাৰ উপদেশ শুনিবলৈ সকলো আশ্ৰ-লায়িত ? মই দাসানুদাস, আদেশ প্ৰতিপালনতেই সৌভাগ্য।”

“আজি মোৰ চিকাৰ যাত্ৰা সূ-যাত্ৰা। আজিৰ প্ৰভাত মোৰ সূ-প্ৰভাত। বছৰদিনৰ পিছত বাল্যসখাক দেখা পালো। এতিয়া ভূমি কলৈ যোৱা ?”

“এজিদিৰ পৰিণয়ৰ পন্থগাম জয়নাবৰ ওচৰলৈ লৈ গৈ আছোঁ। হজৰত মাৰিয়াৰ আদেশ, যিমান সোনকালে পৰা যায়, জয়নাবৰ অতিপ্ৰায় জনাই সংবাদ দিব লাগে।”

“এজিদে যি কৌশলৰে এই ঘটনা সংঘটিত কৰাইছে, সেয়া মই সকলো কথা শুনিছোঁ। অথচ, মাৰিয়া যে, এই সকলো যদযন্ত্ৰৰ মূল বৃত্তান্ত ঘূণাকাৰেও অবগত নহয়, সেয়াও মই গম পাইছোঁ।”

“আকাচো জয়নাবৰ প্ৰাৰ্থী। তেওঁ আল্লাৰ অপথ কৰি কৈছে,— প্ৰথমতে এজিদিৰ প্ৰস্তাব পিচত মোৰ প্ৰস্তাবতো দিবা। এজিদ আৰু অকাচ উভয়ৰে পন্থগাম লৈ জয়নাবৰ ওচৰলৈ গৈ আছোঁ। তেওঁ যে কাৰ প্ৰস্তাব গ্ৰহণ কৰিব সেয়া আল্লাহে জানে।”

হাঁহি এটি মাৰি হাচানে ক'লে, “মোছলেম। আকাচৰ প্ৰস্তাব লৈ যেতিয়া যাব পাৰিছা মোৰ প্ৰস্তাবে বা বাকী থাকে কিয় ? ময়ো উকিল নিযুক্ত কৰিলো। আটাইৰে পিছত মোৰ প্ৰস্তাব দিবা। স্ত্ৰী জাতি প্ৰায়ে ধনৰ লোভত পৰে, আৰু কোনোবা কোনোবা কপৰ প্ৰেমতো পৰে। মোৰ ধনো নাই কপো নাই। এজিদিৰতো কথাই নাই। আকাচ যেনে ধনবান তেনে কপবানো। এওঁলোকৰ প্ৰাৰ্থনাই অগ্ৰগণ্য। জয়নাব বড় এওঁলোকৰ হৃদয় ভাণ্ডাৰত থকাৰ উপযুক্ত ধন। সেই ভাণ্ডাৰত যত্ন আৰু আদৰৰ ক্ৰতি নহ'ব। ভিৰোতা মানুহে প্ৰায়েই বাহ্যিক স্ত্ৰীক স্ত্ৰীক স্ত্ৰীক বুলি ভাবে। মোৰ ঘৰত মাত্ৰ পাব সাংসাৰিক স্ত্ৰী। সেয়াতো ভোমাৰ অবিদিত নহয়। যদিও মই

মদিনার সিংহাসনত বহির্হো, কবলৈ গলে ভিৰাবী। মোৰ স্বৰ্গত
ঈশ্বৰৰ উপসনার বাহিৰে আন কোনো লাহ-বিলাহৰ আশা নাই।
বাহ্যিক জগতৰ স্থৰী হোৱাৰ এনেকুৰা কোনো উপকৰণ নাই যে,
জয়নাব স্থৰী হব পাৰিব। মনত বাখিৰা ভাই! তুমি উত্ততি যোৱাৰ
সময়ত জানিব পাবো যে জয়নাবে আমাৰ ভিতৰত কোনজনৰ
প্রার্থনা মঞ্জুৰ কৰিছে। উত্তৰে পৰম্পৰ অতিবাদন কৰি ছুয়ো ছুই
কালে গমন কৰিলে।

পথিকে গৈ থাকোতে ভাবিবলৈ ধৰিলে। ঈশ্বৰৰ কি মহিমা।
এগৰাকী জয়নাবৰ তিনিজন প্রার্থী— এজিদ, আকাচ আৰু মাননীয়
হাচান। এজিদেতো পূৰ্বতে জয়নাবৰ ৰূপত আত্মসমৰ্পণ কৰিছে।
এজিদে যিদিনাখনে জয়নাবক দেখা পাইছিল জয়নাবৰ অজ্ঞাতে যি
দিনাখন এজিদৰ ছুই নম্বনে জয়নাবৰ মুখচন্দ্ৰিমাৰ পৰিমল স্থা পান
কৰিছিল, সেই দিনাখনে এজিদে জয়নাবতেই মনঃপ্রাণ সমৰ্পণ কৰি
জয়নাবৰ ৰূপ-সাগৰত আত্মবিসৰ্জন কৰিছিল। জয়নাব ধ্যান,
জয়নাব জ্ঞান। আকাচ ইমান ধন-সম্পত্তিৰ গৰাকী, ইমান ৰূপবান
পুৰুষ যে জয়নাবৰ নাম শুনিয়ে মন গলি গ'ল। এমাম হাচান—যি
গৰাকীৰ পদছায়াতেই আমাৰ মুক্তি, যিজনৰ মাতামহৰ প্রসাদ লাভত
আমি এই অক্ষয় ধৰ্ম্মৰ সুবিস্তাৰিত পবিত্ৰ পথ দেখি পৰম কাকনিক
পৰমেশ্বৰক চিনি পাইছিলো, এনেকুৰা মহাপুৰুষো জয়নাবক পোৱাৰ
অভিলাষী। আহা! জয়নাব কেনে ভাগ্যবতী।” পথিক গৈ
থাকোতে এইবোৰ চিন্তা কৰি গৈ আছিল। চিন্তাৰ শেষ নাই,
গতিবো বিৰাম নাই।

পঞ্চম প্ৰবাহ

পতিবিয়েগত নাৰীজাতিয়ে চাৰি মাহ দহ দিন বৈধব্যত পালন
কৰিব লাগে। সামান্য বস্ত্ৰ পৰিধান কৰি নিয়মিতভাবে মাটিত শয়ন
কৰিব লাগে। আন কোনো প্ৰকাৰৰ সৌন্দৰ্য্য বৃদ্ধি যাতে হয় নেনে-
কুৰা সামগ্ৰী বৰ্জিত কৰিব লাগে। জয়নাবৰ বৈধব্যত এতিয়াও

শেষ হোৱা নাই। পৰিধানত বেশ। আব্ৰহ্, অৰ্থাৎ চক্ষু আৰু
কৰ্ণৰ মধ্যস্থিত উভয় পাৰ্শ্বৰ পৰা কপাল আৰু ওঠৰ তলৰ পৰা সমু-
দায় স্থানক আব্ৰহ্, বুলি কোৱা হয়। এই আব্ৰহ্, স্থানত পৰ
শুকৰ চক্ষু পৰিলেই শাস্ত্ৰানুসাৰে মহাপাপ। সমুদায় অঙ্গ বহুবে
আবৃত্ত কৰিও যদি উপাৰস্থ স্থানদ্বয় অনাবৃত্ত ৰাখে, সেয়া হলেও
তেওঁক উলঙ্গ জ্ঞান কৰিব লাগে। স্থূল কথা, মনিবন্ধৰ পৰা
ভৰিৰ তলফ পৰ্য্যন্ত আৰু নিৰ্দিষ্ট আব্ৰহ্, স্থান বস্ত্ৰাবৃত্ত নাথ-
কিলে জাতীয় ধৰ্ম্মানুসাৰে তেওঁক উলঙ্গ জ্ঞান কৰিব লাগে।
এনে ধৰণৰ বস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱৰা সত্ত্বেও আমাৰ দেশত
“জানানা” ৰীতি প্ৰচলিত হৈছে। আকৌ কোনো কোনো
দেশত শাস্ত্ৰৰ মৰ্যাদা ৰক্ষা আৰু স্ত্ৰী-স্বাধীনতাত বাধা দিয়া
অশুচিত বিবেচনা কৰি “বোৰ্কা” অৰ্থাৎ শৰীৰাবৰণ বসনৰ সৃষ্টি
হৈছে। উক্ত প্ৰদেশ বিলাকত সচৰাচৰ প্ৰকাশ্য স্থানলৈ ওলালে
বোৰ্কা ব্যৱহৃত হয়। জয়নাবে শাস্ত্ৰসঙ্গত বৈব্য অৱস্থাত শুভ্ৰবেশ
পৰিধান কৰি ঈশ্বৰৰ উপসনাত দিবস যামিনী যাপন কৰিছে, হস্তত
ভূচৰীহ্, (জপমালা), সংসাৰৰ সকলো কাৰ্য্য পৰিত্যাগ কৰি অদৃষ্ট
লিখন অখণ্ডনীয় বিবেচনাতেই আন্তৰিক দুখ সহ্য কৰি কেবল মাত্ৰ
ঈশ্বৰৰ প্ৰতি নিৰ্ভৰ কৰি আছে। ইমান মলিনভাব, অথচ তেওঁৰ
স্বাভাবিক সৌন্দৰ্য্য আৰু ৰূপমাধুৰ্য্য মানুহ মাতেই বিমোহিত।

যথাসময়ত মোছলেম জয়নাবৰ ভবনত উপস্থিত হ'ল। স্বাধীন
দেশ, স্বাধীন প্ৰকৃতি, নিজৰ ভাল-বেয়া নিজৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ
কৰে। বিশেষতঃ পূৰ্ণবয়স্ক হলে বিবাহ বিষয়টি স্বেচ্ছাধীন হয়,
নিজৰ বিবেচনাতে সকলো নিৰ্ভৰ কৰে। জয়নাবৰ পিতাৰ উপস্থিতিত
আৰু দেশীয় প্ৰধানুসাৰে আৰু শাস্ত্ৰসঙ্গত স্বাধীন ভাবেই মোছ-
লেমৰ লগত কথা কবলৈ ধৰিলে, তেওঁৰ পিতাকে অদৃষ্টে থাকি
তেওঁলোকৰ কথোপকথন শুনিব ধৰিলে।

মোছলেমে ক'লে, “ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত পথশ্ৰম দূৰ হৈছে। যি

উদ্দেশ্যত মই দোঁতা-কৰ্মত নিযুক্ত হৈছোঁ, এটা এটাকৈ নিবেদন কৰোঁ, শ্রবণ কৰক। আজি পৰ্য্যন্ত যদিও আপোনাৰ বৈধব্যত শেৰ হোৱা নাই, কিন্তু প্ৰস্তাবত অধৰ্ম নাই। দামেস্কাধিপতি হজ-মাৰিয়াৰ বিষয়ে আপুনি অবিদিত নহয়। সেই দামেস্কাধিপতিৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ এজিদৰ বিবাহ-পয়গাম লৈ আপোনাৰ ওচৰত উপস্থিত হৈছোঁ। যিজনে এজিদক স্বামীত্ব বৰণ কৰিব, তেওঁৰেই দামেস্ক ৰাজ্যৰ পাটবাণী হব। ৰাজভোগত তেওঁৰ সুখৰ সীমা নাথাকে। আৰু এটি কথা—পথত আহোতে প্ৰভু মহম্মদৰ প্ৰিয় পাবিয়দ আকাচে মোক কৈছিল, তেওঁও প্ৰাৰ্থী। ঈশ্বৰে তেওঁক সৃষ্টি কৰি পুৰুষ জাতিৰ সৌন্দৰ্য্যৰ অতুল আদৰ্শ দেখুৱাইছে। তেওঁও আপোনাৰ অনুগ্ৰহ প্ৰাৰ্থনা কৰে। তাৰোপৰি প্ৰভু মহম্মদৰ কন্যা বিবি ফাতেমাৰ গৰ্ভজাত হজৰত আলীৰ ঔৰসজাত পুত্ৰ মদিনাধিপতি হজৰত হাচানো আপোনাৰ প্ৰাৰ্থী। কিন্তু এজিদৰ দৰে তেওঁৰ ঐশ্বৰ্য্য সম্পদ নাই সৈন্ত-সামন্ত নাই, সমুজ্জল ৰাজপ্ৰাসাদো নাই। এজিদৰ লগত কোনো বিষয়তে তুলনা নহয়। তেওঁৰ পৰা ইহকালত সুখ-সন্তোগৰ কোনো আশা নাই, অথচ সেই হাচান আপোনাৰ প্ৰাৰ্থী। এয়া মোৰ শেষ কথা। বিন্দুমাত্ৰও মই গোপন কৰা নাই—অকণো অত্যাক্তি কৰা নাই। এতিয়া আপোনাৰ যেনেকুৱা অভিকটি।”

আত্মোপাস্ত সকলো শ্রবণ কৰি জয়নাৰে অতি মৃদুস্বৰে সুমধৰ সন্তাবণেৰে ক’লে, “আজি পৰ্য্যন্ত মোৰ বৈধব্যত শেৰ হোৱা নাই। ব্ৰতাবসানে অৱশ্যে মই স্বামী গ্ৰহণ কৰিম। কিন্তু এনে অৱস্থাত সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিলে মোৰ মনত মহা বষ্টৰ উদ্বেক হব। কি কৰিম, পিতাৰ অনুৰোধ আৰু আপোনাৰ প্ৰস্তাবত অগত্যা মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰিব লগা হ’ল। ঈশ্বৰে যি উদ্দেশ্য ৰোক সৃষ্টি কৰিছে, সেই উদ্দেশ্যৰ গুহ্য কাৰণ মাত্ৰ তেওঁৰেই জানে। মই তেওঁৰ যি উদ্দেশ্যৰ সিদ্ধিৰ উপকৰণ, সেয়া মোৰ জনাৰ বা বুজাৰ ক্ষমতা নাই। মই ক্ষুদ্ৰ জীৱ, মই কিস—বহুতে নিজ নিজ মূল্যৰ

পৰিমাণ বুজিবলৈ অক্ষম। দয়াময় ঈশ্বৰে মোক যি উদ্দেশ্যেৰে সৃষ্টি কৰিছে যেনে ধৰণৰ জীৱনযাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ কৰিবলৈ নিয়োজিত কৰিছে বিধাতাই অদৃষ্টত যি লিখিছে, সেয়া অখণ্ডনীয় আৰু অনিবাৰ্য্য। গতিকে সবলো অৱস্থাতেই সেই সৰ্ব্বশক্তিমান ঈশ্বৰৰ নিয়োজিত কাৰ্য্যত কৃতজ্ঞতা স্বীকাৰ কৰি তাতেই পৱিত্ৰত্ব থকা স্বত্ব। জীৱন কিমান দিনৰ ? জীৱনৰ আশা কি ? এই চকু মুদিলে সবলো আশা-ভৱষা শেষ হৈ যাব। কেইদিনমানৰ কাৰণে ছুৰাশাৰ বশবৰ্ত্তী অমূলক উচ্ছ-আশাত লালস্বিত হোৱাৰ ফল কি ? ধন-সম্পত্তি, ৰাজ্য নাইবা পৰ মই প্ৰত্যাশী নহয়। ডাঙৰ মানুহৰ মন ডাঙৰ, আশাও বেছি। তেওঁলোকৰ সকলো কামেই আডম্বৰবিশিষ্ট, অথচ একোৱে নহয়। বিশ্বাসৰ ভাগ অতি কম। সুল কথো—বিষয়বিভব, ৰাজপ্ৰাসাদ আৰু ৰাজভোগৰ লোভী মই নহয়। এই জীৱনত সেই লোভ কেতিয়াও নহল। মনৰ কথা অকপটে আজি আপোনাৰ ওচৰত প্ৰকাশ কৰিলো।

মোহলেমে ক'লে, “আপোনাৰ মনৰ ভাব স্পষ্টকৈ বুজিব নোৱাৰিলো।”

“স্পষ্টকৈ কোৱাৰ কি থাকিব পাৰে। মিজিন ঐহিক পাৰিত্ৰিক উভয় ৰাজ্যৰ ৰজা, তেওঁ যেতিয়া মোক দাসী হিচাবে গ্ৰহণ কৰিব খুজিছে, তেতিয়া মোৰ দৰে সৌভাগ্যবতী বন্ধনী অতি বৰ্ষেই দেখিবলৈ পাব। আৰু এয়া কোনে নাজানে যে, তেওঁৰ মাতামহৰ নিমিত্তেই জগতৰ সৃষ্টি, আদিপুৰুষ হজৰত আদম জ্ঞানপ্ৰাপ্ত হৈ ঈশ্বৰৰ ওচৰত কৃতজ্ঞতাসূচক সাষ্টাঙ্গে প্ৰণিপাত কৰি মন্তক উত্তোলন কৰি সেই দয়াময়ৰ আসনৰ শিৰোভাগত যিজনৰ নাম প্ৰথমতেই দেখিছিল, সেয়া সেই প্ৰভু হজৰত মহম্মদৰ দৌহিত্ৰ। তেওঁৰেই যেতিয়া জয়নাবক বিচাৰিছে, তেতিয়া জয়নাবৰ স্বৰ্গস্থ ইহকালতেই সমাগত। পাপীৰ পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত ক'ত নাই ? কিন্তু সাধুপুৰুষৰ পদাশ্ৰিত হব পাৰিলে পৰকালৰ মুক্তি পথৰ পাপকণ্টক বিদূৰিত হৈ স্বৰ্গৰ দ্বাৰ পৰিষ্কাৰ থাকিব। তেওঁলোকে যিজনৰ প্ৰতি এবাৰ

অশ্লৈষ নয়নেবে দৃষ্টিপাত কৰিব, সেই ব্যক্তি নবকাগিৰ পৰা মুক্ত হৈ
প্ৰধান স্বৰ্গ জাগ্ৰাতলৈ যাব। আৰু কি কম, মোৰ বৈধব্যত্ৰত পূৰ্ণ
হলেই শ্ৰদ্ধা হাচানে যিসময়তে মোক দাসীত্ব হিছাবে গ্ৰহণ কৰিব,
সেই সময়তে মনৰ আনন্দতে সেই পবিত্ৰ চৰণত আত্মসমৰ্পণ কৰিম।
আন কোনো প্ৰাৰ্থীৰ কথা পুনৰ মনলৈ নাহে।”

মোছলেমে ক’লে, “জয়নাব ! আপুনি এই জগতত পবিত্ৰ কীৰ্ত্তি
স্থাপন কৰিলে। জগৎ বিলয় পৰ্য্যন্ত আপোনাৰ এই অক্ষয় কীৰ্ত্তি
সকলোৰে অতীবত দেদীপ্যমান হৈ থাকিব। ধনসম্পত্তি সুখবিলাস
নিবিছৰাগালে। কপটো ভোল নগল, কেৱল মাত্ৰ অনন্তধামত অনন্ত
সুখৰ প্ৰভাশাতেই দৃঢ় পণ কৰি পাৰ্শ্বিক সুখক তুচ্ছ জ্ঞান কৰিলে।
মই আপোনাক সহশ্ৰবাৰ অভিবাদন কৰো। মোৰ পুনৰ কবলগীয়া
একো কথা নাই। মই এতিয়া বিদায় মাগিলো।”

মোছলেমে বিদায় ললে। যথাসময়ত প্ৰথমতে এমাম হাচান
পিচত আকাচৰ ওচৰত সকলো বৃত্তান্ত জ্ঞাপন কৰি, অপূৰ্ব চিন্তাত
নিমগ্ন হৈ, তেওঁ দামেস্কাভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে।

ষষ্ঠ প্ৰবাহ

মোছলেমক জয়নাবৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই এজিদ্ৰে দিন গণনা
কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ গণনা-অনুসাৰে মোছলেমৰ প্ৰত্যাগমন
সম্ভব সেয়া পাৰ হৈ গৈছে। এজিদ্ৰ অধৰ্ঘ্য হৈ পৰিছে। তেওঁৰ
যেন দিন নেযায় বাতি হুপুৰায়। কাৰণ প্ৰণয়াকাজীৰ প্ৰাণ
আকাঙ্ক্ষিত প্ৰণয়বত্তা লাভৰ সুসংবাদ শুনিবলৈ অমূল্য সময়ক
যিমান সোনকালে পৰা যায় দূৰ কৰি এদিনতে ছুই তিনি বাৰ
সূৰ্য্যক উদয়-অস্ত কৰিবলৈ ইচ্ছা হয়। আকৌ সুখৰ সময়ৰ দীৰ্ঘ-
জাৰ কাৰণে বহুতে বহু সময়ত লালায়িত হয়। চিৰকাল প্ৰসিদ্ধ
আছে যে সুখসূৰ্য্য সোনকালে অস্তমিত হয়, সুখৰ নিশাই সোন-
কালে উষাক আমন্ত্ৰণ কৰি প্ৰভাতক আনন্দন কৰে। সুখী, দুখী
পৰম্পৰ সকলোৰেই আক্ষেপ আৰু সকলোৰে দুখ। কিন্তু যথাবে

কাবো কথাই কৰ্ণপাত নকৰে। প্ৰণয়ীৰ অথবা প্ৰণয়ৰ প্ৰতি উত্তৰিত নোহোৱা। সময় নিয়মমতে গৈ থাকে। এজিদ্ৰ মনত কিমান কথা জমা হৈছে? কথা কবলৈ মাত্ৰ এজন আছে সেয়া মাৰদান। বৰ্ত্তমান মাৰদান উপস্থিত নাই। গতিকে নানান চিন্তাত তেওঁ চিন্তিত।

মাৰিয়া পীড়িত। তেওঁৰ ব্যাধি সাংঘাতিক, জীয়াই থকাৰ আশা অতি কম। এজিদ্ৰ সেইফালে দৃষ্টি নাই, পিতাৰ সেৱা-শুশ্ৰূষাতো মন-কান নাই। প্ৰস্তুতি গোলাপদল-বিনন্দিত জয়নাবৰ সুকোমল বদনমণ্ডলৰ আভা, সেই আয়তলোচনাৰ নয়নভঙ্গীৰ সুদৃশ্য দৃশ্য— দিনে নিশাই তেওঁৰ অন্তৰপটত অঁকা। জয়নাবৰ ক্ৰয়ুগলৰ অঙ্গ-ভাগ, যিয়ে সুতীক্ষ্ণ বাণৰ দৰে তেওঁৰ অন্তৰ ভেদ কৰি অন্তৰত আছে দিনে নিশাই তেওঁ সেই বিষতেই বিষম কাতৰ। সেই নাসিকাৰ সবল ভঙ্গিমাতে সৰ্বদাই আবুল। সেই ঈষৎ লোহিত অধৰোষ্ঠ পুনঃ পুনঃ চোৱাৰ আশা অতি বলৱতী। সামান্য অলঙ্কাৰ, যি জয়নাবৰ কৰ্ণত দোলখাই থকা দেখিছিল। সেই দোলখোৱাই তেওঁৰ মস্তক আজি পৰ্য্যন্ত অবিচলিতভাবে দোলখাই আছে। সেই হাঁহিৰে পৰিপূৰ্ণ মুখখনৰ হাঁহিৰ আভা, জয়নাবৰ অভ্যন্তৰে এবাৰ তেওঁ দেখিছিল। সেই হাঁহি আজিও তেওঁ একমুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে হলেও পাহৰা নাই।

মোছলেম আহি পালেই, তেওঁ জয়নাবৰ কথা শুনিব। কিমান আগ্ৰহেৰে জয়নাবে তেওঁৰ প্ৰস্তাবত সন্মত হৈছে সেই কথা অন্ততঃ দুই তিনিবাৰ মোছলেমৰ মুখৰ পৰা শুনিব। কেনেকৈ কৈছিল সেই কথা মোছলেমক আদিৰ পৰা অন্তলৈকে সুধিব। প্ৰথম মিলনৰ বাতি জয়নাবক কি বুলি সন্মোদন কৰিব, সেয়া আজিলৈকে ঠিক কৰিব পৰা নাই। চালেহাৰ বিবাহৰ আদি অন্ত ঘটনা আৰু তেওঁৰ যে কোনো ভগ্নীয়েই নাই, অথচ চালেহা নাম—এই বড়বস্ত্ৰ যে কেৱল জয়নাব লাভৰ কাৰণে হৈছিল, সেয়া অকপটে স্বীকাৰ কৰিব

নে নাই সেয়াও আজি পৰ্য্যন্ত স্থিৰ কৰিব পৰা নাই। এইবোৰ চিন্তা তাৰোপৰি মোছলেমৰ প্ৰত্যাগমনৰ পলম হোৱাত তেওঁ অস্থিৰ হৈ পৰিছিল।

যি কোনো সময়তে যি কোনো স্থানতে মাৰবান এজিদৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ কাৰণে কোনো অনুমতিৰ দৰকাৰ নাছিল। মাৰবান কোঠাৰ ভিতৰলৈ সোমাই আহি অভিবাদন জনাই সন্মুখত ঠিয় হ'ল। এজিদক অস্থিৰ দেখি চিন্তিতভাবে ক'লে, “যেতিয়া কোনো পথ নাছিল, তেতিয়াহে চিন্তাৰ কথা আছিল, এতিয়াতো হস্তগত হোৱাৰ সম্ভাৱনা, এতিয়া চিন্তা কি কাৰণে? কওঁকছোন, জগতত সুখী হবলৈ কোনে নিবিছাৰে? তাকোঁ সেই সুখ সামান্য নহয়, একেবাৰে সীমাৰ বাহিৰত। অৱস্থাৰ উচ্চ পৰিবৰ্তন হলেই মানুহ মহা সুখী হয়, এয়াতো পৰিবৰ্তন নহয়, একেবাৰে পাটবাণী। বিশেষকৈ, স্ত্ৰীজাতি বাহ্যিক সুখপ্ৰিয়। আপুনি কোনো সন্দেহ মনলৈ নানিব। নিশ্চয়কৈ জানিব, জয়নাব বেতিয়াও অসম্মত নহয়। মই স্পষ্টকৈ কব পাৰো জয়নাব আপোনাৰ হবই।”

এজিদে ক'লে, “সন্দিহান মনৰ সন্দেহ বহুতো। আটাইবোৰে যে সন্দেহ, সেয়া নহয়। মই সেয়া ভবা নাই। জয়নাবৰ বৈধব্যত্ৰত শেষ হবলৈ এতিয়াও বহু সময় আছে।”

“সেয়া আক কিমান দিন? সময় গৈ আছে, উভতি অহা নাই, একে ভাবেও থকা নাই। সময়ৰ গতিৰ বিজ্ঞাম নাই, ক্লাস্তি নাই, জ্ঞান্টি নাই। যাবই, বৈধব্যত্ৰত শেষ হবই।”

এজিদ সকলো সময়তে সজ্জত। কোনো শৰু কৰ্মত প্ৰবেশ কৰিলেই এজিদৰ মন ২ পি উঠে। কাৰণ অন্য নহয়, মোছলেমৰ আগমণৰ সম্ভাৱনা। এনেতে মাতৃৰ প্ৰধান পৰিচাৰিকা আধে-বেধে সোমাই আহি ক'লে, “সোনকালে আহক, মহাবাজে আপোনাক মাতিছে।”

এজিদ যেনেকৈ আছিল তেনেকৈ পিতাকৰ ওচৰলৈ গ'ল।

যোৰাৰ আগতে মাৰ্ভান ক'লে, “তুমি অপেক্ষা কৰা মই এতিয়াই আহিছোঁ।”

মাৰিয়া পীড়িত, শয্যাতে শুই আছে। এজিদ্ৰ মাতৃ কাষৰ আন এখন শয্যাতে বিহগ্ন বদনে বহি চাই আছে। মাৰিয়াই মৃত্যুশ্বেৰে সুধিলে, “মোহুলেম উভটি আহিছে। (এজিদ্ৰে চাৰিওফালে দৃষ্টিপাত কৰি কাকো দেখা নাপালে)। জয়নাবৰ বুদ্ধিক মই ধন্যবাদ দিছোঁ। ইমান কম বয়সত ইমান ধৈৰ্য্যগুণ। এনেকুৱা ধৰ্মপৰায়ণা সতী সাধৱীৰ নাম মই আগতে শুনা নাছিলো। জয়নাবৰ প্ৰত্যেক কথাতে মন মুহি যায়। ঈশ্বৰে তেওঁক যেনে সূত্ৰী কৰিছে, তেনে বুদ্ধিমতী কৰি দ্বিগুণ ৰূপ বঢ়াই দিছে। আৰু! তেওঁৰ ধৰ্মৰ থকা মতি, ঈশ্বৰৰ প্ৰতি অচলা ভক্তি আৰু ধৰ্মনীতিৰ সুনীতি কথা শুনিলে তেওঁক কোনে ভাল নাপাব? আবহুল জবাবে সেই নিৰপৰাধ অবলা সতীৰ মনত যি হুহু দিছিল, ইয়াৰ প্ৰতিফল অৱশ্যে পাব।

এজিদ্ৰে আচল কথা বুজিব পৰা নাই। সুধিবলৈও সাহস কৰা নাই। মাত্ৰ মনৰ ভিতৰত মনৰ ভাবে তোলপাৰ লগাইছে। কি সুধিব, সেয়া হঠাতে স্থিৰ কৰিব পৰা নাই। কিন্তু মনে মনে স্থিৰ কৰিলে,—ইমান প্ৰশংসা কেবল মাত্ৰ মোৰ শিক্ষাৰ কাৰণে। ইয়াৰ অৰ্থ হয়তো এয়া যে, মই যেন তেওঁক বিশেষ মত্ৰ কৰি ৰাখোঁ। এনেকৈ চিন্তা কৰি আগ্ৰহৰে পিতাকৰ কথা শুনিবলৈ ধৰিলে।

এজিদ্ৰ মাতৃয়ে ক'লে, “ধৰ্মত মতি বহুতবেই আছে, সূত্ৰীও বহুতো আছে।”

মাৰিয়াই ক'লে, “বহুতো আছে, তথাপিও এনেকুৱা নহয়। মহৎগুণৰ পৰিচয়তো পোৱা গ'ল। জয়নাব—ৰূপ, ধন, সম্পত্তিৰ প্ৰত্যাপী নহয়, ৰাজবাণী হবলৈও আশা নাই। যিজনৰ পদাঙ্কন গ্ৰহণ কৰিলে পৰকালত মুক্তি পাব, তেওঁৰেই পন্থগাম কবুল কৰিছে।”

এজিদ্ৰে সুধিলে, “কাৰ পদাঙ্কন গ্ৰহণ কৰিলে পৰকালত মুক্তি হয়? সেই ব্যক্তি কোন?”

মাৰিয়াই ক'লে “ভেওঁ প্ৰভু মহম্মদৰ দৌহিত্ৰ, মাননীয় হজ্জবন্ড আলীৰ পুত্ৰ হাচান। তুমি যিজনৰ নাম শুনিলে কষ্ট পোৱা, জন্মনাবে সেই মহাত্মাৰ গুণ-ৰাজিৰ কথা শুনি ভেওঁৰ পয়গাম সন্তোষমনে স্বীকাৰ কৰিছে। চোৱা এজিদ্! তুমি হাচানৰ প্ৰতি থকা ক্ৰোধ এৰি পেলোৱা। মনৰ পৰা সকলো পাপ ছুৰ কৰা। সত্যপথ অবলম্বন বৰা। পিতৃক ধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰা। পৰকালৰ সুগম্য পথৰ দ্বাৰাহ কটক সত্যধৰ্ম্মৰ জ্যোতিঃপ্ৰবাহত বিনষ্ট কৰি স্বৰ্গৰ দ্বাৰ আবিষ্কাৰ কৰা তাৰ লগতে ন্যায়পথত থাকি এই সামান্য ৰাজ্য ৰক্ষা কৰ। মই আৰু কেইদিন জীয়াই থাকিম? মই যেনেকৈ এমাম হাচান চৌচেনৰ আশুগত্য আৰু দাসত্ব স্বীকাৰ কৰিলো, তুমি তাতোকৈ চাৰিগুণ কৰিবা। তেওঁলোক তোমাতকৈ সকলো ফালেই শ্ৰেষ্ঠ।”

এজিদ্ৰ মুখৰ কথা ফুটিল, বাকশক্তিৰ জডতা আতৰিল। পিতৃবাক্য উলভবা কৰি, কবলৈ ধৰিলে “মই দামেস্কৰ ৰাজপুত্ৰ। আমাৰ ৰাজকোষ সকলো সময়তে পৰিপূৰ্ণ। মই সৈন্য-সামন্তৰে বশীকৃত। আমাৰ সুবন্দা অত্যাধিক প্ৰাসাদ এই দেশত অদ্বিতীয়। মই সকলো বিষয়ে পৰিপূৰ্ণ আৰু অভাবশূন্য। মই যিজনৰ কাৰণে প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত ত্যাগ কৰিবলৈ প্ৰস্তুত মই যিজনৰ কাৰণে ৰাজস্বত্ব ত্যাগ কৰি এই কিশোৰ বয়সত জীৱন পৰ্য্যন্ত বিসৰ্জন দিবলৈ অগ্ৰগামী, যিজনৰ কাৰণে ইমান দিন কষ্ট সহ্য কৰিলো, সেই জন্মনাবক হাচানে বিবাহ কৰিব? এজিদে কেতিয়াও সেয়া সহ্য নকৰে। যি হাচানৰ এক সন্ধ্যা আহাৰৰ সংস্থান নাই, উপবাস যি বংশৰ চিহ্নপ্ৰথা, এটি প্ৰদীপ জ্বলাই ৰাতিৰ অন্ধকাৰ দূৰ কৰাৰ যাৰ প্ৰায় ক্ষমতা নাই, সেই হাচানক এজিদে মাগু কৰি চলিব? মাগু কৰা দূৰৈত যাওঁক জন্মনাব লাভৰ প্ৰতিশোধ আৰু যথোচিত শাস্তি ভেওঁলোকক এজিদে দিব। মোৰ মনত যি দুখ দিছে, মই তাতোকৈ শতগুণ দুখ ভেওঁলোকৰ মনত দিম। এতিয়াই হওক বা দুদিন পিছতেই হওক, এজিদ জীয়াই থাকিলে তাৰ অন্তথা নহয়, এয়া এজিদৰ প্ৰতিজ্ঞা।”

মাৰিয়া অতি কষ্টেৰে শয়্যাৰ পৰা উঠি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে
 “হেৰ নৰাধম ! কি কলি ? কি কথা আজি মুখত উচ্চাৰণ কৰিলি ?
 হায়, হায় ! নূৰনবী মহম্মদৰ কথা আজি কলিয়ালে। তেওঁৰ
 ভবিষ্যদ্বানী আজি সফল হ’ল। হেৰ পাপাত্মা ! তই কব বজা ?
 তই কোন বজাৰ পুত্ৰ ? তোৰ কিহৰ ৰাজ্য ? তইতো আজি প্ৰধান
 জাহান্নমী (নাৰকী) হলি। লগতে মোকো সঙ্গী কৰিলি। তোক
 কোনে সেইদিনাখন বক্ষা কৰিলে ? হায় ! হায় ! মই তোৰ পাপমুখ
 দেখিয়েই হাতৰ অস্ত্ৰ হাততেই ৰাখিছিলো। তাৰ ফল আজি হাতে
 হাতে পালো। হেৰ বিধৰ্মী এজিদ্। তোৰ পিতা যি সবলৰ দাসাজ
 দাস তই কোন মুখেৰে তেওঁলোকৰ প্ৰতি এনেকুৱা অকথ্য কথা
 শুলাল ? তোৰ নিস্তাৰ কোনো লোকতেই নাই—ইহলোবতো নাই
 পৰলোকতো নাই। তই জান, এই ৰাজ্য তোৰ পিতাৰ নহয়।
 সেই হাচানৰ পিতা আলীয়ে অনুগ্ৰহ কৰি—ভৃত্যৰ বাৰ্য্যত সন্তুষ্ট হৈ
 প্ৰভুয়ে যেনেকৈ কিছু দান কৰে, সেইদৰে তোৰ পিতাৰে কেৱলমাত্ৰ
 ভোগৰ কাৰণে এই ৰাজ্য দান কৰি গৈছিল। তই কোন মুখেৰে
 এনেকুৱা টান কথা তেওঁলোকৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰ কৰিলি ? মোৰ
 সন্মুখৰ পৰা আতৰ হ। তোৰ এই পাপ মুখ মই পুনৰ চাব খোজা
 নাই। পুনৰ নাচাওঁ। তই দূৰ হ।”

এজিদ্ গ্লানমুখে উঠি গ’ল। এজিদ্ৰ মাতৃয়ে নানাভাবে শাস্ত্যনা
 দি মাৰিয়াক বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে, “আপুনি স্থিৰ হওঁক। নহলে
 আপুনি বেছি কষ্ট পাব। আপুনি যিমানেই উত্তেজিত হব, সিমা-
 নেই আপোনাৰ কষ্ট হব।”

মাৰিয়াই ক’লে, “কষ্ট বৃদ্ধি হওঁক, মোৰ প্ৰাণ ওলাই যাওক,
 আজি যি কথা শুনিলো, পুনৰ একমুহূৰ্ত্তও জীয়াই থাকিব খোজা
 নাই।” মাৰিয়াই দীৰ্ঘনিশ্বাস পেলাই ছুই হাত দাঙি কান্দি কান্দি
 ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ ধৰিলে, “হে কৰুণাময় ! তুমি
 সৰ্ববলশক্তিমান। মোক উদ্ধাৰ কৰ। এই যেন পুনৰ এজিদ্ৰ পাপ-
 মুখ দেখিবলৈ নাপাও। এজিদ্ৰ কথা যেন পুনৰ শুনিবলৈ নাপাও।

এজিদের কথা যেন পুনৰ শুনিবলৈ নাপাও। এজিদি আজি মোৰ অন্তৰত যি আঘাত দিলে, মোৰ জীয়াই থকাৰ ইচ্ছা নাইকীয়া হৈছে। অতি সোনকালে এই পাপপুৰীৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি নিয়া।” হজৰত শাবিয়াই ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্য কাতৰ উক্তি কৰি বিচনাত পুনৰ শুই পৰিব।

সপ্তম প্ৰবাহ

সময় গৈ আছে। ক্ৰমে দিনৰ পিছত দিন, মাহৰ পিছত মাহ, বছৰৰ পিছত বছৰ পাৰ হৈ গৈ আছে। জয়নাবৰ বৈশ্যবৃত্তত শেষ হোৱাৰ পিছত স্বয়ং হাচানে জয়নাবৰ ভবনলৈ গৈ তেওঁক বিয়া কৰাই আনিলে। প্ৰথমা স্ত্ৰী হাচেনাবানু, দ্বিতীয়া জায়দা, তৃতীয়া জয়নাব। হাচেনাবানু প্ৰথমা স্ত্ৰী, তদগৰ্ভজাত একমাত্ৰ পুত্ৰ আবুশল কাছেম পূৰ্ণবয়স্ক, সৰ্বগুণে গুণাৱিত, এই পৰ্য্যন্ত পৰিয়ালসূত্ৰত আবদ্ধ হোৱা নাই। পুণ্যভূমি মদিনা অতি পবিত্ৰস্থান। মানুহমাত্ৰেই ঈশ্বৰভক্ত, পাপশূণ্য চৰিত্ৰ। কাছেম পবিত্ৰ বংশত জন্মিছে, তেওঁৰ আপদমস্তক পবিত্ৰ। অস্ত্ৰবিদ্যাতো তেওঁ বিশাৰদ। এই অমিত্যতজা মহাবীৰ কাছেমৰ কীৰ্ত্তি বিঘাদ-সিন্ধুৰ এটি প্ৰবল-ভৰজ। পাঠকসকলৰ আগতেই কিঞ্চিৎ পৰিচয় দি থলো। জায়দাৰ সন্তান-সন্ততি নাই। এক ব্যক্তিৰ দুটি প্ৰাণী হলে মহা গোলমাল উপস্থিত হয়। সপত্নীবাদ ক’ত নাই? হাচেনাবানু হাচানৰ প্ৰধান স্ত্ৰী, সকলোৰে মাননীয়া। তেওঁৰ প্ৰতি জায়দাৰ আন্তৰিক বিদ্বেষ ভাব থাকিলেও তেওঁ সেয়া কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিব পৰা নাছিল। কিন্তু জয়নাবৰ প্ৰতি তেওঁৰ সম্ভাব আৰম্ভ হ’ল। জায়দাই ভাবিছিল, হাচান তেওঁৰ প্ৰতি অমুৰক্ত, পূৰ্বতে যি হ’বৰ হৈছিল, কিন্তু জায়দা থকাত তেওঁ পুনৰ দাবপৰিগ্ৰহ নকৰে। এতিয়া দেখিলে তেওঁৰ বিশ্বাস কুল। এতিয়া বুজিব পাৰিলে হাচানৰ ভালপোৱা আন্তৰিক নহয়; আন্তৰিক হোৱাহেঁতেন এনেকুৱা নহলহেঁতেন। এটি মন ভিন ভিন কৈ তিনি ভাগত বিভক্ত কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ যেনপূৰ্বৰ বহুতো

পৰিবৰ্তন দেখিবলৈ পালে। হাচানৰ কথা কাৰ্য্যত ভালপোৱাৰ বোনো ক্ৰটি নাপালে। তথাপিও পূৰ্বভাৱ পূৰ্ব প্ৰণয়, পূৰ্বৰ ভাল পোৱাৰ মাজত কিবা যেন নাই। সেই গৃহ, সেই স্বামী, সেই হাচান, সেই জায়দা সবলো আছে, অথচ ইয়াৰ মাজত কিবা যেন অভাব হৈছে। জায়দাই ভাবিবলৈ ধৰিলে, এই দোষ জয়নাবৰ। জয়নাবক তেওঁ যি, এই দোষত সাব্যস্ত কৰিলে সেয়া জীবন-শেষ পৰ্য্যন্ত কৰিলে। সেই দোষ ত্ৰুমাযয়ে অন্তৰত বদ্ধমূল হৈ শত্ৰুভাৱে লবলৈ ধৰিলে। জয়নাব তেওঁৰ দুই চকুৰ বিষ। জয়নাবক দেখিলেই তেওঁৰ অন্তৰত জুই জ্বলি উঠে। হাচেনাবানুৰ ভয়ত যি জুই ঢাক বাই আছিল, ত্ৰমে ত্ৰমে জয়নাবৰ কপৰাশিৰ জ্যোতিঃভেজত উদ্ভেজিত হৈ সেই জুই জ্বলি উঠিল। হাচেনাবানুই গম পালে যে জায়দাই জয়নাবৰ নাম শুনিব নোৱাৰে। হাচেনাবানুই কাকো একো নকলে, কিন্তু জয়নাবক তেওঁ মনে মনে ভাল পাইছিল।

হাচানে জায়দাক ভাল পাইছিল, তেওঁৰ প্ৰতি যত্নও আছিল। এতিয়াও তাৰ ব্যতিক্ৰম হোৱা নাই। তথাপিও জায়দাৰ মনত কিয় যি উদাসভাৱৰ উদয় হৈছিল, সেয়া তেওঁহে জানে, আনে গম পোৱাৰ শক্তি নাই।

এক অন্তৰত দুই মূৰ্ত্তি-স্থাপন হোৱা অসম্ভৱ। ইয়াৰ পিছত তিনিটা যে কেনে প্ৰকাৰ সঙ্কলন হল, সমভাবে সমশ্ৰেণীত স্থান পালে, সেয়া আমাৰ মগজলৈ নাছিল। গতিকে পাঠকসবলক বুজাব নোৱাৰিলো। আমাৰ ক্ষুদ্ৰ বুদ্ধিৰ ক্ষমতা ক'ত? বুদ্ধিয়েই বা কিমানখিনি যে সেই মহাপুৰুষৰ কীৰ্ত্তিকলাপত বুদ্ধি চালনা কৰে? মনৰ কথা মনতে থাকিল। প্ৰকাশ্যে হাচানে জী-এয়াৰ মাজত যে, কিছু ইতৰ বিশেষ জ্ঞান বৰিছিল, সেয়া কোনোৱে তেতিয়াও গম পোৱা নাছিল। তিনিও গৰাকী জীক সমভাবে চাইছিল। কিন্তু সেই সমান ভালপোৱাৰ লগে লগে হাচেনাবানুক অপেক্ষাকৃত অধিক মান্য কৰিছিল। জয়নাব সকলোতকৈ স্ত্ৰী, স্বভাৱতঃ ভেওঁক যে বেছি আদৰ যত্ন কৰে, জায়দাৰ মনত এয়া বদ্ধমূল হৈ

পৰিছিল। প্ৰকাশ্যে কোনো বিষয়ে বেছি ভালপোৱাৰ নিদৰ্শন জায়দাই কেতিয়াও দেখা নাছিল তথাপিও তেওঁৰ মনৰ সন্দেহ ভাব নাভৰিল। তথাপিও জয়নাৰ তেওঁৰ পৰা শত্ৰু, চকুৰ শূল, সুখ-পথৰ প্ৰধান কণ্টক।

এমাম হাচানে ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰৰ বিধি উল্লেখন কৰি জয়নাবক বিবাহ কৰা নাছিল। ইচ্ছা থাকিলে ঐতিহ্যও চতুৰ্থ সংখ্যা পূৰ্ণ কৰিব পাৰে। ভালপোৱা বিষয়ত কোনো স্ত্ৰীয়ে তেওঁক নিন্দা কৰিব নোৱাৰে। তেনেহলে জায়দা ইমান বিবাদনী হ'ল কিয়? কিয়বা জয়নাবক ছুই চকুৰে দেখিব নোৱাৰে? বোধহয় জায়দাই ভাবিছিল, যদি এগৰাকী স্ত্ৰীৰ তিনিজন স্বামী থাকিলেহঁতেন সেই স্ত্ৰী গৰাকী যেনে ভাবে সুখী হয়, তিনিগৰাকীৰ এক স্বামীয়ো বোধহয় তেনেভাবে সুখভোগ কৰে। কিন্তু সেই স্বামীত্ৰয়ৰ মাজত যদি কোনো বিষয়ে অসুবিধা, কোনো কাৰণে তিংসা, দ্বন্দ্ব, ঈৰ্ষাৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ ঘটি আত্মকলহ উপস্থিত হয়? এজনৰ অনিষ্ট চিন্তাত দ্বিতীয় যদি যত্ববান হয়, তৃতীয় কাৰবাৰ পকলয়, নতুবা উচ্চৈশ্বৰ শত্ৰু ভাবি শত্ৰু বিনাশত কৃতসঙ্কল্প হয়, তেনেহলে আমি তেনেকুৱা নকৰিম কিয়? মোবোতো তেজ-মণ্ডহৰ শৰীৰ, মোৰো আছে ভোক, পিয়াহ, মাংসপেশী, ধমনী, হৃদয়, অস্থি, চৰ্ম্ম আৰু ইচ্ছা। (সকলো আছে,) তেনেহলে মনোভাবৰ বিপৰ্য্যাস হব কিয়? এক উপকৰণেৰে গঠিত শৰীৰত স্বাভাৱিক নিয়ম লঙ্ঘন অথবা ভিন্ন ভাব হোৱা অসম্ভৱ। জগতত শত্ৰু তিনি প্ৰকাৰৰ—প্ৰথম প্ৰকৃত শত্ৰু, দ্বিতীয় বন্ধু, তৃতীয় মিত্ৰৰ শত্ৰু। সূত্ৰ অনুসাৰে মৈত্ৰীবন্ধনৰ পৰা যেন হাচান লাহে লাহে আঁতৰি গৈছে।

স্বামীৰ নিৰপেক্ষ ভালপোৱা জায়দাৰ ভাল নলগা হ'ল। মনৰ কথা মণতে ব'ল। কোনো দিন, কোনো প্ৰকাৰে, কোনো কথাত, কোনো কথাৰ প্ৰসঙ্গত সেই কথা মুখলৈ অনা দূৰৈত থাকুক, কণ্ঠলৈকে নানিলে। স্ত্ৰী মানুহৰ স্বভাৱতে কথা মনত ৰাখিব পাৰে। যদি কোনো ভিৰোতা মানুহৰ মনৰ ছৰাৰ খুলি চোৱা যায়, তেনে-

হলে বহুতো বিষয়ত শিক্ষা পোৱা যাব আৰু মনৰ অন্ধকাৰ প্ৰায় আঁতৰাই দিব পৰা যায়। সেই মনত নথকা বস্তু নাই, সেই হৃদয় ভাণ্ডাৰত নোহোৱা কোনো পদাৰ্থ নাই। জন্মনাবে হাচেনাবামুক মনৰ পৰাই ভক্তি কৰে। জায়দাক ডাঙৰ ভনীয়েকৰ দৰে মাণ্য কৰে। কিছুদিন এনেকৈ যাবলৈ ধৰিলে। কোনো কালেই কোনো প্ৰকাৰ মানুহৰ অভাব নহয়। এজিদ্ৰ চক্ৰান্ত আবহুল জকাবৰ দুবৰস্থা হাচানে পূৰ্বতে শুনিছিল। আৰু এতিয়াও জন্মাবৰ মোহিনী মূৰ্ত্তি এজিদ্ৰ চকুত যে সদায় বিৰাজ কৰি আছে সেয়াও জানে। তেওঁলোকৰ বিবাহৰ পিচত এজিদ্ৰ প্ৰতিজ্ঞা, মাৰিয়াৰ ভংসনা, সকলো মদিনালৈ আনিছে। একো কথা শুনিবলৈ তেওঁৰ বাকী নাই। দিনে দিনে মাৰিয়া যে ক্ষীণ আৰু বলহীন হৈছে জীয়াই থকাৰ সম্ভাবনা কম, সেয়াও মানুহৰ মুখত শুনিছে। সৰুতে এজিদ্ৰ লগত খেলা-ধুলা কবোতে কাজিয়া লাগিছিল, এজিদ্ৰে তুই ভায়েকক দেখিব নোৱাৰিছিল, এই কথাও সময়ে সময়ে হাচানে গল্প ছলেৰে জন্মনাবক কৈছিল। জন্মনাবক নোপোৱা কাৰণে যে এজিদ্ৰ তেওঁলোকৰ প্ৰতি শত্ৰুভাব আৰু বাঢ়িছে সেয়াও জন্মনাবক কৈছিল। হাচানে বহুকথাই শুনিছিল, কিন্তু তেওঁ কোনো কথায়ো মন দি শুনা নাছিল। ধৰ্মোপদেশ, ধৰ্মচৰ্চাতেই জীৱনৰ একমাত্ৰ কাৰ্য্য বুলি ভাবি ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্যত জীৱন উৎসৰ্গা কৰিছিল। যদিও মদিনাৰ ৰজা, কিন্তু ৰাজ সিংহাসনৰ পাৰিপাট্য নাই, সৈন্য-সামন্ত ধনজন একোৰে নাই। কিন্তু আৱশ্যক হলে ভগবৎপ্ৰসাদ একোৰে অভাব নাই। মদিনা বাসীয়ে হাচান-হোচেন, এই ভ্ৰাতাৰ আজ্ঞাবহ কিহৰ, তেওঁলোকৰ বিপদত বিনা অৰ্থে, বিনা স্বার্থে, বিনা লাভত জীৱন দিবলৈও প্ৰস্তুত।

সন্ধ্যা সময়ত হাচানে উপাসনা সমাধা কৰি তত্‌বীহ্ (ভপমালা) হস্তে উপসনা মন্দিৰৰ সন্মুখত পদচালনা কৰি ঈশ্বৰৰ নাম জপ কৰিছিল, এনেতে এজন ফকীৰে জাতীয় প্ৰধান্যসাৰে অভিবাদন কৰি সন্মুখত উপস্থিত হলহি। ফকীৰৰ মলিন বেশ, শতপ্ৰস্থিযুক্ত

পৰিধান, মলিন বস্ত্ৰেৰে শিৰ আবৃত, ডিঙিত শ্ৰস্ত্ৰবৰ তচুবীহ, হস্তত কাৰ্ণাযষ্টি, হাচানৰ পৰা অলপ দূৰৈত ঠিয় হৈ কলে, শ্ৰেণীত মই এখন পৰ্বতৰ ওপৰত বহি আছিলো। বহি থাকোঁতে চকুত পৰিছিল এজন কাণ্ডেক। হঠাৎ জীৱৰ নাম লৈ সেই কাচেদ মাটিত বাগৰি পৰিছিল। প্ৰথমতে বাগৰি পৰাৰ কাৰণ গম পোৱা নাছিলো। ওচৰলৈ গৈ দেখিলো, এপাত কাডে তেওঁৰ বক্ষস্থল বিদ্ধ কৰি পৃষ্ঠদেশ ওলাই গৈছে। ক'ৰ পৰা কোনে কাড নিক্ষেপ কৰিছিল ধৰিব নোৱাৰিলো। তেতিয়াও প্ৰাণ ওলাই যোৱা নাছিল। অক্ষুট স্বৰে দুই এটি কথা কৈছিল, তাৰ মৰ্ম্ম এই যে হজৰত মাৰিয়াই আপোনাৰ ওচৰলৈ কাচেদ পঠিয়াইছিল। তেওঁ মৰণ পথৰ যাত্ৰী। জীয়াই থকাৰ আশা নাই। জীৱনৰ শেষ অৱস্থা, আপোনাক চোৱাৰ কাৰণে সংবাদ দিবলৈ আহিছিলো। মই দ্ৰুতগামী অশ্বৰ পদধ্বনি শুনি আগলৈ চাই দেখিলো এজিদ্ ঘোৰাত উঠি আহিব ধৰিছে। তেওঁক দেখা পায়েই পৰ্বতৰ আৰত লুকাই পৰিলো। আৰু পৰা দেখিলো, এজিদ্ অশ্বৰ পৰা নামি পথিকৰ কটিবদ্ধ খুলি এখন পত্ৰ লৈ পুনৰ ঘোৰাত উঠি চক্ষুৰ আগোচৰ হ'ল। আপোনাৰ ওচৰত সেই সংবাদ দিবলৈ আহিছিলো। মোৰ আন কথা নাই।”—ককিৰে পুনৰাভিধান কৰি আঁতৰি গ'ল।

হাচানে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে : ককিৰ কোন ? কিয়বা মোক এই সংবাদ দিবলৈ আহিছিল ? কথাৰ স্বৰ আৰু মুখচ্ছবি একেবাৰে অপৰিচিত বুলি ভাব নহল। বহুসময় ককিৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি শেষত সাব্যস্ত কৰিলে, এই ককিৰ আন কোনো নহয়, এয়া আবতুল জব্বাৰ। আবতুল জব্বাৰৰ অৱস্থা, ভাব-ভঙ্গী, কথাৰ স্বৰে প্ৰমাণ কৰিলে যে এওঁ আন কোনো নহয় সেই আবতুল জব্বাৰ। কি আচৰিত ! মানুহৰ অৱস্থা কেতিয়া পৰিবৰ্ত্তন হয় একোকে কব পৰা নাযায়। হজৰত মাৰিয়াৰ বিষয়ে যি কথা শুনিলো ভাব হ'ল তেওঁৰ জীৱনৰ আশা খুব কম। হোচেনৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি সি হয় কিবা এটা কৰিব লাগিব। চিন্তা কৰি নিজ গৃহাভিমুখে গ'ল।

অষ্টম প্ৰবাহ

মাবিয়া অশুস্থ। এতিয়া নিজৰ শক্তিত বিচনাৰ পৰা উঠিব নোৱৰা অৱস্থা। তেওঁ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল, এজিদ্ৰৰ মুখ পুনৰ নাচায়। দামেস্কৰাজ্য যিসকলৰ পৈতৃক ৰাজ্য, তেওঁলোকক গোটাই দি যাৰ বুলি স্থিৰ কৰি হাচান-হোচেনক মাতি আনিবলৈ কাচেদ পঠিয়াইছিল। তেওঁলোক এতিয়াও আহি নোপোৱাত তেওঁ ব্যস্ত আৰু চিন্তিত হৈ পৰিছিল। সেই কাচেদৰ ভাগ্যত কি ঘটিছিল তেওঁ একোকে গম পোৱা নাছিল। তেওঁ প্ৰধান উজীৰ হামানক সুধিলে, “হাচান-হোচেন এতিয়াও আহি নাপালে কিয় ?”

হামানে উত্তৰ দিলে, “কাচেদ যদি নিৰ্বিকল্পে মদিনা পায়গৈ, হাচান-হোচেন আহি নোপোৱাৰ কাৰণ কি মোৰ বুদ্ধিয়ে ঢুকি পোৱা নাই। আপোনাৰ অশুখৰ কথা শুনি তেওঁলোক যে নিশ্চিন্ত ভাবে আছে, এয়া কেতিয়াও বিশ্বাসযোগ্য নহয়। মোৰ ভাব হৈছে, কাচেদৰ নিশ্চয় কিবা অমঙ্গল হৈছে।

সেই ৰাতিৰ পৰা এজিদ্ৰ পুনৰ মাবিয়াৰ ওচৰলৈ যোৱা নাই। হৃৎকোমৰে অৰ্থাৎ মাবিয়াৰ দৃষ্টিৰ অগোচৰৰ কোনো স্থানত থাকি তেওঁৰ প্ৰতি বিশেষ লক্ষ্য ৰাখিছিল। মাবিয়াই হামানৰ লগত যি কথা পাতিছিল সেয়াও নিৰ্দিষ্ট স্থানৰ পৰা তেওঁ সকলো কথা শুনি আছিল। মাবিয়াই যুত্থৰে কবলৈ ধৰিলে, “এই ৰাজ্যৰ পুনৰ মঙ্গলৰ সম্ভাবনা নাই। নিশ্চয় কাচেদ বিপদত পৰিছে। তেওঁলোক মদিনাত নাথাকিলে কাচেদ নিশ্চয় উভতি আহিলহেঁতেন। গতিকে মোৰ চিৰবিশ্বাসী বহুদৰ্শী মোছলেমক পুনৰায় মদিনালৈ পঠিয়াব। মোৰ এখন প্ৰাৰ্থনাপত্ৰ লিখি হাচান-হোচেনলৈ পঠিয়াব। লিখিব “মোৰ জীয়াই থকাৰ আশা নাই। পাপময় জগতৰ পৰা বিদায় লোৱাৰ আগতে তুমি ভ্ৰাতাক এবাৰ চাবলৈ বিচাৰিছোঁ। আৰু এটি বিষয়ে স্থিৰ সিদ্ধান্ত লৈছোঁ—আপোনালোকৰ এই পৈতৃক দামেস্ক ৰাজ্য আপোনালোকক প্ৰত্যৰ্পণ কৰিব খোজোঁ। মোৰ পুনৰ ৰখাৰ ইচ্ছা নাই।” হামান-মোছলেমক বিশেষ সাবধানেৰে মদিনালৈ

পঠিয়াব। নানা প্ৰকাৰৰ সন্দেহ মোৰ মনত উপস্থিত হৈছে (এজিদে এইখিনি শুনি সেই স্থানৰ পৰা আতৰি গ'ল)। ইমান গোপনে মোছলেমক পঠাব যে, তেওঁৰ সন্ধান যেন আন কোনো প্ৰাণীয়ে গম নাপায়।” হামানে বিদায় লৈ ৰাজআদেশ পালন কৰি মোছলেমক মদিনালৈ পঠিয়ালে।

এমামভক্ত মোছলেম উৰ্দ্ধ্বাস মদিনাভিমুখে যাবলৈ ধৰিলে। মোছলেম পাঠক সকলৰ অপৰিচিত নহয়। ত্ৰমে ৰাজধানী পাব হৈ এক প্ৰশস্ত বালুকাময় প্ৰান্তৰেদি যাবলৈ ধৰিলে। প্ৰান্তৰ গোটেই সমতল নহয়, স্থানে স্থানে বালুকাৰাশিয়ে স্তূপাকাৰ হৈ আছে। মোছলেমৰ চকুত পৰিল : তেওঁৰ দক্ষিণ ফালে স্তূপকাৰ বালুকাৰাশিৰ আৰম্ভণি চাৰিজন অস্ত্ৰধাৰী পুৰুষ অতি বেগেৰে ওলাই আহি তেওঁক আগুৱি ধৰিলে। সেই আত্মৰক্ষাকাৰী সকলৰ মুখ বস্ত্ৰৰ দ্বাৰা আবৃত তেওঁলোকৰ স্বৰূপ আৰু আকৃতি একোতে ধৰিব পৰা নগৈছিল। মোছলেমে সুধিলে, “তোমালোক কোন ? কিয় মোৰ যোৱাৰ পথত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছা ?” এজনে গম্ভীৰ মাতাবে ক’লে, “মোছলেম। তোমাৰ সৌভাগ্য যে তুমি বাচেদ পদত বৰিত হৈছা। নকলে আমি কোন .সেই কথা উচ্চাৰণ কৰাৰ আগতে তোমাৰ শিৰ ইমান সময়ে ডিঙিৰ পৰা বিচিন্ন হ'লহেতেন। যদি জীয়াই থকাৰ ইচ্ছা আছে ইয়াৰ পৰা এক পদ আগনাবাঢ়িবা।”

“মই ৰাজ কাচেদ, হজ্জৰত মাৰিয়াৰ বেমাৰৰ সংবাদ লৈ এমাম হাচানক দিবলৈ মদিনালৈ যামগৈ, কাৰ সাধ্য আছে মোৰ গতিবোধ কৰে ?” মোছলেম যাবলৈ ওলাল। অতি দ্ৰুতভাৱে মোছলেমে তৰোৱাল সঞ্চালিত কৰিবলৈ ধৰিলে যে কোনোৰে মোছলেমৰ ফালে আগুৱাই আহিবলৈ সাহস নকৰিলে। এনেতে এজনে মুখৰ বস্ত্ৰ আতোৰাই কবলৈ ধৰিলে, “মোছলেম তোমাৰ চকু ক’ত ?” কোৱাৰ লগে লগে মোছলেমৰ চকু মানুহজনৰ ওপৰত পৰাত লগে লগে হাতৰ তৰোৱাল পেলাই দি অভিবাদন পূৰ্বক হাতযোৰ কৰি ঠিয় হৈ ব’ল। এজিদৰ আদেশত মোছলেমৰ অস্ত্ৰৰ পৰা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ

কাটি ললে। মাৰিয়াৰ পত্ৰখন এজিদ্ৰে স্বহস্তে খণ্ড খণ্ড কৰি ফালি পেলাই ক'লে, “যিমান দিন মাৰিয়াৰ মৃত্যু নহয়, সিমান দিন তুমি কাৰাগাৰত বন্দী অৱস্থাত থাকিব লাগিব। তুমিহঁতো খুব ঈশ্বৰভক্ত, আজিৰ পৰাই তোমাৰ মৃত্যু কামনাই প্ৰধান কাম হ'ব। এজিদ্ৰৰ অনুচৰ সকলে মোছলেমক লোহাৰ শিকলীৰে বান্ধি পেলালে।

মোছলেমে একো নকলে। অনুচৰ সকলে হাত ভৰি, ডিঙিত শিকলী লগাই মোছলেমক বন্দী কৰি লৈ গ'ল।

এজিদ্ৰে বংশীবাদন কৰাৰ লগে লগে বালি স্তূপৰ আৰম্ভণি পৰা এজন ব্যক্তিয়ে এটি ঘোৰা লৈ ওলাই আহিল। সেই ঘোৰাত উঠি এজিদ্ৰ নগৰাভিমুখে গ'ল।

নবম প্ৰবাহ

দামেস্ক-ৰাজপুৰীৰ সকলো মহাবাস্তৱ। সকলো বিষাদিত। মাৰিয়াৰ জীৱন সঙ্কটাপন্ন—কণ্ঠৰোধ হৈছে, চকুৰ মণি বিবৰ্ণ হৈ ওপৰলৈ উঠিছে, কথা কোৱাৰ শক্তি নাই। এজিদ্ৰৰ জননীয়ে স্বামীৰ দুখত কিবা খাবলৈ দিছে। আত্মীয় স্বজনে মাৰিয়াক আগুৰি উচ্চস্বৰে ঈশ্বৰৰ নাম লব ধৰিছে। হঠাতে মাৰিয়াই এটি দীঘল হুমুনিয়াহ পেলাই “লা—এলাহা ইল্লাল্লাহ মোহমদৰ বচুল্লাহ,” বুলি কৈ উঠিল। পুনৰ অলপ সময় পিচত ভক্তিব সৈতে পুনৰ এয়া উচ্চাৰণ কৰিলে। মাৰিয়াৰ গুঠ দুটি এইবাৰ সামান্যভাবে কপি উঠিল। উৰ্দ্ধ-চকু তললৈ নামি আহিল। নমাৰ লগে লগে চকুৰ পাত্ৰ দুটিয়ে অতি যত্নৰে চকুৰ মণি ঢাকি পেলালে। মিথাস বন্ধ হ'ল। এজিদ্ৰৰ জননীয়ে মাৰিয়াৰ বন্ধত হাত দি কান্দিব ধৰিলে। সকলোৰে মাৰিয়াৰ কাৰণে কান্দিবলৈ ধৰিলে। এনেতে এজিদ্ৰে সোমাই আহি মাৰিয়াৰ মূৰত, এবাৰ বুকুত হাত দি চাই ওলাই গ'ল। কোনোৰে এজিদ্ৰৰ চকুত চকু পানী নেদেখিলে। যথাৰীতি

এজিদে পিতৃ'ৰ মৃতদেহ স্মাৰ কৰাই “কাফন” * দ্বাৰা শাস্ত্ৰানুসাৰে আপদমস্তক আবৃত কৰি মৃতদেহৰ সদগতি উপাসনা (জানাজা) কৰাই তাবুতশায়ী * কৰাই বাইজৰ সন্মুখলৈ লৈ আহিল। বিনা আহ্বানে শ শ ধাৰ্মিক পুৰুষ গোট খাই জানাজাক্ষেত্ৰ মাৰিয়াৰ শবদেহৰ সপীপত ঈশ্বৰৰ আবাধনাৰ কাৰণে দণ্ডায়মান হ'ল। সকলোৰেই কৰুণাময় ভগবানৰ উদ্দেশ্যে দুই হাত দাঙি মাৰিয়াৰ আত্মাৰ মুক্তিক কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। পিছত নিৰ্দিষ্ট স্থানত ‘দাফন’ (মৃত্তিকাপ্ৰোথিত) কৰি সকলোৰেই নিজ নিজ গৃহলৈ গুচি গ'ল।

মাৰিয়াৰ জীৱনৰ লীলাখেলা শেষ হ'ল। হাচান-হোচেন মদিনাৰ পৰা দামেস্কৰ ওচৰ পাওঁতেই মাৰিয়াৰ মৃত্যুসংবাদ শুনি পুনৰ নগৰত প্ৰবেশ নকৰিলে। মাৰিয়াৰ কাৰণে দুখ প্ৰকাশ কৰি মদিনালৈ উভতি গ'ল।

মাৰিয়াৰ মৃত্যুৰ পিছত এজিদ দামেস্কৰ ৰাজসিংহাসনত উপবেশন কৰিলে। তেওঁৰ শিৱত ৰাজমুকুটে শোভা পালে। সত্যবাদী, নিৰপেক্ষ আৰু ধাৰ্মিক মহাত্মাসকল, যিসকল হৃদয়ত মাৰিয়াৰ স্বপক্ষে আছিল, তেওঁলোকৰ হৃদয় কঁপি উঠিল। আমিও বিষাদ-সিঁহুৰ ওচৰ চাপিলোঁ। এতিয়া এজিদ স্বাধীন ৰাজ্যৰ ৰজা। কেতিয়া কাৰ ভাগ্যত কি ঘটে সেই ভাবি সকলো ব্যাকুল। ৰাজ-দৰবাৰ লোকে লোকাবণ্য। আগ দিনাখনে ঘোষণা কৰা হৈছে, নগৰৰ সন্ত্ৰাস্ত মানুহমাত্ৰেই দৰবাৰত যেন উপস্থিত থাকে। বহুতৰে মনত বহু কথা আছিল। কি কৰিব, ৰাজ আদেশ সমন্মুখে সকলোৰে “আম” দৰবাৰত উপস্থিত হ'লহি। এজিদে উপযুক্ত বৈশত্ব্যৰে সজ্জিত হৈ সিংহাসনত বহিছিল। প্ৰধানমন্ত্ৰী মাৰৱানে দৰবাৰত উপস্থিত থকা সকলোকে সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে,

* কাফন—শবাজ্জাদন বসন

* তাবুত—শেষ শয়নগান

“আজি আমাৰ সুখৰ দিন, আজি আমি দামেস্ক সিংহাসনত নবীন
ৰজাৰ অধিবেশন দেখিলো। উপযুক্ত পাত্ৰৰ হাততে আজি ৰাজ
সিংহাসন সুশোভিত হৈছে। সভাস্থ মহোদয় সকল। আজিৰ পৰা
আপোনালোকৰ দুখ আতৰিল। দামেস্ক ৰাজ্যত আজি যি সুখ
সুৰ্য্যোদয় হ’ল সেয়া পুনৰ অন্তিমিত নহয়। আপোনালোকে এই
নবোদিত সুৰ্য্যক কায়মনে পুনৰায় অভিবাদন কৰক।” সভাস্থ
সকলোৱে এজিদক অভিবাদন জনালে। মাৰবানে পুনৰ কবলৈ
কৰিলে, “মহাশয়সকল। মোৰ এটি কথা আছে। মহাৰাজ এজিদে
আজি মাত্ৰ ৰাজদণ্ড গ্ৰহণ কৰি এটি গুৰুতৰ বিচাৰভাৰ বহন কৰিব
লগা হৈছে। আপোনালোকৰ সন্মুখতে ৰাজদ্রোহীৰ বিচাৰ কৰিব
বুলি তেওঁ আপোনালোকক আহ্বান কৰি আনিছে।”

মাৰবানৰ আদেশত প্ৰহৰীসকলে মোছলেমক লোৱা শিকলীৰে
বন্ধা অৱস্থাত ৰাজসভালৈ লৈ আহিল। সভাস্থ সকলোৱে
মোছলেমৰ দুৰৱস্থা দেখা পাই বিস্ময় মানিলে। মাৰিয়াৰ ইমান
বিশ্বাসী, প্ৰিয়পাত্ৰ, সন্মানীয় এই মোছলেমৰ আজি এই দুৰৱস্থা।
কি আচৰিত? আজিও মাৰিয়াৰ দেহ ভূগৰ্ভত বিলীন হোৱা
নাই, বহুতেই শোকবস্ত্ৰ পৰিত্যাগ কৰা নাই, মাৰিয়াৰ নাম এতিয়াও
সকলোৰে মুখত, সেই মাৰিয়াৰ প্ৰিয় বন্ধুৰ এই দুৰ্দশা। কি
সৰ্বনাশ। এজিদৰ অসাধ্য একো নাই? বহুতেই মনে মনে
ভাবিবলৈ ধৰিলে—পুনৰ মজল নাই। দামেস্ক ৰাজ্যৰ মজল নাই।
কি পাষণ্ডহৃদয়। উঃ ॥ এজিদ ইমানেই পাষণ্ড-হৃদয় ॥ কিন্তু
কোনোৱে হলে একো কব নোৱাৰিলে। সকলোৱেই মাত্ৰ মনে
মনে ঈশ্বৰৰ নাম জপ কৰিবলৈ ধৰিলে। চিন্তা আৰু মনস্তাপত
মোছলেম ক্ৰীণায় গৈছে। এজিদে কৈছিল,—মাৰিয়াৰ মৃত্যুতে
তেওঁৰ মুক্তি, কিন্তু মাৰিয়া আছে নে নাই, মোছলেমে সেয়া স্থিৰ
কৰিব পৰা নাছিল। কোনোৱে তেওঁৰ লগত কথা কব নোৱাৰিব
আৰু কোনোৱেও তেওঁৰ বিষয়ে জানিব নোৱাৰিব—আগতেই
এজিদে এই আজ্ঞা দি থৈছিল।

নগৰৰ প্ৰায় ভূদলোকক একেলগে দেখা পাই মোছলেম কিছু-পৰিমাণে আশ্বস্ত হ'ল। তেওঁ নিজে জানে, কোনো অপৰাধত তেওঁ অপৰাধী নহয়। ৰাজ্যজ্ঞা প্ৰতিপালন কৰিছিল ইয়াতে যদি এজিঁদে অগ্ৰায়াচৰণ কৰে, তেতিয়া ঈশ্বৰ ভিন্ন আন কোনো তেওঁ একো নকৰ, মুক্তিলাভৰ প্ৰাৰ্থনা নকৰে। তেওঁ মাৰিয়াৰ আদেশত হাচান-হাচেনৰ ওচৰলৈ গৈছিল। এয়াই যদি অপৰাধ কৰ, আক সেই অপৰাধতেই যদি প্ৰাণ যায় তথাপিও তেওঁ চিত্ত বিচলিত নকৰে। মনে মনে এই স্থিৰ কৰি ঈশ্বৰৰ প্ৰতি নিৰ্ভৰ কৰি মোছলেম ঠিয় হৈ থাকিল। মাৰবানে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “এই ব্যক্তি ৰাজদ্রোহী, আজি এওঁৰ বিচাৰ হব। আমাৰ নব দণ্ডধৰে আপোনালোকৰ সম্মুখত এওঁৰ বিচাৰ কৰিব, এয়াই তেওঁৰ অভিপ্ৰায়।”

এজিঁদে ক'লে, “এই কাচেন বিশ্বাসী নহয়। যিসকলে এওঁক বিশ্বাসী বুলি কব, আক এওঁৰ অনুকূলে কিবা কব, তেওঁলোকো বিশ্বাসী নহয়। মোৰ বিবেচনাত এওঁৰ স্বপক্ষৰ মানুহমাত্ৰেই অবি-
শ্বাসী, ৰাজদ্রোহী।”

সকলোৰে শৰীৰ বোমান্বিত হ'ল, ভয়ত হৃদয় কপিবলৈ ধৰিলে। যিসকলে মোছলেমৰ হৈ কিবা কব খুজিছিল তেওঁলোকৰ মুখ একে-
বাৰে বন্ধ হ'ল।

এজিঁদে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “এই মিছলীয়া বিশ্বাসঘাতকে মোৰ বিবাহৰ পয়গাম লৈ জয়নাবৰ ওচৰলৈ গৈছিল। মোৰ পয়গাম গোপন কৰি মোৰ চিৰশত্ৰু হাচান, যিজনৰ নাম শুনিলে মোৰ দিগ্-
বিদিক জ্ঞান নাধাকে, সেই হাচানৰ পয়গাম জয়নাবক দি জয়নাবৰ লগত তেওঁৰ বিবাহ দিছে। মই নিশ্চয়কৈ জানো মোৰ পয়গাম জয়-
নাবৰ কৰ্ণগোচৰ হোৱা নাছিল। মোৰ নাম শুনিলেই জয়নাবে কেতিয়াও হাচানক ‘কবুল’ নকৰিলেহেতেন। হাচানৰ অৱস্থা সম্বন্ধে জয়নাবৰ অবিদিত একোৱেই নাই। আক কথা আছে এই মিছলী-

স্বাই কোৱা কথা যদি সত্য বিবেচনা কৰা যায়, তেনেহে ইয়াৰ অপৰাধ আৰু গুৰুতৰ হয়। ই মোৰ চিৰশত্ৰুৰ আজ্ঞা পালন কৰি মোৰ সৰ্বনাশ কৰিছিল। হাচানৰ পন্থগাম জয়নাবৰ ওচৰলৈ লৈ যোৱাৰ কাৰণে নিয়োজিত কৰা হোৱা নাছিল। এই অপৰাধৰ শাস্তি হোৱা আৱশ্যক। সি নজনাটকৈ যে এই কাৰ্য্য কৰিছিল সেয়া কব নোৱাৰো। জয়নাব লাভৰ কাৰণে মই যি কৰিছিলো সেয়া কোনে নাজানে? মোছলেমে জানো নাজানে, জয়নাবৰ কাৰণে মই সৰ্বশ্ব পণ কৰি শেষত জীৱন পৰ্য্যন্ত বিসৰ্জনে দিবলৈ প্ৰস্তুত আছিলো। সেই জয়নাবৰ বিবাহৰ কাৰণে মোৰ পক্ষৰ উকীল নিযুক্ত হৈ আনৰ লগত বিবাহ স্থিৰ কৰি আহিছিল। ইয়াতকৈ বিশ্বাসঘাতকতা আৰু কি হব পাৰে? আৰু এটি কথা এইবোৰ কুকাৰ্য্য কৰিও এই ব্যক্তি ক্ষান্ত হোৱা নাছিল, মোৰ সৰ্বনাশৰ কাৰণে, মোক ৰাজ্যৰ পৰা বঞ্চিত কৰাৰ কাৰণে, মোক পথৰ ভিখাৰী কৰাৰ উদ্দেশ্যে মাৰিয়াৰ পত্নীলৈ গৈছিল। এতিয়া মোৰ আদেশ এই যে অবিলম্বেই মোছলেমৰ শিৰচ্ছেদ কৰা হওঁক।” থঙতে কঁপি কঁপি এজিদ্ৰে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে এই দণ্ড বধ্যভূমিত নহয়, আন কোনো ঠাইতে নহব, এই সভাগৃহত, মোৰ সন্মুখত মোৰ দণ্ডাজ্ঞা প্ৰতিপালন হওঁক।”

মাৰৱানে ক’লে “ৰাজাজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য। কিন্তু প্ৰকাশ্যে দণ্ড-বিধান ৰাজনীতি বিকল।”

এজিদ্ৰে ক’লে, “মোৰ আদেশ অলঙ্ঘনীয়। যিজনে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰিব তেওঁৰো এই শাস্তি হব। সাৱধান মাৰৱান।”

সভাসদ সকলো এজিদ্ৰৰ কথাত হতভম্ব হ’ল। এজিদ্ৰৰ মুখৰ কথা শেষ নোহওঁতেই হতভাগ্য মোছলেমৰ শিৰ মাটিত বাগৰি পৰিল। জিহ্বাবদ্ধ দেহ বক্তাক্ত হৈ সভাস্থলত বাগৰি পৰাত সভাসদ সকলৰ মোহ ভঙ্গ হল। তেওঁলোকে দেখিলে, মোছলেম আৰু নাই। বক্তাক্ত দেহ শিৰৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ ধৰাতল পৰি আছে। মোছলেমৰ পবিত্ৰ শোণিত-বিন্দুৰ পৰমাণু অংশ দ্বায়েস্ত ৰাজত্ববনৰ পবিত্ৰতা, সিংহাসনৰ পবিত্ৰতা, দৰবাৰৰ পবিত্ৰতা, ধৰ্মসনৰ পবি-

জ্ঞাতা, যি গাবিষাই বহু কষ্ট কৰি সঞ্চয় কৰিছিল সেই সকলো পবিত্ৰতা— আজি মোছলেমৰ শোণিত বিন্দুৰ প্ৰতি পৰমাণুতে মিহলি হৈ অপবিত্ৰতাৰ আসন পাতি দিলে। মোছলেমৰ দেহবিনিৰ্গত বক্তৃ-প্ৰবাহে “এজিদ। ইয়াৰ শেষ আছে।” এয়া প্ৰথমতে অন্ধিত হৈ বক্তৃশ্ৰোতা সভাস্থগত বৈ গ’ল। এজিদে সগৰ্বে কবলৈ ধৰিলে, “অমাত্যসকল। প্ৰধান প্ৰধান সৈনিক আৰু সৈন্যধ্যক্ষসকল। আৰু সভাস্থ মহোদয়সকল। আপোনালোক সকলোৱেই মনোযোগ দি শুনক। মোৰ আশ্ৰয় যদি কোনোবাই অমান্য কৰে, কোনোবাই যদি অশ্রুমাত্ৰ অৱহেলা দেখুৱাই, সেই ব্যক্তিয়ে নিশ্চয় মোছলেমৰ দৰে শাস্তি ভোগ কৰিব। মোৰ অভাব নাই। হাচান-হোচেনৰ যি আছে, সেয়াও কাৰো অজ্ঞাত নহয়। সেই হাচানৰ ইমান সাহস। ইমান স্পৰ্দ্ধা। ভিত্তাৰিণীৰ পুত্ৰ হৈ ৰাজবাণীৰ পাণিগ্ৰহণ। যি জয়নাব ৰাজবাণী হলহেতেন, সেই ভিত্তাৰিণী পুত্ৰই তেওঁৰ পাণিগ্ৰহণ কৰিছে। মই তাৰ বিবাহৰ হেপাহ পলুৱাম। জয়নাবক লৈ সুখভোগ কৰাৰ সমুচিত প্ৰতিফল পাব। কোনে বন্ধা কৰিব? কাৰ আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰিব? এজিদ জীয়াই থাকোতে জয়নাবক লৈ সি কেতিয়াও সুখী হ’ব নোৱাৰে। এতিয়াও মোৰ অন্তৰত আশা আছে, যদিও সেই আশাত একপ্ৰকাৰ নিবাশ হৈছে। হাচান জীয়াই থাকিলে জয়নাব লাভ হোৱাৰ সম্ভবনা নাই। তথাপিও মহা-আসক্তি জুইত এজিদৰ অন্তৰ সকলো সময়তে জ্বলি আছে। যদি মহ মাৰিয়াৰ পুত্ৰ হও, তেনেহলে হাচান-হোচেনৰ বংশ একেবাৰে নিপাত কৰিহে জগৎ পৰিত্যাগ কৰিম। অকল হাচানৰ মৃতদেহ দেখিয়ে যে, সেই মহাগ্নি নিৰ্বাপিত হ’ব সেয়া নহয়, হাচান বংশৰ সকলোৰে মন্তক দ্বিখণ্ডিত কাৰয়ে যে এজিদ ক্ষান্ত হ’ব সেয়া নহয়, মহম্মদৰ বংশৰ এটি প্ৰাণীয়ো জীয়াই থকালৈকে এজিদ ক্ষান্ত নহয়, মোৰ মনোবেদনা মনৰ পৰা বিদূৰিত নহয়। মোৰ অভাব কিহৰ? কাৰো সাহায্য নালাগে, হিতোপদেশ অথবা পৰামৰ্শৰ আশা নকৰো। যি কৰিম সেয়া মনতে

ধাকিল। মাত্ৰ ইয়াকে কওঁ যে, হাচান-হোচেনৰ আৰু তেওঁলোকৰ বংশানুবংশ আত্মীয়-স্বজন, বন্ধু-বান্ধবৰ প্ৰতি এজিদ্দে যি অগনি জ্বলাই দিব, যদি কেতিয়াবা জুমা'ই যায় যাব পাৰে, কিন্তু তাৰ তাপ 'বোজ-কেয়ামত' (জগতৰ শেষ দিন) পৰ্য্যন্ত মহম্মদীয় সকলৰ মনত একেই ভাবে জাগৰিত হৈ থাকিব। আকৌ যিসকল হাচান-হোচেনৰ বেছি ভক্ত, তেওঁলোকে আজন্মকাল (ছাতিপিটি) চপৰিয়াই * 'হায় হাচান ! হায় হোচেন ! বুলি কান্দি থাকিব।"

সভাত উপস্থিত থকা সকলক এইবোৰ কথা কৈ এজিদ্দে মাৰদানক কলে, "হাচান-হোচেনলৈ যি পত্ৰ পঠিয়াম, সেই পত্ৰখন পাঠ কৰি সভাসদসকলক গুনোৱা, এওঁলোকৰ মাজত মহম্মদ ভক্ত বহুতো আছে।

মাৰদানে পত্ৰ পাঠ কৰিবলৈ ধৰিলে,—
"হাচান ! হোচেন !

তোমালোকে বোধহয় শুনিবলৈ পাইছা, মহাবাজাধিৰাজ এজিদ্দ নায়েদৰ মধ্যাহ্নকালীন সূৰ্যাসম দামেস্ক সিংহাসনত বিৰাজ কৰিছে ? অধীনস্থ বজা-প্ৰজামাত্ৰই তেওঁৰ অধীনতা স্বীকাৰ কৰি কোনোবাই উপঢৌকন প্ৰেৰণ, কোনোবাই বা স্বয়ং আহি অবনত শিৰে চিৰ-অধীনতা স্বীকাৰ কৰিছে আৰু নিজ নিজ ৰাজ্যৰ নিৰ্দ্ধাৰিত দিবলগীয়া খাজনা দামেস্ক-ৰাজভাণ্ডাৰ পূৰ্ণ কৰিছে। তোমালোকৰ মক্কা-মদিনাৰ খাজনা আজিলৈকে নহাৰ কাৰণ কি ? স্বয়ং মহাবাজাধিৰাজ দামেস্ক-দ্বিপতিৰ আম-দৰবাৰত উপস্থিত হৈ নতশিৰে ন্যূনতা স্বীকাৰ কৰি সিংহাসন চুহুৰ কৰিবাহি। আৰু এই পত্ৰ প্ৰাপ্তিমাত্ৰকেই এজিদ্দ

---

* মহম্মদৰ সময়ত চিহ্নাসকলৰ বহুতেই বুকুত কথাঘাত কৰা দেখিছে সেয়াই 'ছাতিপেটা' বুলি কয়।

নামদাৰৰ নামত খোৎবা* পাঠ কৰিবা। ইয়াৰ অগ্ৰথা হলে
বাজ্জদ্রোহীৰ শাস্তিভোগ কৰিব লাগিব।

মাৰদান

প্ৰধানমন্ত্ৰী

পত্ৰ পাঠ শেষ হ'ল। এতিয়াই উপযুক্ত কাচেনদৰ হাতত পত্ৰ দি
প্ৰেৰণ কৰা। বজাই সভা ভঙ্গৰ আদেশ দিলে।

দশম প্ৰবাহ

নূৰনবী মহম্মদৰ বওজাত* অৰ্থাৎ সমাধি-প্ৰাঙ্গণত হাচান-
হোচেন, সহচৰ আবদুল্লাহ, ওমৰ আৰু বহমান একেলগে বহি পৰা-
মৰ্শ কৰি আছিল। যেতিয়া কোনো বিপদৰ চিন্তা মূৰলৈ আহে,
কোনো গুৰুতৰ কাৰ্য্য কৰিব লগা হয়, অথবা কোনো অভাবনীয়
চিন্তা, সংযুক্তি সংপৰামৰ্শ কৰিবৰ আৱশ্যক হয়, হাচান-হোচেনে
মাতামহৰ সমাধি প্ৰাঙ্গণত বহি যুক্তি, পৰামৰ্শ আৰু কৰ্তব্য বিষয়ে
মত স্থিৰ কৰে। আজি কিহৰ মন্ত্ৰণা? কেনে বিপদ? বাহ্যিকভাৱে
মুখৰ আকৃতিত স্পষ্ট হৈ যেন উঠিছে ভয়ানক চিন্তাৰ চিত্ৰ চিত্ৰিত।
কিহৰ চিন্তা? পাঠক। সোৱা চাওঁক, সমাধি প্ৰাঙ্গণৰ সীমা নিৰ্দিষ্ট
স্থানৰ ওচৰত কোন ঠিহু হৈ আছে?

*খোৎবা—ঈদ উলফেতৰ ঈদ উজ্জোহা—এই দুই ঈদ আৰু জুমাৰ নামাজ
(উপাসনা) যি প্ৰতি শুক্ৰবাৰে দুই প্ৰহৰৰ পিচত হৈ থাকে, সেটো তিনি
উপাসনাৰ পিচত আৰবী ভাষাত গ্ৰন্থৰৰ গুণাছবাদৰ পিচত উপাসনা
বৰ্ণনা, পিচত স্বজাতীয় বজাৰ নাম উচ্চাৰণ কৰি তেওঁৰ দীৰ্ঘায়ু আৰু
বাজাৰ স্থায়িত্ব কামনা কৰা হয়। ভাৰতীয় মুছলমান সকলে পূৰ্বভে
দিল্লীৰ যোগল সত্ৰাটৰ নামত খোৎবা পাঠ কৰিছিল।

“বওজা”—হিজৰী ১১ চনৰ ১২ ই বিবিওল আউয়ল সোমবাৰ দিবা ৭ম ঘণ্টাত
সময় ৬৩ বছৰ বয়সত প্ৰকৃ মহম্মদে পবিত্ৰ ভূমি মদিনাত মানবলীলা
সংবৰণ কৰে।

প্রভু মহম্মদৰ সমাধি প্ৰাঙ্গণৰ সীমাৰ ভিতৰলৈ আন মানুহ যোৱাৰ বীতি নাই। দৰ্শক, পূজক, আগন্তুক সকলোৰে কাৰণে চাৰিওফালে নিৰ্দিষ্ট থকা সীমাৰ বাহিৰত থাকি জেহাৰত (ভক্তিতাবে দৰ্শন) কৰাৰ প্ৰথা প্ৰচলিত আছে।

পাঠক ! যি জন মানুহ ঠিয় হৈ আছে, তেওঁক জানো কেতিয়াবা দেখিছে ? চিন্তা কৰি চাওঁক, মনত পৰিব। এই আগন্তুক দামেকাৰ কাচেদ। আক হাচানৰ হাতত যিখন পত্ৰ দেখিছে, সেইখনে সেই পত্ৰ যিখন দামেকাৰ বাজদৰবাবত মাৰবানে পঢ়ি শুনাইছিল। ওমৰে ক'লে, এজিদ মাৰিয়াৰ পুত্ৰ। যি মাৰিয়া নূবনবী হজৰত মহম্মদৰ প্ৰধান ভক্ত আছিল, দেহ-মন-প্ৰাণ সকলো আপোনাৰ মাতামহৰ চৰণত সমৰ্পণ কৰিছিল, আজি তেওঁৰে পুত্ৰই মকা মদিনাৰ খাজনা বিচাৰিছে। এজিদৰ নামত খোৎবা পাঠ কৰিবলৈ আদেশ দিছে। কি আচৰিত ! আক কিমান কি হব পাৰে, সেয়া কোনে কব পাৰে ?”

আবদুল বহমানে ক'লে, “এজিদ পাগল হৈছে। নিশ্চয় পাগল। পাগলৰ বাহিৰে কি হব পাৰে ? এই অসীম জগতত এনেকুৱা কোনো নাই যে আমি জীয়াই থাকোতে মকা-মদিনাৰ খাজনা বিচাৰিব পাৰে। এজিদে যি মুখেৰে এইবোৰ কথা কৈছে, সেই মুখৰ শাস্তি বিশেষ কৈ দিয়া উচিত ? মোৰ মতেৰে কাচেদক পত্ৰসহ অপমান কৰি খেদি পঠোৱাই সমুচিত হব। এই পাপপূৰ্ণ কথাছিত পত্ৰ পূণ্ড্ৰমি মৰিনাত বখাৰ উপযুক্ত নহয়।”

তেওঁৰ পিতৃৰ নাম আবদুল্লাহ, মাতৃৰ নাম আমেনা খাতুন। প্ৰভুৰ দেহ-ভাগৰ পিচত ক'ত সমাধি কৰা হব, এই বিষয়ে বাদানুবাদ হল, শেষত হজৰত আবুবকৰে সীমাংসা কৰিলে যে, পয়গম্বৰে জীবিভাবছাত যি স্থানক প্ৰিয় বুলি ভাবিছিল, সেই স্থানতে সমাধি হোৱা উচিত। সকলোৰে এই মতত পোষকতা কৰাত বিবি আয়েশাৰ ঘৰত সমাধি দিয়াৰ কাৰণে স্থিৰ হ'ল। বিবি আয়েশা হজৰত আবুবকৰৰ কন্যা আৰু হজৰত মহম্মদৰ সহধৰ্মিণী। মহম্মদৰ সমাধি স্থানক বঙলা বুলি কয়। হজৰত ওমৰে প্ৰথমে ইটাব দাবা বঙলা

ওমৰে ক'লে, “ভাই। তোমাৰ কথা অবহেলা কৰিব নোৱাৰো।
তুমাৰ কি সাহস? কোন মুখেৰে এনেকুৱা কথা উচ্চাৰণ কৰিলে?
তেওঁৰ লগত জানো কোনো ভাল মানুহ নাই? মাৰিহাৰ লগে লগে
দামেকৰ পৰা জানো সকলো আঁতৰি গৈছে?”

আবদুৰ বহমানে ক'লে, “পশুৰ ওচৰত জানো মানুহৰ আদৰ
আছে? হামান— নামত মাত্ৰ মন্ত্ৰী। হামানৰ কোনো কথাই
এজিদে মুশুনে। আজি কালি মাৰহানে দামেকৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী,
সভাসদ, প্ৰধান মন্ত্ৰীদাতা, এজিদৰ প্ৰধান গুৰু; বুদ্ধি, বল সকলো
মাৰহান— এয়াতো মানুহৰ মুখত শুনিবলৈ পাওঁ।”

হাচানে কলে, “এয়া যে মাৰহানৰ কাৰ্য্য সেয়া মই আগতে
জানিছিলো। যি নহওক মোৰ বিবেচনামতে এই পত্ৰ ওভোটাঁই
দিয়া উচিত।”

গাঠনি কৰে। ভাৰশিচত অজিদে চতুৰীয়াবান্ধ কৰি নজ্জাখকা প্ৰস্তৰ দ্বাৰা
এয়া সজায়। বগুজাৰ চতুৰ্দশ প্ৰাচীৰে পৰিবেষ্টিত। হিজৰী ৫৫০ চনত
ইম্পাহান নিবাসী জামালুদ্দিন, চন্দন কাঠেৰে বগুজাৰ চাৰিওফালে আবদ্ধ
কৰি দিয়ে। সেই সময়ত এৰনে আবুয়ল হাজী খুৰীফ মিচৰৰ বহুমূল্য খেতবৰ্ণ
চাদৰ অনাঠ, উক্ত চাদৰৰ ওপৰত লোহিতবৰ্ণ বেশমযুতাবে কোবআন খৰিফৰ
স্তৰা ইয়াচীন লিখি, চাদৰখনেৰে পৰিভ্ৰমণ সমাধি আৱৃত কৰে, সেই সময়ৰ
পৰাই আবৰণপ্ৰথা প্ৰতি বছৰে প্ৰচলিত হৈ আছে। যিজন মিচৰৰ বাজ
সিংহাসনত উপবেশন কৰে, তেওঁ বহুমূল্য নতুন বস্ত্ৰ দ্বাৰা প্ৰতি বছৰে সেই
সমাধিমন্দিৰ আৱৃত কৰি দিয়ে। বিনা বাক্যবাহে সেই প্ৰথা আজিপৰ্য্যন্ত
চলি আছে। ৬৭৮ হিজৰীত কালাউন সালেহীৰ বাজত কালত মদিনাৰ
মসজিদৰ ছাদৰ পৰা ওখ সেউজীয়া বগৰ “কোৱা” (চুৰা) সমাধি মন্দিৰৰ
ওপৰত স্থাপিত হৈছে। সেই সুসজ্জিত ওখ চূড়া আতি পৰ্য্যন্ত অক্ষয় ভাবে
আছে। হিজৰী এক হাজাৰ (১০০০) চনত সুলতান চোলেমান খাঁকৰ
বগুজা খৰিফৰ প্ৰাক্তন খেতবৰ্ণ প্ৰস্তৰ দ্বাৰা মণ্ডিত কৰিছিল, ওমৰ এব্নে-
আদুল আজিজ খানৰ শাসন কালৰ শিচত বগুজা প্ৰাক্তনৰ ভিতৰত সাধাৰণৰ
প্ৰবেশ নিষিদ্ধ হৈছে। যাজীদকলে চাৰিওফালে থকা বেলেঙৰ বাহিৰত থাকি
দৰ্শনলাভ কৰে। চাৰিওফালে থকা বেলেং বস্ত্ৰাবৰণে সদা সৰুদা আৱৃত থাকে।

হজ্জবত এমাম হাচানৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা হজ্জবত হোচেনে খঙেৰে কবলৈ ধৰিলে, “আপোনালোকে যিয়ে নকওঁক, নাইবা যি বিবেচনাই নকৰক অকল চিঠিখন ওভোটাই দিয়াই মোৰ ইচ্ছা নহয়। কমুজাং বাদী বাচ্ছাই কি ভাবিছে। তাৰ ইমান স্পৰ্কা যে, আমাক তাৰ অধীনতা স্বীকাৰ কৰিবলৈ পত্ৰ লিখে? আমি তাক শাহানখাহ (সম্ৰাট) বুলি মান্য কৰিব লাগে? যি সকলৰ পিতৃৰ নামত দামেস্কৰাজ্য কঁপি উঠিছিল, তেওঁলোকৰ আজি ইমান অপমান। আমিহেই দামেস্কৰ বজা, দামেস্কৰ সিংহাসনত বহাৰ আমাৰেই অধিকাৰ। কমুজাং কাকেৰে সেই সিংহাসনত বহি আমাৰ পৰাই মক্কা-মদিনাৰ খাজানা বিচাৰিছে, এয়া জানো সহ্য হয়?”

হাচানে ক’লে, “ভ্ৰাতা:। বিবেচনা কৰি কাৰ্য্য কৰাই ভাল। আমি আগতে একোকে নকওঁ, এজিদৰ পত্ৰৰ উত্তৰো নিদিও। চাওঁ-ছোন সি কোন পথে যাবলৈগৈ আৰু কি উপায় অবলম্বন কৰে।”

আবদুৰ বহমানে ক’লে, “ভ্ৰাতা:। আপোনাৰ কথাই যুক্তিসঙ্গত। কিন্তু বিষয়ৰ সৰ্পই যেতিয়া ফণা তুলি উঠিছে তেতিয়া তাক চূৰ্ণ কৰা আবশ্যক, নহলে সময় পালে সি নিশ্চয় দংশন কৰিব। এজিদো কালসৰ্প। তাৰ মস্তক প্ৰথম উত্তোলনতেই চূৰ্ণ কৰা বিধেয়, বিশেষত আপোনাৰ প্ৰতি তাৰ লক্ষ্য।”

গম্ভীৰ হৈ ক’লে, “এতিয়াও সেই সময় হোৱা নাই আৰু এবাৰ পৰীক্ষা কৰি চোৱা যাওঁক। এইবাৰ নিকন্তৰ থকাটোৱে সহৃদয় বুলি ভাবিছোঁ।

হোচেনে ক’লে, “আপোনাৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য। কিন্তু একেবাৰে নিকন্তৰ হৈ থকাতো মোৰ বিবেচনাত যুক্তিযুক্ত নহয়। আপোনাৰ আদেশ লজ্জ্বন নকৰোঁ। মই কাচেদক বিন্ধ্য দিওঁ। পত্ৰখন মোৰ হাতত প্ৰদান কৰক।”

হোচেনৰ হাতত পত্ৰখন দি হাচান উপাসনা মন্দিৰলৈ গ’ল। কাচেদক সন্মোখন কৰি হোচেনে ক’লে, “কাচেদ। আজি মই

বাজনীতিৰ মূৰত পদাঘাত কৰিলেহেতেন, আজি মই চিৰাচিৰিত
প্ৰথা, প্ৰাচীন নীতি উপেক্ষা কৰি এই সমুচিত উত্তৰ প্ৰদান কৰিবলৈ
কৃতসঙ্কল্প হৈছো আত্ম আত্মা লজ্বন মহাপাপ জানিয়ো ভোম্বাৰ প্ৰাণ
ভোম্বাতে অৰ্পণ কৰিলো। কম্ভাং এজিদে যি পত্ৰ দি যদিলালৈ
পঠিয়াইছে, ইয়াৰ প্ৰতিভো অখাৰত শত শত বাৰ পাঠকাঘাত কৰি-
লেও মোৰ ক্ৰোধৰ অনুমাত্ৰ উপশম নহয়। কি কৰিম, ধৰ্ম্মগ্ৰন্থৰ
লিখিত ভাষাৰ অক্ষৰ ইয়াত সন্নিবেশিত আছে বুলিয়েই সেয়া নক-
ৰিলো। উভটি গৈ সেই কম্ভাংক এই কথা অধিকল ভাবে কবা আক
দেখুৱাবা তাৰ পত্ৰৰ এই উত্তৰ—

এই কথা কৈ পত্ৰখানি খণ্ড খণ্ড কৈ ফালি কাচেদৰ হস্তত দি
আকৌ ক'লে, “যোৱা। ঈশ্বৰক ধন্যবাদ দি যোৱা, আজি এই
উপস্থিত সন্ধ্যাতেই ভোম্বাৰ জীৱনৰ শেষ সন্ধ্যাৰ পৰা তুমি মুক্তি
পাল।” হোচেনে এইবোৰ কথা কৈ কাচেদৰ ওচৰৰ পৰা উভটি
আছিল। ইফালে সন্ধ্যাকালীন উপাসনাৰ সময় আহ্বান সূচক সূম-
ধ্বনি (আজান) ঘোষিত হ'ল। সকলোৱে উপাসনা কৰিবলৈ
আগবাটিল। কাচেদৰ প্ৰত্যাগমণৰ পূৰ্বেই এজিদ সময়সজ্জাত প্ৰবৃত্ত
হৈছিল। সৈন্যসকলৰ পৰিচ্ছদ, অস্ত্ৰশস্ত্ৰৰ পাৰিপট্য, আহাৰ্য্য
দ্ৰব্যৰ সংগ্ৰহ, পানীৰ সুবন্দোবস্ত, বহনোপযোগী বাহন আৰু বস্ত্ৰা-
বাস প্ৰভৃতি যি যি বস্তুৰ আৱশ্যক, সকলো সংগ্ৰহ কৰিছে। তেওঁ
নিচ্ছিত আছিল যে পত্ৰ পোৱাৰ লগে লগে হাচান-হোচেন খঙত
জ্বলি উঠিব। এনে কি, কাচেদৰ প্ৰাণ লৈ দামেস্কলৈ উভটি অহাৰ
সন্দেহ বিবেচনা কৰিছিল। ভাবিছিল নিশ্চয় যুদ্ধ হব, মাত্ৰ সংবাদ
প্ৰাপ্তিৰ অপেক্ষাত আছিল। এদিনাখন নিজ সৈন্য-সামন্তৰ অস্ত্ৰ
চালনাৰ সুকৌশল আৰু সময় প্ৰাক্কণত পদচালনাৰ চাতুৰ্য্য
দেখি এজিদে মহানন্দে কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ এই শিক্ষিত সৈন্ত
সকলৰ অস্ত্ৰৰ সন্মুখলৈ অহাৰ কাৰ সাহস আছে? হাচানতো দূৰৈৰ
কথা, তেওঁলোকৰ পিতৃ ইমান ডাঙৰ বোকা আছিল, সেই আলীও

যদি কববৰ পৰা উঠি বৃহদ্বৈতলৈ আহে, তেতিয়াও তেওঁৰ পৰাক্ৰম বাহিৰে জয়ৰ আশা নাই !”

এজিদে আত্মগোঁবৰ আৰু আত্মপ্ৰশংসাত মত্ত হৈ আহিল, এনে সময়তে কাচেন মদিনাৰ পৰা উভটি আহি সমুচিত অভিবাদপূৰ্ব্বক এজিদৰ হাতত সেই ছিন্ন পত্ৰখন দি, হোচেনে যি কৈছিল অবিফল ভাবে তাকে কলেহি।

এজিদ খঙত অলি উঠিল অধীৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে, “সৈন্যসকল তোমালোক মোৰ দক্ষিণ বাহু, তোমালোকে মোৰ একমাত্ৰ ভাৰসা। মই তোমালোকক যথেষ্ট পুৰস্কাৰেৰে পুৰস্কৃত কৰিছোঁ। পূৰ্ব্বতকৈ তোমালোকৰ বেতন দ্বিগুণ বৃদ্ধি কৰি দিছোঁ, উপযুক্ত অমুসাবে সন্মানিত কৰিছোঁ। আজি মোৰ এই আদেশ যে, এই সজ্জিত বেশ পৰিত্যাগ নকৰিবা, হাতৰ তবোৰাল হাততে ৰাখিবা। মদিনালৈ অগ্ৰসৰ হোৱা। এই বেশে এই যাত্ৰাই শুভযাত্ৰা জ্ঞান কৰি হাচান-হোচেন বধৰ কাৰণে এতিয়াই যাত্ৰা কৰা। যিমান সোনকালে পাৰা। প্ৰথমতে হাচানৰ মস্তক আনি মোক দেখুৱাবা। লক্ষ টকা পুৰস্কাৰ।

সৈন্যসকলৰ উদ্দেশ্য এইবোৰ কথা কৈ মন্ত্ৰীক কবলৈ ধৰিলে “ভাই মাৰহান। তুমি মোৰ বাল্যসহচৰ। আজি মোৰ এতিমিতি-স্বৰূপ তুমিটো এই বীৰদলৰ অধিনায়ক হব লাগিব। তুমি সেনাপতিৰ ভাৱ গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যদি এজিদৰ মানবন্ধা কৰিব বিচৰা, যদি এজিদৰ মনৰ দুখ দূৰ কৰি জয়নাৰ লাভৰ আশাতৰী বিষাদ-সিদ্ধুৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিব বিচৰা, এতিয়াই অগ্ৰসৰ হোৱা। পূৰ্বৰ পৰাই মই সকলো আয়োজন সম্পূৰ্ণ কৰি ৰাখিছোঁ। আজিৰ পৰা এজিদৰ প্ৰাণ তোমাৰ হাততে অৰ্পণ কৰিলো। যিদিনাখন হাচান-হোচেনৰ মৃত্যুসংবাদ এই নগৰলৈ পাবহি, জানিবা, এজিদে পুনৰ্জীবিভ হৈ দামেক্ত ৰাজ ভাণ্ডাৰৰ দ্বাৰ অবাৰিত কৰি দিব, কোনোৰেও আদেশৰ অপেক্ষাত থাকিব নালাগে। মাৰহান। সকলো কথা আৰু কাৰ্য্যত ‘যদি’ নামে এটি শব্দ আছে। জগত্ত

যই যদি কিবা ভয় কৰো তেনেহলে সেই 'যদি' শব্দই সময়ে মোৰ প্ৰাণ কঁপাই তোলে। যদি যুদ্ধত পৰাস্ত হোৱা, নিকংসাহ নহবা, হাচান-হোচেন বধৰ পৰা কেতিয়াও দ্যুত নহবা, দামেস্কালৈও উভটি নাহিবা। মদিনাৰ ওচৰৰ কোন স্থানত থাকি তোমাৰ চিৰবন্ধুৰ চিৰশত্ৰুৰ প্ৰাণসংহাৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰিবা। ছলে-বলে হওঁক প্ৰথমতে হাচানৰ জীৱন-প্ৰদীপ তোমাৰ হস্তেৰে নিৰ্ব্বাণ হোৱাৰ শুভ-সংবাদ মই শুনিবলৈ বিচাৰো। হাচানৰ প্ৰাণ বিয়োগজনিত, জয়-নাৰৰ পুনঃ বৈধব্যত্ৰত মই সানন্দচিত্তেৰে শুনিবলৈ বিচাৰো। পুনৰ কি ক'ম তোমাৰ অজানা একোৱেই নাই ?”

এইবাৰ সৈন্যসকলক সম্বোধন কৰি মাৰবানে কবলৈ ধৰিলে, “বীৰসকল। তোমালোকৰ প্ৰভুৰ আজ্ঞা সকলোৱে স্বকৰ্ণে শুনিলা। মোৰ পুনৰ্ব্ব কবলৈ একোৱে নাই। ভ্ৰাতৃসকল। এতিয়া দামেস্কৰাজ্যৰ জয়ধ্বনি দি আকাশ পাতাল কঁপাই তোলা। মনৰ আনন্দত দ্বিগুণ উৎসাহত এতিয়াই যাত্ৰা কৰা। মাৰবানে ছায়াৰ দৰে তোমালোকৰ লগত সকলো সমন্বতে থাকিব।”

সৈন্যসকলে বীৰদৰ্পেৰে চিঞৰি উঠিল, “জয় মহাবাজ এজিদৰ জয়। জয় মহাবাজ দামেস্কৰাজ্যৰ জয়।”

সৈন্যৰ জয়ধ্বনি আকাশ বতাহ কঁপাই তুলিলে। অসংখ্য সৈন্যই বগবাত্ত বজাই ধবণী কঁপাই, বিজয় নিচান উকুৰাই মদিনাভিমুখে অগ্ৰসৰ হ'ল। নগৰবাসী সকলৰ কিছুমানৰ অন্তৰত আঘাত লাগিল, কাৰোবাৰ চকুত চকু পানী ওলাল, আৰু কোনোবাই এজিদৰ জয়ধ্বনি কৰি আনন্দ অহুস্তব কৰিলে।

মদিনাবাসীয়ে কেইদিনমান এজিদৰ কথা লৈ বিশেষ আলোচনা কৰিলে। সৰ্ব্বসাধাৰণৰ অন্তৰত এজিদৰ পত্ৰৰ প্ৰতি ছত্ৰ, প্ৰতি অক্ষৰে নৃতীক্ৰ ভীৰৰ দৰে বিক্ৰিছিল। হাচান-হোচেনৰ প্ৰতি এজিদে যি ভাবে অপমান নুচক কথা ব্যৱহাৰ কৰিছিল, তাৰ শাস্তি কি হব, ঈশ্বৰে যে কি শাস্তি প্ৰদান কৰিব, সেয়া ভাবি একো স্থিৰ কৰিব পৰা

নাছিল। প্রবীন সকলে দিনে বাস্তি হাচান-হোচেনৰ মজল কাম-
নাভ ঈশ্বৰৰ সমীপত প্রার্থনা কৰিব ধৰিলে। পূৰ্ণবয়স্ক সকলে কবলৈ
ধৰিলে, “আমি জীয়াই থাকোঁতে কাৰ সাধ্য, এমাম হাচান-হোচে-
নৰ প্রতি দৌৰাত্ম্য কৰে? যি নবাধমে এমামৰ প্রতি অযথা ব্যৱহাৰ
কৰিব, সেইসকলে সোনকালে নবকক জ্বলন্ত অগ্নিকুণ্ডত জ্বলিব
লাগিব। স্ত্রী-পুৰুষ মাত্ৰকেই এজিদৰ নামত পাছকাষাত কৰিব
ধৰিলে? কিছুদিন পাৰ হৈ গ’ল দামেস্কৰ কোনো সংবাদ নাই।
এজিদৰ সম্বন্ধে আন্দোলন ক্ৰমে ক্ষীণ হৈ আহিবলৈ ধৰিলে।

মদিনাবাসীয়ে নিজ নিজ গৃহত শুই আছিল, নিশা প্রায় অব-
সান হৈ আহিছিল হঠাতে নাগৰাৰ শব্দ শুনি নগৰ-প্রান্তৰ অধিবাসী-
সকল সাৰ পাই উঠিল, অসমস্বত বণবাদ্যৰ কোনো কাৰণ নির্ণয়
কৰিব নোৱাৰিলে। প্রভাত নিকটবৰ্তী। লগে লগে সেই বাজনাও
নিকটবৰ্তী হবলৈ ধৰিলে। সূৰ্যোদয় পর্যন্ত নগৰৰ প্রায় সকলোৰে
কানলৈ সেই তুমুল ঘোৰ বণবাছ্য প্রবেশ কৰি দীৰ্ঘসূত্ৰীৰো নিদ্ৰাভঙ্গ
হ’ল। বহুতৰে চকুত পৰিল বহুসংখ্যক সৈন্য বীৰদৰ্পে গম্যাপথ অঙ্ক-
কাৰ কৰি নগৰ অভিমুখে আহিবলৈ ধৰিছে। সূৰ্য্যোদয়ে সহস্র বিবল
পেলাই মদিনাবাসীক নিজমুণ্ডিত দেখুৱাই এজিদৰ চিহ্নিত পতাকা
দেখুৱালে। সকলোৰে স্থিৰ সিদ্ধান্তত উপনীত হল যে, হাচান-
হোচেনক নিৰ্যাতন আৰু তেওঁলোকৰ প্রাণহৰণ মানসেৰে এজিদ
সৈন্য সমবলৈ আহিছে।

আবদুল বহমানে পুনৰ বিলম্ব নকৰিলে। হাচান-হোচেনৰ
ওচৰলৈ গৈ সমুদায় বৃত্তান্ত বিবৰি ক’লে, তেওঁলোকেও কালবিলম্ব
নকৰি এজিদৰ বিৰুদ্ধে জেহাদ (ধৰ্মযুদ্ধ) ঘোষণা কৰি যুদ্ধৰ আয়ো-
জনত ব্যস্ত হ’ল। মূহূৰ্ত্ততে মদিনাৰ ঘৰে ঘৰে জেহাদ-ববৰ
প্রতিধ্বনি হবলৈ ধৰিলে। মোহাম্মদীয়সকল জেহাদৰ নাম শুনি
আহ্লাদত নাচি উঠিল। বিধৰ্ম্মীৰ অস্ত্ৰাঘাতত প্রাণত্যাগ কৰিলেই
খুহীদ (ধৰ্মযুদ্ধত শোণিতপাততেই প্রাণত্যাগত মুক্ত) হয়, স্বৰ্গৰ
দ্বাৰ খুহীদসকলৰ নিমিত্তে সৰ্বদাই খোলা থাকে—ধৰ্মযুদ্ধত বিধৰ্ম্মীৰ

অজ্ঞানাত্মক বস্ত-প্রবাহত মোহময়দীপসকলৰ সমুদায় পাপ বিধোত হৈ পৰিত্ৰতাৰে পুণ্যাত্মা কপধাৰণত স্বহীদসকলে নিৰ্বিচাৰে যে স্বৰ্গস্থত সুখী হয়, এয়া মুছলমানমাত্ৰেই অন্তৰত অনন্তকাল পৰ্য্যন্ত জাগি থাকিব।

মদিনাৰ বালক, বৃদ্ধ, পূৰ্ণবয়স্ক সকলোৰে বৰ্ণবেশে সুসজ্জিত হবলৈ ধৰিলে। নগৰবাসীসকলে হাচান-হোচেনক প্ৰাণতকৈয়ো ভাল পাইছিল। ঘোষণা প্ৰচাৰ হওঁতেই হাজাৰ হাজাৰ মানুহ কোনো আদেশলৈ অপেক্ষা নকৰি যিহকে হাতৰ ওচৰত পালে সেয়া লৈ শত্ৰুৰ উদ্দেশ্যে আগ বাঢ়িল। এজিদৰ সৈন্যসকলে এনে অৱস্থা দেখি পুনৰ আগ নাবাটি শিবিৰ নিৰ্মাণত প্ৰবৃত্ত হ'ল। নগৰবাসী সকলোৰেও শত্ৰুপক্ষক নিৰুৎসাহ দেখি পুনৰ অগ্ৰসৰ হোৱাৰ পৰা ক্ৰান্ত ৰক্ষিল। নগৰলৈ উভটি নগৈ সুবিধামতে স্থান নিৰ্ণয় কৰি হজৰত হাচানৰ অপেক্ষাত ব'ল।

হোচেন আৰু আবদুল বহমান প্ৰভৃতি আত্মীয়-স্বজন বওজা মোবাৰকলৈ গ'ল। হাচানে প্ৰথমতে ঈশ্বৰৰ উপসনা কৰিলে— “দয়াময়। মোৰ ধনবল, বুদ্ধিবল, সৈন্যবল একোৰে নাই। তোমাৰ দাস মাত্ৰ। তুমি দয়া কৰি এই দাসৰ অন্তৰত যি বল দিছা, সেই ধৰ্ম্মবলতেই মোৰ সাহস আৰু উৎসাহ। দয়াময়। সেই বলেৰেই মই এজিদক—এজন এজিদ কিল, শ শ এজিদক তোমাৰ কৃপাত তুচ্ছ জ্ঞান কৰো। মাত্ৰ তোমাৰ নাম ভবষা কৰিয়েই তুৰ্গম শত্ৰুপথত আগবাঢ়িছোঁ। তুমি সহায়, তুমি বন্ধাকৰ্ত্তা।” সকলোৰে “আমিন—আমিন” বুলি কৈ, পিচত মহম্মদৰ গুণানুবাদ কৰি এজন এজনকৈ অশ্বাবোহণ কৰি ৰাজপথেলৈ ওলাই আহিল। নগৰবাসীসকলে ব্যাঘ্ৰতাৰে তেওঁলোকক আগুৰি ধৰি কবলৈ ধৰিলে। “আমি জীয়াই থাকোতে আপোনাক শত্ৰুসমুখলৈ যাবলৈ নিদিও। আমি আগতে যাম। হস্ত শ্ৰাৰিম, নহস্ত মৰিম।”

হাচান ঘোৰাৰ পৰা নামি ক'লে, “ভ্ৰাতৃসকল। ঈশ্বৰৰ ৰাজ্যত বাস কৰি ঈশ্বৰৰ কাৰ্য্যত জীৱন শেষ কৰাই জীৱন কৰ্ত্তব্য। মানুহে

মোক মদিনাব বজা বুলি কয়। কিন্তু ভ্রাতৃসকল। তোমালোকে সেই কণালৈ কেতিয়াও কাণ নিদিয়া। এই জগতত কোনেও কাবো বজা নহয়, সকলোৱেই সেই মহাবাজাখিবাজ সৰ্ব্ববাজাখিবাজ ওবাহ্‌দাছলা শৰীকালাহ (একমেবাদ্বিতীয়ম্) দয়াময় ৰাজ্যৰ প্ৰজা। সকলোৱেই সেই মহান ৰজাৰ সৃষ্ট, তেওঁৰ শক্তি মহান, আমি সেই ৰজাৰ প্ৰজা। সাধ্যানুসাৰে সেই সৰ্ব্বশক্তিমান, অদ্বিতীয়, মহাবাজাৰ ধৰ্ম্মৰাজ্য বক্ষণাবেক্ষণ কৰাই আমাৰ সৰ্ব্বভোভাবে কৰ্তব্য আৰু সেয়াই আমাৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য। সেই ধৰ্ম্মৰাজ্যৰ বিৰোধী হৈয়ো বহুতো নৰাধমে অস্থায়ী ৰাজ্যত বাস কৰিছে। আজি তোমালোকে যি নৰাধমৰ বিৰুদ্ধে একাগ্ৰচিত্তে অগ্ৰসৰ হৈছে, তাৰ ধনবল, সৈন্যবল ইমান বেছি যে, ধাৰণা কৰাভাও শক্কা বোধ হয়। যদিও আমাৰ অৰ্থ নাই, যুদ্ধৰ উপকৰণ নাই, বাহ্যিক আডম্বৰ নাই, তথাপিও আমাৰ একমাত্ৰ ভৱষা—সেই অদ্বিতীয় ভগবান। তেওঁৰ নামতেই আমাৰ আশ্ৰয়। সেই নাম অবলম্বন কৰি তেওঁৰ ধৰ্ম্মৰাজ্য বক্ষা কৰিম। ভ্ৰাতৃসকল। যি পাপাত্মাৰ সৈন্যসকলে এই পবিত্ৰভূমি—আমাৰ জন্মভূমি আক্ৰমণ কৰাৰ আশাৰে নগৰৰ বাহিৰত দিবিৰ স্থাপন কৰিছে, সেই বিধৰ্ম্মী এজিদ্দে মদিনাৰ খাজনা মোৰ ওচৰত বিচাৰিছিল। মই তাৰ উত্তৰ দিয়া নাছিলো, সেই আক্ৰোশত আৰু বিবি জয়নাৰ মোৰ সহধৰ্ম্মিনী হৈছে, সেই ক্ৰোধত এজিদ্দে মোৰ প্ৰাণবধ কৰিব। যদি সেয়া হয় এজিদ্দৰ উভয় উদ্দেশ্যই সাধিত হ'ব। কাৰণ মদিনাৰ সিংহাসন তাৰ অধিকাৰ হ'ব বুলি ভাবিছে। সেই বিধৰ্ম্মী এজিদ্দ নুবনবী হজ্জবত মহম্মদৰ বিৰোধী, পবিত্ৰ কোৰাণৰ বিৰোধী। নৰাধম এনেকুৱা পাপী যে, ভ্ৰমতেওঁ কেতিয়াও জীৱৰ নাম মুখলৈ নানে। ভাই সকল। আমি যি ৰাজ্যত বাস কৰিছোঁ, সেই ৰজাই আমাৰ সুবিধাৰ কাৰণে কিমান যে উপকৰণ, কিমান সুখসামগ্ৰী সৃষ্টি কৰিছে—বিনা স্বাৰ্থত বিনা প্ৰত্যাশকাৰৰ আশাত যি ৰজাই অকাতৰে কিমান যে কি দান কৰিছে, আমি আজি পৰ্য্যন্ত সেই দানৰ উদ্দেশ্যৰ কণামাত্ৰ বুজিব পৰা নাই। সেই

অধিভীয় বজাৰ বিক্ৰীচাৰীয়ে আজি পুণ্য ভূমি মদিনা আক্ৰমণ কৰিছে—আমাৰ স্বাধীনতা হৰণ কৰিবলৈ— ধৰ্মপথৰ কাটা দূৰ কৰা। মূল উদ্দেশ্য—মোৰ জীবন—প্ৰদীপ নিৰ্বাণ কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হৈছে। মহাশক্তিসম্পন্ন মহাপ্ৰভু জগৎপিতাৰ নামত সি কিমান কলঙ্ক বটাইছে। জগদীশ্বৰ মহান্, তেওঁৰ মহিমা অপাৰ, ক্ৰোধ, ক্লেশ, অপমান একোৰেই নাই। কিন্তু আমি সহগুণবিহীন মানব,— আমাৰ বিপু-সংঘৰ অসাধ্য। যিজনো ঈশ্বৰৰ বিৰোধী, আমিহো তেওঁৰ বিৰোধী। আমি জানো সেই বিৰোধীৰ প্ৰতিবিধান নকৰিম? আমাৰ অন্তৰ জানো চিৰদিনেই কোষত আবদ্ধ থাকিব? বিধৰ্মীৰ মুণ্ডপাত কৰিবলৈ সেই অন্তৰ জানো কাফেৰৰ বক্তবে বঞ্চিত নহব? ঈশ্বৰৰ প্ৰসাদত জয়-পৰাজয় উভয়ে আমাৰ মঙ্গল। যদি তেওঁৰ কৃপাত বিধৰ্মীৰ ভেজ্জেৰে আজি মদিনা-প্ৰান্তৰত বৈ যায়, ভাল, সেয়া নহলে ধৰ্মৰক্ষা, জন্মভূমিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ যদি বিধৰ্মীৰ অস্ত্ৰত আত্মবিসৰ্জন দিব লগা হয়, তেনেহলে অক্ষয় স্বৰ্গলাভ। ভ্ৰাতৃসকল। আজি আমাৰ এই স্থিৰ প্ৰতিজ্ঞা, হস্ত জন্মভূমিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰি মহম্মদীয় ধৰ্মৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰিম যদি নহয়, অকাতৰে বক্তশ্ৰোতত আমাৰ এই অস্থায়ী দেহ উটুৱাই দিম।”

এই পৰ্য্যন্তলৈ শূনি মদিনাবাসীয়ে সমস্বৰেৰে “আল্লাহো আকবৰ” বুলি পাগলৰ দৰে কাফেৰৰ মুণ্ডপাত কৰিবলৈ আগ-বাঢ়িল। হাচানে সকলোকে একেলগে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰি সমৰক্ষেত্ৰলৈ যাবলৈ মনস্থ কৰিছিল, সেয়া নহল, কোনোৱে কাৰো কথা লৈ কাণ নিদিলে।

হাচান-হোচেন আৰু আবছল বহুমানো পুনৰ অস্থাবোহৰণত আগবাঢ়ি গৈ যি দৃশ্য দেখিলে, হাচানে অক্ৰসংহৰণ কৰিবলৈ নোৱা-বিলে। আবছল বহমানক ক'লে, “ভাই। তুমি যিমান সোনকালে পাৰা, হোচেনৰ লগত গৈ মদিনাবাসীৰ পৃষ্ঠপোষক হোৱা। মই অবলাসকলক বিদায় দি আহোঁগৈ। এওঁলোকৰ এই বেশে মোৰ

মনত খুব কষ্ট দিছে। মই জীয়াই থাকোতে এওঁলোকৰ হাতত অস্ত্ৰসম্ভাৰ দেখিব লগা হ'ল। ভাই। ইয়াতকৈ দুখৰ কথা আৰু কি হব পাৰে? তোমালোক যোৱাগৈ, অপেক্ষা কৰিব নালাগে।”

এমাম হাচানে অৰ্থৰ পৰা নামি বিনীতভাবে নাবীসকলক প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। “ভগীহঁত। নগৰৰ প্ৰাপ্তত মহাশত্ৰু। নগৰবাসী আজি শত্ৰুবৰ্গত উদ্ধত, জন্মভূমি ৰক্ষা কৰিবলৈ মহাব্যস্ত। এই বিপদৰ সময়ত আপোনালোক এই বৈশেষে কলৈ যায়?”

নাবীসকলৰ মাজৰ পৰা এগৰাকীয়ে ক'লে, “হজৰত। কলৈ যায়? আপোনালোকৰ এই মহাবিপদ কালত আমি জানো বাধ্য হৈ অন্তঃপুৰত আবদ্ধ হৈ থাকিব পাৰো? ভ্ৰাতা, পুত্ৰ, স্বামী সকলোকে শত্ৰুমুখলৈ পঠিয়াইছোঁ, উভতি আহিবলৈ পঠোৱা নাই— একেবাৰে চিৰবিদায় প্ৰদান কৰিছোঁ। আমি পৃথিৱীত থকাৰ প্ৰয়োজন জানো আছে? আপোনাৰ কাৰণে স্বামী, পুত্ৰ, ভ্ৰাতা যি পথেৰে যাব, আমি সেই পথেৰে অনুসৰণ কৰিম, বিপদ সময়ত অলপ নহয় অলপ সাহায্য কৰিব পাৰিম। তেওঁলোকে যদি বিধৰ্ম্মীৰ তেজ্জৰে ৰঞ্জিত হৈ ধৰ্ম্মৰক্ষা আৰু জন্মভূমি ৰক্ষা কৰিব পাৰে, তেন্তেহলে, আমিহেইবা কাফেৰৰ মূৰ কাটিবলৈ অস্ত্ৰ গ্ৰহণ নকৰিম কিয়? নবনবী হজৰত মহম্মদৰ পবিত্ৰ দেহ যি মদিনাৰ ক্ৰোডত ধাৰণ কৰি আছে, ৰোজ কেয়ামত পৰ্য্যন্ত থাকিব, সেই মদিনা এজিদ্ৰে অধিকাৰ কৰিব? যি মদিনাৰ পবিত্ৰতা গুণত জগতৰ চাৰিওফালৰ পৰা কোটি কোটি ভক্তই কিমান কষ্ট স্বীকাৰ কৰি মাত্ৰ এবাৰ বওজা স্বৰীক্ষদৰ্শন কৰিবলৈ আহে, সেই পবিত্ৰভূমি কাফেৰৰ পদস্পৰ্শত কলঙ্কিত হব? এই কথা জানি কোনে স্থিৰ হৈ ঘৰত বহি থাকিব পাৰে? আৰু চাওঁক—আমি অবলা, পৰাধীনা, যিসকলৰ মুখাপেক্ষী, তেওঁলোকেই যেতিয়া অস্ত্ৰ সন্মুখত, তেতিয়া আমি শূন্যদেহ লৈ কিয় ঘৰত থাকিম?”

আন এগৰাকী নাবীয়ে ক'লে “হজৰত। আমি যে অকলে সন্তান-সন্ততি প্ৰতিপালন কৰিবলৈহে শিকিছোঁ, আপুনি সেয়া

নাভাবিব। এই হস্ত বিধর্মীর মস্তক চূর্ণ কৰিবলৈও সক্ষম, এই হস্তেৰে কাফেৰৰ মুণ্ডপাত কৰিবলৈও জানো। সামান্য বক্তাবিন্দু দেখিলে আমাৰ মন কঁপি উঠে, শৰীৰত শিহৰণ হয়, হৃদয়ত বেদনা লাগে, কিন্তু কাফেৰৰ লোহিত বক্ত-তবজ্জৰ শোভা দৰ্শনত আনন্দ আৰু উৎসাহত আমাৰ মন যেন নাচি উঠে।”

বিস্মিত হৈ হাচানে ক’লে, “মই আপোনালোকৰ অমুগত আৰু আজ্ঞাবহ। মই জীয়াই থাকোতে আপোনালোকে বিধর্মীবধৰ কাৰণে অজ্ঞ ধৰিব নালাগে। মোৰ বংশ জীয়াই থাকোতে আপোনালোকে এই বৈশ লব নালাগে। ভনীসকল! আপোনা-লোকে ঘৰত বহি ধৰ্ম আৰু জন্মভূমি বক্ষাৰ কাৰণে ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰকগৈ। আপোনালোকে ঈশ্বৰৰ সন্মুখত ঠিয় হৈ আমাক বক্ষা কৰকগৈ। মই মিনতি কৰি কৈছোঁ, আপোনালোকে শত্ৰু-সন্মুখীন হৈ মোৰ মনত বেদনা প্ৰদান নকৰিব।

প্ৰথম নাৰীয়ে সবিনয়ে ক’লে, “আপোনাৰ আদেশ প্ৰতিপালন কৰিলোঁ, কিন্তু এয়া নিশ্চয়কৈ জানিব, মদিনাৰ এটি অৰাৰ দেহত প্ৰাণ থকালৈকে এজিদ্ৰে কেতিয়া নগৰৰ সীমালৈ আহিব নোৱা-ৰিব।” নাৰীসকলে হৃদয়খন হাত ওপৰলৈ দাঙি ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনালে,—“এলাহি! আজি আপোনাৰ নামৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি হাচানক শত্ৰুসন্মুখলৈ এৰি দিলো। হাচানৰ প্ৰাণ পবিত্ৰ ভূমি, মদিনাৰ স্বাধীনতা আৰু ধৰ্ম্মবক্ষা কৰিবলৈ ভাতা, পুত্ৰ আৰু স্বামীহাৰা হলেও আমি কাতৰ নহওঁ। এলাহি! স্বামী, পুত্ৰ ভাতৃসকল বিধর্মীৰ অস্ত্ৰৰ আঘাতত প্ৰাণত্যাগ কৰিলেও আমাৰ চকুত পানী নোলায়। কিন্তু মদিনা নগৰ কাফেৰৰ হাতত পদপৃষ্ট হলেই আমি অকাতৰে প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিম। এলাহি! হাচানৰ প্ৰাণ আমাৰ প্ৰাণগীষ সেই প্ৰাণ বক্ষা কৰা, মদিনাৰ পবিত্ৰতা বক্ষা কৰা। নূবনবী হজ্জৰত মহম্মদৰ বওজাৰ পবিত্ৰতা বক্ষা কৰা।”

এনেদৰে উপাসনা শেষ কৰি নগৰবাসিনীসকলে হাচানক আলীক্বাদ দিব ধৰিলে—“এলাহিৰ অনুগ্ৰহ কৰচ আপোনাৰ শৰীৰ

বক্ষা কৰক। বাহুবলত হাজৰত আলীৰ দৃষ্টিপাত হওঁক। বিবি কাতোমা খাতুনৰ জেন্নাত আপোনাৰ ভোকপিয়াহ নিবাবণৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখক। শত্ৰুবিজয়ী হৈ আপুনি নিৰ্বিস্মে নগৰ আগমন কৰক।”

এনেদৰে আশীৰ্বাদ কৰি কামিনীসকল স্ব স্ব নিকতনলৈ গ'লগৈ। হাচানেও বিচ্‌মিল্লাহ্‌ বুলি অশ্বত আৰোহণ কৰিলে। মুহূৰ্ত্ততে নগৰ প্ৰান্তৰলৈ আহি যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ ওচৰ পালেহি। তেওঁৰ চকুত পৰিল মদিনাবাসীয়ে বিপক্ষক বিষম বিক্ৰমে আক্ৰমণ কৰিছে। যুদ্ধৰ বীতিনীতিৰ প্ৰতি কাৰো লক্ষ্য নাই, কেবল ‘মাৰ’ ‘মাৰ’, অস্ত্ৰৰ বান্‌বান, শব্দ আৰু মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে “আল্লাহ” বুলি চিঞৰি চতুৰ্দ্দিক কঁপাই তুলিছে। বগভূমিত তেজৰ শ্ৰোত বৈ গৈছে। সেই অভাবনীয় ভয়ানক দৃশ্য দেখি হাচান নিস্তব্ধভাবে অশ্বপৃষ্ঠতে উপবিষ্ট থাকিল, যুদ্ধত বাপাত নহল।

মদিনাবাসীয়ে শত্ৰুক প্ৰায় শেষ কৰি আনিছিল। শ শ বিষৰ্মীৰ মস্তকছেদন কৰি নিজেও “শহীদ” হৈছিল। কোনোৱে কাৰো নখা শুনা নাই। হোচেনৰ তৰোৱাল বিজুলীৰ দৰে চমকিছিল। শত্ৰু পক্ষইয়ে পলাই প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিব তাৰো উপায় নাই। মিসকল আতৰত আছিল সেইসকলে তৰোৱালৰ কোব দেখি নিলগতে জঙ্গল, পাহাৰত লুকাই প্ৰাণৰক্ষা কৰিছিল। বহুতেই হোচেনৰ তৰোৱালৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ মৃতদেহৰ অন্তৰালত লুকাইয়ো প্ৰাণ-ৰক্ষা কৰিছিল। সোৱে বাৰে হোচেনৰ কোনো ফালে দৃষ্টি নাই। ৰাকে সন্মুখত পাইছিল তাকেই নবকলৈ পঠিয়াইছিল।

একাদশ প্ৰবাহ

বহুসময় হাচানে এঠাইত ঠিয় হৈ থাকি ক্ৰমে অগ্ৰসৰ হৈ ভীষণ যুদ্ধ দৰ্শন কৰিবলৈ ধৰিলে। হস্তপদ-খণ্ডিত আগগতি' দেহ, শোণিত প্ৰবাহত সম্পূৰ্ণ ডুব গৈ, বহুতো অৰ্দ্ধাংশ ডুব গৈ পৰি আছিল। মদিনাবাসীৰ মুখত ‘মাৰ! মাৰ!’ শব্দ। ক’ত এজিৎ? ক’ত

মাবরান ?” এয়া মাত্ৰ কথা । মাজে মাজে নানাপ্ৰকাৰৰ কান্ধৰ স্বৰ হাচানৰ সৰ্গগোচৰ হৈছিল ।

মদিনাবাসীয়ে প্ৰথমতে বিধৰ্মীৰ মস্তকৰ বাহিৰে আন একোৰে দেখা নাছিল । ক্ৰমে ক্ৰমে দুই এজন স্বজনৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ দৃষ্টি পৰিল । ইমান সময়ৰে কোনোৱে কাৰো সন্ধান পোৱা নাছিল । এতিয়াহে পৰস্পৰ পৰস্পৰৰ লগত দেখা-দেখি হবলৈ ধৰিলে । ক্ৰমে সকলোৱে একগোট হবলৈ ধৰিলে । সকলোৱে উচ্চৈঃস্বৰে ঈশ্বৰৰ নাম জপ কৰি জয়ধ্বনিৰ সৈতে “লাএ-লাহা ইল্লাল্লাহ্, মহম্মদৰ বচুল্লাহ” বুলি যুদ্ধৰ পৰা বিৰত হ’ল । হাচানে সকলোকে আশীৰ্বাদ কৰি সময়ৰে ঈশ্বৰৰ নাম লৈ সিংহদ্বাৰ অতিক্ৰম কৰি নগৰত প্ৰবেশ কৰিলে । বালক, বৃদ্ধ আৰু ভিবোভাসকলে পথৰ দুই কাষৰ পৰা ঈশ্বৰৰ গুচৰত উপসনা (শোকবাণী) কৰি বিজয়ী বীৰপুৰুষসকলক মহানন্দৰে অভ্যৰ্থনা কৰিলে । জাতীয় ধৰ্ম আৰু জন্মভূমিৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰি বীৰসকলে বিজয় পতাকা উৰুৱাই গৃহলৈ আহিছে, সেই সময়ত “বাগে এৰাম”ৰ (স্বৰ্গীয় উপবনৰ) পুষ্প তেওঁলোকৰ শিৰত বৰ্ষণ কৰিব পাৰিলেও নগৰবাসীৰ আশা শেষ নহলহেঁতেন । নগৰবাসীসকলে কি কৰিব মদিনাজাত পাৰিজাত পুষ্প মনৰ আনন্দত মহা উৎসাহেৰে সেই পুষ্পগুচ্ছ দলিয়াই বিজয়ীসকলক অভ্যৰ্থনা কৰিব ধৰিলে । বিজয়ী বীৰসকলে পোনে পোনে প্ৰভু মহম্মদৰ ৰঙজা শ্বৰীকলৈ আহি ঈশ্বৰৰ উপসনা কৰিলে । শেষত হাচান-হোচেন আৰু আবুত্বৰ বহমানৰ পৰা বিদায় লৈ স্ব স্ব গৃহলৈ গমন কৰিলে । মদিনাৰ প্ৰতিটো গৃহ, প্ৰতিটো পথ আনন্দময় হৈ উঠিল ।

মদিনাবাসীয়ে বিজয়-নিচান উৰুৱাই ৰণভূমি পৰিত্যাগ কৰাৰ পিছত, ছিন্ন-ভিন্ন মৃতদেহৰ মাজত যিসকলে ভয়ত দেখা নিদিয়াকৈ আছিল লাহে লাহে সেই সকলে মস্তক উত্তোলন কৰি চাওঁতে চকুত পৰিল, যুদ্ধক্ষেত্ৰত জনপ্ৰাণী এটিও নাই । শ শ মস্তক সহস্ৰ দেহ ভেজেৰে ৰাঙলী হৈ মাটিত পৰি আছে । কোনো শৰীৰত

হাত নাই, কোনোৰ ওপৰ অংশ নাই আৰু বা কোনো শৰীৰৰ তলৰ অংশ নাই। অস্থদেহত মনুষ্যমন্তক, মনুষ্যদেহত অস্থমন্তক সংযোজিত হৈছে। এইকপ শোচনীয় অৱস্থা দেখি হতাবশিষ্ট সেনাসকলে কি কৰিব একোকে ভাবিব পৰা নাছিল। ক্ৰমে ক্ৰমে দুই এজনকৈ গোট খালেহি। পৰ্বতৰ গুহাত যিসকলে লুকাই আছিল যুদ্ধক্ষেত্ৰ নীৰব দেখি সেইসকলো ওলাই আহিল। তদ্ব্যৰ্থে মাৰৱান আৰু ওতৰে অলীদ উভয়ে আছিল। সঙ্গীসকলৰ এনেকুৱা অৱস্থা দেখি তেওঁলোকে হুথ নকৰিলে। মাৰৱানে ক'লে “ভাই অলীদ! মদিনাবাসীৰ অস্ত্ৰত যে ইমান ভেজ, হোচেনৰ ইমান পৰাক্ৰম, মই এয়া সপোনতো ভবা নাছিলো। যি হবৰ হ'ল, গত বিষয়ৰ চিন্তাত কণ নাই? পুনৰ চেষ্টা কৰা। মহাৰাজ এজিদৰ আদেশ মনত পেলোৱা। যি ‘যদি’ শব্দত তেওঁৰ হৃদয় কঁপি উঠিছিল, সেয়াই যদি সফল হ'ল, তেনেহলে এয়াতো নতুন ঘটনা নহয়। মহাৰাজৰ আদেশ শেষ পৰ্য্যন্ত পালন কৰি যাম—জীৱন লৈ পুনৰ দামেস্কলৈ উভতি নাযাওঁ, এই মুখ পুনৰ দামেস্কবাসীক নেদেখুৱাও। পুনৰ সৈন্য সংগ্ৰহ কৰিম, পুনৰায় হাচান বধৰ চেষ্টা কৰিম। মহাৰাজ এজিদৰ অভাব কিহৰ? সৈন্যসকল। তোমালোকৰ কোনোবা এজন এতিয়াই দামেস্কলৈ যাত্ৰা কৰা। যি যি নিজ চকুৰে দেখিছা, অৱিকল মহাৰাজ সমীপত এই মহাযুদ্ধৰ অৱস্থাৰ কথা কবাগৈ। আৰু কবা, মাৰৱানৰ মৃত্যু হোৱা নাই, হাচানৰ প্ৰাণ-সংহাৰ নব-বটকৈ মদিনা এৰি নাযায়। আৰু কবা মহাৰাজৰ শেষ আজ্ঞা পালন কৰিবলৈ তেওঁ পুনৰ প্ৰস্তুত হব ধৰিছে। যিমান সোনকালে পাবে, সৈন্য সংগ্ৰহ কৰি মদিনালৈ পঠিয়াব। যি নিজ চকুৰে দেখিলা, ইয়াৰ একোকে পোপন নকৰিবা, তৎসমস্তই অকপটে প্ৰকাশ কৰিবা।” মাৰৱানৰ আদেশ মাত্ৰকে এম্বান নামৰ এক ব্যক্তি দামেস্কলৈ যাত্ৰা কৰিলে। মাৰৱানে ছদ্মবেশেৰে নগৰৰ কোন গুপ্ত স্থানত অলীদৰ লগত অৱস্থান কৰিলে। আন আন সঙ্গীসকল ওচৰৰ পৰ্বতগুহাত মাৰৱানৰ আদেশক্ৰমে অৱস্থিতি কৰিলে।

দ্বাদশ প্ৰবাহ

ক্লবৰ শেষ, অগ্নিৰ শেষ, ব্যাধিৰ শেষ আৰু শত্ৰুৰ শেষ থাকিলে
 ভবিষ্যতলৈ মহাবিপদ ! পুনৰায় সেয়া বৰ্দ্ধিত হলে শেষ কবিক
 পৰা নাযায়। ৰাত্ৰি দুই প্ৰহৰ। মদিনাবাসী সকলোৰে নিদ্ৰিত।
 মাৰৱানে চন্দ্ৰবেশ লৈ নগৰভ্ৰমণ কৰি উভটিছে। মদিনা তল তল কৈ
 বিচাৰি আজি পৰ্য্যন্ত তেওঁ মনৰ মাহুৰ এজন বিচাৰি পোৱা নাই।
 মাত্ৰ এগৰাকী বৃদ্ধাৰ লগত কথাই কথাই আন কথা বাৰ্তা হৈছে।
 আকাৰ ঈজিতেৰে লোভও দেখুৱাইছে। কিন্তু ক'ত তেওঁৰ নিবাস,
 ক'ত অবস্থিতি, একোকে কোৱা নাই। অথচ বৃদ্ধাৰ ঘৰ-বাৰী
 গোপনে তেওঁ চাই আহিছে। বিশেষ অমুসন্ধান কৰি বৃদ্ধাৰ
 সাংসাৰিক অৱস্থাৰ কথাও তেওঁ গম পাইছে। আজি ৰাতি বৃদ্ধাৰ
 লগত নগৰ প্ৰান্তত নিৰ্দিষ্ট পৰ্বত গুহাৰ ওচৰত দেখা হ'ব, এনেভাবে
 কথা স্থিৰ হৈছে। মাৰৱানে নিয়মিত সময়ৰ পূৰ্বতে গোপনভাবে
 বৃদ্ধাৰ ঘৰৰ ওচৰলৈ গৈ সমুদায় অৱস্থা গমি-পিত্তি চাই বুজিবলৈ
 চেষ্টা কৰিছে বৃদ্ধাৰ কথাত কিবা সন্দেহ আছে নে নাই। সকলো
 খবৰ লৈ পুনৰ তেওঁ উভতি আহি পৰ্বত গুহাৰ ওচৰত বৃদ্ধাৰ অপে-
 ক্তাত বৈ আছে।

সেই বৃদ্ধাৰ নাম মায়মুনা। মায়মুনাৰ কেশপাশ শুভ্ৰ বুলিয়ে
 লেখকে তেওঁক বৃদ্ধা বুলি উল্লেখ কৰিছে। কিন্তু বাস্তবিকতে মায়মুনা
 বৃদ্ধা নহয়। মাৰৱান যোৱাৰ অলপ সময় পিছত এগৰাকী ভিৰোতাই
 স্বদেশীয় পৰিচ্ছদ পৰিধান কৰি অশ্রুমনস্কভাবে কিবা যেন চিন্তা কৰি
 কৰি ৰাজপথেৰে গৈ আছে, আৱৰহ অনাবৃত। ক্ৰমে ক্ৰমে আকাশলৈ
 লক্ষ্য কৰি সেই ভিৰোতা গৰাকীয়ে চল্ল আৰু “আদম সুৰাতৰ”
 (নবাকাৰ নক্ষত্ৰপুঞ্জৰ) প্ৰতি বাৰে বাৰে দৃষ্টিপাত কৰিছে। আন
 কোনো অৰ্থ নাই, - বোধহয় নিৰ্দিষ্ট সময় উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ আশঙ্কা।
 অৰ্ধলোভত পাপকাৰ্য্যত বত হ'ব, সেৱাই চিন্তা কৰি অশ্রুমনস্কভাবে
 গৈ আছে। তাৰদলে এবাৰ এবাৰ চকু মুদি ইজিততে যেন তেওঁক

নিষেধ কৰিছে। প্ৰকৃতিক নিস্তক্ৰতাৰ মাজতে যেন “নাই-নাই” শব্দৰে তেওঁক বাৰণ কৰিছে। মায়মুনাৰ কৰ্ণ টকাৰ সংখ্যা শুনিবলৈ ব্যস্ত। তেওঁ বাৰণ শুনিব কিয় ? মন সেই নিৰ্দিষ্ট পৰ্ব্বত গুহাত, এইবোৰ নিবাৰণৰ প্ৰতি তেওঁৰ মন জানো আকৃষ্ট হব পাৰে ? নগবৰ পৰা ওলাই তেওঁ খৰ-খেদাকৈ যাবলৈ ধৰিলে।

নিৰ্দিষ্ট গিৰিগুহাৰ ওচৰত মাৰবান অপেক্ষা কৰি আছিল, মায়-মুনাৰ দেখা পাই তেওঁৰ সন্দেহ একেবাৰে দূৰ হ’ল। উভয়ে একত্ৰ হ’ল, কথাবাত্তা আৰম্ভ হ’ল।

মায়মুনাই ক’লে, “আপোনাৰ কথা-বাৰ্ত্তাত মই বুজিব পাৰিছোঁ। মোক যদি বিশ্বাস কৰে, আগতে এটি কথা কওঁ।”

মাৰবানে ক’লে, “তোমাক বিশ্বাস কৰিয়ে মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰিছোঁ। তুমি কি কবলৈ বিচাৰিছা ?”

মায়মুনাই ক’লে, “কাৰ্য্য শেষ কৰিলেতো দিবই, কিন্তু আগতে অলপ দিব লাগিব। চাওঁক, অৰ্থই সকলো। মই অতি দুখিনী, আপোনাৰ কাৰ্য্য সহজ নহয়। কিমান দিনত যে শেষ কৰিব পাৰিম তাৰ কোনো ঠিকনা নাই। এই কাৰ্য্যতে মই সকলো সময়তে চিন্তিত থাকিব লাগিব। জীৱিকা নিৰ্ব্বাহৰ কাৰণে অশ্রু উপায় বাদ দিব লাগিব। দিনে-নিশাই মাত্ৰ এই চিন্তা, এই কথাবাত্তিয়ে ব্যস্ত থাকিব লাগিব। আপুনিয়ৈ বিবেচনা কৰক ?”

কথাৰ ভাব বুজি মাৰবানে কেইটিমান স্বৰ্ণমুদ্ৰা মায়মুনাৰ হাতত দি কলে, “যদি কৃতকাৰ্য্য হব পাৰা, সহস্ৰ স্বৰ্ণ মোহৰ তোমাৰ কাৰণে থাকিব।”

মোহৰ কেইটি কমালত বান্ধি লৈ মায়মুনাই ক’লে, “চাওঁক ! যি জনৰ দুই তিনি গৰাকী স্ত্ৰী, তেওঁৰ প্ৰাণবধ কৰিবলৈ কিমান সময় ? তেওঁতো ‘আজ্জ্বাইল’ক (যমদূতক) সৰ্ব্বদাই ওচৰতে ৰাখি থৈ দিছে। তেওঁৰ প্ৰাণৰক্ষা হোৱাতো আচৰিত; মৰণ আচৰিত নহয় ?”

মাৰবানে ক’লে, “সেয়া অৱশ্যে হয়, কিন্তু মানুহজন কেনেকুৱা ? যেনেকুৱা মানুহ, স্ত্ৰীসকলো তেনেকুৱা। দুই তিনি গৰাকী স্ত্ৰীহোৱাত তেওঁৰ ভয়ৰ কাৰণ কি হব পাৰে ?”

মায়মুনাই ক'লে, “পয়গম্বৰেই হওঁক, এমামে হওঁক, ধাৰ্মিক পুৰুষে হওঁক, বজাই হওঁক, এক প্ৰাণ কেইজনক দিব পাৰে? ভাগী থাকিলেই নানা কথা নানা গোলমাল। সপত্নীৰ মনত দুখ দিবলৈ কোন সপত্নীৰ ইচ্ছা নাই। মই সেই বিষয়ে এতিয়া একোকে নকওঁ, আপোনাৰ প্ৰতিজ্ঞা যেন ঠিক থাকে।”

মাধৱানে ক'লে, “এই ঠাইত তোমাৰ আৰু মোৰ বাহিৰে কোনো নাই, — এই প্ৰতিজ্ঞাৰ সাক্ষী কোন হব? সেই অনন্ত আকাশ, সেই তাৰকাবাশি, সেই পূৰ্ণচন্দ্ৰ, এই গিৰিগুহা, আৰু এই বজনী দেবীকেই সাক্ষী কৰিলো, হাচানৰ প্ৰাণবধ কৰিব পাৰিলেই তোমাক সহস্ৰ মোহৰ পুৰস্কাৰ দিম। আৰু এটি কথা এই বিষয়ে তোমাৰ আৰু মোৰ বাহিৰে জগতৰ আন কোনোৱে যেন নাজানে।”

মায়মুনাই ক'লে, “মই এই কথাত সন্তুষ্ট হব নোৱাৰো কোনোৱে নাজানিলে কাৰ্য্য উদ্ধাৰ কেনেকৈ হব? অৱশ্যে এই পৰ্য্যন্ত কব পাৰো, আচল কথাটি আন এজনৰ কৰ্ণ ভিন্ন দ্বিতীয়জনৰ কৰ্ণত প্ৰবেশ নকৰে।”

“কাৰ্য্য উদ্ধাৰৰ কাৰণে তোমাৰ বিশ্বাসী যদি কাৰবাক কব লাগে কবা, কিন্তু তিনিজনৰ বাহিৰে আন এটি প্ৰাণীয়ে যেন গম নাপায়।”

মায়মুনাই ক'লে, “হজৰত! মোক সামান্য ভিৰোতা বুলি মাভাবিব। চাওঁক। ৰাজয়ত্নীসকলে ৰাজ্য ৰক্ষা কৰে, যুদ্ধ বিগ্ৰহ নাইবা সন্ধিৰ মন্ত্ৰণা দিয়ে। মোৰ এই কাৰ্য্য সেই ৰাজকাৰ্য্যতকৈ কম নহয়। যত অশ্বৰ বল নাই, মহাবীৰৰ বীৰত্ব নাই, সাহস নাই, সাধ্য নাই, তাতেই মাইমুনাই শত অৰ্গলযুক্ত দ্বাৰ আঁত সহজতে খুলিব পাৰে, য'ত বায়ুৰ গতি বিধি নাই, তাতোও মই অনাস্বাসে গমন কৰো। যি বোদ্ধাৰ অন্তৰ পাৰাণেৰে গঠিত তেওঁৰ মন গলাই ধনত পৰিণত কৰিব পাৰো। যি কুলবধু কেতিয়াও সূৰ্য্যৰ মুখ দেখা নাই, চেষ্টা কৰিলে তেওঁৰ লগতো দুবাৰ কথা পাতি আহিব পাৰো। নিশ্চয় জানিব পাপশূণ্য দেহ নাই, লোকশূণ্য জগত নাই। য'ত যি বিচাৰিব সোমাই পাব।”

মাৰৱানে ক'লে, “বহুতে মুখেৰে বহুত কথা কয়, কাৰ্য্যত তাৰ আধা পৰিমাণ সিদ্ধ হলেও জগতত ছুখৰ কাৰণ নাথাকিলহেতেন, অভাবৰ নাম কোনোৱেও মুখলৈ নানিলেহেতেন। বাতি প্ৰায় শেষ হৈ আহিল। ভোটাভৰা পূব গগনত দেখা দিছে। সোনকালে নগৰলৈ উভতি যোৱাগৈ মই তোমাৰ ঘৰৰ সন্ধান লৈ আহিছোঁ। আৱশ্যক হলে যাম আৰু গুপ্ত পৰামৰ্শৰ আৱশ্যক হলে বাতি এই গিৰিগুহাৰ ওচৰলৈ আহি সমুদায় কথা-বাৰ্তা হয়।”

মাৰৱানে বিদায় ললে। মায়মুনা ঘৰলৈ উভতিল। গৃহৰ ভিতৰত শয্যাৰ ওপৰত বহি মোকৰবোৰ দীপৰ পোহৰত এটা এটাকৈ গণি যথাস্থানত থৈ আপোন মনে কবলৈ ধৰিলে,—

“হাচান মোৰ কোণ ? হাচানৰ মৃত্যুত মোৰ কি ছুখ হ'ব পাৰে ? মইতো নিজে নামাৰো, মই উপলক্ষ মাত্ৰ। মোৰ পাপ ক'ত ?” মনে মনে এইভাবে আন্দোলন কৰি মায়মুনা শয়ন কৰিলে।

ৰাত্ৰি প্ৰভাত হ'ল। নগৰস্থ উপাসনা মন্দিৰত প্ৰভাতী উপাসনাৰ কাৰণে ভক্তবৃন্দই সুস্থৰৰে আহ্বান কৰিছে, “নিদ্ৰাপেক্ষা ধৰ্ম্মালোচনা অতি উৎকৃষ্ট” আৱশ্য ভাষাত এই কথাৰ ঘোষণা কৰিছে। ক্ৰমে সকলোৱে টোপনিৰ পৰা উঠিল। নিত্যক্ৰিয়াদি সমধা হোৱাৰ পিছত সকলোৱে মুখত শত সহস্ৰ প্ৰকাৰেৰে ঈশ্বৰৰ নাম ঘোষিত হবলৈ ধৰিলে। কি বালক, কি বৃদ্ধ, কি যুৱক, কি যুৱতী সকলোৱে ঈশ্বৰৰ গুণগান কৰি বিশ্ৰামদায়িনী বিভাবৰীক বিদায় দান কৰিলে। সকলোৱে যেন ঈশ্বৰৰ নামত তৎপৰ, ঈশ্বৰৰ প্ৰেমত উৎসাহী।

মদিনাবাসী ঈশ্বৰৰ উপাসনাত বাতিব্যস্ত, মাত্ৰ মায়মুনা ঘোৰ নিদ্ৰাত অভিভূতা। অলপ আগতে শয়ন কৰিছে উপাসনাৰ সময়ত উঠিব পৰা নাই। নিদ্ৰাভঙ্গৰ পিছত তেওঁ যি ভয়ানক পাপকাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হ'ব লাগিব সেয়া ভাবিলে হৃদয় কম্পিত হয়। অৰ্থলোভত পুণ্যাশ্ৰা হাচানৰ প্ৰাণ বিনাশত হস্ত প্ৰসাৰণ কৰিব, ওঃ! পাবাণীৰ প্ৰাণ জানো পাৰাণতকৈ কঠিন। নিৰপৰাধ পবিত্ৰ দেহৰ সংহাৰ কৰিব, এই পাপ কেনেকুৱা হ'ব পাৰে তেওঁৰ

মনলৈ জানো অহা নাই। অকাতৰে নিদ্রানুখ অনুভব কৰিছে। কি আচৰিত! বমণীৰ প্ৰাণ জানো ইমান কঠিন হ'ব পাৰে ?

নিদ্ৰিত অৱস্থাত মায়মুনাই গো গো শব্দ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “মই নহয়, মই নহয়। মাৰৱান, এতিদৰ প্ৰধান উজ্জ্বল মাৰৱান।” দুই তিনিবাৰ মাৰৱানৰ নামলৈ মায়মুনাৰ নিদ্ৰাভঙ্গ হ'ল। নিদ্ৰিত অৱস্থাত কি সপোন দেখিছিল, কি কাৰণে ভয় খাইছিল কোনে কি কলে, মায়মুনাৰ মনেহে সেয়া জানে। মায়মুনা শয্যাতে উঠি বহিল একদৃষ্টিৰে চাই কিবা ভাবিলে, শেষত ক'লে, “সপোনৰ কথা অমূলক চিন্তা। বুদ্ধিহীন মূৰ্খসকলে সপোন বিশ্বাস কৰে। মোৰ কপালত যিয়ে নাথকক কিম্বা, মই সপোনত যি দেখিলো, সেই ভয়ত হাজাৰ মোহৰৰ লোভ কেতিয়াও পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰো। এয়া জানো কম কথা। এটি হুটি নহয় দশ শত মোহৰ। প্ৰস্তৰৰ আঘাতেৰে মাৰিব। ভোৰ ভোৰাই অইন এটি কোঠালৈ সোমাই গ'ল। কিছু সময় পিছত নতুন আকাৰত, নতুন বেশত গৃহৰ পৰা ওলাই আহিল। মায়মুনা এতিয়া ধীৰা, নত্ৰ স্বভাবা, সৰ্ব্বানুভূত “বোৰকা”। বোৰকা ব্যৱহাৰ নকৰাকৈ তিবোতা মানুহ প্ৰকাশ্য ৰাজপথত গমনাগমন কৰিলে ৰাজবিধি অনুসাৰে দণ্ডনীয় হ'ব লাগিব। সেই কাৰণে মায়মুনা বোৰকা ব্যৱহাৰ কৰি বহিৰ্গত হ'ল।

ত্ৰয়োদশ প্ৰবাহ

মায়মুনাই আজি কি উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ বহিৰ্গত হৈছে, ক'লৈকে গৈছে সেয়া বোধকৰ্য পাঠবসকলে বুজিব পাৰিছে। মায়মুনা এমাম হাচানৰ অন্তঃপুৰলৈ প্ৰায়ে যাতায়ত কৰিছিল। হাচনেবানুই ভেওঁক ভাল চকুৰে চোৱা নাছিল। হাচনেবানুই দেখিলেই ভেওঁ ভয়তে কঁপিছিল। জয়নাবৰ ওচৰ চাপিবলৈ খুজিছিল কিন্তু ভাতো সফল নাপালে। খুব দৰকাৰ নহলে জয়নাবৰ ওচৰলৈ নগৈছিল। জয়নাবৰ লগত ভেওঁৰ আগৰ পৰাই ভালপেৰা।

জায়দার লগত হলি-গলি বেছি। মায়মুনাক পালে জায়দার মনৰ দুৰাব খোল খাই যায়। জয়নাব অহাৰ আগতে হাচানৰ ভাল-পোৰা, হাচানৰ আদৰ-মত্ত আৰু এতিয়াৰ অৱস্থাৰ কথা কওঁতে তেওঁৰ চকুত পানী ওলায়, লগতে মায়মুনাই সেই দুখতে চকু পানী টোকে। জায়দাই ভাবিছিল, মদিনাত যদি কোনোবাই তেওঁৰ দুখত দুখী হয় সেয়া মায়মুনাহে। তেওঁৰ দুখৰ কথা শুনি যদি কোনোবাটী সাহুনা দিয়ে সেয়া মায়মুনা। সেই সমস্ত মায়মুনাৰ বাহিৰে তেওঁৰ আপোন বুলিবলৈ আন কোনো নাছিল। মায়মুনাক দেখা পাইয়ে তেওঁ ব্যস্তভাবে কবলৈ ধৰিলে, “মায়মুনা। তোমাক কেইদিনমান দেখা নাই কিয় ?”

উত্তৰত মায়মুনাই ক’লে, “তোমাৰ কাম যদি নকৰো অকল অহা যোৱা কৰিতো লাভ নাই ? তুমিতো মনৰ কথা কৈয়ে পাতল হৈছা। এতিয়া ভুগিব লাগিছোঁ মই, মোৰ কষ্ট, মোৰ মহনত। তোমাৰ কাৰণে যদি মোৰ ঘৰ বসাতললৈও যায় খাওঁক, দুনীয়াৰ চকুত যদি বেয়া হওঁ তাতো আপত্তি নাই। যদি তোমাৰ উপকাৰত আহিব পাৰোঁ সেই চিন্তাত আছোঁ।”

জায়দাই ক’লে, “সেইবোৰ কথা মোৰ মনত নাই। পাগলৰ দৰে এদিনাখন কি কৈছিলোঁ, তুমি সেই কথা কে মনত ৰাখিছা। তুমি সেইবোৰ কথা এৰি পেলোৱা, তাৰ কাৰণে তুমি একো চিন্তা কৰিব নালাগে। সেই কথা পুনৰ মুখলৈ নানিবা। কৌশল কৰি স্বামী বশ, মন্ত্ৰৰে স্বামীৰ মন ওভোটাই অনা, এইবোৰ লাজৰ কথা। সকলো অদৃষ্টৰ লেখন। মই যত্ন কৰিলে জানো হব ? জয়নাবক শ্ৰেয় কৰি পাপৰ বোজা কিয়বা লওঁ ? ঈশ্বৰে তেওঁক স্বামীয়ে ভালপোৱা দিছে, যিয়েই বাৰা দিব তেওঁৰেই অধঃপাতে যাব। মই সকলো কথা বুজি পাই নিবস্ত হৈছোঁ। যি গৰাকী মোৰ নহল, মোৰ মুখলৈ উভতি নাচালে তেওঁক ঔষধৰে বশ কৰিলে লাভ কি হ’ব। সেই বশ কেইদিনলৈ ? সেই ভালপোৱা কিমান সম্ভৱ ?

যদি মস্তব গুণ থাকে, যদি ঔষধৰ ক্ষমতা থাকে, তেনেহলেও সেই ভালপোৱা জানো যথার্থ ভালপোৱা ? ক্ৰমে ঔষধৰ গুণ কমি আহিব শেষত মোৰ সেই একে অৱস্থা।

ব্যঙ্গকবি মান্ধুনাই ক'লে, “নিজৰ ভিতৰত সকলো ঠিক হ'ল নেকি ?

জায়দাই ক'লে, “ঠিক হোৱা নাই, এই জীৱনত নহয়। পুনৰ স্বামীৰ নাম নলঙ, তেওঁৰ কথা মুখলৈ নানো। যিসকলৰ স্বামী, যিসকলৰ ঘৰ-বাৰী তেওঁলোকে সুখত থাকে। জায়দা আজি যি ভিখাৰিণী, কালিলৈও সেই একে ভিখাৰিণী।”

মান্ধুনাই ক'লে, ‘ইমান উদাস নহবা। যি কৰিব, বুদ্ধি স্থিৰ কৰি আগ পাছ ভাবি বিবেচনা কৰি কৰিবা। তোমাৰ শত্ৰু বহুত, মিত্ৰও বহুত। তুমি যদি ভবা ৰাজবাণী, যদি নাভাবা তুমি পথৰ ভিখাৰিণী। মইতো দেখিছোঁ,— ডাঙৰ এমামে যি চকুৰে জয়নাবক চায়, তোমাকো সেই চকুৰে চায়। আকৌ হাচনেবানুকো চায়। ক'তো মই ভিন্ন ভাব দেখা নাই। শুনিবলৈ পাওঁ জয়নাবক বোলে তেওঁ বেছি ভাল পায়, কিন্তু ক'তা ? মইতো দেখা নাই বৰং তোমাৰ প্ৰতি তেওঁৰ আকৰ্ষণ বেছি।”

ব্যঙ্গ হাই মাৰি জায়দাই কলে, “তুমি কি বুজিবা ? প্ৰকাশ্যে তুমি দেখা নোপোৱা সেয়া ঠিক। ভিতৰত যে কি আছে সেয়া কোনে বুজিব ? মানুহৰ নিন্দা ধৰ্ম্মৰ ভয় কাৰ বাক নাই ? বিশেষকৈ এওঁলোক এমাম। দেখুৱাই আটাইকেইজনী স্ত্ৰীক সমান ভাবে চায়। কিন্তু চোৱাও বহুত প্ৰকাৰ আছে। ধৰ্ম্মবন্ধা আন মানুহৰ মনত প্ৰবোধ, আমাৰ মনক বুজোৱা—অনাস্থাসে হয়, কিন্তু তাৰ ভিতৰত যে অলপ গুহা ভাৱ আছে, সেয়া মই মুখেৰে কব নোৱাৰিম। উপমাৰ কোন সামগ্ৰী সমুখত নাই যে, সেয়া দেখুৱাই তোমাক বুজাব পাৰিম। এতিয়াও তেওঁ কথা কয়, কিন্তু পূৰ্বৰ সেই স্বৰ, সেই মিঠা ভাব নাই। ভালপায়, কিন্তু বস নাই।

আদৰ কৰে, কিন্তু সেই আদৰত মন নভৰে বৰং বিৰক্তিতে হোৱা যায়। আগতে জায়দাৰ লগত বহুতো সময় কটোৱাৰ কাৰণে আশা কৰিছিল, এতিয়া যিমান কম হয় তাতেই মজল। পূৰ্বতে কথাবাৰ্তা পাতোতে বাত্ৰি প্ৰভাত কৈছিল তথাপিও সেই কথাৰ ইতি নাছিল— মনৰ কথাও শেষ হোৱা নাছিল। এতিয়া জায়দাৰ শয্যাত শয়ন কৰিলে নিদ্ৰাভঙ্গ কৰিব সগা হয়। প্ৰভাতী উপাসনাৰ সময় উত্তৰ্ণ কৈ যায়গৈ। জয়নাবৰ সময়ত বেলেগ। মোৰ দুখ কোনে বুজিব? কমই বা কাক? জগতত মোৰ কোন আছে। মনত আশা নাই। এতিয়া সোনকালে মৰিব পাৰিলেই হয়।”

কান্দনমুৱাইহে মায়মুনাই ক’লে “জায়দা। তুমি কিয় মৰিবা? তুমি যি ইচ্ছা তাকে কৰিব পৰা? ইচ্ছা কৰিলে তোমাৰ মনৰ দুখ দূৰ হব পাৰে। মইতো আগতে কৈছোঁ তোমাৰ মনে সকলো। তুমি যদি ভাবা তুমি ৰাজৰাণী নহলে ভিখাৰিনী।”

জায়দাই ক’লে, “মন কৰিলে যদি মনৰ দুখ আতৰি যায়, তেতিয়া জগতত কোনে মন নকৰিব?”

উত্তৰত মায়মুনাই ক’লে, “মইতো দৰ টকাৰ সোভত তোমাৰ মনৰ জোখাবে কথা কোৱা নাই। মন ঠিক কৰি এবাৰ মন কৰা, তোমাৰ মনৰ দুখ ক’ত?”

জায়দাই ক’লে, “তোমাৰ কি কথা বাক মই মন দি শুনা নাই? তুমি মোৰ পৰম হিতৈষিনী। তুমি যি কবা তাৰ অশুখা নকৰো।”

মায়মুনাই ক’লে, “যদি তোমাৰ মন নালাগে, নকৰিবা। কিন্তু মনৰ পৰা কেতিয়াও মুখলৈ আনিব নোৱৰা। ধৰ্ম সাক্ষী কৰি মোৰ ওচৰত প্ৰতিজ্ঞা কৰা।”

জায়দাই ক’লে “প্ৰতিজ্ঞাৰ কথা এৰি পেলোৱা, তোমাৰ যুৰত হাত দি কৈছোঁ, যি কবা, সেয়াই কৰিম, সেই কথা আনৰ আগত নকওঁ।”

উত্তম স্বেৰোগ পায় মায়মুনাই অতি স্বত্বৰে মনৰ বহুতো কথা ক’লে। জায়দাই মন দি শুনি থাকি শেষৰ এটি কথাত চমকি উঠিল,

চমকিতভাবে একদৃষ্টিৰে মায়মুনাব মুখৰ কালে চাই ব'ল। শৰীৰ চমকি উঠিল। ভয়তে ধতমত খাই ক'লে, “শেষৰ কাৰ্য্যটিত জায়দাৰ প্ৰাণ নাথাকে। এই দুখত যদি মৰিও যাওঁ, যদি অশেষ যন্ত্ৰনাও ভোগ কৰিব লগা হয়, সপত্নী বিষম বিষত যদি জৰ্জৰিত হওঁ, পৰ-মায়ুৰ শেষ পৰ্য্যন্ত যদি এই দুখৰ শেষ নহয়, তথাপিও সেয়া নোৱা-ৰিম। মোৰ স্বামী আৰু মই—মোৰ প্ৰাণৰ প্ৰাণ—কলিজাৰ টুকুৰা আৰু মই—”

কথা শেষ কৰিবলৈ নিদি মায়মুনাই ক'লে, “শেষৰ কাৰ্য্যটি নক-ৰিলে কোনো কাৰ্য্যই সিদ্ধ নহয়। আগতে বিবেচনা কৰি চোৱা, তাৰ পিছত যি কব লাগে কবা। যি ৰাজৰাণী জয়নাব হ'লহেঁতেন, সেই-ই ৰাজৰাণী, — আকৌ প্ৰথমতে সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা পুৰস্কাৰ। সকলো সুখৰ কাৰণে। চিৰকাল জগতত যদি দুখৰ বোজা বৈ থাকিব লগা হয় তেনেহলে মনুষ্যকুলত জন্মলাভত ফল ক'ত? এনেকুৱা সুযোগ জানো আকৌ আহিব? এনেকুৱা সময় জানো চিৰকাল এই ভাবে থাকিব? সময় সুযোগ পালে হাতৰ ধন এৰি দিব নাপায়। তোমাৰ ভাগ্যত আছে বুলিয়েই জয়নাব তোমাৰ সপত্নী হৈছে। এইবোৰ ঘটনা দেখি তুমি জানো একোকে বুজিব পৰা নাই? মোৰ কথা বৰ মূল্যবান। ইয়াৰ এটি এটিকে সফল কৰিব নোৱাৰিলে পৰিত্ৰাণ, যত্ন সকলো বৃথা। কোনো কোনো কাৰ্য্যৰ এনেকুৱা ঘনিষ্ঠ সহকৰ্ম্ম যে, এটাৰ অভাবত আনটো সাধিত হ'ব নোৱাৰে। এই পুৰীৰ ভিতৰত তোমাৰ কোন আছে? কোৱাচোন, তোমাক কোনে আপোন বুলি ভাবে? তুমিয়েতো কৈছা, সকলো আছে, অথচ তাৰ মাজত কিবা যেন নাই। তোমাৰ মনেই তাৰ প্ৰমাণ। আজি মই বেছি নকওঁ।” মায়মুনাই জায়দাৰ পৰা বিদায় ললে।

জায়দা চিন্তা কৰি বহি থকা ঠাইৰ পৰা উঠি গ'ল। যলৈকে গ'ল, তাতেও স্থিৰ হৈ বহিব নোৱাৰিলে। পুনৰ নিজৰ শাৱনী কোঠালৈ আহি শয়ন কৰিলে। একান্তে ৰাজভোগৰ লোভ, আনকালে স্বামীৰ প্ৰাণৰ এই ছয়োটা তুলনা কৰিব ধৰিলে। যদি জায়দা হাচানৰ পত্নী

নহলহেঁতেন, যদি জায়দা সপত্নীৰ ঈৰ্ষাত দক্ষীভূত নহলহেঁতেন, তেনেহলে জানো আজি জায়দা বিবেচনা তুলাদণ্ডৰ প্ৰতি নিৰ্ভৰ কৰি সম্পত্তি সুখ সমৃদ্ধায় একালে—স্বামীৰ প্ৰাণ, প্ৰাণ আনফালে ওলোমাই পৰিমাণ কৰিবলৈ বহিলহেঁতেন ? কেতিয়াও নহয়। কিমানবাৰ তেওঁ পৰিবৰ্ত্তন কৰি চালে তথাপিও স্বামীৰ প্ৰাণৰ ফালে গধুৰ হ’ল। কিন্তু জয়নাবৰ নাম মনত পৰা মাত্ৰকে পৰিমাণদণ্ডৰ যি ফালে স্বামীৰ প্ৰাণ, সেইফালে লঘু হৈ ওপৰলৈ উঠিল। হঠাতে একালৰ লঘুতা প্ৰযুক্ত ৰাজভোগ, আৰু ধনলাভ স্পৃহাৰ পৰিমাণ একেবাৰে মাটিত সংলগ্ন হৈ জায়দাৰ মন গধুৰ কৰি তুলিলে। বহু চেষ্টা কৰিও বিবেচনা তুলাদণ্ডত স্বামীৰ প্ৰাণৰ ফালে তললৈ নমাব নোৱাৰিলে। মায়-মুনাৰ শেষ কথা মনত পৰিল। “তোমাৰ কোনো নাই, তুমি কাৰো নোহোৱা।”—“এই সংসাৰত মোৰ কোনো নাই, মই কাৰো নহয়।” জায়দা শয্যাৰ পৰা উঠি পুনৰ্বাৰ কবলৈ ধৰিলে—“মোৰ কোনো নাই, মই কাৰো নহয়। জায়দাই যদি বঞ্চিত হ’ল, জায়দাই যদি মনৰ অগণিত পুৰিবলৈ ধৰিলে, তেনেহলে তেওঁৰ চকুৰ আগত জয়নাবে সুখভোগ কৰিব সেয়া কেতিয়াও হব নোৱাৰে। কিন্তু মনৰ আৰু অৰ্থৰ সুখ অসীম। মোৰ উভয় পক্ষতে সুখ। মায়মুনাৰ কথাত বিশ্ব অবাধ্য হম।”

জায়দাই মনে মনে এনেভাবে সিদ্ধান্ত কৰি দৰ্পণত মুখখন ভালকৈ চাই বোৰকা পৰিধান পূৰ্বক গৃহৰ পৰা বহিৰ্গত হ’ল।

চতুৰ্দশ প্ৰবাহ

ভিৰোভা মাত্ৰেই বোৰকা ব্যৱহাৰ কৰি ঘূৰি ফুৰিব পাৰে। ভাৰ-ভৰ দৰে তাত পাকী আদি নাই। লক্ষপতিয়ে হওঁক, ৰাজ-ললনা, ভদ্ৰমহিলাই হওঁক, বোৰকা ব্যৱহাৰ কৰি য’তে ত’তে ফুৰিব পাৰে। দূৰদেশলৈ যাবলৈ হলে উট নাইবা ঘোঁৰা আজন্ম লব লগা হয়।

মায়মুনাৰ ঘৰ বৰ বেছি দূৰৈত নহয়। জাহ্নদা মায়মুনাৰ গৃহত উপস্থিত হৈ বোৰকা যোচন পূৰ্বক তেওঁৰ শোৱানী কোঠাতগৈ বহিল। মায়মুনা তেওঁৰ ওচৰত বহিলহি। আজি জাহ্নদাই মনৰ কথা অকপটে ক'লে। কথাই কথাই, কথাৰ চলনাত, কথাত ভৰ দি, কথা কটা-কটি কৰি, কথাৰ মাজেৰে, কথাৰ বিপক্ষে স্বপক্ষে বিপক্ষ কৰি আজি মায়মুনাই জাহ্নদাৰ মনৰ কথা উলিয়ালে। মায়মুনাৰ মোহ-মজ্জত তেওঁ যেন উন্মাদিনী।

সপত্নী নাগিনীৰ বিষদন্তত যি অবলা এবাৰ দংশিত হৈছে, তেওঁৰ সলনি হোৱাত কিমান সময়? ভালপোৱা, চিৰপ্ৰণয়ী পতিৰ মমতা বিসৰ্জন দিয়াত তেওঁৰ তৃখ ক'ত? এক প্ৰাণ, এক আত্মা স্বামীয়ে সকলো এই কথা প্ৰায় জীৱ মনত আছে, কিন্তু সপত্নীৰ নাম শুনিলে মনৰ অগনি দ্বিগুণ, ত্ৰিগুণ, চতুৰ্গুণ হৈ জ্বলি উঠে। সেই জুই ওলাই অহাৰ পথ নাপাই বুলিয়েই অন্তৰৰ ভালপোৱা, প্ৰণয়, মায়া-মমতা একেবাৰে পুৰি ছাবখাৰ কৰি পেলায়।

মায়মুনাৰ সকলো কথাতেই জাহ্নদা সন্মত হ'ল। মায়মুনা সন্তুষ্টি বোধ কৰি ক'লে, “ভগী। ইমান দিনে যি বুজিছো, সেয়া ভাল। পলম কৰি লাভ নাই, কোন সময়ত কাৰ অদৃষ্টত কি ঘটে কোনে কব পাৰে? যিমানে পলম হ'ব সিমানেই তোমাৰ অমঙ্গলৰ ভাগ বেছি হ'ব। যি কৰিব খুজিছো, সেয়া সোনকালে কৰা উচিত? শুভ-কাৰ্য্যত পলম কিয়? লোৱা এই ঔষধ।”

মায়মুনাই শয্যাৰ কাষৰ পৰা খৰ্জুৰ-পত্ৰ নিশ্চিঙ এটি ক্ষুদ্ৰ পাত্ৰ উলিয়াই আনিলে। তাৰপৰা অতি ক্ষুদ্ৰ এটি কোটা তেওঁৰ হাতত দি ক'লে, “ভগী, খুব সাৰধান। এই কোটাটি গোপনে লোৱা, স্বৰ্গোগমতে ব্যৱহাৰ কৰিবা, মনস্কামনা পূৰ্ণ হ'ব, জহ্নদাৰ সুখৰ নাও ডুবিব, এই কোটাৰ গুণত তুমি সকলো পাবা। যি মন কৰিবা সেয়াই পাবা।”

জাহ্নদাই ক'লে, “মায়মুনা। তোমাৰ উপদেশতেই মই সকলো

মায়া পৰিত্যাগ কৰিলে। জয়নাৰ স্বৰূপ সপোন ভাঙিম, জয়নাৰ অঙ্গৰ আভৰণ আজি অঙ্গৰ পৰা খুলিম, সেই আশাতেই সকলো স্বীকাৰ কৰিলে। মোৰ দশাৰ কালে উভতিও নাচালো। জয়নাৰ যি দশা ঘটিব সেই দশা মোৰও। এয়া জানিও কেৱল সপত্নীৰ মনত কষ্ট দিবলৈ স্বামী বধ কৰিবলৈ প্ৰবৃত্ত হ'লো। চোৱা ভনী, মোক অকুল-সাগৰত উটুৱাই নিদিবা। মোৰ নিজৰ সৰ্বনাশ কৰিবলৈ নিজেইতো সাজু হ'লো, তাত তুখ নাই। জয়নাৰ সৰ্বনাশ হওঁতে মোৰও সৰ্বনাশ। এতিয়া এয়া সৰ্বমঙ্গল, সৰ্বসুখ বুলি ভাবিছোঁ। কিন্তু ভনী, তুমি মোক নিৰাশ্ৰয়া কৰি বিবাদ সমুদ্ৰত উটুৱাই নিদিবা।

লাহে লাহে এইবোৰ কথা কৈ জায়দা বিদায় ললে। মায়মুনা গৃহকাৰ্য্যত ব্যস্ততা হ'ল।

জায়দা ঘৰলৈ আহি কোঁটা খুলি তাৰ ভিতৰত যি দেখিলে তেওঁৰ সৰ্বশৰীৰ শিহৰি উঠিল, কিন্তু মায়মুনাৰ উপদেশক্ৰমে সেই ভয় বেছি সময় নাধাকিল। খাতসামগ্ৰীৰ লগত কোঁটাত থকা বস্তু মিহলাই দিব, এয়াই মায়মুনাৰ উপদেশ। সেই সময়ত হাতৰ ওচৰত আন বস্তু নাপালে, এটি পাত্ৰত অলপ মৌ ধোৱা আছিল সেই মৌতে কোঁটাৰ অকণমান মিহলাই কোঁটাতো সযত্নে থৈ দিলে।

প্ৰতিদিনে হজৰত হাচান এবাৰ জায়দাৰ গৃহলৈ আহি অলপ সময় তেওঁৰ লগত কটাই যায়। কিবা কাৰণত দুই-তিনিদিন আহিব পৰা নাছিল। সেইদিনাখন মহাব্যস্ত ভাবে জায়দাৰ ঘৰলৈ আহিল। জায়দাই আগবদৰে স্বামীৰ পদসেবা কৰি জলযোগৰ আয়োজন কৰিব ধৰিলে।

হাচানে ভাবিছিল, জায়দাৰ ঘৰলৈ কেইদিনমান নহাৰ কাৰণে কিমান অভিমান কৰি আছে। কিন্তু ব্যৱহাৰত সম্পূৰ্ণ বিপৰীত। জায়দাৰ নানাভাৱে হাচানক আকৃষ্ট কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। হাচানে তেওঁৰ হাবভাব দেখি সেইদিনা তেওঁৰ ঘৰতে থকাৰ সিদ্ধান্ত কৰিলে।

জায়দাই স্বামীৰ মন হৰণ কৰি তেওঁৰ প্ৰাণ হৰণ কৰাৰ সুযোগ বিচাৰিব ধৰিলে ।

ঈশ্বৰভক্ত হওঁক, ধাৰ্মিকপ্ৰবৰ হওঁক, মহাবলী বীৰপুৰুষে হওঁক, সুপণ্ডিতে হওঁক, স্ত্ৰীজাতিৰ মায়াজাল ভেদ কৰা খুব ক'হিন । নানী বুদ্ধিৰ অস্তৰ পোৱা সহজ নহয় । জায়দাই এটি পাত্ৰত মৌ আৰু অন্য এটি পাত্ৰত পানী আনি স্বামীৰ সন্মুখত ধলে ।

হাচানে কোঁতুক কৰি ক'লে, “অসময়ত মধু ?”

হাচানৰ মুখলৈ চাই ক'লে, “আজি আঠদিন আপোনাৰ কাৰণে এই মৌ সঞ্চয় কৰি ৰাখিছিলো, খাই চাওঁক, খুব ভাল মৌ ।”

মৌৰ পাত্ৰ হাতত লৈ হাচানে ক'লে, “মাৰ বাৰণে আঠদিন যত্ন কৰি মৌ থৈছা ? যত্ন তোমাৰ যত্ন আৰু মায়া । মই খাম ।” হাচানে হৰ্ষমানে মৌৰ পাত্ৰ হাতত লৈ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে । মুহূৰ্ত্ততে বিষৰ ত্ৰিয়া আৰম্ভ হবলৈ ধৰিলে । শৰীৰৰ অৱস্থাৰ পৰিবৰ্ত্তন আৰু চিন্তাৰ অস্থিৰতাপ্ৰযুক্ত পিয়াহৰ আধিক্য হ'ল । ক্ৰমে কণ্ঠ, তালু আৰু জিহ্বা শুকুৱাই আহিব ধৰিলে চকুৰ বং লোহিতবৰ্ণ হৈ শেষত দৃষ্টিৰ ব্যাঘাত হবলৈ ধৰিলে । তেওঁ যেন চাৰিওফালে অন্ধকাৰ দেখিবলৈ ধৰিলে । জায়দাক ক'লে, “জায়দা । এয়া কি হ'ল ? এয়া কেনেকুৱা মৌ ? ইমান পানী খালো অথচ পিয়াহ পলোৱা নাই । ক্ৰমে শৰীৰ অবশ হব ধৰিছে, পেটৰ ভিতৰত যেন জুই জ্বলিব ধৰিছে । ইয়াৰ কাৰণ কি ?”

জায়দাই হাচানক বিচনীৰে বা দিব ধৰিলে । মূৰত শীতল পানী ঢালিব ধৰিলে । একোতে হাচান সুস্থিৰ নহল । ক্ৰমে শৰীৰৰ বিষ বুদ্ধি হবলৈ ধৰিলে । তেওঁ বিষৰ যন্ত্ৰণাত অস্থিৰ হৈ বিছনাত ছটকটাব ধৰিলে । পেটৰ বেদনা ক্ৰমশঃ বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰিলে । হাচানে কাতৰ ভাবে চিঞৰিব ধৰিলে, “জায়দা, এয়া কেনেকুৱা মৌ ? মৌত এয়া কি ? উঃ মোৰ পুনৰ সহ্য হোৱা নাই । মোৰ প্ৰাণ যায় । জায়দা । উঃ । মই সহ্য কৰিব নোৱাৰা হৈছো ।

জায়দা যেন অবাধ। মুখত কথা নাই। কিছু সময় পিছত কবলৈ ধৰিলে, “সকলো মোৰ কপালৰ দোষ। মোঁ খালে যে এনেকুৱা হব কোনে জানিছিল? চাওঁ ময়ো অলপ খাই চাওঁ।”

হাচানে সেই অৱস্থাতেই নিষেধ কৰিলে, “জায়দা, মোৰ কথা যদি শুনা সেই মোঁ নাখাবা। -এয়া মোঁ নহয়। খোদাৰ দোহাই, এই মোঁ নাখাবা, হুচুবা। মই যি যাতনা ভোগ কৰিছোঁ সেয়া মইহে জানো। জায়দা, ঈশ্বৰৰ নাম লোৱা।”

পত্নীক এই কথা কৈ হাচানে ঈশ্বৰৰ নাম লবলৈ ধৰিলে। আনক খবৰ নিদিলে। জায়দাৰ ঘৰত ঈশ্বৰৰ প্ৰতি নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ। পবিত্ৰ হৃদয়ৰে পবিত্ৰ মুখেৰে দয়াময়ৰ পবিত্ৰ নাম পুনঃ পুনঃ উচ্চাৰণ কৰিব ধৰিলে। বিষৰ বিষম যাতনা নামৰ গুণত বিছু পৰিমাণে সকাহ পালে। জায়দাই গোটেই ৰাতি সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিব ধৰিলে। প্ৰভাতী উপাসনাৰ সময়ত হাচানে অতি কষ্টৰে জায়দাৰ গৃহৰ পৰা বহিৰ্গত হৈ প্ৰভু মহম্মদৰ সমাধি-মন্দিৰলৈ গ'ল। মন্দিৰৰ সন্মুখৰ প্ৰাঙ্গণত উপবেশন কৰি বিনীতভাবে ঈশ্বৰৰ ওচৰত সকাহৰে প্ৰাৰ্থনা কৰিব ধৰিলে।

যিজনৰ কৃপাত অনন্ত জগৎ সৃষ্টি হৈছে পৰ্বত সাগৰত, বিজন বন নগৰত পৰিণত হৈছে, জনপূৰ্ণ মহানগৰী নিবিড় অৰণ্য হৈছে, সেই সৰ্ব্বেশ্বৰৰ অসাধ্য ক'ত? প্ৰভু মহম্মদৰ সমাধি মন্দিৰৰ পবিত্ৰতা গুণত, ঈশ্বৰৰ মহিমাতে হাচানে আৰোগ্য লাভ কৰিলে। কিন্তু এই প্ৰথম বিষপানৰ পৰা মৃত্যু পৰ্য্যন্ত (চল্লিচ দিন) প্ৰায়েই তেওঁৰ শৰীৰত শ্ৰানি লাগি আছিল। এই কথা (প্ৰথম বিষপান আৰু আৰোগ্য-লাভ) অতি গোপনে ৰাখিলে। কাৰো ওচৰত প্ৰকাশ নকৰিলে।

প্ৰশ্নটো, বিশ্বাসী ব্যক্তি যদি শত্ৰু হৈ উঠে, তেওঁলোকৰ হাতৰ পৰা বক্ষা পোৱা কঠিন হৈ পৰে। চিৰশত্ৰুৰ পৰা হতভো বক্ষা পাব পাৰি কিন্তু মিত্ৰ যদি শত্ৰু হয়? তেওঁৰ হাতৰ পৰা বক্ষা পোৱাৰ

আশা ক্ষীণ। বিশেষতঃ স্ত্রীজাতি শত্ৰুসাধনত উত্তেজিত হৈ উঠিলে, প্রাণ ধকালৈকে সেয়া শেষ নকৰা পৰ্য্যন্ত ক্ষান্ত নহয়। জায়দা ক্ষান্ত হব কিয়? তেওঁৰ পিছত মানুহ আছে। জায়দা নিকৰসাহ হলে মানুহমুনাই তেওঁক উৎসাহিত কৰি তোলে। এবাৰ বিফল হলে দ্বিতীয়বাৰ অবশ্যে বৃতকাৰ্য্য হব, এনে কথাও জায়দাৰ কৰ্ণত বৰষি আছে।

আনফালে মানুহমুনাই ভাবিছিল :—যি দিছৌ বন্ধা পোৱা টান হব। এবাৰ গলাধঃকৰণ হলেই কাৰ্য্যসিদ্ধি হব। হাচান যে জায়দাৰ গৃহলৈ আহি মৌ-পান কৰি আত্মবিকাৰত ভুগিছে—এয়া গোপনে সন্ধান লৈ তেওঁ একেবাৰে নিশ্চিতভাবে বহি আছে, কোন সময়ত হাচানৰ ঘৰৰ পৰা ত্ৰন্দনধ্বনি শুনিব, নিজেও কান্দি কান্দি গৈ পুৰবাসিসকলৰ লগত হাচান বিয়োগজনিত ত্ৰন্দনত যোগ দিব—এই কথা ভাবি ভাবি গোটেই নিশা বহি বহি কটালে। প্ৰভাত হ'ল, তথাপিও ত্ৰন্দনধ্বনি তেওঁৰ কৰ্ণত প্ৰবেশ নকৰিলে। এখেতজ দুখোজ কৈ আগবাঢ়ি তেওঁ জায়দাৰ গৃহ পৰ্য্যন্ত পালে, জায়দাৰ মুখত সকলো কথা শুনি আচৰিত হ'ল, সুমিলে, “তেনেহলে এতিয়া উপায়?”

জায়দাই উত্তৰত ক'লে, “উপায় বহুত আছে। তুমি এজাৰৰ পৰা মোক বিচুমান মিঠা খেজুৰ আনি দিয়া। এইবাৰ চাবা একোতেই বন্ধা নপৰে?”

“খেজুৰে কি কৰিবা?”

“মৌ খাই যি হৈছিল, সেয়াই হব?”

“তেওঁ জানো পুনৰ তোমাৰ ঘৰলৈ আহিব?”

“কিস্ত নাহিব?”

“যদি গম পাইছে—ঘুণাকৰেও যদি গম পাইছে, তেওঁ তোমাৰ ঘৰলৈ অহা দূৰৈত থাকঁক তোমাৰ মুখেই নাচায়।”

“ভগী, তুমি বয়সত মোতকৈ ডাঙৰ, বহুতো দেখিছা শুনিছা কিন্তু তোমাৰ ভ্ৰমো বহুত। স্ত্রীজাতিৰ এনেকুৱা এক মোহিনী শক্তি

আছে যে, পুৰুষৰ মন অতি কঠিন হলেও সহজতে ভুলাব পাৰে। অবশ্যে আনৰ প্ৰণয়ত মজিলে বেলেগ কথা। নিৰ্জনত গাত গা ঘৰ্ঠাই বহি মোহিনী মন্ত্ৰবোৰ লাহে লাহে আঙৰাব পাৰিলে, কিবা নহয় কিবা ফল নিশ্চয় পোৱা যাবই। এয়া যিয়ে নোৱাৰে তেওঁ নাবীয়ে নহয়,—মই তেওঁক বিষপাণ কৰাম, এই কথাতো তেওঁ নাজানে, কোনোৰে তেওঁকতো কোৱা নাই; তেওঁতো সৰ্বজ্ঞ নহয়, জয়নাবৰ ঘৰত বহি জায়দাৰ মনৰ খবৰ জানিব পাৰিব? যি পথত ঠিয় হৈছোঁ—পুনৰ উত্থিত নাহোঁ, যি কৰিব লাগে সেয়া মই কৰিমই।”

মায়মুনা সন্তুষ্ট কৈ মনে মনে ভাবিলে, “মামুৰ পৰিৱৰ্তন হ'বলৈ বেছি সময় নালাগে। প্ৰকাশ্যে ক'লে, “মই এতিয়াই খেজুৰ লৈ আহোঁগৈ।”

মায়মুনা গ'ল। জায়দাই অবশিষ্ট মৌৰ পাত্ৰটো চাই মনে মনে কবলৈ ধৰিলে “মৌ প্ৰায় একে আছে, ইয়াৰ চাৰিভাগৰ এভাগ যদি পেটলৈ গলহেঁতেন ইমান সময়ে জয়নাবৰ সুখৰ নাওঁ ডুব গলহেঁতেন। এই স্মৃধুৰ মৌখিনিতেই জায়দাৰ অশা পৰিপূৰ্ণ হ'লহেঁতেন। তুৱাৰ তিনিবাৰ যিমান বাৰ পাবোঁ সিমানবাৰে চেপ্টা কৰিম।”

এনেতে মায়মুনা খেজুৰলৈ উপস্থিত হৈ ক'লে, “সাবধান! পুনৰ পলম নকৰিবা। যদি আৱশ্যক হ'ব, মোৰ ঘৰলৈ আহিবা।” সাৱধানবাণী শুৱাই মায়মুনা ঘৰলৈ গুচি গ'ল। জায়দাই খেজুৰ খিনি বাছি ছুভাগ কৰিলে। এভাগত প্ৰত্যেকটো খেজুৰত এটি চিন দিলে। অবশিষ্টখিনিতে সেই সাজবাতিক দিয় মিহলাই একেটা পাত্ৰতে থৈ দিলে।

হাচানে জয়নাবক কৈছিল, “যোৱা বাতি জায়দাৰ গৃহত ৰাস কৰা ইচ্ছা আছিল। ঘটনাক্ৰমে এনে এটি ঘটনা ঘটিল যে, মোটেই বাতি পেটৰ বিষত অস্থিৰ হৈ পৰিছিলোঁ। যুহুৰ্ত্তৰ কাৰণেও অস্থি

অনুভব কৰা নাছিলোঁ। ভাবনা চিন্তাত জায়দাক কোনো কথা কব পৰা নাছিলো মাত্ৰ এবাৰ কথাই কৈছিলো “সকলো মোৰেই কপাল।” যিয়ে নহওঁক আজি তেওঁৰ গৃহলৈ যাম।

জয়নাৰে সন্তুষ্টমনে হাচানক বিদায় দিলে। জয়নাৰ ইচ্ছা যে কাৰো মনত যেন দুখ নাথাকে, স্বামীধনৰ পৰা যেন কোনোৱে বঞ্চিত নহয়। সেই ধনৰ সকলোৱে অধিকাৰিণী আৰু প্ৰত্যাশিনী।

হাচানৰ শৰীৰো সমাক সুস্থ হোৱা নাই। শৰীৰৰ পৰা যে বিষৰ ভেজ একেবাৰে ওলাই গৈছে সেয়াও নহয়। শৰীৰৰ শ্ৰানি আৰু দুৰ্বলতা আৰু উদৰৰ জডতা এতিয়াও আছে। এইবোৰ থকা সত্ত্বেও তেওঁ জায়দাৰ গৃহলৈ গৈ যোৱা বাতিৰ কথাকে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই মৌগিনিৰ কথা সুধিলে। জায়দাই ক’লে, “যি মোত ইমান যত্নণা, ইমান দুখ, সেই মোঁ মই ঘৰত ৰাখিম? পাত্ৰৰ সৈতে মই লগে লগে দলিয়াই পেলাইছোঁ।

জায়দাৰ ব্যৱহাৰত হাচান সন্তুষ্ট হ’ল। সুযোগ উলিয়াই জায়দাই সেই খেজুৰৰ পাত্ৰ আনি এমাম হাচানৰ সন্মুখত থৈ থাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। স্বভাৱতে হাচানে খেজুৰ খাবলৈ ভাল পাইছিল, কিন্তু যোৱা বাতি মোঁ-খাই যি কষ্ট পাইছিল সেয়া মনত পেলাই ইতস্ততঃ কৰিব ধৰিলে। চতুৰা জায়দাই স্বামীৰ আগতে তেওঁ চিন দিয়া খেজুৰ নিজে খানলৈ আৰম্ভ কৰিলে। তাকে দেখি এমাম হাচানেও চিহ্নিত আৰু অচিহ্নিত উভয়বিধ খেজুৰ এটি এটিকৈ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। উৰ্দ্ধসংখ্যা সাতোটি উদৰস্থ হোৱাৰ লগে লগে বিষৰ কাৰ্য্য আৰম্ভ হ’ল। সন্দেহ হৈ হাচানে পুনৰ খেজুৰ নাখালে। কিন্তু লগে লগে অস্থিৰ হৈ পৰিল। তেওঁ পুনৰ পলম নকৰি একো কথা নোকোৱাকৈ দুখিতভাবে প্ৰাণৰ অন্ত হোৱাৰ গৃহান্তিমুখে গমন কৰিলে। এইবাৰো একো একো নকলে। ভাতৃগৃহত কিছুসময় থাকিল। নিদাকণ বিষৰ যত্ননাও ক্ৰমশঃ অসহ্য হৈ উঠিল। পুনৰ তেওঁ প্ৰভু মহেশ্বৰৰ ‘বঙলা মোবাবক’ লৈ (পবিত্ৰ সমাধি ক্ষেত্ৰ) গৈ ঈশ্বৰৰ ওচৰত

আবোগ্য প্রার্থনা কৰিবলৈ ধৰিলে। দয়াময়্যে এইবাবে হাচানক আবোগ্য দান কৰি তেওঁৰ প্ৰাণৰক্ষা কৰিলে।

এইবাৰ জায়দাৰ আচৰণত হাচানৰ সন্দেহ হ'ল। তথাপি সেই কথা মুখলৈ নানিলে, কাৰো আগত প্ৰকাশো নকৰিলে, কিন্তু মনে মনে দুখ পালে। তেওঁ ভাবিলে, “স্ত্ৰী-দুখৰ ভাগী-সুখৰো ভাগী। আৰু মোৰ স্ত্ৰী কি আল্লায়েই জানে। মই জ্ঞানমতে জায়দাৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই, কোনো ভাবে কষ্টও দিয়া নাই। জন্মানবক বিবাহ কৰিছোঁ বুলিয়ে জানো জায়দাই মোৰ প্ৰাণ লোৱাৰ কাৰণে সঙ্কল্প লৈছে? নিজহাতে পতি বধত প্ৰবৃত্ত হৈছে? সপত্নী সম্বন্ধ নতুন নহয়। হাচনে বাধ্যও তেওঁৰ সপত্নী। যি গৰাকী জায়দা মোৰ কাৰণে মহাব্যস্ত হৈ আছিল—মই কেনেকৈ সন্তুষ্ট হিম আজি সেই জায়দাই মোৰ প্ৰাণবিনাশৰ কাৰণে নিজ হাতে বিষ দিছে। নাই, নাই—এই কথা একোকে প্ৰকাশ নকৰো। এই ঘৰতো নাথাকো। মায়াময় সংসাৰ ঘূণাৰ স্থান। নিশ্চয় তেওঁ কোনো আশাত মজি আছে। সপত্নীবাদত তেওঁ মোক বিষ দিব কিয়? স্ত্ৰী হৈ যেতিয়া স্বামীবধত অগ্ৰসৰ হৈছে, মোৰ পুনৰ নিস্তাৰ নাই। এই পুৰীত পুনৰ মই নাথাকো। পৰিয়ালৰ মুখ পুনৰ নাচাওঁ, এই পুৰীতে মোৰ প্ৰাণ বিনাশৰ ষড়যন্ত্ৰ হৈ আছে। একোতেই ইয়াত থকা উচিত নহয়। বাহিৰৰ শত্ৰুৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা সহজ কিন্তু ঘৰৰ শত্ৰুৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা টান। শত্ৰু দূৰৈত থাকিলেও সকলো সময়তে আতঙ্ক। কোন সময়ত কি ঘটে, কোন সূত্ৰত কোন সুযোগত, কি উপায়ৰে, কোন পথেৰে, কাৰ সাহায্যত, শত্ৰুই কি কৌশল অবলম্বন কৰি শত্ৰুতা সাধন কৰে, এই চিন্তা আৰু ভয়ত সকলো সময়তে আবুল থাকিব লগা হয়। কিন্তু মোৰ ঘৰখনেই শত্ৰু। মোৰ প্ৰাণেই মোৰ শত্ৰু। নিজ শৰীৰে মোৰ ঘাতক। নিজা আত্মাই মোৰ বিসৰ্জক। উঃ কি দাকণ কথা। মুখলৈ অনাতো কষ্ট হয়। স্ত্ৰী আৰু স্বামীৰ দেহ অৱশ্যে বেলেগ, কিন্তু মইতো আন একো বেলেগ দেখা নাই। স্বামী আৰু স্ত্ৰীৰ এক দেহ হব নোৱাৰে বুলিয়েই ভিন্ন ভাব থাকে, কিন্তু আত্মা

এক, মন এক, মায়ী মমতা এক, আশা এক, ভববা এক, প্রাণ এক সকলোৰে এক। কিন্তু কি ছুখ। কি ভয়ানক কথা। হায় অদৃষ্ট। আমাৰো সেই এক আত্মা, এক-প্রাণ স্ত্রী তেওঁৰ হাততেই স্বামী বিনাশৰ বিষ। কি পৰিতাপ। সেই কোমল হস্ত স্বামীৰ জীবন-প্রদীপ নিৰ্ব্বানৰ কাৰণে প্রসাৰিত। পুনৰ এই স্থানত নাথাকো। বনত পশু-পক্ষীসকলৰ লগত থকাই ভাল। এই পুৰীত পুনৰ নাথাকো।”

এনেকৈ সৰু লৈ হাটানে প্রধান মন্ত্ৰী আকাচ আৰু কেইজনমান বন্ধু লগত লৈ মদিনাৰ ওচৰৰ মুচাল নগৰলৈ গমন কৰিলে। মুচাল বাসী সকলে হজৰত এমাম হাটানৰ আগমনৰ বাৰ্তা পাই আনন্দিত হৈ যেনেকৈ পাৰে অতি সমাদৰে বিশেষ ভক্তিসংকাৰে তেওঁক অভ্যর্থনা কৰিলে। কিন্তু তেওঁৰ ভাগ্যত ইয়াতো বেছি দিন বিশ্রাম নঘটিল।

পঞ্চদশ প্ৰবাহ

মুচাল নগৰত, হাটান থাকিবলৈ ললে। তেওঁ জায়দাৰ ভয়ত গৃহ পৰিত্যাগ কৰিলে, কিন্তু তেওঁৰ যি অদৃষ্টলিপি, সেয়া একে থাকিল। জায়দাৰ ভয়ত গৃহত্যাগ কৰি মুচাল নগৰলৈ আহিল, কিন্তু জায়দাৰ দৰে কিমানে তেওঁৰ শত্ৰুতা সাধন কৰিবলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল সেয়া জানো তেওঁ গম পাইছিল? এই বিশ্ব সংসাৰত শত্ৰুসংখ্যা যদি আমি জানিব পাৰো বাহ্যিক আকাৰত শত্ৰুমিত্ৰ যদি চিনিব পাৰো, তেনেহলে জানো বিপদৰ সন্ভাবনা থাকে? সতৰ্কতা কৰ কাৰণে? এমাম হাটানৰ ভাগ্যত সুখ নাই। যিদিনাখন তেওঁ জয়নাবক বিবাহ কৰিছিল, সেই দিনাই তেওঁৰ সুখৰ সপোন শেষ হৈছিল, সেই দিনাখনে তেওঁৰ সুখ সূৰ্য্য অন্তমিত হৈছিল। জয়নাবৰ কাৰণেই জায়দা আজি তেওঁৰ পৰম শত্ৰু। সেই শত্ৰুৰ যন্ত্ৰনাত অস্থিৰ হৈ তেওঁ গৃহ-ত্যাগী। সেই গৃহত্যাগেই আন এক শত্ৰুৰ শত্ৰুতা সাধনাৰ সুযোগ। আকৌ জয়নাৰে জায়দাৰ সুখৰ কণ্টক। সকলোৰ মূলতে জয়নাব।

মদিনাৰ সংবাদ দামেস্কলৈ গৈছে আৰু দামেস্কৰ সংবাদ মদিনালৈ আহিছে । এমাম হাচান যে মদিনা এৰি মুচাল নগৰলৈ গৈছে এই কথা সাধাৰণ মানুহৰ লগতে এজিদেও শুনিছে । এই নগৰৰ একচক্ষু বিহীন জনৈক বৃদ্ধৰ, প্ৰভু মহম্মদৰ প্ৰতি জাতক্ৰোধ আছিল । শেষত সেই ক্ৰোধ, সেই শত্ৰুতা তেওঁৰ সম্ভান-সমৃতি, পৰিশেষত হাচান-হোচেনৰ প্ৰতিও হৈছিল । সেই বৃদ্ধই প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল যে সুযোগ পালেই মহম্মদৰ বংশৰ যিজনকে পাব, তেওঁৰে প্ৰাণ সংহাৰ কৰিব । মদিনা পৰিত্যাগ কৰি হাচানৰ মুচাল নগৰলৈ আগমনৰ বৃত্তান্ত শুনি সেই ব্যক্তি বিশেষ যত্নেৰে হলাহলসংযুক্ত এক স্মৃতীক্ষু বৰ্ষা প্ৰস্তুত কৰি শত্ৰুতা সাধনোদ্দেশ্যে মুচাল নগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে । মুচাল নগৰত উপস্থিত হৈ সন্ধান লৈ গম পালে যে, এমাম হাচান সেই নগৰৰ উপসনা মন্দিৰত অৱস্থান কৰিছে । বৃদ্ধই উপাসনা মন্দিৰৰ ওচৰৰ গুপ্তস্থানত বৰ্ষাপাত লুকুৱাই থৈ পোনে পোনে হাচানৰ ওচৰত উপস্থিত হলাহি । এমাম হাচানৰ দৃষ্টি তেওঁৰ ওপৰত নিক্ষেপ হওঁতেই ধূত বৃদ্ধই তেওঁৰ পদতলত লুটি খাই পৰি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “প্ৰভু ! মোক ৰক্ষা কৰক । মই ইমানদিনে চম্ভতানৰ কবলত পৰি পবিত্ৰ মোহম্মদীয় ধৰ্ম্মৰ প্ৰতি অধিষ্ঠান কৰিছিলোঁ । এতিয়া ঈশ্বৰৰ কৃপাত মোৰ জ্ঞানচক্ষু উন্মীলিত হৈছে, সত্যধৰ্ম্মৰ জ্যোতি প্ৰভাবত মনৰ অন্ধকাৰ দূৰ হৈছে । সপোনত দেখিছিলো যে, এমাম হাচান মদিনাৰ পৰা মুচাল নগৰলৈ আহিছে । সেই সপোনতে কোনোবাই যেন মোক কৈছিল অতি সোনকালে এমাম হাচানৰ ওচৰলৈ গৈ সত্যধৰ্ম্মত দীক্ষিত হোৱাটো, পূৰ্বৰ পাপ স্বীকাৰ কৰি মাৰ্জনাৰ কাৰণে ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰাটো, ভবিষ্যত পাপৰ পৰা বিৰত থাকিবলৈ ধৰ্ম্মতঃ প্ৰতিজ্ঞা কৰাটো । এই মহাৰ্থপূৰ্ণ সপোন দেখি মই এই ত্ৰিপাদ পদাত আত্মসমৰ্পণ কৰিবলৈ আহিছোঁ, যি অভিমত হয় আজ্ঞা কৰক ।”

দম্বাৰ্দ্ৰচিত্ৰ হাচানে আগন্তুক বৃদ্ধক আশ্বাস দি ক’লে, “মই তোমাক মোহম্মদীয় ধৰ্ম্মত দীক্ষিত কৰিবলৈ এতিয়াই প্ৰস্তুত

আছো।” এই কথা কৈ এমাম হাচানে তৎক্ষণাৎ তেওঁৰ হস্ত স্পৰ্শ কৰি তেওঁক “বায়েত” (মুছলমান ধৰ্ম্মত দীক্ষিত) কৰিলে। বুদ্ধও যথাৰীতি মোহম্মদীয় ধৰ্ম্মত “ঈমান” (মুখত স্বীকাৰ আৰু বিশ্বাস) লৈ হাচানৰ পদধূলি গ্ৰহণ কৰিলে। বিশ্বাসীক সংপৰ্শলৈ আনিলে মহাপুণ্য। বুদ্ধইও এই প্ৰাচীন বয়সত আত্মীয়-স্বজন, স্ত্ৰী-পুত্ৰ সকলোকে পৰিত্যাগ কৰি মুছলমান ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰাত মাননীয় হাচানৰ বিশেষ অনুগৃহীত আৰু বিশ্বাসভাজন হ’ল।

দুঃখবুদ্ধি, স্বাৰ্থপৰ, নবপিশাচ মাত্ৰ কাৰ্য্য উদ্ধাৰৰ কাৰণেই চিৰ মনোৰথ পৰিপূৰ্ণ কৰাৰ আশাতেই—চিৰবৈৰ নিৰ্যাতন মানসৰেই অকপটভাবে হাচানৰ শৰণাগত হ’ল, এয়া সবলস্বভাব হাচানৰ বুদ্ধিৰ অগোচৰ। বুদ্ধই প্ৰকাশ্যে ভক্তিশ্ৰদ্ধা কৰিবলৈ ধৰিলে, কিন্তু চিৰাভিলাষ পূৰ্ণ কৰাৰ অবসৰ আৰু সুযোগৰ অন্বেষণত সৰ্ব্বদাই সচেতু হৈ ব’ল। আগন্তুকক যে বিশ্বাস কৰিব নালাগে এই কথা হাচানে নজনা নহয়, কিন্তু সেই মহাশক্তি সেই সুকৌশল সম্পন্ন ঈশ্বৰৰ লীলা সম্পন্ন হোৱাৰ কাৰণে বহু সময়ত বহু মানুহে জানিও পাৰি যায়, চিনি পায়ো যেন চিনি নাপায়।

উপাসনা-মন্দিৰৰ সন্মুখত হাচান আৰু এৱনে আব্বাচ বহি আছে। নতুন শিষ্য কেনিবা ওলাই গৈছে। এৱনে আব্বাচে কলে, “এয়া যে দামেস্কৰ পৰা অহা এক চক্ষু-বিহীন পাপস্বীকাৰকাৰী বুদ্ধ আপোনাৰ বিশ্বাসভাজন নব শিষ্য, তেওঁৰ প্ৰতি মোৰ সন্দেহ হয়।”

“কেনেকুৱা সন্দেহ?”

“মই চিন্তা কৰিছোঁ—বহুসময় ভাবিছোঁ, এই বুদ্ধ অকল ধৰ্ম্মত দীক্ষিত হবলৈ অহা নাই। মোৰ সন্দেহ হয়, কিবা দুৰ্ভিত্তিসন্ধি সাধন মানসত নাইবা কোনো গুপ্ত সন্ধান লবলৈ আমাৰ ওচৰলৈ আহিছে।”

“অসম্ভৱ। সেয়াই যদি হয় ভক্তিতাবেৰে মোহম্মদীয় ধৰ্ম্মত দীক্ষিত হব কিয়? সাধাৰণভাবে ইয়ালৈ আহি থাকিব পাৰিলে—হেতেন লগতে সন্ধানো কৰিব পাৰিলেহেতেন।”

“পাৰিলেহেতেন—কিন্তু বিধৰ্মী, নাৰকী, ছুষ্ট, শত্ৰু অকল মাত্ৰ কাৰ্য্য উদ্ধাৰৰ কাৰণে ধৰ্ম্মৰ ভাণ কৰি গুৰু-শিষ্য-সম্বন্ধ স্থাপন কৰিবলৈ আহিছে, তাতেই বা আচৰিত নহবৰ কি আছে ?”

“ব্ৰাতঃ । সেয়া কোনো কথা নহয় । তিনি কাল কটাই শেষত এই বৃদ্ধ বয়সত সেই বাহ্যিক ধৰ্ম্মপৰিচ্ছদ কপটবেশত পাপকাৰ্য্যত লিপ্ত হব ? জগৎ জানো চিৰস্থায়ী ? শেষৰ দিনৰ ভাবনা, কোৱা-ছোন কাৰ নাই ? এই বৃদ্ধ বয়সত যদি তেওঁৰ মনৰ মলিনতা দূৰ নহয়, পাপজনিত আত্মগানি যদি এতিয়াও উপস্থিত নহয়, কৃত পাপৰ কাৰণে এতিয়াও যদি অনুতাপ নহয়, কেতিয়া হব ? চিৰকাল পাপ-পঙ্কত পৰি থাকিলে শেষ দশাত অৱশ্যে য় কৃত পাপৰ কাৰণে বিশেষ অনুতাপিত হব লাগিব । বহুতেই গুপ্ত পাপ নিজ মুখেৰে স্বীকাৰ কৰে । যি পাপ স্বীকাৰত প্ৰাণবিনাশ হব পাৰে, ঈশ্বৰৰ এনেকুৱা মহিমা যে, সেই পাপো পাপী মানুহে নিজ মুখেৰে স্বীকাৰ কৰি আত্মবিসৰ্জন কৰে । পাপ একোতেই গোপন নাথাকে—আকৌ মন সবল নহলে ধৰ্ম্মত মতি নহয়, ঈশ্বৰতো ভক্তি নহয় । যি ব্যক্তি ধৰ্ম্ম-সুধা পিপাসু হৈ বৃদ্ধ বয়সত কিমান পৰিশ্ৰম কৰি দামেস্কৰ পৰা মুচাল নগৰলৈ আহিছে ; তেওঁৰ ইমান বুদ্ধি থাকিব পাৰে ? মন যি ফালে নিয়া সেইফালে যায় । ভাল কাৰক বেয়া ভাবি বুদ্ধি চালনা কৰা,—চিন্তাশক্তিৰ ক্ষমতা বিচাৰ কৰা, কি দেখিবা ? পদে পদে দোষ—পদে পদে বিপদ । সেই চিন্তা আকৌ ভাল ফালে নিয়া—কি দেখিবা ? সুকল, মজল আৰু সৎ । এই আগন্তুক যদি সবলভাবে ধৰ্ম্ম-পিপাসু হৈ আহিছে তেতিয়া দেখিবা, তেওঁৰ মন কিমান প্ৰশস্ত ? ধৰ্ম্মৰ কাৰণে কিমান লালস্বিত ? কোৱাচোন স্বৰ্গ কাৰ কাৰণে ? এই ব্যক্তিয়েতো জন্মান্তৰ যথার্থ অধিকাৰী ।”

এবনে আব্বাচে কোনো উত্তৰ নিদিলে । অন্ত কথাব আলোচনাত প্ৰবৃত্ত হ’ল । আগন্তুক বৃদ্ধই মন্দিৰৰ আন ফালে গুপ্তস্থানত লুকুৱাই ধোৱা কৰ্ষাপাত উলিয়াই লৈ বিশেষ মনোযোগেৰে চাই বৃদ্ধভাবে কবলৈ ধৰিলে, “এয়া সময়, এক আঘাততে শেষ কৰিব

পাৰো। যি বিষ ইয়াত সংযুক্ত কৰিছোঁ অলপ পৰিমানো যদি ভেজব
লগত মিহলি হয়, কাৰ সাধ্য হাচানক বক্ষা কৰে? উপাসনাৰ সময়ত
উপযুক্ত সময়। যেতিয়া ‘ছেজ্‌দা’ (দণ্ডবৎ হৈ ঈশ্বৰক প্ৰণাম) কৰিব,
ময়ো সেই সময়তে বৰ্ষাবে আঘাত কৰিম। কিন্তু উপাসনা মছজিদত
হাচানক অকলে পোৱা সুযোগ কম। চাওঁ, চেষ্টাৰ অসাধ্য নাই?”
এবনে আব্বাচৰ অলক্ষিতে পাপিষ্ঠই বহু সময় তেওঁলোকৰ ফালে
লক্ষ্য কৰি থাকিল কিন্তু কোনোক্ৰমে, কোনো সময়তে বৰ্ষা নিক্ষে-
পৰ সুযোগ নাপালে।

বৃদ্ধই পুনৰ মুহূৰ্ত্তৰে কবলৈ ধৰিলে, “কি ভ্ৰম। উপাসনাৰ সময়ত
আমু বহু মানুহ গোট খাব। এমাম সকলোৰে সন্মুখত থাকিব। বৰ্ষাই
আঘাত কৰিলে শত্ৰুৰ মৃত্যু নিশ্চিত। এতিয়া হাচান যেনেকৈ বহি
আছে, বৰ্ষাই বক্ষস্থল ভেদ কৰি যাব সন্দেহ নাই, কিন্তু এবনে
আব্বাচে মোক কেতিয়াও এৰি নিদিয়। তেওঁ যেনে চতুৰ তেওঁৰ
হাততে মোৰ প্ৰাণ যাব। আব্বাচ চতুৰ মানুহ, যদিও হাচানৰ লগত
তেওঁ কথা কৈ আছে তথাপিও তেওঁৰ চকু চাৰিওফালে। কি কৰো,
কিমান সময় অপেক্ষা কৰিম, সুযোগে বা কিমান বিচাৰিম?”

বৃদ্ধই মনে মনে এনেভাবে চিন্তা কৰি হাচানৰ পৃষ্ঠদেশত আঘাত
কৰিবলৈ বৰ্ষাপাত মাৰি পঠিয়ালে। এবনে আব্বাচৰ চকু চাৰিও-
ফালে—হঠাতে আগন্তুক বৃদ্ধৰ বৰ্ষাপাতত তেওঁ চকু পৰিল। লগে
লগে হাচানৰ হাতত ধৰি তেওঁৰ ফালে টানি আনি ধূতৰ উদ্দেশ্যে
কবলৈ ধৰিলে, “হেৰ পিশাচ? তোৰ এই কীৰ্ত্তি।”

বৰ্ষাপাত প্ৰায় আহি পাইছে। নিক্ষেপকাৰীৰ সন্ধান ব্যৰ্থ হ'ব
নহয়। বৰ্ষা নিক্ষেপত সেই ব্যক্তি সিদ্ধহস্ত। মাত্ৰ এবনে আব্বাচৰ
সতৰ্কতাৰ কাৰণে হাচানে পৰিত্ৰাণ পালে— বৰ্ষাপাত তেওঁৰ পৃষ্ঠত
নালাগি পদতলত বিদ্ধ হ'ল। এবনে আব্বাচে কি কৰে—ছৰাখা
ধৰিবলৈ যায়, নে আঘাত প্ৰাপ্ত হাচানক ধৰে। এমাম হাচান মাটিত
বাগৰি পৰিল, এবনে আব্বাচে হাচানক লক্ষ্য নকৰি দৌৰি গৈ
বৃদ্ধক ধৰি পেলালে। সেই বৰ্ষাপাতেৰে সেই বৃদ্ধৰ বক্ষত আঘাত

কবিলে উত্ত হ'ল। তেনেতে এমাম হাচানে অনুন্নয় বিনয় কবি কবলৈ ধৰিলে, “ভাই, প্ৰিয় আব্বাচ। যি হব হ'ল, ক্ষমা কৰা। ভাই। বিচাৰৰ ভাৰ নিজ হাতত নলবা। সৰ্ববিচাৰকৰ প্ৰতি বিশ্বাস কৰি তেওঁক বিচাৰৰ ভাৰ দিয়া বুদ্ধক এৰি দিয়া, এয়া মোৰ প্ৰাৰ্থনা।”

হাচানৰ কথামতে এবনে আব্বাচে বুদ্ধক এৰি দি হাচানক ক'লে, “আপোনাৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য, কিন্তু সকলো সময়তে মনস্ত বাখিব, আগন্তুকৰ প্ৰতি বিশ্বাস-স্থাপনৰ এই ফল।”

ভেজ বব ধৰিছে। উপসনা মছজিদত ভেজৰ সোঁতে যেন লিখিছে—“আগন্তুকক কেতিয়াও বিশ্বাস নকৰিবা।” প্ৰকৃত ধাৰ্মিক জগতত প্ৰায় দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। বৰ্ষাৰ আঘাতত হাচান কাতৰ হৈ পৰিল, তথাপিও কবলৈ ধৰিলে, “আব্বাচ তোমাৰ বুদ্ধিক ধন্যবাদ। তোমাৰ চকুকো সহস্ৰ প্ৰশংসা কৰো। মানুহৰ বাহ্যিক আকৃতি দৰ্শন কৰি, অস্থি মাংস ভেদ কৰি, মৰ্ম পৰ্য্যন্ত চোৱাৰ শক্তি, মইতো আন কাৰো দেখা নাই। মোৰ অদৃষ্ট কি আছে নাজানো, মই কাৰো অনিষ্ট কৰা নাই, তথাপি মোৰ শত্ৰুৰ শেষ নাই। পদে পদে, স্থানে স্থানে, নগৰে নগৰে মোৰ শত্ৰু আছে এয়া আগতে জনা নাছিলো। কেনে আচৰিত। সকলোৰে মোৰ প্ৰাণ লোৱাত ব্যস্ত, এতিয়া কলৈ যাওঁ? যি ফালেই চাওঁ সেই ফালেই হস্তা, সেই ফালেই মোৰ প্ৰাণনাশক শত্ৰু। যি প্ৰাণৰ দায়ত মদিনা পৰিত্যাগ কৰিলো, ইয়াতো সেই প্ৰাণ সঙ্কটাপন্ন। একো'তই শত্ৰুৰ পৰা নিস্তাৰ পোৱা নাই। মই ভাবিছিলো জায়দাই মোৰ পৰম শত্ৰু, এতিয়া দেখিছোঁ, জ্যাগৎময় মোৰ শত্ৰু।”

ক্ৰমে হাচান অস্থিৰ হবলৈ ধৰিলে। অস্ত্ৰৰ আঘাত, লগতে বিষৰ যত্নগাই তেওঁক খুব কাতৰ কৰি তুলিলে। তেওঁ কাতৰ স্বৰে এবনে আব্বাচক ক'লে, “যিমান সোনকালে পাৰা, মোক মাতামহৰ ‘বওজা স্বৰীক’লৈ লৈ ব’লা। যদি জীয়াই থাকো, পুনৰ কেতিয়াও ‘বওজা মোবাবক’ৰ পৰা অশু স্থানলৈ নাযাও। ভ্ৰমতেই মানুহৰ সৰ্বনাশ হব, ভ্ৰমতেই মানুহে মহাবিপদ প্ৰাপ্ত হয়, ভ্ৰমত পৰিবে মানুহে কষ্ট পায়,

প্রাণো হেঁকৰায়। ইচ্ছা কৰি কোনোৱে বিপদ মূৰত নলয়, দুখীও কৰ নোখোজে। মই যদি মুচাল নগৰলৈ নাহি যদি মাতামহৰ বওজা শৰীফত থাকিলোহেঁতেন, তেতিয়া কোনো বিপদত পতিত নহলোহেঁতেন। কপট ধৰ্ম-পিপাসুৰ কথাত ভোল গৈ বৰ্ষাৰ আঘাতত আহতো নহলোহেঁতেন। ভাই! যি উপায়ে নহওঁক, সোণকালে য়োক মদিনালৈ লৈ বলা। পুনৰ মোৰ মুচাল নগৰত থকাৰ ইচ্ছা নাই। যদি আঘাতত মোৰ প্ৰাণ যায়, কি কৰিম, কোনো উপাই নাই। কিন্তু মাতামহৰ পবিত্ৰ সমাধি ক্ষেত্ৰত প্ৰাণ বিয়োগ হব, তেওঁৰ পদপ্ৰাকৃততেই পৰি থাকিম এয়া মোৰ শেষ ইচ্ছা। সেই পবিত্ৰ স্থানত প্ৰাণ ওলাই গলে, সেই সময়ত নিদাকৰণ মৃত্যু যজ্ঞৰ পৰা বক্ষা পাম। আজ্জ্বাইলৰ (যমদূতৰ) বঠিন ব্যৱহাৰৰ পৰাও বক্ষা পাম।”

মুচাল নগৰবাসী হাচানৰ দুখত দুখিত হ’ল। তেওঁক মদিনালৈ পঠিয়াই দিয়াৰ সিদ্ধান্ত হ’ল। এবনে আকবাচে হাচানক লৈ মদিনালৈ যাত্ৰা কৰিলে।

যি ঠাইত যমদূতৰ দোৰাখ্য নাই, হিংসাবৃত্তিত হিংস্ৰ মানুহৰ আৰু হিংস্ৰ জন্তুৰ প্ৰবৃত্তি নাই, খাদ্যখাদকৰ বৈৰী ভাব নাই, নিম্ন-মিত সময়ত হাচান সেই পবিত্ৰ ‘বওজা মোবাবক’ত উপস্থিত হ’ল, আৰু সৰ্ব্বাঙ্গে বওজাৰ ধূলি শৰীৰত লৈ ঈশ্বৰৰ ওচৰত আৰোগ্য প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহত বিষৰ যজ্ঞা বহুখিনি লাঘব হ’ল। কিন্তু আঘাতৰ বেদনা-যাতনা আগৰদৰেই থাকিল। ইয়াৰ অৰ্থ কোনে বুজিব? সেই পৰম কাকণিক পৰমেশ্বৰৰ বাহিৰে আনৰ বুজিবৰ সাধ্য নাই। ক্ষতস্থান দিনে দিনে বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰিলে। যজ্ঞনাও বাঢ়িব ধৰিলে। শেষত এমাম হাচানৰ ঠিহু হোৱাৰ শক্তি নাইকীয়া হ’ল।

এদিনাখন হোচেনে ক’লে, “ভ্ৰাতঃ। এই বওজা মোবাবকত কোনো বিপদৰ সম্ভাৱনা নাই। কিন্তু মানুহৰ শৰীৰ অপবিত্ৰ। বিশেষ আপোনাৰ যেনেকুৱা ব্যাধি তাতে সন্দেহ হয়। পবিত্ৰ

স্থানত পবিত্র ভাবে থাকিব নোৱাৰিলে স্থানৰ অবমাননা কৰা হয় ।
কতস্থান দিনে দিনে ভয়ানক ৰূপ ধাৰণ কৰিছে , ঘৰলৈ বলক, আমি
সকলোৱে আপোনাৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিম । জগত্তত জননী স্নেহ
নিঃস্বার্থ, সন্তানৰ সাংঘাতিক বেমাৰতো মাকৰ অন্তৰত যেনে দুখ
লাগে, তেনেকৈ আনে অনুভব নকৰে । যদিও ভাগ্যদোষত স্নেহ
মমতাৰ পৰা বঞ্চিত হৈছে, তথাপিও আজ্ঞাবহ কিঙ্কৰ বৰ্ত্তমান
আছে । সেই মাতৃৰ গৰ্ভত ময়ো জন্ম গ্ৰহণ কৰিছোঁ । মোৰ সাধামতে
মই আপোনাৰ সেৱা কৰিম ।”

এমাম হাচানে পুনৰ বাক্যবাস্য নকৰিলে । হোচেন আৰু আবুয়ুল
কাছেমৰ স্কন্ধত হাত ৰাখি অতি কষ্টেৰে ঘৰলৈ আহিল । হাচেন
বালু, জয়নাব নাইবা জায়দা এই তিনি গৰাকী জীৱ কোনো গৰাকীৰ
ঘৰলৈকে নগল । প্ৰিয় হোচেনৰ গৃহতেই আবাস গ্ৰহণ কৰিলে ।
সকলোৱে তেওঁৰ সেৱা শুশ্ৰূষা কৰিবলৈ ধৰিলে ।

জায়দাক সন্দেহ কৰি হাচানে যেন সকলোকে সন্দেহ কৰিব
ধৰিলে । কিন্তু সেই ভাব প্ৰকাশ নাইবা বুজিব নিদিলে । তেওঁৰ
হাবভাব দেখি সকলোৱে গম পালে যে—নিজৰ জীৱসকলৰ প্ৰতি
হাচান মহাবিকৃত । হাচেনবালু আৰু জয়নাবৰ প্ৰতি তেওঁৰ মাত্ৰ
বিৰক্তি ভাব প্ৰকাশ পাইছিল, কিন্তু জায়দাক দোখলেই তেওঁ ভয়
খাইছিল ।

হাচেনবালুৰ সেৱা-শুশ্ৰূষাত এমাম চাচানৰ বিৰক্তিভাব
কোনোৱে দেখা পোৱা নাই । জয়নাব ওচৰত বহিলেও তেওঁ
একোকে নকয়, কিন্তু জায়দাক দেখিলেই তেওঁ চকু বন্ধ কৰি দিয়ে ।
সকলোৱে গম পালে যে বোধহয় এমাম হাচানে জায়দাক চাবলৈ
ইচ্ছা কৰা নাই । কাৰণ অনুসন্ধানতো ক্ৰটি নহয় । শেষত সাব্যস্ত
হল যে, জায়দাৰ ঘৰলৈ গলেই বিপদ গ্ৰস্ত হয়, অসহনীয় বেদনাত
আক্ৰান্ত হয় । এইবোৰ কাৰণতেই বোধহয়, তেওঁৰ জায়দাৰ প্ৰতি
কিবা সন্দেহ হৈছে । নানাৰূপে নানা ভাবে কথাৰ আলোচনা
কৰিব ধৰিলে । কিন্তু কোনোৱে একো স্থিৰ কৰিব নোৱাৰিলে ।

এমায় হাচানৰ মনৰ ভাব বুজিব পাৰি হোচেনে তেওঁৰ আহাৰ সামগ্ৰীৰ প্ৰতি বিশেষ লক্ষ্য ৰাখিলে। ভাতৰ মনৰ ভাব পৰীক্ষা কৰাৰ কাৰণে হাচানৰ সন্মুখত হাচেনবানু আৰু জয়নাবক কলে, “আপোনালোকে এওঁৰ আহাৰীয় ভব্যদিত্ত বিশেষ যত্ন লব।”

হাচেনবানুই ক’লে, “মই সাহস কৰি কব নোৱাৰো। মাত্ৰ কব পাৰো যে, যি হবৰ হ’ল। এতিয়াৰ পৰা খাত সামগ্ৰীৰ দোষত কোনো কষ্ট পাব নালাগে। মই সতৰ্কতা অবলম্বন কৰিছোঁ। মই আগতে পৰীক্ষা নকৰাকৈ এওঁক একোকে খাবলৈ নিদিও। যিমান দুখ, যিমান অপকাৰ সকলো মই মূৰ পাতি লৈছোঁ, খোদাৰ কৃপাত এওঁ আৰোগ্য লাভ কৰিলে সকলো কথা কম।”

হাচেনবানুৰ প্ৰতি দৃষ্টিপাত কৰি এটি দীঘল জুমুনিয়াহ পেলাই হাচানে ক’লে, “অদৃষ্টৰ লেখা খণ্ডন কৰিবলৈ কাৰ সাধ্য। তোমাৰ সন্দেহ দূৰ কৰি যেনেকৈ পাৰা মোৰ খাত সামগ্ৰী সাবধান আৰু যত্ন কৰি ৰাখিবা।”

হাচেনবানু পূৰ্বৰ পৰা সতৰ্ক হৈ আছিল, স্বামীৰ কথাত আভাস পাই আগতকৈ পুনৰ সাবধান আৰু সতৰ্ক হ’ল। খাত সামগ্ৰী বিশেষ যত্নেৰে ৰক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে। বিশেষ পৰীক্ষা কৰি হাচেনবানুই বোগীৰ পথ্যাদি প্ৰদান কৰিবলৈ ধৰিলে। খোৱা পানীৰ কলহৰ ওপৰত পৰিষ্কাৰ বস্ত্ৰ আবৃত্ত কৰি চীল-মোহৰেৰে বন্ধ কৰি ৰাখিলে। আন কোনোৱে যাতে হাচানৰ কোঠালৈ আহিব নোৱাৰে কোঁশলেৰে সেই ব্যৱস্থা কৰিলে। মুখেৰে কাকো বাধা নিদিলে। হোচেনো সতৰ্ক হৈ থাকিল।

মাজে মাজে জাম্বদা স্বামীক চাবলৈ আহি জয়নাবক ওচৰত দেখা পালেই কোঠাত নোসোমায়। জয়নাবৰ ওপৰত দৃষ্টি পৰিলেই জাম্বদাৰ মুখৰ পৰিবৰ্তন হয়। হিংসাত জ্বলি উঠে। স্বামী স্নেহ, স্বামী মমতা তেওঁৰ অন্তৰৰ পৰা নাইকীয়া হয়। অধৰ্ম্ম আচৰণত প্ৰবৃত্তি জন্মে। কোমল হৃদয় পাৰাণত পৰিণত হয়। ভাব হয়—সেই

মুহূৰ্ত্তভেই হয় নিজৰ প্ৰাণ—নহলে জয়নাবৰ প্ৰাণ, নহলে যিজন এই সকলোৰ মূল তেওঁৰ—

বোগীক বোগশয্যাতে চোৱাত নিষেধ নাই অসুস্থ ব্যক্তিক সেৱা শুভ্ৰা কৰাত, নাইবা চাবলৈ অহাত বাধা দিয়াতো শাস্ত্ৰ বহিৰ্ভূত। এদিনাখন জায়দাৰ লগত মায়মুনাই হজৰত হাচানক চাবলৈ আহিল। শয্যাৰ পৰা কিঞ্চিৎ বাধদানত জায়দা, তৎপাশ্চত মায়মুনা। আন আন সকল শয্যাৰ চাৰিওফালে আগুৰি ঠিয় হৈ আছে। মায়মুনা প্ৰতিবেশিনী, সকলোৰে জানিছিল, মায়মুনা এমাম-দয়ৰ বৰ ভক্ত। বাল্যকালৰ পৰাই মায়মুনাই উভয়কে ভাল পাইছিল। জামাতবাসীনী জগজ্জননী বিবি ফাতেমায়ো মায়মুনাক ভাল পাইছিল। মায়মুনায়ো তেওঁক ভক্তি কৰিছিল। হাচান-হোচেনে মাতৃৰ প্ৰিয় পাত্ৰী বুলি মায়মুনাক বিশেষ ভক্তি কৰিছিল। ইমান দিনে মায়মুনা তেওঁলোকৰ সুখ-দুখৰ ভাগী বুলি পৰিচিতা আছিল। মায়মুনাৰ মন যে বিষেৰে পৰিপূৰ্ণ, সেয়া জায়দাৰ বাকিৰে আন কোনোৰে গম পোৱা নাছিল। হাচেনবানুয়ে মায়মুনাক দুই চকুৰে দেখিব পৰা নাছিল। হাচেন-বানুই মুখ ফুটাই মায়মুনাক কোনোদিনাখনে বেয়া কথা কোৱা নাছিল অথচ তেওঁৰ আগত পৰিলে মায়মুনা ভয়তে কঁপিছিল।

এমাম হাচানৰ অৱস্থা দেখি মায়মুনাৰ চকুত পানী ওলাল। সকলোৰে কবলৈ ধৰিলে, “আহা। কোলাত লৈ মানুহ কৰিছিল, তেওঁ নাকান্দি কোনে কান্দিব।” মায়মুনাৰ চকুপানী দুই গালেৰে বৈ আছিল। মায়মুনাই গৃহমধ্যস্থিত সকলোৰে ফালে চাই চকুৰ পানী দেখুৱালে। মায়মুনাই যে চকুৰ পানীয়ে সকলোকে দেখুৱাইছে এনে নহয়, তেওঁৰ আন উদ্দেশ্য আছে। ঘৰৰ ভিতৰত ক’ত কি বস্তু কেনেকৈ ৰখা আছে, সেয়া সকলো তেওঁ মনোযোগ দি লক্ষ্য কৰিছে।

হাচানৰ পিয়াহ লাগিছে। তেওঁ সন্কেত দি হাচেনবানুক তেওঁৰ মনৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিলে। হাচেনবানুই ততালিকে “আব-খোৰা” পৰিস্কাৰ কৰি কলহৰ মুখৰ চীল ভাঙি, আব-খোৰা পানীৰে পূৰ্ণ কৰি

হাচানৰ সন্মুখত দাঙি ধৰিলে। হাচানে তুম্বা পলুৱাই পুনৰ শয্যাতে শুই পৰিল। আবুথোৰা যথাস্থানত থৈ হাচনেবানুই পুনৰ কলহৰ মুখ চীলমোহৰ মাৰি বন্ধ কৰি থলে।

যিজনক চাবলৈ ইচ্ছা নহয়, তেওঁৰ নাম শুনিলেও খঙ উঠে। জগতত এনেকুৱা মানুহো আছে যিজনৰ স্বভাবত 'তুই এজনক ভাল নাপায়। আনহাতে—পৰিচয় নাই, মিত্ৰতা নাই, মিত্ৰতা নাই, আলাপ নাই, বন্ধুত্ব নাই, স্বার্থ নাই—একোৱে নাই তথাপি যেন মুখখনি চোৱাৰ হেপাহ আছে। এনেকুৱা মুখো জগতত বহু আছে, পৰিচয় নহলেও সেই মুখখনি যিমানবাৰ চোৱা যায় সিমানবাৰ চা.লও হেপাহ নপলুৱায়।

হাচনেবানুই কলহৰ মুখ বন্ধ কৰি ঈশ্বৰ বিৰক্তিভাব ভাব প্ৰকাশ কৰি মায়মুনাৰ ফালে এবাৰ চাই আভৰি গ'ল। বোগীৰ শয্যাৰ কাষত সকলো নীৰব। সকলোৰে মুখ মশীন। মায়মুনাৰ মুখৰ কথা ফুটিল :—

“আহা। এই নৰাধম জাহান্নামী বোন? আহা। এনেকুৱা সোণৰ শৰীৰত এনেকুৱা নিৰ্দয়ভাবে আঘাত কৰিছে? আহা। জাহ্নাতবাসিনী বিবি ফাতেমাৰ হৃদয়ৰ ধন, নুবনবীৰ চকুৰ মণি হাচান, সেই হাচানৰ প্ৰতি ইমান নিষ্ঠুৰ কোন হব পাৰে? সেই পাপীৰ পাপ-শৰীৰত তজ-মঙকৰ লেশমাত্ৰ জানো নাই? নিশ্চয় সেই হৃদয় কঠিন শিলেৰে গঠিত। হায় হায়। পূৰ্ণিমাৰজোন যেন মুখখন একেবাৰে মলিন হৈ গৈছে।”—এনেদৰে কৈ কান্দি কান্দি মায়মুনা আক অলপ দূৰ অগ্ৰসৰ হব খোজোতেই, হাচানৰ বিৰক্তি-ভাব আৰু কাছেমৰ বাধা দানত তেওঁৰ সেই চেষ্টা ধমকি হ'ল। চকুৰ পানী পুনৰ পেলাব নোৱাৰিলে, মুখৰ কথা মুখতেই বৈ গ'ল। চকুৰ পানী যেন অলক্ষিতে শুকাই গ'ল।

বোগীৰ পথ্য লৈ জয়নাব সোমাই আহিল। জায়দাই কেবা-হীকৈ বিষদৃষ্টি পেলাই তেওঁক দেখি উঠি গ'ল। মায়মুনাও হাচনেবানু অহাৰ শব্দ পাই লাহে লাহে গৃহভাগ কৰিলে।

ষোড়শ প্ৰবাহ

মায়মুনাৰ লগত জায়দাৰ কথোপকথন হ'ল। জায়দাই কলে, “ঈশ্বৰে যিজনক বন্ধা কৰে, তেওঁৰ একোতেই মৰণ নাই। মানুহৰ পেটত বিষ হজম হয়, এবাৰ নহয় দুবাৰ। মই কিয় জয়নাৰৰ সৰ্বনাশ কৰিব খুজিছোঁ ? মই কিয় বা জয়নাৰৰ সৰ্বনাশ কৰিবলৈ গৈ নিজ হাতে স্বামীৰ প্ৰাণ বিনাশ কৰিব খুজিছোঁ ? যি চবুই সকলো সময়তে তেওঁক চোৱাৰ হেপাহ আছিল কিয় এতিয়া সেই হেপাহ নোহোৱা হ'ল। যি হাতেৰে কিমান সুখাদ্য তেওঁক খুৱাইছিলোঁ। আজি সেই হাতেৰে বিষ দিবলৈ সাজ। কিন্তু বিহৰ কাৰণে ? যি স্বামীৰ সামান্য অসুখ হলে জায়দাৰ প্ৰাণে কান্দিছিল, এতিয়া সেই স্বামীৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিব নোৱাৰি সেই জায়দা আজি নীৰলে বহি বান্দিছে। কিন্তু কাৰ কাৰণে ? মায়মুনা। মই নিশ্চয়কৈ বুজিলো হাচানৰ মৰণ নাই। জায়দাৰ সুখ নাই।”

মায়মুনাই ক'লে, “চট্টাৰ অসাধ্য একো নাই। এবাৰ, দুবাৰ, তিনিবাৰ, নহ'ল চাৰিবাৰ,—পাঁচবাৰত কোনোমতে বন্ধা নাই। হতাশ নহবা ? এই চোৱা, এজিদি সকলো কথা শুনি এই ঔষধ পঠিয়াই দিছে। এইবাৰ নিস্তাৰ নাই।”—মায়মুনাই কোমৰৰ পৰা সৰু টোপোলা এটি উলিয়াই জায়দাই সুধিলে, “এয়া কি ?”

“মহাবিষ।”

“মহাবিষ কি ?”

মায়মুনাই উত্তৰ দিলে, “এয়া সৰ্পবিষ নহয়, আন কোনো বিষ নহয়—মানুহে এয়া মূল্যবান জ্ঞান কৰে। ইয়াৰ মূল্য অধিক, দেখাত উজ্জল,। অণুমাত্ৰ পেটত পৰিলে মানুহৰ পৰমায়ু শেষ হয়।”

“কেনেকৈ খুৱাব লাগে ?”

মায়মুনাই ক'লে, “খাত্তসামগ্ৰীৰ লগত মিহোলাই দিব পাৰিলে হয়। পানীত মিহলাই খুৱাব পাৰিলেতো কোনো কথাই নাই। অল্প বিষ পৰিপাক হলেও এয়া পৰিপাক হোৱাৰ ক্ষমতা পাকযন্ত্ৰত নাই।

এটি যাত্র কণা। পেটত পৰিলেই নাড়ী, পাকযন্ত্ৰ, কলিঙ্গা সকলো খণ্ড খণ্ড কৈ কাটি পেলাব ?”

“ইমান ভয়ানক বিষ। ছুবলৈও ভয় লাগে।”

“চুলে একো নহয় ! হুড়কম্বৰ (অন্নলীৰ) তললৈ নগলে কোনো ভয় নাই ! এয়াতো অগ্নি বিষ নহয়। এয়া হীৰাৰ-গুৰি।”

“হীৰাৰ গুৰি ? — বাক দিয়া।”

মায়মুনাই টোপোলাটো জামদাৰ হাতত তুলি দিলে। টোপোলা হাতত লৈ জামদাই কবলৈ ধৰিলে, “তেওঁ যে পুনৰ মোৰ ঘৰলৈ আহিব সেই আশা নাই। যেনেকুৱা সাবধনতা অবলম্বন কৰিছে খাদ্য সামগ্ৰীত মিহলোৱাৰ সূযোগ ক’ত পাম ? — হাচেনবানু নাইবা জয়নাবে মিহলি নকৰিলে আন কাৰো সাধ্য নাই।”

“কিসাধ্য নাই ? সূযোগ পালে মইয়ে মিহলাই দিলোহেভেন। খাদ্য সামগ্ৰীত যে মিহলোৱা নহব সেয়া মই বুজিছোঁ, অগ্নি উপায় এটি আছে।”

“কি উপায় ?

‘সেই কলহৰ পানীত।’

“কেনেকৈ ? সেই কলহৰ মুখতো ঢালি মোহৰ দি বন্ধা, খুলিবলৈ কাৰ সাধ্য ?”

“খুলিবা কিয় ? কলহৰ মুখত যি কাপোৰ বন্ধা আছে, সেই কাপোৰত এই গুড়া অতি কমকৈ ঘঁহি দিব পাৰিলেই হয়। কলহৰ মুখ যেনেকৈ আছিল ঠিক তেনেকৈয়ে থাকিব। পানীৰ বড়ো সলনি নহয়, কোনোৱে একো সন্দেহ কৰিব নোৱাৰে।”

“কিন্তু ভালৈকে কেনেকৈ যাবা ? যদি কোনোবাই দেখে ?”

“দেখিলে কি হব। ভালৈকে যোৱাত বাধা নাই। তুমি কিয় গৈছিল। এই কথা স্মিৰলৈ কাৰো অধিকাৰ নাই। যদি কোঠাত সোমাব পাৰা তেতিয়া চাবা সূযোগ আছে নে নাই। যদি সূযোগ পোৱা, কলহৰ মুখৰ কাপোৰত এয়া ঘঁহি দিব। এইমাত্ৰ আহিছা, এতিয়া যোৱাৰ আৱশ্যক নাই। সন্ধ্যা উত্তীৰ্ণ হওক, বোগীও টোপনি

যাওঁক। যিসকলে সেৱা-গুৰুৱা কৰিছে, তেওঁলোকেও বিশ্বাসৰ
অৰসৰ পাওঁক। অলপ বাতি হলে যোৱাই ভাল।”

মায়াবী জাহান্নাম গৃহতে থাকিল। জাহান্নাম গোপনে সন্ধান লব
ধৰিলে। হাচানৰ ঘৰত কোন কোন আছে, কোন কোন গৈছে,
কোন কোন আহিছে, কোনে কি কৰিছে, প্ৰতি মুহূৰ্ত্ততে জাহান্নাম
গুপ্তভাবে অনুসন্ধান কৰিব ধৰিলে। সন্ধান আৰু পৰামৰ্শ কবোঁতে
বহু সময় উল্লীৰ্ণ হ’ল। আজি জাহান্নাম অত্যন্ত অস্থিৰ। অস্থিৰ ভাবে
এবাৰ মায়াবীৰ ওচৰত, নাইবা এবাৰ কোনো কাৰ্য্যৰ ভালেৰে
হোচেনৰ ঘৰৰ কাষলৈ বা হাচেনবানুৰ ঘৰৰ ওচৰলৈ এনেকৈ ঘূৰি
ফুৰিব ধৰিলে। ক’ত কোনে কি কৰিছে, কোনে কি কথা কৈছে
সকলোৰে তেওঁ সন্ধান লৈ ফুৰিব ধৰিলে। ঘৰৰ মানুহ বিশেষকৈ
হাচানৰ স্ত্ৰী, বহুবাৰ অশ্লীল কথা কৰিলেও কোনোৱে একো কব
নোৱাৰে। কিন্তু হাচেনবানুৰ চকুত পৰিলেই তেওঁ সতৰ্ক হৈছিল।
হাচেনবানুই স্বামীৰ সেৱা গুৰুৱাত খোৱা-বোৱা এৰি পেলাইছিল।
জীৱনত নমাজ (উপাসনা) কাজা (নিয়মিত সময়ৰ অতিক্ৰম)
কৰিছিল নে সন্দেহ, সেই নমাজ এতিয়া সময়মতে কৰিব পৰা নাই।
নানা প্ৰকাৰ চিন্তা আৰু সন্দেহত হাচেনবানু বিহ্বল হৈ উঠি-
ছিল। স্বামীৰ কাতৰ চিঞৰত, প্ৰতি বাক্যত তেওঁৰ বুকু কাটি
গৈছিল। যেতিয়াই সময় পাইছিল তেতিয়াই স্ত্ৰীৰ উপাসনা কৰি
স্বামীৰ আৰোগ্য কামনা কৰিছিল। জাহান্নামে মনৰ কথা মনতে
বাখিছিল। হাচেনবানুৰ কথামতে দিনে নিশাই খাটিছিল। বিনা
কামত তিলাৰ্দ্ধকালে স্বামীপদ এৰি নগৈছিল। নিজৰ শৰীৰৰ প্ৰতি
তেওঁৰ মায়া-মমতা নোহোৱা হৈছিল। হাচানৰ চিন্তাত ঘৰৰ সক-
লোৱে (জাহান্নাম বাদে) মৰাচিন্তিত আৰু মহাব্যস্ত।

জাহান্নাম চিন্তাত জাহান্নাম ব্যস্ত। জাহান্নাম সময় আৰু সুযোগৰ
সন্ধানত আছে। ক্ৰমে বাতিও অধিক হৈ আহিল। সকলোৱে
নিজ নিজ স্থানত নিজাদেৱীৰ উপাসনাত নিজ নিজ শয়্যা গ্ৰহণ
কৰিলে। হাচেনবানুই প্ৰতি নিশা প্ৰভু মহম্মদৰ ‘বঙলা খবীক’

লৈ গৈ ঈশ্বৰৰ ওচৰত স্বামীৰ আৰোগ্য কামনা কৰিছিল। আজিও নিম্নমিত সময়ত সকলো নিদ্রিত হ'ল তত্ৰীহ্ হাতত লৈ ঘৰৰ পৰা ওলাল। জায়দাই দেখিলে হাচনেবানু বওজা মোবাবকৰ ফালে গৈছে। গোপনে তেওঁক অনুসৰণ কৰি গৈ দেখিলে হাচনেবানু ঈশ্বৰৰ উপাসনাত্মক দণ্ডায়মান হৈছে। উভতি আহি মায়মুনাক ক'লে “মায়মুনা। বোলহু এয়া উদ্ভম স্মযোগ। এতিয়া হাচনেবানু ঘৰত নাই, বওজাৰ পৰা উভতি আহোতে সময় লব। এবাৰ চাই আহোঁগৈ, যদি স্মযোগ পাওঁ, এয়াই উপযুক্ত সময়।”

বিষয় টোপোলটো লৈ জায়দা গ'ল। তেওঁৰ অজ্ঞাতসাবে মায়মুনা পিছে পিছে গ'ল। অন্ধক'ৰ বজনি,—চান্দমাৰু বৰিয়াল আওয়ালেৰ প্ৰথম তাৰিখ। চন্দ্র টিহিয়েই অস্ত গৈ'চ। ঘোৰ অন্ধকাৰ। সানধানে খোজ পেলায় জায়দা আগবাঢ়িল। স্বামীৰ ঘৰৰ ওচৰ পাই ক্ষম্ভক ধমকি ব'ল। লক্ষ্য কৰিব ধনিলে ঘৰৰ ভিতৰত কোনোবা জাগৰিত আছে নে নিদ্রিত আছে। গৃহদ্বাৰ যেন বন্ধ নহয় সেয়া তেওঁ পূৰ্বতে লক্ষ্য কৰিছিল। কাৰণ, হাচনেবানুই স্বামীৰ আৰোগ্যলাভাৰ্থ ঈশ্বৰৰ উপাসনা কৰিবলৈ গৈ জায়দাৰ গৃহপ্ৰবেশৰ সুবিধা কৰি দি গৈছিল।

শৰীৰৰ ভৰ শৰীৰত বাখি, হাতৰ জোৰ হাতত বাখি লাহে লাহে দ্বাৰ মুক্ত কৰি গৃহৰ ভিতৰলৈ প্ৰবেশ কৰি জায়দাৰ চকুত পৰিল—দীপ জ্বলি আছে। এমাম হাচান শয্যাতে শায়িত,—জয়নাব বিমৰ্ষ বদনে হাচানৰ ভৰি দুখন নিজ বক্ষত লৈ শুই আছে। নিশ্চাসৰ শব্দৰ বাহিৰে সেই গৃহত তেতিয়া অইন কোনো শব্দই নাই।

দীপৰ পোহৰত জয়নাবৰ মুখখন আজি জায়দাই ভালকৈ দেখা পালে। নিদ্রিত অৱস্থাত স্বাভাবিক আকৃতিৰ শোভা যেনেকুৱা দেখা যায়—জাগ্ৰত অৱস্থাত বোধহয় তেনেকুৱা শোভা কেতিয়াও দেখা নাযায়। কাৰণ, জাগ্ৰত অৱস্থাত কৃত্ৰিমতাৰ ভাগ বহুখিনি বেছি হৈ পৰে। জায়দাই গৃহৰ ভিতৰত শায়িত ব্যক্তি আৰু দ্ৰব্য-সমূহৰ প্ৰতি এটা এটাকৈ কটাক্ষপাত কৰিলে। কলহটোৰ প্ৰতি

দৃষ্টি পৰাৰ লগে লগে সেইফালে অগ্ৰসৰ হ'ল। কলহৰ ওচৰত ঠিহ হৈ এবাৰ চাৰিওফালে চকু ফুৰাই, এমামৰ মুখত চকু পৰিল। লাহে লাহে বিষৰ টোপোলা খুলিবলৈ ধৰিলে। খুলি থাকোতে কিবা ভাবি বন্ধ কৰিলে। হাচানৰ মুখৰ ফালে পুনৰ চাই ব'ল। ক্ৰমে ক্ৰমে তেওঁৰ মুখ, বক্ষ, উক আৰু পদতল পৰ্য্যন্ত সৰ্ব্বাঙ্গতে চকু পৰোতে তেওঁৰ সেই ভাব নোহোৱা হ'ল। লগে লগে বিষৰ টোপোলাতো কলহৰ মুখৰ কাপোৰৰ ওপৰত সমুদায় হীৰাৰ গুৰি ঢালি দিলে আৰু দক্ষিণ হস্তৰে কলহৰ মুখবন্ধ বস্ত্ৰৰ ওপৰত বিষ ঘৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ হাচানৰ পদতলত যিজনক দেখা পালে তেওঁক বাৰে বাৰে বিষদৃষ্টিৰে চাবলৈ ধৰিলে, স্বামীৰ মুখলৈ উত্ত-
তিকৈ নাচালে। সমুদায় গুৰি কাপোৰৰ মাজেৰে সোমাই যোৱাৰ পাছত লৰালৰিকৈ কোঠাৰ পৰা ওলাই অহাৰ সময়ত, এবাৰ স্বামীৰ মুখৰ ফালে চাই গুৰি আগবাঢ়োতেই দ্বাৰত আঘাত লাগি সামান্য শব্দ হ'ল। সেই শব্দতে এমাম হাচানৰ নিদ্ৰাভঙ্গ হ'ল। নিদ্ৰাভঙ্গ হ'ল কিন্তু চকু নেমেলিলে, জায়দা লৰালৰিকৈ ওলাই আহি থতমত খালে। চাই দেখিলে, আন কোনো নহয়—মায়মুনা। হাতত ধৰি জায়দাক লৈ গৃহত প্ৰবেশ কৰিলে।

দ্বাৰত জায়দাৰ পদাঘাত শব্দত, এমাম হাচানৰ নিদ্ৰাভঙ্গ হৈছিল; চকু মেলি চাই তেওঁ সেই শব্দৰ প্ৰকৃত কাৰণ একোকে স্থিৰ কৰিব নোৱাৰিলে। গৃহৰ ভিতৰত সকলো নিদ্ৰিত, দীপ পূৰ্বৰ দৰে জ্বলি আছে, য'ত যি আছিল, সকলো ঠিক আছে। হঠাতে হোৱা শব্দত তেওঁ সুখৰ সপোন ভাঙি যোৱাত তেওঁ আশ্চৰ্য হ'ল। তেওঁ জয়না-
বক টোপনিৰ পৰা জগাই ক'লে, “জয়নাব। মোক সোনকালে পানী দিয়া। অজু (উপাসনাৰ আগতে হস্তপদ মুখাদি বিধিযুক্তে ধোওঁ) কৰি ঈশ্বৰৰ উপাসনা কৰিম। এই মাত্ৰ পিতা-মাতা আৰু মাতামহক লপোনত দেখিলো। তেওঁলোক যেন মোৰ অপেক্ষাত বৈ আছে। পানী খায়,—খুব পিয়াহ লাগিছে।”

পানী আনিবলৈ জয়নাৰ ওলাই গ'ল। হাচেনবানুই তত্ৰীহ হাতত লৈ ঈশ্বৰৰ নাম লৈ লৈ সোমাই আছিল। এমাম হাচানে তেওঁক দেখা পাই সপোনৰ বিবৰণ দি ক'লে “খুব পিয়াহ লাগিছে খাবলৈ পানী দিয়া বুলি কৈ উঠি বহিল। সপোনৰ কথা শুনি হাচেনবানু অস্থিৰ হ'ল। বিবেচনা শক্তিৰ লাঘব হ'ল, মূৰ ঘূৰিল। কলহৰ ওপৰৰ ঢাকনি পূৰ্বতে যেনেকৈ লক্ষ্য কৰিছিল, সেয়া চোৱাৰ তেওঁৰ ক্ষমতা নাথাকিল। হাচেনবানু স্বাভাৱিক অবস্থাত থকাহেতেন কলহৰ ওপৰৰ কাপোৰৰ ঢাকনিৰ ওপৰত হীৰা গুৰি ঘৰ্ষণৰ কিবা নহয় কিবা চিহ্ন চকুত পৰিলহেতেন কিন্তু সপোনৰ বৃত্তান্ত শুনি তেওঁ এনেকুৱা বিহ্বল হ'ল যে কলহৰ মুখ বন্ধ নথকাহেতেনো তেওঁ নিসন্দেহে পানী স্বামীক খাবলৈ দিলেহেতেন। তেওঁ কলহৰ পৰা পানী ঢালি স্বামীক খাবলৈ দিলে। এমাম হাচানৰ এই শেষ পিয়াহ লগা,— হাচেনবানুৰ হস্তৰে এয়া শেষ পানীসেৱন। তেওঁ প্ৰাণ ভৰাই পানী খালে। জয়নাৰে পূৰ্ব আদেশমতে পানী লৈ উপস্থিত। হাচানে হস্ত পদাদি প্ৰক্ষালন কৰি ঈশ্বৰৰ উপাসনাত প্ৰবৃত্ত হ'ল, বহি বহিয়ে জীৱনৰ শেষ উপাসনা,—ইহজগতৰ শেষ আৰাধনা আজি শেষ হ'ল, অন্তৰ অলি উঠিল।

কাতৰ হৈ হাচানে কবলৈ ধৰিলে, “আজি মোৰ কি হ'ল। জায়দাৰ ঘৰত যেনেকুৱা শৰীৰ যন্ত্ৰণা হৈ প্ৰাণ অস্থিৰ হৈছিল, এয়া তেনেকুৱা নহয়। কলিজা, হৃদয়ৰ পৰা নাভি পৰ্য্যন্ত কেনেকুৱা এক প্ৰকাৰ যন্ত্ৰণা, কোৱা শক্তি নাই। এয়া ঈশ্বৰে কি কৰিলে। আকৌ বোধহয় বিষ। এয়াতো জায়দাৰ ঘৰ নহয়। তেনেহলে এয়া কি! এয়া কেনেকুৱা যন্ত্ৰণা। উঃ—কি যন্ত্ৰণা।”

হাচান অভ্যস্ত কাতৰ হৈ পৰিল?—জায়দাৰ ঘৰত যি যন্ত্ৰণা ভোগ কৰিছিল, তাৰ চতুৰ্থণ যন্ত্ৰণা ভোগ কৰিব ধৰিলে। ব্যগ্ৰ হৈ তেওঁ কাছেমক ক'লে “সোনকালে হোচেনক মাতি অনাটো। যি অস্থিৰ হৈ পৰিছোঁ। মোৰ হৃদয়, অন্তৰ, শৰীৰ—সমূদায় যেন অগ্নিসংযোগ হৈ অলিৰ ধৰিছে, সহস্ৰ বেজীৰ দ্বাৰা যেন বিদ্ধ হৈছে।

অন্তৰ্জাত প্ৰত্যেক শিৰা যেন, সহস্ৰ সহস্ৰ খণ্ডত খণ্ডিত হব ধৰিছে।

কাছেম পিতৃব্য হোচেনৰ লগত পুনৰ আধে বেধে সোমাই আহিল। ঘৰৰ আন আন সকলো উপস্থিত। আন আনৰ লগত জায়দাও একাষত ঠিয়হৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। হোচেনক দেখা পাই হাচানে অতি কাতৰস্বৰে কবলৈ ধৰিলে, ভাই, পুনৰ নিস্তাৰ নাই। নোৱৰা হৈছে। মোৰ ভাব হৈছে যে, কোনোবাই যেন মোৰ অন্তৰৰ ভিতৰত বহি আঘাত কৰি বন্ধ, উদৰ আৰু শৰীৰৰ মাংসপেশী সকলো খণ্ড খণ্ড কৰি কাটিব ধৰিছে। ভাই। এই মাত্ৰ মাতমহ, মাতা আৰু পিতাক সপোনত দেখিছোঁ। মাতামহে মোৰ হাতত ধৰি স্বৰ্গীয় উদ্যানত ঘূৰি ফুৰিছে। মাতামহ আৰু মাতাই মোক সাস্থনা দি কৈছে, “হাচান। তুমি তুষ্ট হোৱা, অতি সোনকালে পাৰ্থিব শত্ৰুৰ অত্যাচাৰৰ পৰা বক্ষা পাবা।” এনে এটি সপোন দেখি থাকোঁতে হঠাতে এটি শব্দ মোৰ কৰ্ণত প্ৰবেশ কৰিলে। নিদ্ৰাভঙ্গৰ লগতে সপোনও শেষ হ’ল। খুব পিন্ধাহ লাগিছিল, কলহৰ পানী খোৱাৰ লগে লগে, মুহূৰ্ত্ততে মই অস্থিৰ হৈ পৰিছোঁ। ইমান বিষ, ইমান কষ্ট মই কেতিয়াও ভোগ কৰা নাছিলোঁ।

হোচেনে দুখিত আৰু কাতৰস্বৰে কবলৈ ধৰিলে, “মই সকলো বুজিছোঁ। মই আপোনাৰ পৰা আন একো নিবিচাৰো মাত্ৰ এই কলহৰ পানী খাবলৈ অনুমতি দিয়ক। চাওঁ পানীত কি আছে?” হাচানে সেই অবস্থাতেই বিচনাৰ পৰা উঠি ‘কি কৰা, কি কৰা’—বুলি অমুজৰ হাতৰ পৰা কলহটো মাটিত পেলাই দিলে। কলহতো মাটিত পৰি ভাঙি চূৰ্ণবিচূৰ্ণ হৈ গ’ল।

নিজ হাতেৰে অমুজক শয্যাতে বহুৱাই বাবে বাবে চুমা খাই হাচানে কবলৈ ধৰিলে, “ভাই। মই যি কষ্ট পাইছোঁ, সেয়া মুখেৰে কোৱা সহজ নহয়। এই বিষত আগৰ বিষৰ কথা পাহৰি গৈছোঁ। ভাই। চোৱাছোন,—মোৰ মুখৰ বৰ্ণ জানো পৰিবৰ্ত্তন হৈছে?”

ভাতাৰ মুখলৈ চাই হোচেনে কান্দিবলৈ ধৰিলে। আন সক-

লোৰে কবলৈ ধৰিলে,—“জাতিৰ্শ্মন চন্দ্ৰবদনত বিষাদ নীলিমা বেখা পৰিছে।”

এই কথা শুনি হাচানে অমুগ্ধক কবলৈ ধৰিলে, “ভাই। কান্দ লাভ নাই? মোৰ বেছি সময় নাই, চিৰবিদায়ৰ সময় ওচৰ চাপিছেহি। মাতামহে যি যি কৈছিল সকলো ফলিস্বাৰ ধৰিছে। ভাই। এবাৰ ঈশ্বৰৰ আদেশত মাতামহ সশৰীৰে ঈশ্বৰৰ স্থানত নীত হৈছিল। তাত কোনো নিৰ্দিষ্ট স্থানত তেওঁ অতি বমণীয় ছুটি শ্বসজ্জিত ঘৰ দেখা পাইছিল। এটি সেউজীয়া বৰ্ণ আনটি লোহিত বৰ্ণ। গ্ৰহবীক কাৰ ঘৰ বুলি সোধাত উত্তৰত কৈছিল, “আপোনাৰ অস্ত্ৰবৰ নিধি, হৃদয়ৰ ধন আৰু নয়নৰ পুতলী হাচান-হোচেনৰ কাৰণে এই দুইটি প্ৰস্তুত হৈছে। ভিন ভিন বৰ্ণৰ কাৰণ সোধাত গ্ৰহবী চকুৰ পানী পেলাই কোনো উত্তৰ নিদিয়াকৈ তলমূৰকৈ বস। জিব্বাইল তেওঁৰ লগে লগে আছিল। তেওঁ মাতামহক কলে, “মহম্মদ। গ্ৰহবী কাৰণ প্ৰকাশত লজ্জিত হৈছে, মই প্ৰকাশ কৰিম। আজি আপুনি যি শ্বধিব মই উত্তৰ দিয়াৰ কাৰণে আজ্ঞা-প্ৰাপ্ত হৈছোঁ। নিদাৰণ গুপ্তকথা হলেও মই আজি আপোনাৰ ওচৰত সেয়া ব্যক্ত কৰিম। সেই ঘৰ দুটিৰ ভিন্ ভিন বৰ্ণৰ কাৰণ কি সেই বিষয়ে বৃত্তান্ত শ্ৰবণ কৰক :—সেউজীয়া বৰ্ণ গৃহ জেষ্ঠ দৌহিত্ৰ হাচানৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হৈছে। আপোনাৰ অবৰ্ত্তমানত এদল পিৰাচে শত্ৰুতা সাধন কৰি হাচানক বিষপান কৰাৰ আৰু যত্ন্যৰ সময়ত হাচানৰ মুখ সেউজীয়া বৰ্ণ হব। তেওঁৰ নিমিত্তে সেই গৃহ সেউজীয়া বৰ্ণ। সেই শত্ৰুসকলে অস্ত্ৰদ্বাৰা আপোনাৰ কনিষ্ঠ দৌহিত্ৰ হোচেনৰ মস্তকচ্ছেদন কৰিব। সেই তেজবৰ্ত্তা মুখৰ চিহ্নই লোহিত বৰ্ণৰ কাৰণ।” মাতামহৰ বাক্য আজি সকল হব। মোৰ মুখৰ বৰ্ণ যিহেতু বিবৰ্ণ হৈছে, তেতিয়া পৰমায়ুও আজি শেষ হৈছে। মাতামহৰ বাক্য অলজ্ঞনীয়। ভাই! ঈশ্বৰৰ কাৰ্য্যও অখণ্ডনীয়।”

হোচেনে কবলৈ ধৰিলে, “মই আপোনাৰ চিৰ আজ্ঞাবহ দাস, বিশেষ স্নেহৰ পাত্ৰ আৰু চিৰ-আশীৰ্বাদ আকাজক্ষী-মিনতি কৰিছো, কওঁকছোন, আপোনাক কোনে বিষ দিছে ?”

“ভাই তুমি কি কাৰণে বিষদাতাৰ নাম সুধিছা ? তুমি জানো প্ৰতিশোধ লবা ?”

হোচেনে শয্যাৰ পৰা উঠি দুৰ্ব্বৃত্তভাবে কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ প্ৰাণৰ পূজনীয় ভাতা,—এক মাতাৰ উদবৃত্ত যি ভাতা আগতে জন্মিছে সেই ভাতাক—মই জীয়াই থাকোতে যি নৰাধমে, বিষপান কৰাইছে—সি জানো জীয়াই থাকিব ? মই জানো ইমানে দুৰ্বল, মই জানো ইমানে নিঃসাহসী, মই জানো কাপুকব, মোৰ হৃদয়ত জানো তেজ নাই, ভাতৃস্নেহ নাই যে, ভাতাৰ প্ৰাণনাশক বিষ-প্ৰদায়কৰ প্ৰতিশোধ লব নোৱাৰিম ? যিজনো মোৰ আজি এখন বাহু ভগ্ন কৰিলে অমূল্য ধন সহোদৰ বত্থৰ পৰা আজি বঞ্চিত কৰিলে, যি পাপিষ্ঠই আজি তিনি গৰাকী সতী স্ত্ৰীক অকালতে বিষবা কৰিলে, মই জানো একোৱে নকৰিম ? যদি সেই নৰাধমৰ কোনো সন্ধান জানিব পাৰিছে যদি তেওঁক চিনিব পাৰিছে যদি অনুমানতে কিবা অনুভব কৰিছে, এই আজ্ঞাবহ চিৰ-কিঙ্কৰক কওঁক, মই এতিয়াই আপোনাৰ সন্মুখতে তাৰ প্ৰতিবিধান কৰিছোঁ। সেই পাপাত্মা বিজন বনত, পৰ্ব্বতগুহাত, অতলপানীত, সপ্ততল মৃত্তিকাৰ মাজৰ যতেই নাথাকক, হোচেনৰ হাতত পৰিত্ৰাণ নাই। হয় মোৰ প্ৰাণ তেওঁক দিম, নহলে তেওঁৰ প্ৰাণ মই লম।”

অনুজ্ঞক হাতত ধৰি ওচৰত বহুৱাই হাটানে কবলৈ ধৰিলে, “ভাই ! স্থিৰ হোৱা। মই মোৰ বিষদাতাক চিনি পাওঁ। তেওঁ মোৰ লগত যেনেকৈ বাৰহাৰ কৰিলে মই সমুদায় জানিব পাৰিছোঁ। ঈশ্বৰে তেওঁৰ বিচাৰ কৰিব। মোৰ আক্ষেপ, বিনা কাৰণত তেওঁ মোক নিৰ্যাণতন কৰিলে। মোৰ দৰে স্নেহশীল বন্ধুক বধ কৰি তেওঁ কি সুখ পালে সেয়া মই বুজিব পৰা নাই। যি কাৰণে হওঁক, লোভতেই হওঁক, কিহবাৰ আশাতেই হওঁক, নিৰপৰাধিত তেওঁ মোক নিৰ্যাণতন

কবি চিববন্ধুর প্রাণ বধ কবিলে, দয়াময় পৰমেশ্বৰে তেওঁৰ আশা কেতিয়াও পূৰ্ণ নকৰে। জুখৰ বিষয় এয়া যে তেওঁ যোক চিনিব নোৱাৰিলে। মই তেওঁৰ নাম কেতিয়াও মুখলৈ আনিব নোৱাৰোঁ। তেওঁৰ প্ৰতি মোৰ খঙ, হিংসা, ঘৃণা একোৱে নাই। ঈশ্বৰৰ নামত শপথ কৰি কৈছোঁ, মোৰ বিষদাতাৰ মুক্তিৰ কাৰণে ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিম। যি পৰ্য্যন্ত ঈশ্বৰৰ ওচৰৰ পৰা তেওঁক মুক্ত কৰাব নোৱাৰোঁ, সেই পৰ্য্যন্ত স্বৰ্গৰ সোপানত ভৰি নাৰাখোঁ। ভাই! ক্ৰমে মোৰ বাকশক্তি ৰোধ হবলৈ ধৰিছে। যিমান কথা কব খুজিছিলো একোকে কব নোৱাৰিলো। চাৰিওফালে যেন মই অন্ধকাৰ দেখিছোঁ।” আবু য়ুল কাছেমৰ হাত হোচেনৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি স্নেহদ্রিচিতে হাচানে কাতৰ স্বৰেৰে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “ভাই। ঈশ্বৰৰ দোহাই মোৰ অনুৰোধ, তোমাৰ কণ্যা ছখিনাৰ সৈতে কাছেমৰ বিবাহ দিবা। আক ভাই! মোৰ বিষদাতাৰ যদি সন্ধান পোৱা নাইবা কিবা সূত্ৰত যদি ধৰা পৰে, ঈশ্বৰৰ দোহাই তেওঁক ক্ষমা কৰিবা।” এমানে ব্যাকুলভাবে অনুজ্ঞক এই পৰ্য্যন্ত কৈ সন্মুখে কাছেমক কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম, বৎস। আশীৰ্বাদ কৰিছোঁ, তুমি চিবজীবী হোৱা আক বাপ! এই কবচটি সৰ্বদা হাতত বান্ধি ৰাখিবা। যদি কতিয়াবা বিপদগ্ৰস্ত হোৱা, সেই বিপদৰ পৰা ৰক্ষা পোৱাৰ উপায় যদি নিজ বুদ্ধিৰে একোকে স্থিৰ কৰিব নোৱাৰা, তেতিয়া এই কবচৰ আনটো ফালে চাবা; যি লেখা থাকিব, সেইদৰে কাৰ্য্য কৰিবা। সাবধান। অন্যথা নকৰিবা।”

কিছুসময় মনে মনে থাকি হাচানে পুনৰায় কবলৈ ধৰিলে, তোমালোক জায়দাৰ বাহিৰে সকলো এবাৰ বাহিৰলৈ যোৱা, অকল জায়দা ইয়াত থাকক। জায়দাৰ লগত মোৰ অলপ কথা আছে।”

সকলোৱে আজ্ঞা পালন কৰিলে। শয্যাৰ ওচৰলৈ মাতি আনি কলে, “জায়দা। তোমাৰ চকুৰ আগৰ পৰা চিবদিনৰ কাৰণে আভৰি যাবলৈ ওলাইছে। আশীৰ্বাদ কৰিছোঁ সুখে থাক। তুমি যি কাৰ্য্য কৰিলা, মই সকলো গম পাইছোঁ। তোমাক খুব বিশ্বাস কৰিছিলো,

ভাল পাইছিলো, সেইবোৰৰ উপযুক্ত কাৰ্য্যই কৰিছা। তুগি সুখে থাক, মই তোমাক ক্ষমা কৰিলো। হোচেনকো ক্ষমা কৰিব কৈছো সেয়া তুমি স্বকৰ্ণে শ্রবন কৰিছা। ভিতৰৰ নিগূঢ় কথা যদি মই হোচেনক কলোহেঁতেন তেনেহলে তেওঁ কেনেঅনৰ্থ ঘণ্টাটি কৰিলে-হেঁতেন তুমি বুজিব পাৰিছা। যি নহওক মই তোমাক ক্ষমা কৰিলো। কিন্তু যিজন সৰ্বসাক্ষী, সৰ্বময়, সৰ্বক্ষমাৰ অধীশ্বৰ, তেওঁ তোমাক ক্ষমা কৰিব নে নাই কব নোৱাৰো। তথাপিও তোমাৰ মুক্তিৰ কাৰণে মই সেই মুক্তিদাতাৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিম। যি পৰ্য্যন্ত তোমাক মুক্ত কৰিব নোৱাৰো, সেই পৰ্য্যন্ত স্বৰ্গৰ সোপানত ভৰি নিদিও।”

জায়দাই তলমূৰ কৰি অশ্রু বিসৰ্জ্জন কৰিলে। এটি কথাও মুখৰ পৰা নোলাল। সময়োচিত সঙ্কেতধ্বনি শ্রবণ কৰি হোচেনৰ লগত সকলোৱে পুনৰ কোঠালৈ সোমাই আহিল। হাচানে এজন এজনকৈ সকলোৰে পৰা বিদায় লৈ নিজকৃত অপৰাধৰ মাৰ্জ্জনা বিচাৰিলে। শেষত হোচেনক কলে, ‘হোচেন’ আহা ভাই। শেষবাৰৰ কাৰণে তোমাৰ লগত আলিঙ্গন কৰো।” অনুজৰ ডিঙিত ধৰি সাশ্রণস্বৰ্ণে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “ভাই, সময় হ’ল। মাতামহ স্বৰ্গৰ দ্বাৰত অপেক্ষা কৰি আছে। যাওঁগৈ।” এই শেষ কথা কৈ ঈশ্বৰৰ নামলৈ দয়াময় এমাম হাচান সৰ্বসমক্ষে প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। যিদিনাখন এমাম হাচানে মৰ্ত্যলীলা সংবৰণ কৰিলে, সেইদিনা হিজৰী ৫০ চনৰ ১ ৰবিব্বল আউওল তাৰিখ। হাচেনেবানু, জয়নাব, কাছেম আৰু আন আন সকলোৱে হাচানৰ পদলুষ্ঠিত হৈ কান্দিব ধৰিলে। জায়দাই কান্দিছিল নে নাই, সেয়া কোনোৱে লক্ষ্য কৰা নাছিল।

সপ্তদশ প্ৰবাহ

মদিনাবাসী হাচানৰ শোকত কাঙৰ হৈ পৰিল। পৰিয়ালৰ দশ দিবস পৰ্য্যন্ত কোন ক’ত থাকিল, কোনে ক’ত কান্দিছে, কোন কলৈ গ’ল, কোনোৱে সেইবোৰ সন্ধান নললে। সকলোৱে হাচানৰ

শোকত দিনে নিশাই অজ্ঞান। পবিত্র দেহ যুক্তিকাত প্রোথিত নহও-
তেই নৃশংস মন্ত্রী মাৰ্ব্বানে দামেস্ক নগৰলৈ এজিদৰ ওচৰত খবৰ
পঠিয়ালে। তেওঁৰ সমুদায় কাৰ্য্য শেষ হোৱা নাই, সেই কাৰণে
স্বয়ং দামেস্ক যাত্ৰা কৰিব নোৱাৰিলে, এমাম বংশ ধ্বংস কৰাৰ মান-
সৰে ছদ্মবেশ লৈ তেওঁ মদিনাত আছে। দামেস্কৰ পৰা ক্ৰমে ক্ৰমে
সৈন্য আহি পূৰ্বোক্ত পৰ্বত প্ৰান্তস্থ গুপ্তস্থানত গোট খাইছেহি।
হাচানৰ প্ৰাণ বিয়োগৰ পছত পৰিয়ালৰ হাচনেবাহু' জয়নাব, শাহ-
বেবাহু (হোচেনৰ স্ত্ৰী) আৰু ছখিনা (হোচেনৰ কন্যা) প্ৰভৃতি
শোকত আৰু দুখত প্ৰায় মৃতবৎ অৱস্থা। হোচেন আৰু আবুয়ল
কাছেম ঈশ্বৰৰ আৰাধনাত মনোনিবেশ কৰি উপস্থিত শোকতাপৰ
পৰা আত্মৰক্ষাৰ উপায় নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিছে। জায়দা নিজ চিন্তাত ব্যতি-
ব্যস্ত, কি কৰিব, হঠাতে গৃহত্যাগ কৰিব নে নাই, ভাবি একো স্থিৰ
কৰিব পৰা নাই। মায়মুনাৰ উপদেশত তেওঁ ইমান দূৰ পৰ্য্যন্ত
আহিছে, এই সময়ত তেওঁৰ কথাই বেছি মূল্যবান বুলি ধাৰণা হ'ল
আকৌ মায়মুনাৰ শেষ কথাটি তেওঁৰ ভাল লাগিল। কাৰণ, এতিয়া
তেওঁ বিধবা।

পূৰ্বতে সকলো ঠিক হৈ আছিল। মায়মুনাই মাৰ্ব্বানৰ লগত
সমুদায় কথাবাৰ্তা সুস্থিৰ ভাবে ঠিক কৰিছিল, মাৰ্ব্বানে সকলো
ব্যৱস্থা ঠিক কৰি থৈছিল কেবল জায়দাৰ অভিমতৰ অপেক্ষা। জায়-
দাই আজিকালি কৰি তিনি দিবস কটাই দিছে, আজি আকৌ কি
কৰিব, নিৰ্জ্ঞানত বাহি তাকেই ভাবিছিল। আপোন কৃতকাৰ্য্য
ফলাফল ভাবিছে, অদৃষ্টত লিখিত লিপিৰ প্ৰতি নিৰ্ভৰ কৰি
সকলো চিন্তা দূৰ কৰিছে। পতিৰ চিৰবিচ্ছেদত তেওঁৰ দুখ নাই,
ভবিষ্যত আশা আৰু জয়নাবৰ প্ৰতিহিংসাত কৃতকাৰ্য্য হৈও সুখ
নাই। অন্তৰত শাস্তিৰ নাম নাই। সকলো সময়তে তেওঁ অস্থিৰ।

মায়মুনা সেই নিৰ্জ্ঞান স্থানলৈ আহি ক'লে, “তিনিদিনতো পাৰ
হৈ গ'ল, আজি আকৌ কি ক'বা?”

“কি কয় ? এতিয়া সকলো ভোমাব ওপৰতে নিৰ্ভৰ । মোৰ আশা ভৰসা, প্ৰাণ সকলো ভোমাব হাততে ।”

“কথা কেতিয়াও গোপন নাধাকে । প্ৰতিবেশীসকলে এতিয়া কোৰামেলা কৰিছে । কবলৈ গলে বহুতেই গম পাইছে । হোচেন ভ্ৰাতৃশোকত পাগল, আহাৰ-নিদ্ৰা পৰিত্যাগ কৰি দিনে নিশাই ঈশ্বৰৰ উপাসনাত ব্যস্ত, আজি পৰ্য্যন্ত ভোমাব সম্বন্ধে কোনো কথা কৰ্ণত পৰা নাই । শোক পাঙলিলে এই কথা তেওঁৰ কৰ্ণত উঠিব । এয়া সাংঘাতিক কথা তেওঁ জানো মুণ্ডনাকৈ থাকিব ? ভোমাব হৈ কোনে কথা ক’ব ?”

“মই সেই কথা যে ভবা নাই এনে নহয়—মোৰ আশা আছে, সুখ-ভোগৰ বাসনা আছে । যি কৰিম পূৰ্বতে ঠিক কৰিছোঁ । বাতি বেছি হোৱা নাই, অলপ অপেক্ষা কৰা, এতিয়াই মই ভোমাব লগত যাম । মনত দুখ বৈ গ’ল যে ইয়াত থাকি জয়নাবৰ কান্দোন শুনিব নাপালো । তেওঁৰ বৈধব্যভ্ৰত দেখি মনৰ হেপাহ পলুৱাব নোৱাৰিলো ।”

“খোদাই যদি সেই দিন কেতিয়াবা দিয়ে তেন্তে জয়নাবক হাতলৈ অনাৰ কিমান সময় ? জয়নাব জানো আগৰ সেই জয়নাব আছে ? এতিয়াতো তাই পথৰ ভিখাৰিণী, যিজনে ইচ্ছা কৰিব তেওঁৰে হস্তগত কৰিব পাৰিব । সোনকালে কামবোৰ শেষ হলে কিমান মঙ্গলৰ আশা । জয়নাবক পাবলৈ কিমান সময় ? বিবেচনা কৰি চোৱা, পলম হলে গোষৰ সন্তাৰনা । মানুহৰ মন, পৰিবৰ্ত্তন-শীল । তেওঁৰ ওপৰত এজিদ্ৰ আশঙ্কিৰ ভাব আগৰ পৰাই আছে । বাধা-প্ৰতিবন্ধক সকলো শেষ হৈছে । জয়নাবেও যে নিজৰ ভাল বেয়া চিন্তা কৰা নাই, সেই কথা নাভাবিবা :—একালে আশঙ্কিৰ আকৰ্ষণ, একালে নিকপায় অবস্থা । এতিয়া যদি নিজ ইচ্ছাত এজিদ্ৰৰ শৰণাগত হলে জয়নাবে যে স্থান নাপাব, আদৃত্য নহব তাত বিশ্বাস কি ? জয়নাব যদি আগতে গৈ তেওঁৰ আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰে, তেতিয়া হলে ভোমাব সকলো আশা শেষ হ’ল ।

“নাই—নাই,—মই যে আজি কালি কৰি কটাইছোঁ তাৰ বহু কাৰণ আছে। মই পুনৰ নাথাকোঁ। আন মানুহৰ আগত কেনেকৈ মুখ দেখুৱাম। হাচনেবানু, জয়নাব, শাহ্ৰেবানু এই তিনিজনীয়ে আজি মোৰ নাম কৈ বহুতো কথা কৈছে। দুৱৈৰ পৰা অজি ভঙ্গী, মুখৰ ভাব দেখি মই গম পাইছোঁ, সকলোৰে মোৰ কথা গম পাইছে। মাত্ৰ হোচেনৰ কানত পৰিবলৈ বাকী লগত মই একোকে নলও। য’ত যি আছে, সকলো থাকুক, এই বেশেৰেই যাম।”

জায়দা উঠিল। লগতে মায়মুনাই তেওঁক অনুসৰণ কৰিলে। বাতি বেছি হোৱা নাই, অথচ হোচেনৰ অন্তঃপুৰ নিস্তব্ধ। আকাশ তাৰা-সৰব দ্বাৰা পৰিশোভিত, কিন্তু হাচান বিবৰত যেন মলিন হৈ উঠিছে। সেয়া বোধহয় মদিনাবাসীৰ চকুত পৰিছে। চন্দ্ৰমাও যেন মদিনা বাসীৰ দুখত দুখিত হৈ হাচানৰ পৰিয়ালৰ দুখত দুখিত হৈ মলিন-ভাবে অন্তাচললৈ আতৰি গৈছে। জায়দা কি কাৰণত বিলম্ব কৰিছিল, সেই বিলম্ব পুনৰ নোহোৱা হৈছে—মনৰ আশা পূৰ্ণ হল। এতিয়া অন্ধকাৰ। মায়মুনাৰ লগত জায়দা বিবি মনে মনে ঘৰৰ পৰা ওলাল। কাৰো লগত দখা নহল। মাত্ৰ এগৰাকী তিবোতাৰ কান্দো-নৰ শব্দ জায়দাৰ কাণত পৰিল। জায়দা থমকি ব’ল, বিশেষ মনো-যোগ দি শুনি নিজে নিজে কবলৈ ধৰিলে, “তোক কন্দুৱাবলৈ এই কাম কৰিছিলো। যদি স্বামীক ভাল পাইছিলি আজি কিয়, চিৰকাল কান্দিব লাগিব। চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, তৰা, দিনে নিশাই সকলোৰে তোৰ কান্দোন শুনিব। তাতেই জানো তোৰ দুখ শেষ হ’ব? যদি জায়দা জীয়াই থাকে, দেখিবি জায়দাৰ মনৰ দুখৰ পৰিমাণ কিমান বেছি? অকল কন্দুৱাই এৰি নিদিও আক বহুতো আছে। পাপীয়াসি। আজি তোৰ কাৰণে জায়দা স্বামীঘাতিনী বুলি পৰিচিত হ’ল, আজি আকোঁ তোৰ কাৰণেই এই স্বামীগৃহ পৰিত্যাগ কৰি যাব ওলাইছে।”

এইবোৰ কথা কৈ কৈ জায়দা মায়মুনাৰ লগত ঘৰৰ পৰা ওলাই গ’ল। বাহিৰত দেখিলে : কেইজনমান সৈনিক পুৰুষ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে

সুসজ্জিত হৈ গমনোপযোগী বাহনাদিৰ সম্মুখত উপস্থিত। কোনোৱে একো কথা কোৱা নাই। সৈনিক পূৰ্বে মায়মুনাৰ ইজিতত জায়দাক অভিবাদন কৰি বিশেষ সন্মানেৰে সৈতে উটৰ পিঠিত আৰোহণ কৰিলে। মায়মুনাও উটত উঠিল। কিছু দূৰ যোৱাৰ পিছত ছদ্মবেশী মাৰৱান তেওঁলোকৰ লগত মিলিত হ'ল। নগৰ প্ৰান্তৰ সেই নিৰ্দিষ্ট পৰ্ব্বতৰ গুহাসন্নিহিত উপস্থিত হৈ মায়মুনাৰ লগত মাৰৱানৰ শিষ্টাচাৰ সম্বন্ধ বহু কথোপকথন হ'ল। মাৰৱানে আৰু বিংশতি জন সৈন্য সজ্জিত কৰি জায়দাৰ লগত দি দামেস্কালৈ পঠিয়াই দিলে।

ৰজাৰ প্ৰভাতত হোচেনৰ পৰিয়ালৰ সকলোৱে গম পালে: জায়দা গৃহত নাই। হোচেনেও এই কথা শুনিলে। বহুতো বিচাৰিলে, ক'তো জায়দাৰ সন্ধান পোৱা নগল। জায়দা কিয় গৃহত্যাগিনী হ'ল, সেই কথা বুজিবলৈ কাৰো বাকী নাথাকিল। সকলোৱে কষ ধৰিলে, 'কোন সতে জায়দাই নিজ হাতেৰে প্ৰাণৰ প্ৰিয়তম স্বামীৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিলে? তেওঁৰ ঠাই ক'ত? জগৎ জানো পাপভাৰ বহনত ইমানেই সহনশীল হৈছে যে, মহাপাপত আক্ৰান্ত জায়দাৰ ভাৰো অকাতৰে সহ্য কৰিব?—স্বামীঘাতিনীৰ স্থান জানো ইহলোকত হব?—নৰক কাৰ কাৰণে? বোধহয় নৰকতো জায়দাৰ দৰে মহাপাপিনীৰ স্থান নাই ”

বহুতেই বহু কথা কবলৈ ধৰিলে, যি ঘটনা নাই সেই কথাও ক'লে। জায়দাই কাহানিও যি কথা মনত ভবা নাছিল, সেয়াও কোনোবা কোনোবাই কবলৈ ধৰিলে। হোচেন চকু পানী মচি নুবনবী মহম্মদ মুস্তাফাৰ বওজা মোবাবকৰ ফালে গ'ল। ভ্ৰাতাৰ ওচৰত তেওঁ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল—বিষদাতাৰ সন্ধান পালেও তেওঁ একোকে নকৰে। জায়দা যদি নাই, থাকিলেও অবশ্যে হোচেনে ভ্ৰাতৃআজা প্ৰতিপালন কৰিলেহেঁতেন। এতিয়া সেয়া মনত পেলাই ঈশ্বৰৰ উপাসনাত তেওঁ প্ৰবৃত্ত হ'ল।

অষ্টাদশ প্ৰবাহ

যিদিনাখনে এজিদে হাচানৰ মৃত্যু সংবাদ পাইছিল. মনৰ আনন্দত সেইদিনাখনৰ পৰা অকাতৰে ধনভাণ্ডাৰ খুলি দিছিল। দিনে-নিশাই আমোদ-প্ৰমোদ। স্বদেশৰ “মা-আল্ আনব” নামৰ চিত্ৰ-উত্তেজক মদ্য সৰ্ব্বদাই পান কৰিছিল। সুখৰ সীমা নাই। ৰাজপ্ৰসাদত দিনে-নিশাই সন্তোষৰ “চাদিস্থানা” বাদ্য বাজিছিল। আগতে সংবাদ পাইছিল, মায়মুনাৰ লগত জায়দা দামেস্কলৈ আহিছে। স্বামীহস্তা জায়দাক চাবলৈ এজিদৰ খুব মন গৈছে। জায়দাক তেওঁ অকীকৃত অৰ্থদান কৰিব, নিজৰ প্ৰতিজ্ঞাও পালন কৰিব। মায়মুনাক কেনে ভাবে পুৰস্কৃত কৰিব, নবপতি এজিদে সেয়াও চিন্তা কৰিছে। তেওঁ আগতেই ঘোষণা কৰিছিল, “মোৰ পৰম শত্ৰুৰ এজনক মাৰ্‌বানে কৌশলেৰে বধ কৰিছে, দামেস্কৰ ঘৰে ঘৰে সকলোৰে আমোদ-প্ৰমোদ প্ৰবৃত্তি হওঁক। অৰ্থৰ অনাটন হলে, ৰাজভাণ্ডাৰ অবাৰিত ভাবে খোলা আছে। এসপ্তাহ কাৰ্য্য বন্ধ থাকিব দিনে নিশাই মাত্ৰ ক্ষুণ্ণি। যি ব্যক্তি হাচানৰ মৃত্যুসংবাদত দুখিত হব, নাইবা শোকাভূৰ হব, নাইবা কোনো প্ৰকাৰ শোকচিহ্ন অঙ্গত ধাৰণ কৰিব সেই ব্যক্তিৰ ডিঙি কটা যাব। যদি প্ৰকাশ হয়, এই সপ্তাহৰ ভিতৰত কোনো ব্যক্তি কোনো কাৰণত এক বিন্দু চকুপানী পেলাইছে, তেওঁৰ শৰীৰৰ পৰা সহস্ৰাধিক শোণিতবিন্দু বহিৰ্গত কৰা হব। বহুতেই মহাআনন্দে ৰাজাজ্ঞা পালন কৰিছে আৰু কোনোৱে প্ৰাণৰ ভয়ত আমোদ প্ৰমোদত কটাইছে।

সুসজ্জিতা আৰু প্ৰহৰিবেষ্টিত হৈ মায়মুনাৰ লগত জায়দা দামেস্ক নগৰত উপস্থিত হ’ল। জায়দাৰ আগমন-সংবাদ পাই মনে মনে কি অনুধ্যান পূৰ্বক এজিদে ক’লে, “আজি মোৰ শৰীৰ অন্তস্থ। জায়দা আৰু মায়মুনাক বিশেষ অভিৰ্থনাৰ সৈতে মোৰ উদ্যানস্থ প্ৰমোদ ভবনত স্থান দান কৰা। যথাযোগ্য আদৰে তেওঁলোকক গ্ৰহণ কৰা।

কোনো বিষয়ে যেন অমর্যাদা নাইবা ত্রুটি নহয়। অহা কালি
প্রকাশ্য দৰবাৰত তেওঁলোকৰ লগত যোৱা দেখা হ'ব।”

এজিদি এনেদৰে আদেশ দি তদৰ্থে উপযুক্ত মানুহ নিযুক্ত কৰিলে।
এজিদৰ আদেশ আৰু উপদেশমতে সমুদায় কাৰ্য্য সুসম্পন্ন হ'ল।
জায়দা আৰু মায়মুনাই সমাদৰে প্ৰমোদ ভৱনত স্থান পালে। পৰি-
চাৰক, পৰিচাৰিকা, বন্ধক, গ্ৰহণী সকলো নিয়োজিত হ'ল। চাওঁতে
চাওঁতে সূৰ্য্যদেৱ অস্তাচললৈ গমন কৰিলে। নিশা যে কি, আৰু ইয়াৰ
ক্ষমতা যে কিমান—সেয়া, বোধহয়, আজি পৰ্য্যন্ত বহুতেই বুজিব পৰা
নাই। সমস্ত দিন মহা দুখত কটাই কুহকিনী নিশাৰ আগমণত নিদ্ৰাত
অভিভূত হলে সেই দুখৰ কথা ক'ব মনত থাকে? সূৰ্য্য উদয় হলে
নিশ্চয় প্ৰাণবিশ্ৰোগ হ'ব, এই কথা জানিও যদি কোনোবাই ৰাত্ৰি
নিদ্ৰাভিভূত হয়, তেতিয়া প্ৰভাতৰ ভাবী ঘটনাৰ কথা জানো সেই
দণ্ডাজ্ঞাপ্ৰাপ্ত অভাগাৰ মনত পৰে? দিবসত কাৰবাৰ সন্তান বিশ্ৰোগ
হৈছে। কুহকিনী নিশা আহি চতুৰ্দ্দিক অন্ধকাৰ কৰিলে, ত্ৰমে জগৎ
নিভাল মাৰিলে, সকলোৰে অজ্ঞাতসাৰে নিদ্ৰাক আহ্বান কৰিলে,
সন্তানৰ বিশ্ৰোগজনিত দুখ জানো তেতিয়া সেই সন্তান-বিশ্ৰোগীৰ
মনত থাকে?—জায়দা প্ৰমোদ ভৱনত পৰিচাৰিকা বেষ্টিতা হৈ সুখ-
স্বচ্ছন্দৰে স্বৰ্ণপাল্লীৰ কোমল শয্যাত শুই আছে। কিমান কি
ভাবিছে। তেওঁৰ ভৱজ বহুতো। প্ৰথমতে দশ সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা। তাৰ-
পিছত ৰাজবাণী। এই প্ৰথম নিশাতেই তেওঁ সুখ-সোপানত আৰো-
হণ কৰিছে। প্ৰভাত হলেই ৰাজদৰবাৰলৈ নীত হ'ব, সুখৰ প্ৰাক্কনত
পদাৰ্পন কৰিব, তাৰপিছতেই গৃহ প্ৰবেশ। পৰমায়ু শেষ পৰ্য্যন্ত সেই
সুখ-নিকেতনত তেওঁ বাস কৰিব। মায়মুনা ৰাজবাণী নহয়, অকল
স্বৰ্ণমুদ্ৰা প্ৰাপ্ত হ'ব।

জায়দাৰ শয্যাৰ ওচৰৰ নিম্নতৰ আন এখন শয্যাত মায়মুনাই
শয়ন কৰিছে। তেওঁৰ মনত জানো কোনো চিন্তা নাই?—আছে।
মাব্ৰানৰ স্বীকৃত অৰ্থ মদিনাত থাকিয়েই পালেহেতেন, ইমান দূৰ
অহাৰ কাৰণ—অলপ বেছি প্ৰত্যাশা। উভয়ে নিজ নিজ চিন্তাত

চিস্তিত, উভয়ে নীৰব। ইফালে নিশাৰ কাৰ্য্যও নিশাই পাহৰা নাই। ক্ৰমে ক্ৰমে উত্তয়ে নিদ্ৰাৰ কোলাত অচেতন হৈ পৰিল। এই সময়তে এবাৰ এজিদ্ৰ শোৱনীগৃহ চাই অহা আৱশ্যক। আজি এজিদ্ৰ মনৰ ভাব কেনেকুৱা? ইমান আশা আৰু সুখ কামনাৰ মাজতো আকৌ কিহৰ মনৰ দুখ?

আজি এজিদ্ৰে মনৰ মতন মনতোষিণী সূৰা পান কৰিছে। এতিয়াও শয়ন কৰা নাই। তেওঁৰ সন্মুখত পানপাত্ৰ, পেয়ালা আৰু মদিৰাপূৰ্ণ চোবাহী ৰখা আছে। ৰজত প্ৰদীপ স্নগন্ধি ভেলেৰে পোহৰ হৈ আছে। কোনো এজন প্ৰাণী সেই গৃহত নাই। বাহিৰত প্ৰহৰীয়ে পহৰা দি আছে। মদ্যপানত অজ্ঞানতা জন্মে, সাধ্যাভীত কিবা কৰিবলৈ গলে মানব-প্ৰকৃতি বিকৃতি প্ৰাপ্ত হয়। তেতিয়া মানুহ পশুতকৈও অধম হয়। কিন্তু সাধা-সমতাৰ অতীত নহলে, বোধহয়, অতি জঘন্য হৃদয়ত উৎকষ্ট ভাবো উপস্থিত হয়। আজি এজিদ্ৰে অকলে অকলে বহু কথা হৈছে। বোধহয়, সুৰাদেবীৰ প্ৰসাদত তেওঁৰ পূৰ্বকৃত কাৰ্য্য এটাৰ পাছত আনটো স্মৰণ-পথত উদ্ভিত হৈছে। প্ৰথম জয়নাৰ দৰ্শন, তাৰ পিচত পিতৃৰ ওচৰত মনোগত ভাব-প্ৰকাশ, তাৰ পিচত মাৰিয়াৰ খঙ—পিচত আশ্বাস প্ৰাপ্তি, আবহুল জবাবৰ জয়নাৰক পৰিত্যাগ, বিবাহৰ কাৰণে কাচেদ প্ৰেৰণ—বিফল মনোৰ্থ কাচেদৰ প্ৰত্যাগমন,—পীড়িত পিতৃৰ উপদেশ, শৰনিক্ষেপত প্ৰথম কাচেদৰ প্ৰাণসংহাৰ, মোচ-লেমক কৌশল কৰি কাৰাকদ্ধ কৰা, পিতৃৰ মৃত্যু, নিৰপৰাধত মোচ-লেমৰ প্ৰাণদণ্ড, হাচানৰ লগত যুদ্ধঘোষণা, —যুদ্ধত পৰাজয়ৰ পিছত নতুন মন্ত্ৰণা, মায়মুনা আৰু জাম্বদাৰ সাহায্যত হাচানৰ প্ৰাণবিনাশ মাৰ্জ্জানৰ প্ৰভুভক্তি, জাম্বদা আৰু মায়মুনাৰ দামেস্ক আগমন,—প্ৰমোদ ভবনত তেওঁলোকৰ স্থান-নিৰ্দেশ-এজিদ্ৰে ক্ৰমে ক্ৰমে এইবোৰ চিন্তা কৰিলে। সূৰা প্ৰভাবত তেওঁৰ কপটতা আতৰ হৈছে? হিংসা, ঘেৰ শক্ৰতা এই সময়ত বহু পৰিমাণে আতৰি গৈছে। আজি

এজিদৰ চকুত পানী। কিয় পৰিল, কোনে কব? পাষণ হৃদয়ে আজি কিয় কান্দিলে? কোনে জানিব? কেনে আচৰিত! যদি সুৰাৰ প্ৰভাৱত এতিয়া এজিদৰ চিৰকলুষিত পাপময় কুটিল অন্তৰত সবলভাৱে পবিত্ৰতা ভাব আছে, তেনেহলে হে তোমাক শত শত বাৰ নমস্কাৰ। শত শত বাৰ ধন্যবাদ। জগতত যদি কিবা মূল্যবান বস্তু থাকে, সেই মূল্যবান বস্তু তেনেহলে তুমি। হে সুৰেশ্বৰী! পুনৰ্বাৰ মই ভক্তিভাবে তোমাক শ শ বাৰ ধন্যবাদ প্ৰদান কৰো। এজিদে আক এক পাত্ৰ সুৰাপাণ কৰি অলপ সময় পিছত শুই পৰিল।

প্ৰেমোদ ভৱনত জায়দা আৰু মায়মুনা নিদ্ৰিতা, ৰাজপ্ৰাসাদত এজিদ নিদ্ৰিত, মদিনাত হাচানৰ অন্তঃপুৰত হাচেনেবাহু নিদ্ৰিত। বোধ-হয় জয়নাবো নিদ্ৰিত।

এই ব্যক্তিসকলৰ মনোভাব পৃথক পৃথক ভাবে পৰ্যালোচনা কৰিলে ঈশ্বৰৰ অপাৰ মহিমাৰ এটি অপৰিসীম দৃষ্টান্ত পোৱা যায়। যদি এওঁলোকৰ সকলোৰে নিদ্ৰিতাৱস্থাত নিভ নিভ মনোমত ভাৱৰ কলামুয়ায়ী সপোন দেখে, তেনেহলে কোনে কি দেখিছে? বোধহয় জয়নাব আল্লায়িত মলিন বেষ্টত উপাধান শূণ্য মূৰ্ত্তিকাশয্যাতে শয়ন কৰি, হাচানৰ জীৱিত কেশৰ কালৰ কাৰ্য্যকলাপ অৰ্থাৎ বিবাহৰ পৰৱৰ্তী ঘটনাৱলী, যি তেওঁৰ অন্তৰত চিৰনিহিত আছে, তাৰে কোনো অংশই সপোনত ব্যতিব্যস্ত হৈ আছে। হাচেনেবাহুও সপোনযোগে স্বামীৰ জ্যোতিৰ্ম্ময় পবিত্ৰ দেহৰ বাস্তৱ দেখি কিমান আনন্দ অনুভৱ কৰিছে। স্বৰ্গৰ অপৰিসীম সুখ-ভোগত লালায়িত হৈ ইহ-জীৱন ত্যাগ কৰি স্বামী পদ প্ৰাপ্ত হাকিবলৈ যেন ঈশ্বৰৰ ওচৰত কিমান আৰাধনা কৰিছে। জায়দা, বোধহয়, মাজে মাজে ভীষণ মূৰ্ত্তি সপোনত দেখা পাই নিদাকণ আতঙ্কত লেতুলেতু হৈ পৰিছে, লক্ষৰি কান্দিব পৰা নাই, পলোৱাৰ উপযুক্ত স্থান বিচাৰি পোৱা নাই। স্বপ্নকুহকত পৰি এন্ত পদেৰে যোৱাৰ শক্তিও তেওঁৰ নাই, মনে মনে কান্দি কিমান মিনতি কৰিছে। আকৌ সেইবোৰ কববাত যেন

মিলি গৈছে। জায়দা যেন বাজবাণী, শ শ দাসী সেবিভা, এজিদৰ পাটবাণী, সৰ্ব্বময় গৃহিণী। আকৌ সেইবোৰ ক'ত মিলি গ'ল। জায়দা যেন স্বামীৰ বন্দিণী, প্ৰাণবিনাশিনী কাৰণে অপবাধিনী, ধৰ্ম্মাসনত এজিদ যেন বিচাৰপতি। মায়মুনাই টকাৰ ভাৰ পুনৰ সজ কৰিব পৰা নাই? ইমান টকা লৈ কি কৰিব? ক'ত থব? আকৌ যেন সেই টকা কোনোবাই কাট লৈছে। মায়মুনাই কান্দিছে। টকা অপহৰণকাৰীয়ে কৈছে—“হেৰ পাণীয়সি। ল ভোৰ এই পাপপূৰ্ণ টকা মই এয়া লৈ কি কৰিম?” এই বুলি কৈ তেওঁ মায়মুনাৰ টকাৰ বোজা যেন মায়মুনাৰ শিৰত নিক্ষেপ কৰিলে। মায়মুনা কান্দি কান্দি যেন অস্থিৰ। তেওঁৰ কান্দোন শুনি জায়দাৰ তিদ্ৰাভভূত হ'ল। এজিদৰ বিচাৰৰ পৰা তেওঁ নিষ্ফুতি পালে।

এজিদ সুৰাপ্ৰভাবত ঘোৰ নিদ্ৰাভিভূত। বহুদিনৰ পিছত আজি বোধহয় পিতৃক সপোনত দেখা পাইছে “মোক বন্ধা কৰক। মই পুনৰ হাচানৰ কেতিয়াও অনিষ্ট নকৰো।”

লাহে লাহে এজিদৰ মাদকতাৰ বহুখিনি লাঘব হৈছে, পিয়াহ লাগিছে। পোৰনী কোঠাত থকা পানী খাই সেয়া নিবৃত্তি কৰিলে। আকাশত শুকতাৰা দেখি পুনৰ শুধলৈ চেষ্টা নকৰিলে, প্ৰাতঃক্ৰিয়াদি সমাপন কৰি বাজপৰিচ্ছদ ধাৰণ কৰিলে। আনফালে জগৎ-লোচন ববিদেবে সহস্ৰ কৰ বিস্তাৰ কৰি আনিব ধৰিছে কাৰ সাধ্য, তেওঁৰ সমুখত ঠিয় হয়? শুকতাৰাৰ অন্তৰ্দ্ধান, উবাৰ আগমণ আৰু প্ৰস্থান, চাওঁতে চাওঁতে সূৰ্য্যদেৱৰ অধিষ্ঠান। এজিদৰ প্ৰকাশ্য দৰবাৰ চোৱাৰ আশাত যেন পূৰ্ব্বাকাশপতি লোহিত বৰ্ণ ধাৰণ কৰি হাঁহি হাঁহি পূব আকাশত দেখা দিলে, দামেস্কৰ নগৰীক জাগৰিত কৰিলে। স্বামীহস্তা জায়দাক এজিদে পুৰস্কৃত কৰিব, সাহায্যকাৰিণী মায়মুনাক অৰ্থদান কৰিব, জায়দাক মাৰহানৰ স্বীকৃত স্বৰ্ণমুদ্ৰা দান কৰি প্ৰতিজ্ঞা বন্ধা কৰিব, পুনৰ জায়দাক পাটবাণী কৰাৰ ইচ্ছাও তেওঁৰ আছে। সূৰ্য্যদেৱে প্ৰতি ঘৰে ঘৰে স্বকীয় কিৰণ-বিকীৰণৰে সৈতে এইবিলাক

কথাই যেন ঘোষণা কৰিলে। ৰাজমুকুট শিৰত ধাৰণ কৰি মহাৰাজ এজিদ্ খাচৰাজদৰবাৰত উপস্থিত হ'ল। প্ৰহৰীসকল সশস্ত্ৰেৰে শ্ৰেণী-বদ্ধ হৈ দণ্ডায়মান হৈ ব'ল। অমাত্যসকল আৰু পূৰ্বাহ্নত নগবন্ত প্ৰধান প্ৰধান মাননীয় ব্যক্তিসকল স্ব স্ব স্থানত বহি দৰবাৰত শোভা সংবৰ্দ্ধন কৰিলে। মায়মুনা আৰু জায়দা পূৰ্ব আদেশ অনুসাৰে পূৰ্বতেই দৰবাৰত নীত হৈছিল, জায়দা ৰজতাসনত উপবিষ্টা আৰু মায়মুনা কাঠাসনত উপবিষ্টা জায়দাৰ প্ৰতি সকলোৰে দৃষ্টি।

এজিদে কবলৈ ধৰিলে, “আপোনালোক সকলোৰে জানে যে হাচান মোৰ চিৰশত্ৰু আছিল, তেওঁ নানাভাবে মোক কষ্ট দিছিল। মই কৌশল কৰি এই সিংহাসন ৰক্ষা কৰিছোঁ, সেই চিৰশত্ৰু হাচান মোতকৈ কোনো বিষয়ে শ্ৰেষ্ঠ নাছিল, তথাপিও তেওঁৰ বংশ গোঁৱৰ ইমান প্ৰবল আছিল যে, নানা প্ৰকাৰ অযথা কটুক্তিৰ দ্বাৰা সকলো সময়তে মোৰ মনত তেওঁ দুখ দিছিল। মই সেই ফালে দৃষ্টি দিয়া নাই। ৰাজ্যবিস্তাৰেই মোৰ কৰ্তব্য কাৰ্য্য। বিশেষতঃ মদিনাৰাজ্যৰ শাসনভাৰ নিঃসহায় নিৰ্ধন ভিখাৰীৰ হাতত থকা অমুচিত্ত বিবেচনা কৰি প্ৰথমতঃ কাচেদৰ দ্বাৰা তেওঁলোকক মোৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰাৰ বাবে আদেশ দিছিলো। সেই কথা তেওঁলোকে অবহেলা কৰি, দামেস্ক সিংহাসন অবমাননা কৰি কাচেদক বিশেষ তিবন্ধাৰৰ সৈতে মোৰ লিখিত পত্ৰখন খণ্ডিত কৰি, উত্তৰ-স্বৰূপে তেওঁলোকে কাচেদৰ হাতত পুনৰ প্ৰেৰণ কৰিছিল। সেই কাৰণেই মই যুদ্ধ ঘোষণা কৰিছিলো, প্ৰিয়মন্ত্ৰী মাৰ্ব্ৰানক সেই যুদ্ধত “চেপাহ-চালাৰ” (প্ৰধান সৈন্যাধ্যক্ষ) পদত বৰণ কৰি বহু-সংখ্যক সৈন্যৰসৈতে হাচানক বান্ধ আনিবলৈ মদিনালৈ প্ৰেৰণ কৰিছিলো। আমাৰ সৈন্যসকলৰ মাজত বহুতেই বিশ্বাসঘাতকতা কৰি হাচানৰ পক্ষত মিলিত হয় আৰু দামেস্কৰ অবশিষ্ট সৈন্যসকলক আক্ৰমণ কৰি পৰাস্ত কৰে। কি কৰিম, চিৰশত্ৰু দমন নকৰিলেও নহয়, আনফালে সৈন্যসকলৰ কুট চক্ৰত বাধ্য হৈ হাচানৰ প্ৰাণ

কৌশল কবি গ্রহণ কৰাই যুক্তিসিদ্ধ বিবেচিত হৈছিল। এয়া যে কাষ্ঠাসনোপৰি উপবিষ্টা বিবি মায়মুনাক দেখিছে, এওঁৰ কল্যাণত— আৰু এয়া বজ্ঞাসনত উপবিষ্টা বিবি জায়দাৰ সাহায্যত আমাৰ চিৰশত্ৰু বিনষ্ট হৈছে। বিবি জায়দাই মোৰ কাৰণে বিস্তৰ পৰিশ্ৰম কৰিছিল। কেইবাবৰমান নিজ হাতে নিজৰ স্বামী হাচানক বিয় দিছিল, শেষত হীৰাৰ গুৰি পানীত মিহলাই সেই পানী তেওঁক খুৱাইছিল। তাতেই চিৰশত্ৰু—মোৰ চিৰশত্ৰু এই জগত পৰিত্যাগ কৰিছে। মই এই মহোদয়্যৰ কৃপাতেই শত্ৰুবিহীন হৈছোঁ। এই গুণমণ্ডী বমণীৰ অন্তঃহৃদেই মই জীয়াই আছোঁ, এই সদাশয়্য ললনাৰ কৌশলতেই আজি মোৰ মনে কিকিংশান্তি লাভ কৰিছে। বহু চেষ্টা আৰু বহু পৰিশ্ৰমৰ ফল এই মহামতি যুবতীৰ দ্বাৰাই সুপক হৈ ফলিয়াইছে। আৰু বিবি মায়মুনা এওঁৰ লগত এই কথা আছিল যে, যি কোনো কৌশলৰে হাচানক প্ৰাণে মাৰিব পাৰিলে তেওঁ সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা পাৰিতোষিক প্ৰাপ্ত হব।”

ইঙ্গিত মাত্ৰকে কোষাধ্যক্ষই সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰাপৰিপূৰ্ণ মোনা আনি বিবি মায়মুনাৰ সন্মুখত থৈ সসজ্জমে পূৰ্বস্থানত পূৰ্ববৎ কৰযোৰকৈ দণ্ডায়মান হৈ ব’ল।

এজিঁদে কবলৈ ধৰিলে, “বজ্ঞাসন-পৰিশোভিতা এই বিবি জায়দাৰ সৈতে অঙ্গীকাৰ কৰিছিলো যে, যদি এওঁ নিজ প্ৰিয়তম পতিৰ প্ৰাণ বিনাশ কৰিব পাৰে, তেনেহলে দশসহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা, মূল্যবান বস্ত্ৰ আৰু মণিময় অলঙ্কাৰ দান কৰি এওঁক ৰাজসিংহাসনত বহুৱাম।” সঙ্কেত দিয়াৰ লগে লগে কোষাধ্যক্ষই দশ সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা বেচম বস্ত্ৰৰ মোনাত ভৰাই, বহুমন্ত্ৰ অলঙ্কাৰ আৰু কাককাৰ্য্যখচিত্ত বিচিত্ৰ বস্ত্ৰ আনি জায়দাৰ সন্মুখত আনি থলেহি।

কিছুসময় চিন্তা কৰি এজিঁদে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “যদি ইচ্ছা হয়, তেনেহলে বিবি জায়দা এই সিংহাসনৰ মোৰ বাওফালে বহিব পাৰে—বিবি জায়দা। আপুনি আপোনাৰ অঙ্গীকাৰ পূৰ্ণ কৰিছে,

এতিয়া মইও মোৰ অঙ্গীকাৰ পৰিপূৰ্ণ কৰোঁ।”

জায়দাই মনে মনে ভাবিলে : বজ্জ, অলঙ্কাৰ আৰু মোহৰ সকলোৰেতো পালো, মাএ ৰাজবাণী হোৱাভোৱেই বাকী, বজাই যেতিয়া নিজেই সিংহাসনত বহিবলৈ আদেশ কৰিছে, তেতিয়া সেই আশাও পূৰ্ণ হ’ল। বিবাহ পিছত হলেও হব। ৰাজবাণী কৰি পুনৰ মোক পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰিব। এই ভাবি বুদ্ধিমতী জায়দা সঙ্কট হৃদয়ে ৰজতাসন পৰিত্যাগপূৰ্বক ৰাজসিংহাসনত এজিদ্ৰ বাওফালে গৈ বহিল।

এজিদ্ৰে ক’লে, “মোৰ আশা পূৰ্ণ হ’ল। এতিয়া মোৰ কেইটি-মান কথা কবলৈ আছে, আপোনালোক সকলোৰে মনোযোগ পূৰ্বক শ্ৰবণ কৰক।” এই কথা কৈ এজিদ্ৰে সিংহাসনৰ পৰা তললৈ নামি আহিল। জায়দা কেনেকৈ সিংহাসনত বহি থাকে সলজ্জভাবে লগে লগে তেওঁও সিংহাসন পৰিত্যাগ কৰি সভাস্থলত এজিদ্ৰৰ কাষত থিয় হলহি।

এজিদ্ৰৰ বাক্যশ্ৰোত বন্ধ হ’ল। তেওঁ স্তম্ভিত হৈ ব’ল। জায়দাক সিংহাসনৰ পৰা নামি ওহা দেখি—কিছুসময় নীৰবে থাকি পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ ক্ষত্ৰক এই বিবি জায়দাই বিনাশ কৰিছে, মই এওঁৰ ওচৰত আজীবন কৃতজ্ঞতা-ঋণত আবদ্ধ থাকিলো। কিন্তু সামান্য অৰ্থলোভত এনেবুৰা প্ৰিয়তম নিৰ্দোষ পতিৰ প্ৰাণ যি ৰাক্ষসীয়ে বিনাশ কৰিছে তাইক কেনেকৈ মই, কোন বিশ্বাসত মোৰ জীবনৰ চিৰসজ্জিনী, সহধৰ্ম্মিণী, পদত বৰণ কৰি লয়, মোৰ প্ৰলোভনত ভোল গৈ পিশাচী এক স্বামীৰ প্ৰাণবিনাস কৰিলে, অন্য কাৰবাৰ প্ৰলোভনত ভোল গৈ সেই পিশাচী মোৰ প্ৰাণতো অনা-য়্যাসে বিনাশ কৰিব পাৰে? যি স্ত্ৰী স্বামীঘাতিনী, নিজ হাতে স্বামীৰ প্ৰাণ বধ কৰিব পাৰে, যিয়ে এবাৰ নহয়, দুবাৰ নহয়, কেইবাবাৰো বিষ দি শেষবাৰত কৃতকাৰ্য্য হ’ল—মই দণ্ডৰ ৰজা, এই দোষৰ সমুচিত শাস্তি বিধান কৰা জানো মোৰ কৰ্ত্তব্য নহয় ?

এই শাস্তিৰ ভাৰ মই জানব হাতত নিদিও, পাপীয়সীৰ শাস্তি—
মই যোৱা কালি ৰাতি মোৰ শয়নমন্দিৰত বহি যি সাব্যস্ত কৰিছোঁ,
সেয়া পালন কৰিম।” এই কথা কৈ কটীৱন্ধ সংযুক্ত দোলয়মান
আসি-কোষৰ পৰা স্মৃতীকৃত ভৰোৱাল খণ্ডেৰে নিষ্কোষিত কৰি
জায়দাৰ ফালে ঘূৰি চাই ক’লে “পাপীয়সি। স্ত্ৰী হৈ স্বামীবধৰ ফল
ভোগ কৰ। শ্ৰিয় পতিৰ প্ৰাণহৰণৰ প্ৰতিফল।” কথাৰ লগে লগে
এজিদ্ৰে স্বহস্তেৰে এক আঘাতত পাপিনী জায়দাক দ্বিখণ্ডিত কৰি
কাটি পেলালে। শোণিতৰ নৈ বৈ গ’ল। এজিদ্ৰৰ অসি জায়দাৰ
ভেজেৰে বঞ্জিত হ’ল। কি আচৰিত।

অসিহস্তেৰে গস্তীৰস্বৰে এজিদ্ৰে পুনৰায় ক’লে, ঐ কুৰ্কাণী মায়-
মুনাৰ শাস্তি মই স্বহস্তেৰে বিধান লকৰো। মোৰ আজ্ঞাত ভাইৰ অৰ্দ্ধ
শৰীৰ মৃত্যুকাত প্ৰোথিত কৰি প্ৰস্তৰ-নিষ্কেপে মস্তক চূৰ্ণ কৰি
পেলোৱা।” আজ্ঞামাত্ৰকে প্ৰহৰীসকলে মায়মুনাৰ হাতত ধৰি দৰ-
বাৰৰ বাহিৰলৈ টানি লৈ গ’ল। মাটিত অৰ্দ্ধদেহ পুতি প্ৰস্তৰ নিষ্কে-
পেৰে মস্তক চূৰ্ণ কৰিলে। মায়মুনাৰ সপোন আজি সছাকৈয়ে ফলি-
য়ালে। সভাস্থ সকলোৰেই “যেনে কৰ্ম তেনে ফল” বুলি সভাভঙ্গৰ
লগে লগে বহিৰ্গত হ’ল। এজিছে হাচান-বধ শেষ কৰি হোচেন
বধত প্ৰবৃত্ত হ’ল। আমিও এই উপযুক্ত অবসৰত দামেস্ক নগৰ পৰি-
ত্যাগ কৰি মদিনা অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলো।

উনবিংশ প্ৰবাহ

মাৰবানে চন্দ্ৰবেশ পৰিত্যাগ কৰিছে। নগৰৰ প্ৰান্তভাগত যি
স্থানত পূৰ্বতে শিবিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল, সেই স্থানত পুনৰায় সৈন্য-
বাস ৰচনা কৰি যুদ্ধৰ আয়োজন কৰিব ধৰিলে। কিন্তু যি পৰিমাণ
সৈন্য দামেস্কৰ পৰা ক্ৰমে আহি আছে, সেইয়া লৈ হোচেনৰ ভৰো-
ৱালৰ সন্মুখলৈ যোৱাৰ সাহস নহল। তাৰোপৰি দামেস্কৰ পৰা
কোনো সংবাদ অহা নাই। জায়দা আৰু মায়মুনাৰ দামেস্কলৈ পঠি-

স্বাই এই পৰ্যন্ত তেওঁলোকৰ কোনো সংবাদ পোৱা নাই। এমবানক মাতি আনি তেওঁ ক'লে, “ভাই এমবাণ। তুমি সৈন্তসামন্তৰ তত্ত্ব-বধান লোৱা। ওত্বে অলীদে গুপ্ত বিবৰণ গ্ৰহণ কাৰ্য্য কৰা সংগ্ৰহ কৰিব। মই কেইদিনমানৰ কাৰণে দামেস্কলৈ যাওঁগৈ। এই সময়ত যোৱা যদিও উপযুক্ত সময় নহয় বাধ্য হৈ যাবলৈ ওলাইছোঁ। তোমালোক সাবধানে থাকিব। কোনো চিন্তা নকৰিব। মই দামেস্কৰ পৰা উভতি আহি হোচেন-বধন্ত প্ৰবৃত্ত হম।” এই ভাবে নিৰ্দেশ দি মাৰৱান দামেস্কলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

নিয়মিত সময়ত মাৰৱান দামেস্ক পাই—জাযদা আৰু মাস্‌মুনাৰ বিচাৰ শুনি আচৰিত হ'ল। কি কৰিব? কোনো উপায় নাহ। সময় মতে তেওঁ এজিদ্ৰ সৈতে সাক্ষাৎ কৰি মদিনাৰ উপস্থিত বিবৰণ দি পুনৰ মদিনালৈ ওভোটাৰ কথা কলে। প্ৰধান মন্ত্ৰী হামানে যুদ্ধত অমত প্ৰকাশ কৰি কেইদিনমান মাৰৱানৰ মদিনা গমন বন্ধ কৰিলে।

সভামণ্ডপত সকলো উপস্থিত আছে। মাৰৱানক সহোদৰ নৰি এজিদে কবলৈ ধৰিলে, “মাৰৱান। মোৰ আশা-লভাৰ কেবলমাত্ৰ বীজ ৰোপন হৈছে, কেতিয়া যে প্ৰস্ফুটিত পুষ্প দেখি মনৰ আনন্দ নম্বনৰ প্ৰীতি জন্মিব, সেয়া কোনে কব? এতিয়া বিজ্ৰামৰ সময় নহয়, আমোদ-প্ৰমোদৰ সময় নহয়, নিচিন্তাৰে বহি থকাৰ সময়ো নহয়। বহু কাম বাকী আছে। এটি নৰসিংহ বধ কৰা হৈছে মাত্ৰ, কিন্তু তন্তুল্য আন এটি সিংহ বৰ্তমান। এই সকলক সবংশে শেষ কৰিব নোৱাৰিলে মনৰ আশা কেতিয়াও পূৰ্ণ নহয়। হোচেন আৰু কাচেমৰ ক্ৰোধ-অগ্নিৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা সহজ নহয়। আলী আকবৰ, আলী আজগৰ, আবদুল্লা, আকবৰ, জয়নাশ আবেদন—এওঁলোক যদিও শিশু পিতৃ বিয়োগত দুখত কাতৰ হোৱা নাই সেয়া নাভাবিব। ইয়াৰ প্ৰতিকূল নিশ্চয় পাব লাগিব। তেওঁলোকে নিশ্চয় বুজি পাইছে যে যুদ্ধত পৰাস্ত হৈ জাযদাৰ দ্বাৰা এই সাংঘাতিক কাৰ্য্য কৰিছে। জাযদা জীয়াই থকাহেতেন—হাচানবংশৰ ক্ৰোধানলৰ কিঞ্চিৎ অংশৰ পৰা হয়তো জীয়াই থাকিব পাৰিলেহেতেন, কিন্তু এতিয়া সেয়া নহব। পূৰ্বৰ পৰাই সাবধান হোৱা উচিত। যিমান সোনকালে পাবা বংশ-

বিনাশৰ কাৰণে যাত্ৰা কৰা। এওঁলোকৰ কোনোবা এজনো যদি জীয়াই থাকে, নিশ্চয়কৈ জানিবা, এজিদ্ৰৰ মৃত্যু অনিবাৰ্য্য তোমা-লোকৰ মৃত্যুও নিশ্চিত। এইসকল সিংহশিশুক যুদ্ধত, কৌশল কৰিয়ে হওঁক, যি কোনো উপায়ে হওঁক, এই জগতৰ পৰা শেষ নকৰিলে জানিবা কাৰো নিস্তাৰ নাই।

এজিদ্ৰৰ কথা শুনি প্ৰধান মন্ত্ৰী হামান গাত্ৰোত্থানপূৰ্বক হাত-যোৰকৈ কবলৈ ধৰিলে, ‘ৰাজাঙা শিবোধাৰ্য্য।’ কিন্তু মোৰ কেইটি-মান কথা কবলগীয়া আছে। অভয় দান কৰিলে মুক্তকণ্ঠে কব পাৰো।”

এজিদ্ৰে কলে, “তোমাৰ কথামতে কেইদিনমান অপেক্ষা কৰিলো, যদি তুমি মোৰ এই চিৰশত্ৰু বিনাশ কৰিবলৈ মোতকৈও ভাল উপায় উদ্ভাবনা কৰিব পাৰিছা তেনেহলে কব পাৰা।”

হামানে কবলৈ ধৰিলে, “বাদশাহ্-নামদাৰ। অপৰাধ মাৰ্জ্জনা হওঁক। যি হাচান আপোনাৰ মনোবেদনাৰ কাৰণ আপোনাৰ মনো-কষ্টৰ মূল, আপোনাৰ প্ৰথম বয়সৰ প্ৰণয়সুখ ভোগৰ সবল পৰৰ বিষম কণ্টক, আপোনাৰ নব প্ৰণয়ৰ বাহ্যিক বিৰোধৰ পাত্ৰ, আপো-নাৰ অন্তৰৰ ভালপোৱা প্ৰস্ফুটিত জন্মৰ কুসুমৰ বিধিসঙ্গত অপ-হাৰী, আপোনাৰ শত্ৰু-ভেওঁতে এই অসীম ব্ৰহ্মাণ্ডত আৰু নাই।

আপোনাৰ হৃদয়ত দুখ দি জন্মৰ-বত্ৰ অধিকাৰী সেই হাচান আৰু ইহজগতত নাই। জন্মৰ-বত্ৰ অধিকাৰী, অমূল্য নিধি, সুখ-পুষ্পৰ আশালতা, সেই হাচানো আৰু বাহ্যিক জগতত নাই। তেনেহলে আকৌ কিয়? প্ৰতিশোধৰ জ্ঞানো আৰু কিবা বাকী আছে? যি জন্মৰ-বত্ৰ আপোনাৰ মনত দুখ দি হাচানক পতিত বৰণ কৰি সুখী হৈছিল, তাতোকৈ সহস্ৰগুণ যাতনা—তাতোকৈ সহস্ৰগুণ মনো-বেদনা তেওঁ এতিয়া ভোগ কৰিছে। তেওঁৰ সুখৰ নাওঁ বিষাদ-সিকুত ধুমুহা নহাকৈ ডুব গৈছে। তেওঁৰ মনোবাকিত—স্বচ্ছাৰবিত পতিতৰ পৰা একেবাৰে বঞ্চিত হৈছে। তাৰ পিছত আকৌ কিয়?

বাদশাহ-মামদাৰ ! জগত কেইদিনৰ কাৰণে ? সুখ কিমান সময়ৰ ? এবাৰ ভাবি চাওঁক,—নিৰপেক্ষভাবে এবাৰ চিন্তা কৰক, হাচান জানো আপোনাৰ শত্ৰু ? হাচানে আপোনাৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰা নাই, আপোনাৰ প্ৰাণলোৱাৰ কাৰণে অগ্ৰসৰ হোৱা নাই, জয়নাবক কোঁশল কৰিও হস্তগত কৰা নাই—এই সকলো কথা আপুনি জানে। এটি বস্ত্ৰৰ ছুটি গ্ৰাহক হলে পৰস্পৰৰ অন্তৰত জাতক্ৰোধ উপস্থিত হয়, সেয়া মই স্বীকাৰ কৰো। কিন্তু সেই ঘটনাত হাচানৰ অপৰাধ ক'ত ? সেই মীমাংসা স্বয়ং জয়নাবেই কৰিছিল। তেওঁৰ শাস্তিও হ'ল। এতিয়া হোচেনৰ প্ৰাণবধ কৰা, হাচান পুত্ৰৰ প্ৰাণ হৰণ কৰা মানুহৰ কাৰ্য্য নহয়। কওঁকচোন কি অপৰাধত তেওঁলোকক বিনাশ কৰিব ? এতিয়াও হোচেনৰ ভাতৃবিশ্বোগ-শোক অনুমাত্ৰও হ্ৰাস পোৱা নাই। পিতৃহীন হলে যি মহাকঠে, সেয়া জগতত কাৰো অবিদিত নহয়। কাছেমে জানো ইমান কম সময়তে সেয়া পাৰৰি গৈছে ? আজি পৰ্য্যন্ত হাচেনেবানুৰ উদৰত অগ্ন পৰা নাই, চকুৰ পানী শুকোৱা নাই। জয়নাবৰ কথা নকলোৱেবা। মদিনাৰ আবালবৃদ্ধ, এনেকি পশুপক্ষীবোৰেও 'হায় হাচান।' হায় হাচান ॥" কৰি কান্দিছে। যিয়ে শুনিছে তেওঁৰেও হায় হাচান। হায় হাচান ॥ বুলি দুখ কৰিছে। এই অৱস্থাত জানো যুদ্ধসজ্জাত অগ্ৰসৰ হোৱা উচিত ? এই ঘটনাৰ পিছত জানো ভাতৃবিশ্বোগীৰ প্ৰতি তবোৱাল ধৰা উচিত হব ? এই দুখৰ সময়ত জানো অনাথা পতিহীনা স্ত্ৰীসকলৰ প্ৰতি অত্যাচাৰ কৰিব লাগে ? হায় ! হায় ॥ সেই পিতৃহীন, পিতৃব্যহীন শিশুসকলৰ মুখৰ ফালে চাই কোনেইবা নাকান্দিব ? এই সময়ত তেওঁলোক দুখত কাতৰ হৈ আছে ; এনে সময়ত যুদ্ধৰ প্ৰয়োজন নাই। শত্ৰু-পৰিবাৰ আপোন পৰিবাৰৰ মাজত পৰিগণিত,—এয়াই ৰাজনীতি আৰু এয়াই ৰাজপদ্ধতি। এই অকিকিৎকৰ অস্থায়ী জগতৰ প্ৰতি অকিকিৎকপে দৃষ্টি কৰাই কৰ্তব্য। ঈশ্বৰৰ মহিমা অপাৰ। তেওঁ বিজয় বনত নগৰ বহুৱাইছে, মনো

হৰ নগৰক বনত পৰিণত কৰিছে, কাৰবাক বহুৱাইছে, কাৰবাক কন্দুৱাইছে, কাৰবাক মনৰ আনন্দ, কাৰবাক তৃপ্ত বাখিছে, মুহূৰ্ত্ত সময় অতীত নোহওঁতেই পুনৰ তদ্বিপৰীত কৰিছে, মাতঙ্গ-মন্তকত পতঙ্গৰ দ্বাৰা পদাঘাত কৰাইছে। আজি যি অতুল ধনৰ অধিকাৰী কালিলৈ তেওঁ পথৰ ভিক্ষাৰী—সেই—”

এজিদে নীৰৱে মনোনীবেশপূৰ্বক সকলো কথা শুনিছিল। তট মাৰহানে প্ৰধান মন্ত্ৰী হামানৰ কথা শেষ নোহওঁতেই খঙেৰে কবলৈ ধৰিলে, “বুদ্ধ হলে মানুহৰ যে বুদ্ধি শক্তিৰ ভ্ৰম হয়, সেয়া সত্য। সন্দেহ স্থিতি আছিল সেয়া আজি প্ৰধান উজীৰৰ কথাত একেবাবে দূৰ হ’ল। মহাশয়। ধন্য আপোনাৰ বক্তৃতা। ধন্য আপোনাৰ বুদ্ধি। ধন্য আপোনাৰ ভবিষ্যৎ চিন্তা। ধন্য আপোনাৰ ৰাজনীতিজ্ঞতা। ধন্য আপোনাৰ বহুদৰ্শিতা। ধন্য আপোনাৰ প্ৰধান মন্ত্ৰিত্ব। এক ভাতৃ শত্ৰু, দ্বিতীয় ভাতৃ মিত্ৰ,—এয়া জানো সম্ভৱ। সময় পালেই তেওঁলোকে প্ৰতিশোধ লব। এতিয়া তেওঁলোকে সময় আৰু সুযোগ বিচাৰিছে যি জয়নাৰ স্বৰ নাওঁ ডুব গৈছে বুলি কৈছে, সেই জয়নাৰো কম বুলি নাভাবিব। মোৰ জানিবলৈ একো বাকী নাই। জায়দা মোৰ পৰামৰ্শ মতে হাচানক বিষপান কৰাইছিল। এই উপযুক্ত সময়ত যদি তেওঁলোকক সমূলে বিনাশ কৰা নাযায়, তেনেহলে কোনোবা সময়ত আমি ইয়াৰ ফল ভোগ কৰিব লাগিব। মই দৰ্প কৰি কব পাৰো, নহলে আপুনি স্বৰণাৰ্থে লিখি ৰাখক—হাচানক বিষ দিয়াৰ কাৰণে তেওঁলোকৰ খঙৰ অগনি প্ৰজ্জ্বলিত হৈ একে একে দামেস্কৰ সকলো লোকক দগ্ধীভূত কৰিব। কাৰ সাধ্য হোচেনৰ হাতৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পায়? কাৰ সাধ্য কাছেমৰ তবোৱালৰ পৰা প্ৰাণৰক্ষা কৰে? এই সিংহাসন কাছেমৰ কাৰণে থাকিব। মই বিবেচনা কৰি দেখিলো আপোনাৰ বুদ্ধিৰ ভ্ৰম হ’ব ধৰিছে। পৰকালৰ কথা ভাবি জগতৰ অস্থায়িত্বৰ কথা ভাবি, নশ্বৰ মানব-জীৱীৰ চিৰস্থায়ী নহয় বুলি স্মৰণ কৰি, ৰাজ্যবিস্তাৰত বিমূৰ্খ, শত্ৰু দমনত শিথিল আৰু পাপভয়ত ৰাজকাৰ্য্যৰ পৰা ক্ষান্ত হৈ থকা নিতান্তই মূঢ়তাৰ কাৰ্য্য। আপুনি যুদ্ধৰ

পৰা বিৰত থাকি হাচান বংশৰ সৈতে বন্ধুভাব সৃজন কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিছে। মই কৈছোঁ, তিলাৰ্দ্ধকালো বিলম্ব নকৰি পুনৰায় যুদ্ধযাত্ৰা কৰা উচিত আৰু কৰ্তব্য। এয়াই উপযুক্ত সময়। শত্ৰুক সময় দিলে দশ গুণ বলদান কৰা হয়, এই কথা জানো আপুনি পাহৰি গ'ল।

হাচানক সম্বোধন কৰি এজিদে ক'লে, “মাৰ্ব্বানে যি কৈছে, সেয়া যুক্তিসঙ্গত। যিমানে পলম হ'ব সিমানেই অক্ষম। এই যুদ্ধৰ প্ৰধান নায়ক মাৰ্ব্বান। মাৰ্ব্বানৰ মতেই মোৰ মত। শত্ৰুক অবসৰ দিব নালাগে, নিৰ্দিষ্ট। মাৰ্ব্বান! কোনো কথা নাই, যি পৰিমাণ সৈন্য মদিনালৈ পঠোৱা হৈছে, তাৰ চতুৰ্গুণ সৈন্য সংগ্ৰহ কৰি ৰাখিছোঁ। তোমাৰ যিমান ইচ্ছা লৈ মদিনালৈ যাত্ৰা কৰা। মই ইয়াত থাকি হোচেনৰ মূৰ চাবলৈ উৎসুক হৈ ৰলো। প্ৰথমতে হোচেনৰ মূৰ দামেস্কলৈ পঠিয়াবা, তাৰ পিচত জয়নাব আৰু হাচনেবানু প্ৰভৃতি সকলোকে বন্দী কৰি আনিবা।” এনে ভাবে আজ্ঞা দি পাৰাণেৰে গঠিত নিৰ্দ্দয় হৃদয় এজিদে সভা ভঙ্গ কৰিলে। মাৰ্ব্বান ৰাজ্যত প্ৰতিপালনত তৎপৰ হৈ এজিদৰ পৰা বিদায় ললে।

বিংশ প্ৰবাহ

মাৰ্ব্বান সৈন্যসহ মদিনাত উপস্থিত হ'ল। ওতবে অলীদৰ মুখত তেওঁ সবিস্তাৰে সকলো কথা শুনিলে। হাচানৰ মৃত্যুৰ পাছত হোচেন অহোৰাত্ৰি বঙোৰ স্বৰীক্ষত বাস কৰিছে। এই কথা শুনি মাৰ্ব্বান চিন্তিত হৈ পৰিল। পবিত্ৰ ৰাজ্যত যুদ্ধ কৰা নিতান্ত দুৰ্ব্বুদ্ধিৰ কাৰ্য্য, সেই ক্ষেত্ৰত যুদ্ধ কৰিবলৈ সাহস নহয়। যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিলেও হোচেনে কেতিয়াও মাতামাহৰ সমাধিস্থান পৰিত্যাগ কৰি অগ্ৰসৰ নহয়। মাৰ্ব্বানে চিন্তা কৰি অলীদক স্মিলে, “ভাই ইয়াৰ উপায় কি? মোৰ প্ৰথম কাম হোচেনৰ মুণ্ড-লাস্ত। শেষত পৰিয়াল বৰ্গক বন্দী কৰি দামেস্ক নগৰলৈ প্ৰেৰণ। হোচেনৰ মূৰ হস্তগত নহলে শব্দ কাৰ্য্যটি সম্পন্ন হোৱা অসম্ভৱ।” কি উপায়েৰে

হোচেনক মহাম্মদৰ সমাধি ক্ষেত্ৰৰ পৰা স্থানান্তৰিত কৰিব এই চিন্তাই প্ৰবল হৈ উঠিল। বহু চেষ্টা, বহু কোশল কৰিও তেওঁলোক একো-
তেই কৃতকাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰিলে। এদিনাখন মাৰৱান আৰু ওত্বে
অসীদে পৰামৰ্শ কৰি দুয়ো চন্দ্ৰবেশেৰে ৰাতি পবিত্ৰ ৰঙজাত
উপস্থিত হ'ল। ৰঙজা প্ৰবেশৰ কোনো প্ৰবেশ পথ দেখা
নাপালে, বিশেষ প্ৰবেশৰ অনুমতিৰ ব্যৱস্থা নাই। ৰঙজাৰ চাৰিও-
ফালে সীমানিৰ্দ্ধিষ্ট ৰেলিং ধৰি হোচেনৰ তত্ত্ব আৰু সন্ধান ল'ব
ধৰিলে। হোচেনে ঈশ্বৰৰ উপাসনাত মনোনিবেশ কৰি আছে। বহু
সময় দুয়ো ৰেলিংত ধৰি ঠিয় হৈ থাকিল। উপাসনা সমাপ্ত হোৱাৰ
লগে লগে চন্দ্ৰবেশী মাৰৱানে ক'লে, “হজৰত! আমি কোনো
বিশেষ গোপনীয় তত্ত্ব জনাবলৈ এই ৰাতি আপোনাৰ ওচৰলৈ
আহিছোঁ।”

হোচেনে ক'লে, “হে হিতাধী ভ্ৰাতৃদয়। কেনেকুৱা গোপনীয়
তত্ত্ব জনাবলৈ আহিছে? জগতত ঈশ্বৰৰ উপাসনা বাহিৰে মোৰ অইন
কোনো আশা নাই। গোপনীয় তত্ত্ব মোৰ কি ফল হ'ব? মই
কোনো গোপনীয় তত্ত্ব জানিব খোজা নাই।”

চন্দ্ৰবেশী মাৰৱানে ক'লে, “আপুনি সেই তত্ত্বৰ সমুদায় বৃত্তান্ত
শুনিলে অৱশ্যে বুজিব পাৰিব, তাৰ কিবা ফল আছে নে নাই।”

হোচেনে আগন্তুক দয়ৰ কিঞ্চিৎ ওচৰলৈ আহি ক'লে, “ভ্ৰাতৃদয়।
ৰাতি অপৰিচিত আগন্তুকৰ ৰঙজাৰ ভিতৰলৈ অহা নিয়ম নাই,
আপোনালোক বাহিৰত থাকিয়ে যি কবলৈ খুজিছে কওঁক।”

চন্দ্ৰবেশী মাৰৱানে ক'লে, “আপুনি যদি আমাৰ কথাত প্ৰত্যয় দাখ,
ভেনেহলে মনৰ কথা অকপটে কওঁ। আমি আপোনাৰ হৃথত হৃথিত
হৈ চন্দ্ৰবেশ লৈ এই ৰাতি আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছোঁ। এজিদ্ৰ
চক্ৰাস্তত জায়দাই যি কোশল কৰি এমাম হাচানক বিষপান কৰাই-
ছিল, তাৰে কোনো অংশই আমাৰ অজানা নহয়। কি কৰিম কানেবে
শুনো, মনৰ হৃথ মনতে ৰাখো, গোপনে চকু পানী অতি কষ্টেৰে সত্ৰ-

বণ কৰিছোঁ। হাচানৰ বিষপানৰ কথা মনত পৰিলেই হৃদয় ফাটি চাৰিওফালে অন্ধকাৰ ভাব হয়। এজিদ্ৰ হৃদয় লোহ নিৰ্মিত, দেহ শিলেৰে গঠিত, তেওঁৰ দুখ ক'ত? আমি তেওঁলোকৰ চাবৰ, কিন্তু মূৰনবী মহম্মদৰ শিষ্য, আপোনাৰ ভক্ত। এই বাতি শিবিৰৰ পৰা ওপাই ইমান দূৰ আহিছোঁ, ইয়াত আমাৰ কোনো স্বার্থ নাই কোনো লাভৰ আশাতো আমি অহা নাই, এজিদ্ৰে বোঁশল কৰি আপোনাৰ প্ৰাণ লব, এয়া আমাৰ অসহ। আমাৰ অন্তৰত দুখ লাগিছে বুলিয়ে আহিছোঁ।”

কোচেনে ক'লে, “ভাতা-প্ৰাণৰ একাংশ, বিশেষ অগ্নিগণ্য অংশ। সেই ভাতাক তেওঁৰে জীৱ সহায়ত এজিদ্ৰে বিষপান কৰোৱাই বোঁশল কৰি মাৰিছে। ইয়াতকৈ জানো আৰু বৃষ্ট হব পাৰে? মোৰ প্ৰাণৰ কাৰণে মই ভয় নকৰোঁ।”

মাৰৱানে ক'লে, “প্ৰাণৰ কাৰণে আপোনাৰ যে এবো ভয় নাই সেয়া স্বীকাৰ কৰো। কিন্তু আপোনাৰ প্ৰাণ গলে আপোনাৰ পুত্ৰ, কন্যা, পৰিবাৰ, হাচানৰ পৰিবাৰ এওঁলোকৰ কি অৱস্থা হব, আপুনি এবাৰ ভাবি চাওঁক? ছৰত জালেম এজিদ। তেওঁ যে কি কৰিব তেওঁৰ মনেহে জানে। বেছি পলম নকৰো। আমি যে গুপ্ত-ভাবে ইয়ালৈ আহিছোঁ, এই কথাৰ অনুমাত্ৰ প্ৰকাশ পালে আমাৰ দেহ আৰু মূৰ একত্ৰ নাথাকে। ওতবে অলীদ আৰু মাৰৱানে এজিদৰ আদেশত স্থিৰ কৰিছে যে, আজি বাতিয়েই বওজা মোবাবক ঘেৰাও কৰি আপোনাক আক্ৰমণ কৰিব। পিছত হাচনেবানু, জয়নাব আৰু আপোনাৰ পৰিয়ালৰ আন আন ব্যক্তিসকলক বিশেষ অপমানৰ সৈতে এজিদৰ ওচৰলৈ লৈ যাব।”

কোচেনে খঙেৰে ক'লে, “প্ৰকাশ্যভাবে যদি মোৰ মূৰ লবলৈ আহে, মোৰ দুখ নাই। আৰু ভাই, ইয়াকে জানিবা মই জীয়াই থাকোতে ঈশ্বৰৰ কৃপাত মোৰ পৰিয়ালৰ প্ৰতি—মদিনাৰ কোনো এগৰাকী স্ত্ৰীলোকৰ প্ৰতি কোনো নবাধমে নাৰীৰ জব্বাৰত হস্ত-ক্ষেপ কৰিব নোৱাৰে।”

মাঝরানে ক'লে “সেই শাৰাংতো আপোনাৰ শিৰশেদ আগতে
এহা কৰাব ইচ্ছা। এজিদি এই কথাও গম পাইছে যে হোচেন
জীয়াই থাকোতে এয়া সম্ভব নহয়। আপুনি আজি বাতি ইয়াত
মাথাকিব। হাজাৰ বলবান আৰু হাজাৰ ক্ষমতাবান হলেও পাঁচ
হাজাৰ যোদ্ধাৰ লগত আপুনি অকলে, এজনে কি কৰিব ? আপুনি
এতিয়াই এই স্থানৰ পৰা যাওঁকগৈ। মাঝরানে গুপ্তভাবে সন্ধান লৈ
গম পাইছে যে আপুনি এই বগুড়া এৰি কলৈকে নাযায়। বাতিও
শেষ হৈ আহিল, সময় বেছি নাই। বোধহয়, এতিয়াই তেওঁলোকে
আক্ৰমণ কৰিব। পলম নকৰিব, আমিও শিবিৰ অভিমুখে যাওঁগৈ
আপুনি অন্য কোনো ঠাইলৈ গৈ আজি বাতিৰ কাৰণে প্ৰাণ বক্ষা
কৰক।’

হোচেনে হাঁহি ক'লে, “ভাই। ব্যস্ত নহবা। তোমালোকৰ
ব্যৱহাৰত মই সন্তুষ্ট হৈছোঁ। তোমালোক এজিদিৰ পক্ষৰ মানুহ হৈও
মোক গুপ্ত সন্ধান দিছা আশীৰ্বাদ কৰিছোঁ, পৰলোকত ঈশ্বৰে তোমা-
লোকক জন্মান্তবাসী কৰাব। ভাই। মোৰ মৃত্যুৰ কাৰনে তোমা-
লোক ব্যাকুল নহবা, কোনো চিন্তা নকৰিবা। মই মাতামাহৰ মুখত
শুনিছিলো, দামেস্ক নাইবা মদিনাত মোৰ মৃত্যু নহয়। মোৰ মৃত্যুৰ
নিৰ্দিষ্ট স্থান, ‘দাস্ত-কাৰবালা’ নামৰ মহাপ্ৰান্তৰ। যিমানদিন পৰ্য্যন্ত
সৰ্ব্বপ্ৰলম্বকৰ্তা সৰ্ব্বেশ্বৰে মোক কাৰবালা প্ৰান্তৰলৈ লৈ নাযায়
সিমানদিনলৈ কোনো প্ৰকাৰে মোৰ মৃত্যু নাই।”

মাঝরানে ক'লে, “চাওঁক। আপোনাৰ সৈন্যবল, অৰ্থবল একোৱে
নাই। এজিদিৰ সৈন্যসকলে আজি নিশ্চয় আক্ৰমণ কৰিব। আপুনি
হয়তো প্ৰাণে নমৰিব পাৰে কিন্তু আপোনাক বন্দী কৰিব পাৰে।
‘দাস্ত কাৰবালা’ নহলে আপোনাৰ প্ৰাণবিশ্ৰোগ নহয় এই কথা সত্য
কিন্তু এজিদিৰ আক্ৰমণৰ পৰা কেনেকৈ বক্ষা পাব ? আপোনাৰ
কাৰণেই মদিনা আক্ৰমণ কৰিব। মদিনাবাসীৰ নানাভাৱে ৰেখ
হব। যদিও এবাৰ তেওঁলোকে এজিদিৰ সৈন্যক শেষ কৰিছিল, কিন্তু

এইধাৰ মাৰবানে তাৰ চতুৰ্গৈ সৈন্তলৈ দাম্বেষৰ পৰা আহিছে। আপুনি যদি শত্ৰুৰ হাতত বন্দী হয় তেনেহলে যত্নযাতনা ভোগ কৰিব লাগিব। বেছি পলম নকৰো, প্ৰণাম লব, আমি যাওঁগৈ। যি ভাল বিবেচনা হয়, কৰিব।”

তেওঁলোক দুজন তাৰ পৰা আহি গ'ল। হোচেনে ভাবিব ধৰিলে, “হায়। আজি পৰ্য্যন্ত এজিদৰ ক্ৰোধৰ উপশম নহল। সকলো ঈশ্বৰৰ লীলা। এই ব্যক্তি দুজন সছাকৈয়ে মোমেন। এই বাতিখন প্ৰাণৰ মাস্তা বিসৰ্জন দি পৰ হিত সাধনত নিঃস্বার্থভাবেবে ইমান দূৰ আহিছে। আচৰিত। সছাকৈয়ে এওঁলোক পৰহিতৈষী। মাৰবানে পুনৰ সৈন্ত সংগ্ৰহ কৰি মদিনালৈ আহিছে। কি কৰো মই যদি যুদ্ধলৈ গৈ শত্ৰুৰ সন্মুখীন হওঁ মদিনাবাসী কেতিয়াও নিবন্ত হৈ বহি নাথাকে, নিশ্চয় প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত পণ কৰি মোৰ লগত ওলাব। তেওঁলোকে এতিয়াও শোকবন্ত পৰিত্যাগ কৰা নাই। দিনে নিশাই হাচান বিবহত সময় অতিবাহিত কৰিছে। এনেকুৱা দুখিত মনত, দক্ষীভূত হৃদয়ত কোনো আশাই স্থায়ীকপত বদ্ধমূল নহয়। যিমান দিন তেওঁলোক জীয়াই থাকিব সিমান দিন তেওঁলোকে এমামৰ শোক পাহৰি নাযাব। এনেকুৱা অৱস্থাত ভ্ৰাতৃসকলক কেনেকৈ মহাযুদ্ধত প্ৰবৃত্ত কৰাম ? মই এনে অৱস্থাত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা উচিত নহব। মই যদি কিছুদিন মদিনা পৰিত্যাগ কৰিব পাৰো কোনো ক্ষতি নহয়। আজি বাতি এজিদৰ সৈন্যই বওজা আক্ৰমণ কৰি মোৰ প্ৰাণ বধ কৰিব, সেয়া বিশ্বাস নহয়। ইয়াত দৌৰাত্ম কৰা কাৰো ক্ষমতা নাই। এজিদৰ সৈন্য কিয়, যদি জগতৰ সমস্ত সৈন্ত একত্ৰিত হৈও আক্ৰমণ কৰে তথাপি এই পবিত্ৰ বওজাত মোৰ কোনো ভয়ৰ কাৰণ নাই। তথাপিও তাৰ হয় কিছুদিনৰ কাৰণে মদিনা পৰিত্যাগ কৰাই ভাল। আপাততঃ কুফা নগৰলৈ গৈ আবুল্লাহ্ জেয়াদৰ ওচৰত অৱস্থিতি কৰোঁগৈ। জেয়াদ মোৰ পৰম বন্ধু। আৰব দেশত যি প্ৰকৃত বন্ধু কোনোবা আছে তেনেহলে সেই কুফাৰ অধীশ্বৰ প্ৰিয়ন্ত

জেন্নাদ যদি মদিনা পৰিত্যাগ কৰা উচিত বিবেচনা কৰা হয়, তেনে-
হলে সপৰিবাৰে কিছু দিনৰ কাৰণে বুফা নগৰলৈ গমন কৰাই
যুক্তি সিদ্ধি, “আজিৰাতিৰ কথা একো নহয়।” এনেদৰে চিন্তা
কৰি হোচেনে পুনৰায় ঈশ্বৰ উপাসনাত মনোনিবেশ কৰিলে।

ওত্বে অলীদ আৰু মাৰৱানে শিবিৰলৈ উভতি গৈ বেশ পৰি-
ত্যাগ কৰি নিজান ঠাইত বহি পৰামৰ্শ কৰিব ধৰিলে। কিছু সময়
কথা হোৱাৰ পিছত মাৰৱানে ক’লে, মহম্মদৰ বওজাত হোচেনৰ
মৃত্যু নাই। আমি এনে কোনো উপায় উলিয়াব লাগিব যে হোচেনে
বওজাৰ পৰা ওলাই মদিনা পৰিত্যাগ কৰিব লাগিব। এয়া যি হ’ল,
বেয়া হোৱা নাই, আৰু এটি আছিল, বিস্তৃত সেয়া আমাৰ ক্ষমতাৰ
অতীত। কাচেদে গৈ প্ৰকাশ কৰিব। তাৰ উপায়, কাশল, সমুদায়
কাচেদক বুজাই দিলো।

ওত্বে অলীদে ক’লে, “সোনবালে পত্ৰ লিখি কাচেদক প্ৰেৰণ
কৰা কৰ্তব্য।”

লিখাৰ উপকৰণ লৈ মাৰৱানে লিখিবলৈ বহিল, অলীদে ক’লে,
“এটি কথাও যেন ভুল নহয়, অৰ্থচ গোপন থাকে, এনেকৈ পত্ৰ লিখা
উচিত।”

মাৰৱানে পত্ৰ লিখিবলৈ বহিল। এজন সৈনিকৰ লগত কাচেদ
আহি যথাৰীতি নমস্কাৰ কৰি দণ্ডায়মান হৈ ব’ল। মাৰৱানে পত্ৰ থৈ
কাচেদক গোপনে সমস্ত বুজাই কলে। পত্ৰ শেষ কৰি কাচেদৰ হাতত
দিলে। কাচেদে ক’লে, “ঈশ্বৰৰ আশীৰ্বাদত এই কাৰ্য্য কৰি কৰি বৃদ্ধ
হৈছোঁ, যি কব অবিকল তাকেই কম। মাত্ৰ নগৰৰ নামটি আকৌ
এবাৰ কওঁক, বুফাৰ নে বুফা?” মাৰৱানে কলে, ‘বুফা’।

কাচেদে বিদায় ললে। মাৰৱান আৰু অলীদ উভয়ে নিৰ্দিষ্ট
স্থানলৈ গমন কৰিলে।

একবিংশ প্ৰবাহ

মাৰবানে পঠোৱা কাচেদ যথাসময়ত দামেস্ক নগৰত উপস্থিত হ'ল। যথাসময়ত এজিদে কাচেদ অহাৰ সংবাদ পালে। সভা ভঙ্গ কৰি নিৰলে কাচেদৰ পৰা সকলো বখা শুনি মাৰবানৰ চিঠিখন পি, নানা চিন্তা কৰি মহাৰাজ আবুল্লাহ জেয়াদলৈ এখন চিঠি লিখিলে। চিঠি লিখা শেষ কৰি তিনি লক্ষ টকা, তত্পযোগী বাহন আৰু অৰ্থ বক্ষার্থে কেইজনমান সৈন্য লগত দি কাচেদক বুফা নগৰলৈ পঠিয়াবলৈ প্ৰধান কাৰ্য্যকাৰক আদেশ দিলে। কাচেদক পুনৰ নিৰ্দেশ দিলে 'তুমি উপস্থিত বাৰ্ষাৰ উপযুক্ত পাত্ৰ। বুফা নগৰলৈ গৈ আবুল্লাহ জেয়াদক কবা—“আশা কৰাতকৈ অতিৰিক্ত ফল পাব, বুফাৰাজ্য একচ্ছত্ৰৰূপে তেওঁৰে হব। দামেস্ক ৰাজ্যে কেতিয়াও অধীন ৰজা বুলি নাভাবে, মিত্ৰ ৰজা হিচাবেই থাকিব, সেই মিত্ৰতা জগতত চন্দ্ৰ সূৰ্য্য থকালৈকে থাকিব। “এজিদে কাচেদক বিদায় দিলে। কাচেদে অভিবাদন জনাই বিদায় ললে।

বিশদিন পিচত দামেস্কৰ দৃত বুফা নগৰত উপস্থিত হ'ল। দামেস্কৰ ৰাজদৃত বিস্তৰ অৰ্থৰ সৈতে বুফাত উপস্থিত হৈছে, এই কথা আবুল্লাহ জেয়াদৰ বৰ্ণগোচৰ হোৱাত তেওঁ আচৰিত হ'ল।—“মহাৰাজ এজিদে মোলৈ অৰ্থ আৰু কাচেদ পঠিয়াইছে।” আবুল্লাহ জেয়াদে চিন্তা কৰি থাকোতে খবৰ পালে দামেস্কৰ পৰা কাচেদ আহি পাইছে। তেওঁ ঠিচ্ছা মহাৰাজৰ লগত সাক্ষাৎ কৰে।

আবুল্লাহ জেয়াদে ক'লে, “কাচেদক উপযুক্ত স্থানত স্থান দিয়া। সময়মতে আহ্বান কৰি তেওঁলোকৰ কথা শুনিম। সময়ত কাচেদক তেওঁৰ ওচৰলৈ মাতি আনিলে। কাচেদে এজিদৰ আদেশমতে সকলো বৃত্তান্ত বৰ্ণনা কৰিলে। এজিদৰ নিজ হাতে লিখা পত্ৰখনো সন্মুখত থলে। আবুল্লাহ জেয়াদে সহস্ৰবাৰ পত্ৰ চুহন কৰি ভক্তিব সৈতে পাঠ কৰিলে। কাচেদক ক'লে, “নিৰ্দিষ্ট স্থানত গৈ বিশ্ৰাম লোৱাগৈ, মই আজিয়েই বিদায় দিম।”

চাৰিংশ প্ৰবাহ

প্ৰণয়, স্ত্ৰী, ৰাজ্য, ধন এই কেইটি বিষয়ৰ লোভ বৰ ভয়ানক। এই লোভে মানুহৰ ধৰ্ম, পুণ্য, সাধুতা, পবিত্ৰতা—সকলো একেবাৰে বিনাশ কৰে। বহু কষ্ট কৰি লাভ কৰা বন্ধু-বন্ধুটিও এই লোভতে বহুতে অনায়াসে বিসৰ্জন দিয়ে। এজিদ্ দামেস্কৰ ৰজা, বুফা তেওঁৰ অধীন ৰাজ্য। হোচেনৰ সৈতে আবদুল্লাহ জেয়াদৰ মাত্ৰ বন্ধু-ভাব লম্বন্ধ। ওপৰোক্ত চাৰি প্ৰকাৰ লোভত বন্ধুভাব সবলো সময়তে অকৃত্ৰিম থকা অসম্ভব। তাৰোপৰি আবদুল্লাহ জেয়াদ মূৰ্খ আৰু অৰ্থ-লোভী। মূৰ্খ প্ৰণয়তো বিশ্বাস নাই, কাৰ্য্যতো বিশ্বাস নাই—লোভীও তদ্ৰূপ।

আবদুল্লাহ জেয়াদে সেইদিনাখনেই দামেস্কৰ দূতক বিদায় দিলে। দূতক বিদায় দি তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে, “হোচেনৰ প্ৰণয়ত লাভ কি? মুখৰ প্ৰণয়ত কি লাভ হ'ব পাৰে?”—এইদৰে চিন্তা কৰি কৰি তেওঁ টোপনি গ'ল।

প্ৰধান অমাত্য, সভাসদ আৰু ৰাজকৰ্ম্মচাৰীসকলে এই নিগূঢ় ভৱৰ বিষয়ে একোকে গম নাপালে। কি উদ্দেশ্যৰে দামেস্কৰ পৰা কাচেন আহিছিল, আৰু লগে লগে উভতি গ'ল এই বিষয়ে তেওঁ-লোকে আলোচনা বিলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে।

ৰজনী প্ৰভাত হ'ল। আবদুল্লাহ জেয়াদ ৰাজসিংহাসনত উপবেশন কৰি সমুদায় সভাসদসকলক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “যোৱা ৰাতি মই হজ্জৰত মহম্মদ মুস্তাফাক সপোনত দেখিছিলো। তেওঁৰ হাতত বুফাবৰ্ণ আবা (যষ্টি), শিৰত উফ্ফীষ, অজ্ঞত পৰিস্কাৰ পাৰচ্ছন্ন শুভ্ৰ পিৰহান। মোক ক'লে, ‘আবদুল্লাহ জেয়াদ, তুমি এটি কাম কৰিব লাগে।’ মই সপোনতে সেই পবিত্ৰ পদচূষন কৰি হাতযোৰ কৰি দণ্ডায়মান হৈ বৈছিলো। নূৰনবীয়ে কৈছিল, হোচেন ভ্ৰাতৃহীন হৈ দিনে নিশাই মোৰ সমাপি ক্ষেত্ৰত পৰি আছে। তুমি তোমাৰ যথাসাধ্য অসাবে তেওঁক সহায় কৰ। সৈন্য সামন্ত,

ধন-জনৰ দ্বাৰা হোচেনৰ উপকাৰ কৰা। এনে ভাবে নিৰ্দেশ দি পৰিত্ৰমুষ্টি অন্তৰ্দ্ধান হ'ল। মোৰ টোপনি ভাগি গ'ল। স্বৰ্গীয় সৌৰভত গোটেই ঘৰ মলমলাইছিল। সেই সময়ত মোৰ মনত যেন অনুপম আনন্দ আৰু ভক্তিভাৱ দৃষ্টি হ'ল, সেয়া এতিয়া মুৰোবে প্ৰকাশ কৰাতো মোৰ কাৰণে সাধ্য নহয়। পুনৰ টোপনি নহল। তেতিয়াই হজৰত এমাম হোচেনৰ প্ৰতি আত্মসমৰ্পণ কৰিলো। এই ৰাজ্য এই সৈন্য-সামন্ত, ভাণ্ডাৰৰ সকলো ধন-বস্তু আৰু মণি-মুক্তা সকলো হোচেনৰ। এই সিংহাসন আজিৰ পৰা হোচেনৰ নামত উৎসৰ্গ কৰি তেওঁকে অধিকাৰী পাতিলো। আপোনালোকে আজিৰ পৰা মহামান্য এমাম হোচেনৰ অধীন হ'ল। আজিৰ পৰা মই তেওঁৰ কিতাব হৈ থাকিলো। অমাত্যসকল! এতিয়াই আপোনা-লোকে নগৰৰ ঘৰে ঘৰে ঘোষণা কৰি দিয়ক যে, এই ৰাজ্য আজিৰ পৰা এমাম হোচেনৰ অধিবৃত্ত হল আৰু আজিয়েই স্থল বিবৰণ সহ ৰাজ পৰিত্যাগৰ সংবাদ এমাম হোচেনক জনাই মদিনালৈ কাচেছ প্ৰেৰণ কৰা হওঁক। ৰজা অবিহনে ৰাজ্য শাসন হোৱা খুব কঠিন, ৰাজ্য সিংহাসন শূন্য থকাতোও অযৌক্তিক। যিমান সোনকালে পাৰে এমাম হোচেন বুফা নগৰলৈ আহি ৰাজপাট অধিকাৰ কৰি মোৰ মনোবাঞ্ছা পূৰণ কৰক। আৰু জনাই দিয়ক যিমান দিনলৈ এমাম হোচেনে ৰাজ্য সিংহাসনত উপবেশন নকৰে, সেই দিনাখনলৈ প্ৰধান উজীৰে ৰাজকাৰ্য্য পৰিচালনা কৰিব। মোৰ লগত ৰাজ্যৰ কোনো সংক্ৰম নাথাকে।”

প্ৰধান উজীৰে নতলিৰে ৰাজ্যজ্ঞা প্ৰতিপালন কৰিছে। আব-দুল্লাহ, জেয়াদক সকলোৰে ধন্যবাদ দি কবলৈ ধৰিলে, “এনেবুৱা সাহসী, ধৰ্মপৰায়ণ, সবলহৃদয় ধাৰ্মিক জগতত আন কোনো নাই, আৰু নহবও। এনেবুৱা পুণ্যকাৰ্য্য এই পৰ্য্যন্ত কোনোৰে কোনো দেশত কৰা নাই। এই কথা সত্য যে, যিজন ইহকাল পৰকাশৰ ৰজা, প্ৰাণ দি তেওঁৰ উপকাৰ কৰা সকলো মুছলমানৰ কৰ্তব্য। এজিদ্ৰ চক্ৰান্তত এমাম ভাতৃহাৰা, ৰাজ্যহাৰা—লাহে লাহে তেওঁ

সৰ্ব্বহাৰা হোৱাৰ উপক্ৰম, এই সময়ত যি জনে তেওঁৰ উপকাৰ কৰিব ঈশ্বৰে তেওঁক পুণ্যময় কৰিলে পৰকালৰ প্ৰধান স্বৰ্গত তেওঁৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰি ৰাখিব। আপুনি সৈন্যসামন্ত সহ ৰাজ্যখন এমামক দান কৰিলে, আমি আগৰে পৰা তেওঁৰ আজ্ঞামুৰ্ত্তী দাসামুদাস হৈ আছিলো। আজিৰ পৰা, জীৱন, ধন সকলো হোচেনৰ নামত উৎসৰ্গ কৰিলো।

প্ৰধান উজীৰে ৰাজাজ্ঞাসাবে সমুদায় বখা সৰ্ব্বত্ৰ ঘোষণা কৰি দিলে। আকৌ আবদুল্লাহ জেয়াদৰ স্বপ্নবৃত্তান্ত বিষদভাবে বৰ্ণনা কৰি, ৰাজাদান সংক্ৰান্ত সকলো বিবৰণ লিপিবদ্ধ কৰি হোচেন সমীপলৈ কাচেদ প্ৰেৰণ কৰিলে।

লাহে লাহে সৰ্বত্ৰ প্ৰকাশ হ'ল যে, কুফাৰিপতি আবদুল্লাহ জেয়াদে তেওঁৰ সমুদায় ৰাজ্য হোচেনক অৰ্পণ কৰিছে। এজিদৰ পক্ষৰ মানুহৰ বাহিৰে সকলোৰে একবাক্যে আবদুল্লাহ জেয়াদক ধন্যবাদ দি ঈশ্বৰৰ ওচৰত হোচেনৰ দীৰ্ঘায়ু কামনা কৰিলে। মদিনালৈও এই সংবাদ গ'ল।

আগৰে পৰা হোচেনে মদিনা পৰিত্যাগ কৰি বুফা নগৰলৈ অহাৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছিল। কিন্তু আবদুল্লাহ জেয়াদৰ দ্বাৰা আমন্ত্ৰিত নহলে গমন কৰা যুক্তিসঙ্গত বিবেচনা কৰা নাছিল। যাহুহৰ মুখত জেয়াদৰ বদান্যতা, বিপদ সময়ত সাহায্য আৰু অকা-
তৰে ৰাজ্য পৰ্য্যন্ত দানৰ বিষয় শুনি তেওঁ ঈশ্বৰক ধন্যবাদ দি কৃতজ্ঞতা জনাই উপাসনা কৰিলে। কিন্তু জেয়াদৰ কাচেদ আহি নোপোৱা পৰ্য্যন্ত তেওঁ এই কথা প্ৰকাশ নকৰিলে।

মাৰৱানে আজি মদিনা আক্ৰমণ কৰিব, বওজা আক্ৰমণ কৰিব হোচেনৰ প্ৰাণ লব,—সৰ্ব্বসাধাৰণৰ মুখত এই কথা আলোচিত হৈছিল। মদিনাবাসী সকলে যে হোচেনৰ পক্ষ লৈ এজিদৰ সৈন্যৰ সৈতে যথাসাধ্য যুদ্ধ কৰিব, প্ৰাণ থকালৈকে হোচেনৰ পৰিয়ালবৰ্গক বন্দী কৰি দামেশ্বলৈ নিব নিদিয়ৈ, এই কথাও ৰাষ্ট্ৰ হৈ পৰিছিল। 'আজি যুদ্ধ হব নে কালিলৈ যুদ্ধ হব।' এই কথা লৈ তৰ্ক-বিতৰ্ক।

এজিদৰ সৈন্যই মদিনা আক্ৰমণ নকৰিলেও নিজে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ব নে নহয়, এই চিন্তাতে এমাম-বংশৰ চিৰহিঁতৈষী মদিনাবাসী মহা ব্যাতিব্যস্ত। কাৰো যেন আহাৰ নিজা নাই।

দিন গৈ আছে। শেষত সাব্যস্ত হ'ল যে, শত্ৰুসকল নগৰ প্ৰাস্তবত শিবিৰ নিৰ্মাণ কৰি শান্তভাবে অপেক্ষা কৰি আছে। বিৰোধৰ সন্তাবনা ক'ত ? কোনো বিষয়ত অনৈক্য, কোনো কাৰ্য্যত বাণ দান নাইবা কোনো কথাৰ প্ৰসঙ্গত অযথা উত্তৰ নিদিলে, কেনেকৈ। বিবাদত প্ৰবৃত্ত হ'ব পাৰি ? এই বিবেচনা কৰি সকলোৱে যুদ্ধৰ অপেক্ষাত বিবাদৰ সূচনাত অপেক্ষা কৰি আছে। এনেতে এদিনাখন বুফা নগৰৰ পৰা কাচেদ মদিনাত উপস্থিত হলহি। মদিনাবাসীয়ে জেয়াদৰ বদান্যতাৰ বিংঘ্ন পূৰ্ব্বতেই শুনিছিল। নিশ্চিত সংবাদ নোপোৱা কাৰণে বহুতে সন্দেহ কৰিছিল, আজি সেৱা দূৰ হ'ল। একে মুখে সুধিলে, “বুফাৰ সংবাদ কি ?”

উত্তৰত কাচেদে ক'লে “বুফাখিপতি মাননীয় আবদুল্লাহ জেয়াদে তেওঁৰ সিংহাসন, ৰাজ্য, ধন, সৈন্যসামন্ত সকলো হজৰত এমাম হোচেনৰ নামত উৎসৰ্গ কৰিছে। তেওঁ ৰাজকাৰ্য্যৰ পৰা অবসৰ লৈছে। এমাম হোচেনে বুফা সিংহাসনত উপবেশন নকৰা-লৈকে প্ৰধান উজীৰে ৰাজকাৰ্য্য পৰিচালনা কৰি আছে। এমাম হোচেন ক'ত আছে কওঁক, মই তেখেতৰ ওচৰলৈ গৈ এই সংবাদ দিওঁগৈ।” কাচেদৰ লগে লগে শ শ মানুহ কাচেদৰ লগে লগে যাবলৈ ধৰিলে। কোনোবাই আবদুল্লাহ জেয়াদৰ প্ৰশংসা, কোনোবাই বা হোচেনৰ বুফাগমনজনিত দুখ, কোনোবাই এজিদৰ দোৰাঅত হোচেন দেশত্যাগী—এইবোৰ কথাৰ শাখা প্ৰশাখা উলি-য়াই পৰস্পৰ বাদানুবাদ আৰু তৰ্কবিতৰ্ক কৰি কৰি হজৰতৰ বওজাৰ উপস্থিত হলহি। প্ৰধান প্ৰধান ব্যক্তিসকলে কাচেদৰ বৃহত্তম এমামৰ ওচৰত বিবৰি কলে।

আবদুল্লাহ জেয়াদৰ পত্ৰপাঠ কৰি হোচেনে নিজ ভৱনৰ প্ৰবেশ-দ্বাৰত উপস্থিত হৈ মদিনাবাসীক কবলৈ ধৰিলে, “ভাইসকল।

আপোনালোকে কিয় কষ্ট পাইছে? যদি কুফাৰ অল্পজল মোৰ অদৃষ্টত লেখা আছে, তেনেহলে আপোনালোকে মোৰ কৃত দোষ স্বাৰ্জনা কৰিব। সময়ত মই আপোনালোকৰ প্ৰত্যেকৰ পৰা বিদায় লয়। এই সময়ত বাস্তৱ হোৱা কাৰণ দেখা নাই।”

মদিনাবাসীয়ে হোচেনক আশীৰ্বাদ দি নিজ নিজ স্থানলৈ—
প্ৰস্থান কৰিলে।

জেয়াদৰ পত্ৰ লৈ হোচেনে মাননীয়া বিবি চালেমাৰ হোজ্ৰা (নিৰ্জন স্থান) ওচৰলৈ গ’ল। সংবাদ পাই বিবি চালেমা হোজ্ৰাৰ পৰা বহিৰ্গত হ’ল। এমাম হোচেনে মাতামহীৰ * পদধূলি গ্ৰহণ কৰি জেয়াদৰ পত্ৰ বিৱৰণ প্ৰকাশ আৰু কুফা নগৰলৈ গমন প্ৰসঙ্গ উত্থাপন কৰিলে।

ৰওজাৰ পৰা হোচেন অহা শুনি পৰিয়ালবৰ্গ, বন্ধু-বান্ধৱ বহুতেই বিবি চালেমাৰ হোজ্ৰাত উপস্থিত হলহি।

হোচেনে সকলোৰে আগত কুফা গমনৰ সঙ্কল্প প্ৰকাশ আৰু পৰামৰ্শ বিচাৰোতে কোনোৱে উত্তৰ নিদি মনে মনে থাকিল। বিবি চালেমাই গভীৰ স্বৰে কবলৈ ধৰিলে : আবুল্লাহ জেয়াদ যিয়েই নিলিখক, মই তোমাক পুনৰবাৰ নিষেধ কৰিছোঁ, তুমি কেতিয়াও কুফালৈ নাযাবা, —হজৰতৰ ৰওজা এৰি আন ঠাইলৈ নাযাবা। হজৰতে মোক লৈ গৈছিল, “হোচেনে মোৰ ৰওজা পৰিত্যাগ কৰি অন্য স্থানলৈ গমন কৰিলে বহু বিপদৰ আশংকা আছে।” মই পুনৰ তোমাক নিষেধ কৰিছোঁ, তুমি কেতিয়াও ৰওজাৰ পৰা ওলাই নাহিবা। সেই ঠাইত কোনো ভয় নাই, কোনোৱে শত্ৰুতা সাধন কৰাৰ ক্ষমতা নাই, তুমি স্বচ্ছন্দে নিশ্চিন্তভাৱে ৰওজাত থাকাকৈ।”

হোচেনে ক’লে, “কিমানদিন এনেকৈ বহি থাকিম? কাকৰ-
বিলাকে দিনে দিনে সিহঁতৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰি মদিনাৰ ওচৰত একে-

---

* হজৰত হোচেনৰ আপোন মাতামহী বিবি খদিজা। বিবি চালেমা হজৰত মহম্মদৰ অন্য স্ত্ৰী।

লগ হৈছেহি । মই কেনেকৈ এইদৰে বহি থাকোঁ ? এজনৰ প্ৰাণৰ কাৰণে কিমান মানুহৰ প্ৰাণ যাব ? তাতোকৈ মই কিছুদিন আঁতৰি য়াওঁগৈ ? বিশেষকৈ কুফা নগৰৰ প্ৰায় মানুহে মুছলমান, ধৰ্মপৰায়ণ, তালৈকে যোৱাত বাধা জনো থাকিব পাৰে ?

চালেমা বিবিষ্মে বিবক্তিবোধ কৰি ক'লে, “মই বৃদ্ধ হৈছোঁ, মোৰ কথা কিয় গ্ৰাহ্য কৰিবা ? যি ইচ্ছা, কৰা ।” তেওঁ হোজ্ৱালৈ সোমাই গ'ল । তাৰ পিচত হোচেনৰ মাতৃৰ সহোদৰা ভগী ওশ্মে কুলচুমে হাতত ধৰি কবলৈ ধৰিলে “হোচেন । সকলোৰে যি গৰাকী গুৰুজন প্ৰথমতেই তেওঁৰেই নিষেধ কৰিলে, তেওঁৰ কথাত অবাধ্য হোৱা অনুচিত । মইও কৈছোঁ, তুমি কুফাৰ নাম পৰ্য্যন্ত নলবা । কুফাৰ নাম শুনিলে মোৰ হৃদয় কঁপি উঠে । তোমাৰ জনো স্মৰণ নাই, তোমাৰ পিতৃ কুফালৈ গৈ কি যে কষ্ট পাইছিল ? নগৰবাসীয়ে তেওঁক কিমান যত্ননা দিছিল, সেই কথা জনো পাহৰি গৈছা ? কুফালৈ যোৱাৰ বাসনা অন্তৰৰ পৰা আঁতৰ কৰি পেলোৱা । নিশ্চিন্তভাৱে বওজাত বহি থাকোঁগৈ—জগতত এনে কোনো নাই বওজাত তোমাৰ অঙ্গ স্পৰ্শ কৰিব পাৰে ।”

হোচেনে ক'লে, “মোৰ মন অত্যন্ত অস্থিৰ হৈছে, তিলাৰ্দ্ধ কালো মদিনাত থকাৰ ইচ্ছা নাই । আপোনালোকে পুনৰ মোক বাধা নিদিব । মিনতি কৰিছোঁ, অনুমতি কৰক, যাতে শীঘ্ৰেই কুফালৈ যাত্ৰা কৰিব পাৰো ।”

ওশ্মে কুলচুমও বিবক্ত হৈ ক'লে, ঈশ্বৰে অদৃষ্ট ফলকত যি লিখিছে, সেয়া বদ কৰাৰ সাধ্য কাৰ আছে । তোমাৰ যি ইচ্ছা তাকে কৰা ।”

হোচেনৰ বন্ধু বান্ধৱ একমত হৈ সকলোৰে তেওঁক কুফাগমনত নিষেধ কৰিলে । প্ৰতিবেশী সকলৰ মাজৰ পৰা এজনে ক'লে : মদিনাৰ মায়ী অন্তৰৰ পৰা একেবাৰে আঁতৰ নকৰিব । এজিদ্ৰ ভয়ত মদিনা পৰিত্যাগ কৰা পৰিতাপ আৰু দুখৰ বিষয় । মদিনা-বাসীৰ এজনো যদি জীয়াই থাকে শত্ৰুৰ কি এনে সাহস আছে

আপোনাৰ অঙ্গ স্পৰ্শ কৰিব পাৰে ? আমাৰ স্বাধীনতা, স্বদেশৰ গোঁৱৰ-বন্ধা—তাবোপৰি আপোনাৰ প্ৰাণৰ বাবে এজিদ্ৰ সৈন্যৰ সন্মুখীন হোৱাত আমি কেতিয়াও পৰাভূত নহওঁ। আমি যে শিক্ষিত নহওঁ সেয়া স্বীকাৰ কৰিছোঁ, কিন্তু আপোনাৰ প্ৰাণ ৰক্ষাৰ কাৰণে আমাৰ শত্ৰুহন্তত অৰ্পণ কৰাত শিক্ষাৰ আৱশ্যক জানো আছে ? আমি যদি শত্ৰুহন্তত বিনাশ প্ৰাপ্ত হওঁ, তথাপিও মদিনাৰ এটি প্ৰাণীও জীৱিত থকা পৰ্য্যন্ত এজিদ্ৰে আপোনাৰ অনিষ্ট সাধন কৰি কেতিয়াও মদিনাৰ সিংহাসনত বহিব নোৱাৰে। আপুনি কাৰ ভয়ত কোন শত্ৰুৰ শত্ৰুতাত মদিনা পৰিত্যাগ কৰিব ? আমাৰ জীৱন থাকোঁতে আমি আপোনাক যাব দিব নোৱাৰোঁ। অৱশ্যে আপোনাৰ আত্মাৰ প্ৰীতিবন্ধকতা কৰিবলৈ আমাৰ ক্ষমতা নাই। যদি আপুনি মদিনা পৰিত্যাগ কৰিবলৈ কৃতসঙ্কল্প হৈ থাকে, বৰক, কিন্তু মদিনা-বাসীয়ে আপোনাক কেতিয়াও পৰিত্যাগ নবৰে। যলৈকে আপুনি যাব, তেওঁলোকে আপোনাৰ লগতে যাব।”

হোচেনে ক’লে, “ভাইসকল ! এজিদ্ৰ জীৱনৰ প্ৰথম কাৰ্য্যই হ’ল আমাৰ বংশ বিনাশ কৰা, যিকোনো উপায়েৰে এজিদ্ৰে মোৰ প্ৰাণ লব। যেতিয়া তুই ভাই আছিলো, তেতিয়া এজিদ্ৰ সৈন্যই সাহস কৰি প্ৰকাশ্য যুদ্ধলৈ অগ্ৰসৰ হোৱা নাছিল। এতিয়া মোৰ সাহস, বল, বুদ্ধি আৰু চিন্তাশক্তিৰ বহুখিনি লাঘব হৈছে। কাৰণ, জাতুশোৰুত মই যেনেদৰে দুঃখিত আৰু ব্যথিত, সেয়া আপোনালোকে নিজ চকুৰে দেখিছে। যি হৃদয় কেতিয়াও ভয় কি বস্তু নাজানিছিল, শত্ৰুনাশ কৰিবলৈ যি হৃদয় আতঙ্কিত হোৱা নাছিল, সেই ভয়শূন্য হৃদয় আজি ভাতৃ বিয়োগৰ দুখত সামান্য যুদ্ধৰ নামত আতঙ্কিত হৈ উঠিছে, মোৰ নিজৰ মনেই যদি নিকংসাহ হ’ল শত্ৰু ভয়ত কঁপিল, তেতিয়া কাৰ উৎসাহত—আপোনালোকে সেই দুৰ্দান্ত শত্ৰুৰ অস্ত্ৰ সন্মুখত অসংখ্য সেনাৰ সন্মুখীন হব ? শিক্ষিত সৈন্যৰ ভবোৱালৰ গতি কোনে বোধ কৰিব ? মই বহু চিন্তা কৰি চাইছোঁ,

এই সময়ত মদিনা পৰিত্যাগ কৰাই মোৰ পক্ষে শ্ৰেষ্ঠ আৰু মদিনা-বাসীৰ কাৰণে মঙ্গল, মোৰ কাৰণে আপোনালোকক বিপদশ্ৰুত কৰিব খোজা নাই। এজিদ্ৰ হাতত নাইবা তেওঁৰ সৈন্যৰ হাতত বিধাতাই যদি মোৰ জীৱন নাশৰ বিধি কৰি থৈছে তেনেহলে সেয়া নিশ্চয় ফলিয়াব। যলৈকে নাযাও কিন্তু, মোৰ প্ৰাণহত্যা তালৈকে গৈ উপস্থিত হ'ব। কাৰণ জগদীশ্বৰৰ কাৰ্য্য অনিবাৰ্য্য। মই আতৰি গলে মদিনাবাসীয়ে এজিদ্ৰৰ বোয়ালিৰ পৰা বক্ষা পাব। সেয়াই আমাৰ কাৰণে মঙ্গল।”

প্ৰতিবেশীসকলৰ ভিতৰত এগৰাকী প্ৰাচীন ব্যক্তি আছিল, তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “ঈশ্বৰৰ নিয়োজিত কাৰ্য্য অনিবাৰ্য্য—এই কথা সকলোৰে স্বীকাৰ নকৰিব? কিন্তু আবদুল্লাহ জেয়াদে হঠাতে এই-ভাবে ইমান ডাঙৰ ৰাজ্য আপোনাক অযাচিতে এৰি দিলে, তাৰ কাৰণ কি? এই কথাও ৰাষ্ট্ৰ হৈছে যে, এজিদ্ৰৰ কাচেদে তিনি লক্ষ টকা লৈ কুফা নগৰলৈ গৈছিল। জেয়াদেও দামেস্কৰ তৎসমন্ত-বাহাৰী সৈন্যক বিশেষ পুৰস্কৃত কৰি বিদায় দিছিল। তাৰ পিচ-দিনাখনে তেওঁ দেখা সপোনৰ বিৱৰণ সম্ভাৱিত প্ৰকাশ কৰি ৰাজ-সিংহাসন আৰু ৰাজ্য আপোনাক অৰ্পণ কৰিছিল। ইয়াৰ কাৰণ কি? যদি এজিদ্ৰ মন্ত্ৰণাত তেওঁ অসম্মত হ'লহেঁতেন, নাইবা এজিদ্ৰৰ আদেশ প্ৰতিপালনত অনিচ্ছুক হ'লহেঁতেন, তেনেহলে নিঃস্বার্থ বন্ধুৰ চিৰশৰু প্ৰেৰিত কাচেদক কিয় পুৰস্কৃত কৰিব? কিয়বা তেওঁৰ প্ৰদত্ত অৰ্থ নিজ ভাণ্ডাৰত থ'ব? যি ৰাজ্য আপোনাৰ পিতৃয়ে বহু পৰিশ্ৰম কৰিও নিৰ্জনকভাৱে হস্তগত কৰিব পৰা নাছিল, কেইবাৰমান তেওঁক কুফাৰ নগৰবাসীসকলে যেনেভাৱে কষ্ট দিছিল—সেয়া বোধহয় আপোনাৰ অজ্ঞাত নহয়। এনেস্থলত কুফাধিপতি জেয়াদে হঠাতে নূৰনবী মহম্মদৰ স্বপ্নাদেশ পাই সেই ৰাজ্য অকাতৰে আপোনাক দান কৰিলে, মোৰ সন্দেহ হৈছে।”

হোচেনে ক'লে, “এনে কথা মুখলৈ নানিব। আবদুল্লাহ জেয়াদৰ

দবে মোৰ প্ৰকৃত বন্ধু মদিনাৰ বাহিৰে অন্য কোনো স্থানেই নাই। তেওঁৰ গুণৰ কথা কিমান কম? তেওঁ মোৰ কাৰণে এজিদৰ মুণ্ডপাত কৰিবলৈ বোধহয় কেতিয়াও কুণ্ঠিত নহয়। জেয়াদৰ বাক্য আৰু কাৰ্য্যত মোৰ কোনো সংশয় নাই।”

বুদ্দই পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “জেয়াদৰ বাক্য আৰু কাৰ্য্যত আপোনাৰ কোনো সংশয় হোৱা নাই, অৱশ্যে নহবও পাৰে। কিন্তু মই কওঁ, মানুহৰ মনৰ গতি কোন সময়ত কি হয়, সেয়া যিজনৰ মন তেওঁও নাজানে। অলপ চিন্তা কৰি কাৰ্য্য কৰাত ক্ষতি জানো হব পাৰে? মোৰ বিবেচনাত আগতে কেইজনমান বিশ্বাসী আৰু সাহসী মানুহক কুফা নগৰলৈ প্ৰেৰণ কৰা হওঁক, কুফাবাসীৰ যদি কিবা চক্ৰান্ত আছে, সেয়া অৱশ্যে প্ৰকাশ পাব। গুপ্ত মন্ত্ৰনা কিমান দিন গোপন থাকিব? সন্ধান ললেই সকলো কথা ওলাই পৰিব। আৰু যদি জেয়াদৰ ৰাজ্যদান সঙ্কল্প ৰখা হয়, তেনেহলে আপোনাৰ গমনত আমি বাধা নিদিওঁ।”

হোচেনে ক’লে, “আপোনাৰ উপদেশ বেয়া নহয়, কিন্তু অনৰ্থক সময় নষ্ট আৰু বিল। যিকোনো আপোনাৰ কথা বাবে বাবে লজ্জন নকৰো। আগতে কুফালৈ পঠিয়াবলৈ কাক মনোনীত কৰিছে? এনেকুৱা সাহসী কোন আছে?”

দ্বিতীয় মোছলেম নামৰ জনৈক বীৰ পুৰুষ গাজ্জোস্থান কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হজ্জৰত এমামৰ যদি অনুমতি হয়, তেনেহলে এই দাসেই কুফা নগৰলৈ যোৱাৰ কাৰণে প্ৰস্তুত। আপুনি অলপ দিন অপেক্ষা কৰক এই কুফালৈ গৈ যথার্থ তথ্যৰ খবৰ লৈ আহোঁগৈ। যদি আবদুল্লাহ জেয়াদ সৰলভাৱে ৰাজ্যদান কৰি থাকে, তেনেহলে মোছলেমে আনন্দৰ সৈতে শুভ-সংবাদ লৈ উভতি আহিব। যদি ইয়াৰ ভিতৰত কিবা বডযন্ত্ৰ থাকে, তেনেহলে বুজিব, এয়াই মোছলেমৰ শেষ বিদায়। আপোনাৰ কাৰ্য্যত মোছলেমৰ প্ৰাণৰ যাত্ৰা, সংসাৰৰ আশা, সুখ-দুখৰ চিন্তা আৰু জীৱ-পৰিবাৰৰ স্নেহ-

বর্জনৰ বাসনা একোকে নাধাৰিব। আজি মোছেলেমে আপোনাৰ কাৰ্য্যত জীৱন উৎসৰ্গ কৰিলে। এই মুহূৰ্ত্ততে কুফা যাত্ৰা কৰিব ? ইয়াত বহু ব্যক্তি আছে, কাৰবাৰ কিবা কৰ লগা থাকিলে কষ্টক। মোছেলেমৰ থাকিব অন্যথা নহয়।”

বুদ্ধই পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “মোছেলেম যাবলৈতো প্ৰস্তুত। মোছেলেমৰ প্ৰতি মোৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস আছে, কিন্তু মোছেলেমক অকলে পঠোৱা যুক্তিসঙ্গত নহব। মোছেলেমৰ লগত কেইজনমান সৈন্তানামধাৰী লগত দিব লাগিব।” বুদ্ধৰ কথা শুনাৰ লগে লগে বহুতেই যাবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। অতি কম সময়তে এক হাজাৰমান মানুহ মোছেলেমৰ সঙ্গী হবলৈ ওলাল। কুফাৰ বহস্য-ভেদ-যডযজ্ঞৰ মূলচ্ছেদ কৰিবলৈ যেন প্ৰাণপাত কৰিবলৈ প্ৰস্তুত হ’ল। সকলো কথা ঠিক হোৱাৰ পিচত মোছেলেমে লগত একহাজাৰ সৈন্ত লৈ কুফা নগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। বীৰবৰৰ দুই পুত্ৰও লগত গ’ল।

ত্ৰয়বিংশ প্ৰবাহ

স্বাৰ্থপ্ৰসবিনী গৰ্ভৱতী আশা যিমান দিনলৈ সন্তান প্ৰসৱ নকৰে, সিমান দিনলৈ আশাজীৱী মানুহৰ সংশ্লিষ্ট মানসাকাঞ্চত ইষ্টচন্দ্ৰৰ উদয় নহয়। ৰাতিৰ পিচত দিন, দিনৰ পিচত ৰাতি হবলৈ ধৰিলে। এনেদৰে দিবাৰজনীৰ যাতায়ত। জেয়াদৰ মানাসাকাঞ্চত তেতিয়া-লৈকে শান্তি চন্দ্ৰৰ উদয় হোৱা নাই। সদায় তেওঁ অন্যমনস্ত। সদায় হুচিন্তাত নিমগ্ন। এয়া এক প্ৰকাৰ মোহ। জেয়াদে দিন গণনা কৰিছে, ক্ৰমে গণনাৰ দিন পৰিপূৰ্ণ হ’ল, মদিনাৰ পৰা কাচেদ উভতি আহিল। কুফা আগমণত হোচেনৰ ঐকান্তিক ইচ্ছা কথা সত্ত্বেও ইমান দিনে আহি নোপোৱাৰ কাৰণ কি হব পাৰে ? দিনৰ পিচত দিন গৈ আছে। হোচেন অহাৰ দিনো পাৰ হৈ গ’ল। জেয়াদ চিন্তাত পৰিল। কি কৌশল কৰি হোচেনক হস্তগত কৰি

বন্দীভাবে এজিদ্দৰ হাতত অৰ্পণ কৰিব, সেই চিন্তাই প্ৰবল হৈ উঠিল। পুনৰ মদিনালৈ সংবাদ পঠিয়াবলৈ মনস্থ কৰি ভাবিলে, “হোচেন যি বংশৰ সন্তান, তেওঁ অন্তৰ্য্যামী নোহোৱাতো আচৰিত ? মোৰ অব্যক্ত মনোভাব বোধহয় তেওঁ গম পাইছে। পুনৰ সংবাদ পঠিয়াই জনো নতুন বিপদত পৰিব ?” পৰামৰ্শ স্থিৰ নহল। এনেয়ে সংবাদ আহিল, মদিনাৰ পৰা হোচেনৰ প্ৰেৰিত সহস্ৰ সৈন্য-সহ মোছলেম নগৰত উপস্থিত হৈছেহি, ৰাজদৰবাৰলৈ আহিবলৈ ইচ্ছুক। এই সংবাদ শুনি জেয়াদ চিন্তিত হ’ল। “হোচেন স্বয়ং উপস্থিত নহৈ দূত পঠোৱাৰ কাৰণ কি হব পাৰে ? হয়তো এই মোৰ পৰীক্ষা। মোৰ মনৰ ভাব জনাব কাৰণে হয়তো দূত প্ৰেৰণ কৰিছে” মনে মনে এনেদৰে স্থিৰ কৰি, সাদৰে মোছলেমক অভ্যর্থনা জনাই সভাগৃহলৈ অনাৰ কাৰণে প্ৰধান মন্ত্ৰীক আদেশ দিলে।

মোছলেম সভাত উপস্থিত হ’ল। জেয়াদ হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “দূতবৰ। বোধহয়, প্ৰভু হোচেনৰ আজ্ঞাক্ৰমেই আপোনাৰ আগমণ হৈছে। প্ৰভুৰ অহা বিলম্বৰ কাৰণ কি ? এই সিংহাসন তেওঁৰ কাৰণে শূন্য হৈ আছে। ৰাজকাৰ্য্য বহুদিনৰ পৰা বন্ধ হৈ আছে। প্ৰজাগণ, সভাসদগণ প্ৰভুৰ আগমণৰ আপেক্ষাত। মই যে চিৰকিঙ্কৰ, দাস্যমুদাসৰো অনুপযুক্ত, যোৱা সেই পবিত্ৰ পদসেবা কৰাৰ আশাত ইমানদিন সমুদায় কাৰ্য্য পৰিত্যাগ কৰি বহি আছোঁ। কি দোষত প্ৰভুই আমাক বঞ্চিত কৰিছে সেই কথা বুজিব পৰা নাই।”

মোছলেমে ক’লে, “এমাম হোচেনে সোনকালে মদিনা পৰিত্যাগ কৰিব। মদিনাবাসীয়ে বহুতো প্ৰতিবন্ধকতা কৰাৰ কাৰণে তেওঁ সোনকালে আহিব পৰা নাই। আপোনাক সাশ্বনা দি আশ্বস্ত কৰাৰ কাৰণেই আগতেই মোক পঠিয়াই দিছে।”

আবদুল্লাহ জেয়াদে আগৰ দৰে হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “আপুনি প্ৰভুৰ পক্ষৰ মানুহ, আমি আপোনাক প্ৰভুৰ ন্যায় গ্ৰহণ কৰিম” “এই দৰে কৈ মোছলেমক সিংহাসনত বহুৱাই আবদুল্লা

জেয়াদে ভৃত্যব দৰে সেবা কৰিব ধৰিলে। অমাত্যগণ, সভাসদগণ, রাজকৰ্মচাৰিগণ সকলোৱেই বীৰ্য্যবাহুসাবে উপটোঁকনৰ সৈতে নতশিবে, ভক্তিসহকাৰে ৰাজদূতক 'ৰজা' বুলি মান্য কৰিলে।

মোছলেমে কিছুদিন নিৰ্ব্বিয়ে ৰাজকাৰ্য্য চলালে। আবদুল্লাহ জেয়াদ সকলো সময়তে আজ্ঞাবহ কিঙ্কৰব দৰে উপস্থিত থাকি মোছলেমৰ আদেশ প্ৰতিপালনত ভক্তিৰ প্ৰাধান্য দেখুৱালে। মোছলেমৰ মনত সন্দেহ অকনো নাথাকিল। বহু সন্ধান কৰিও কোনো প্ৰকাৰৰ কপট ভাব, বা লক্ষণ, ষড়যন্ত্ৰৰ কুশ্ৰুভিসন্ধি, এজিদৰ লগত যোগাযোগ কুমন্ত্ৰণা, এজিদৰ পক্ষ হৈ বাহ্যিক প্ৰণয়ভাব আৰু অন্তৰত তদ্বিপৰীত, একোকে গম নাপালে। জেয়াদৰ প্ৰাণৰ কথা দুই কৰ্ণ হোৱাহেতেন সন্ধানৰ অকুব পালেহেতেন ? যি আছে, সেয়া জেয়াদৰ অন্তৰতে আছে। কুফা নগৰত জেয়াদৰ অন্তৰ ভিন্ন হোৱাচেন সম্বন্ধীয় নিগূঢ় কথা আন কৰ্ণত প্ৰবেশ কৰা নাই। মোছলেম পৰাস্ত হ'ল। তেওঁৰ সন্ধান ব্যৰ্থ হ'ল, চতুৰতাই কাম নিদিলে। বাধ্য হৈ কুফাৰ সমস্ত বিবৰণ মদিনালৈ লিখি পঠিয়ালে,—

“হজৰত। নিৰাপদে কুফা আহি পাইছোঁ, ৰজা জেয়াদে মোক সমাদৰে গ্ৰহণ কৰিছে। কোনো কপটতাৰ বিষয়ে গম পোৱা নাই। নগৰবাসী এমামৰ নামত চিৰবিশ্বস্ত আৰু এমামৰ চিৰভক্ত, লক্ষণ দেখি সেয়া বুজিলো। এতিয়া আপোনাৰ যেনে অভিকচি।

বশ্বদ—

মোছলেম”

হোৱাচেনে পত্ৰ পাই সন্তুষ্ট হ'ল। পুত্ৰ, কন্যা, ভাতৃপুত্ৰ, ভাতৃস্ত্ৰী ছগৰাকী প্ৰভৃতিৰ সৈতে ঈশ্বৰৰ নাম লৈ কুফা যাত্ৰা কৰিলে। ষষ্টি সহস্ৰ মানুহৰ সৈতে মদিনা পৰিত্যাগ কৰিলে। সকলোৱে কুফা-ভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে। এজিদৰ কথা মনত পৰিলেই তেওঁৰ মুখ সকলো সময়তে বক্তিম হৈ উঠে। হজৰত ৰজা আশ্ৰয়ত থকাৰ সময়ত কোনো দিনাখনে কোনো মুহূৰ্ত্ততে অন্তৰত ভয়ৰ সকাৰ হোৱা

নাছিল। এতিয়া শ্রুতি মুহূর্ততে এই আশঙ্কা যে, এজিদৰ সৈন্য পশ্চাৎদৰ্ভী হৈ আক্ৰমণ কৰিলে তেওঁৰ নিস্তাৰ নাই। ক্ৰমে দিন বাগৰি গ'ল, এঘাৰ দিনৰ পিচৰ পৰাই অন্তৰৰ পৰা এজিদৰ ভ'ম্ব ক্ৰমে ক্ৰমে দূৰ হবলৈ ধৰিলে। মনত সাহস যে কুফা অতি গুচবত, তাত এজিদৰ কি ক্ষমতা আছে? তেওঁ নিশ্চিন্তমনে যাবলৈ ধৰিলে। আবছল্লাহ জেয়াদৰ গুপ্তচৰ চাৰিওফালে আছে, হোচেন মদিনা পৰিত্যাগ কৰাৰ দিনৰ পৰা তেওঁ ক'ত অৱস্থান কৰিছে সকলো সংবাদ কুফা আৰু দামেস্কলৈ গৈ আছে। কুফা নগৰত মোছলেমক প্ৰকাশ্যে ভাবে ৰাজ সিংহাসনত বহুৱাইছে। মোছলেম ৰজা, কিন্তু জেয়াদৰ মতে তেওঁ এক প্ৰকাৰ বন্দী। সহস্ৰ সৈন্যৰ সৈতে মোছলেম কুফাত বন্দী। জেয়াদে এনেকুৱা কৌশল কৰি তেওঁক ৰাখিছে আৰু মোছলেমৰ আদেশমুসাৰে কাৰ্য্য কৰিছে যে মোছলেমে জেয়াদ-চক্ৰত বাস্তবিকতে সৈন্য সহ বন্দী, তেওঁ সেই কথা একোকে গম পোৱা নাই। মোছলেম হোচেনৰ আগমনৰ প্ৰতীক্ষাত বৈ আছে।

ঈশ্বৰৰ মহিমাৰ অন্ত নাই। এটি সামান্য বৃক্ষপত্ৰতো তেওঁৰ শত সহস্ৰ মহিমা প্ৰকাশ পাইছে। এটি পতঙ্গৰ ক্ষুদ্ৰ পালকতো তেওঁৰ অনন্ত শিল্পকাৰ্য্য বিভাসিত হৈছে। অনন্ত বালিৰাশিৰ এটি ক্ষুদ্ৰ বালিকণাতে তেওঁৰ অনন্ত কৰণা অঁকা আছে। তুমি মই সেই কৰণাৰ কথা হয়তো জনা নাই, কিন্তু তেওঁৰ লীলাখেলাৰ মাধুৰ্য্য, কীৰ্ত্তিকলাপৰ বৈচিত্ৰ্য্য, বিশ্ব ৰঙ্গভূমিৰ বিশ্বক্ৰীড়া এবাৰ পৰ্য্যালোচনা কৰিলে ক্ষুদ্ৰ মানব-বুদ্ধি বিচেষ্টন হয়। তদ্ব্যৰ্থে প্ৰবেশ কৰিও অনুমাত্ৰাও বুদ্ধি পোৱাৰ ক্ষমতা মানব-বুদ্ধিৰ সূত্ৰপ্ৰসূত। সেই অব্যৰ্থ কৌশলীৰ কৌশলচক্ৰ ভেদ কৰি তদ্ব্যৰ্থে প্ৰবেশ কৰিব পৰা কাৰ সাধ্য আছে? ভবিষ্যত গৰ্ভত কি নিহিত আছে, কোনে কব পাৰে? কান বুদ্ধিমনে কব পাৰে যে মুহূৰ্ত্ত অন্তত তেওঁ কি ঘটাব? কোন মহাজ্ঞানী পণ্ডিত তেওঁৰ কৌশলৰ কণামাত্ৰ বুদ্ধি পাই তদ্বিপৰীত কাৰ্য্যত সক্ষম হব পাৰে? জগতত সকলো বুদ্ধিৰ আয়ত্তাধীন,

কিন্তু ঈশ্বৰৰ নিয়োজিত কাৰ্য্যত বুদ্ধি অচল, অক্ষম, অক্ষুট আৰু অতি তুচ্ছ। ষষ্টি সহস্ৰ মানুহ লগত লৈ হোচেন কুফালৈ গৈছে—সূৰ্য্যদেৱে পথ দেখুৱাইছে—তক, পৰ্বত, নিৰ্ব্বিৰিণীয়ে পথৰ চিহ্ন দেখুৱাইছে। কুফাৰ পথ পৰিচিত, কিমান মানুহ তদ্বাৰা আছে, কিমান মানুহ সেই পথেৰে গৈছে, চন্দ্ৰ বন্ধ কৰি তেওঁলোক কুফা নগৰলৈ যোৱাতো অসমৰ্থ নহয়। কিন্তু সেই সৰ্ব্বশক্তিমান পূৰ্ণ-কৌশলীৰ কৌশলত আজি সকলো অন্ধ। তেওঁৰ যি আজ্ঞা, সেই কাৰ্য্য, এদিনাখন তেওঁ যি আজ্ঞা দিছে, তাৰ বৈলক্ষণ্য নাই, বিপৰ্য্যয় নাই, ভ্ৰম নাই। এবাৰ মনোনিবেশপূৰ্ব্বক অনন্ত আকাশলৈ, অনন্ত জগতলৈ, অনন্ত শ্ৰুতিৰ বাহ্যিক নয়ন এবাৰ নিক্ষেপ কৰি যথার্থ নয়নেৰে দৃষ্টিপাত কৰিলে, সেই মহাশক্তিৰ কিঞ্চিৎ শক্তি বুজিব পৰা যায়। তেওঁৰ আজ্ঞা অলঙ্ঘনীয়, বাক্য অব্যৰ্থ। হোচেনে মহানন্দে কুফালৈ গৈছে—ভাবিছে কুফালৈ গৈ আছে। কিন্তু ঈশ্বৰে যে তেওঁক পথ ভুল কৰি বিজনবন কাৰবালা'ৰ পথলৈ লৈ গৈ আছে, সেয়া তেওঁ একোতে বুজিব পৰা নাই। তেওঁ কিস, ষষ্টি সহস্ৰ মানুহৰ চকু ধকাতো যেন অন্ধ।

আবতুল্লাহ জেয়াদৰ সন্ধানী অমুচৰ গোপনে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ সংবাদ দিলে, এমাম হোচেন মদিনাৰ পৰা লগত ষষ্টি সহস্ৰ সৈন্যলৈ কুফালৈ আহিছিল, পথ ভুল কৰি ঘোৰ প্ৰান্তৰ কাৰবালাভিমুখে গৈ পাছে। আবতুল্লাহ জেয়াদ সন্তুষ্ট হৈ শুভসংবাদবাহীক যথোপযুক্ত পুৰস্কৃত কৰি ক'লে, “তোমাক আজিয়ে কাচেদ-পদত বৰণ কৰি দামেস্কলৈ পঠিয়াইছোঁ।”

আবতুল্লাহ জেয়াদে এজিদৰ ওচৰলৈ পত্ৰ লিখি পঠিয়ালে, “বাদশাহৰ অনুগ্ৰহত দাসৰ প্ৰাণদান হওঁক। মই কৌশলে মহম্মদৰ বওজাৰ পৰা এমাম হোচেনক বাহিৰলৈ উলিয়াই আনিছোঁ। অমুচৰৰ মুখত সন্ধান পালো যে, এমাম হোচেন কুফা নগৰলৈ বুলি আহোতে পথ ভুল কৰি ‘দাস্ত কাৰবালা’ অভিমুখে গৈ আছে।

তেওঁ পূৰ্বতে পঠোৱা মহাবীৰ মোছলেমক কোঁশল কৰি বন্দী কৰি
বাধিছে। ওতবে অলীদক সৈন্যসহ কুফালৈ আহিবলৈ কব, তেওঁ-
লোকে প্ৰথমতে মোছলেমক মাৰিব, পিচত হোচেনৰ পশ্চাদবৰ্তী হৈ
তেওঁক আক্ৰমণ কৰিব। প্ৰথমতে মোছলেমক শেষ কৰিব পাৰিলে
হোচেনৰ মূৰ দামেস্কলৈ পঠোৱাত বিলম্ব নহয়।”

আবহুলাহ জেয়াদে স্বহস্তেৰে পত্ৰ লিখি অনুচৰক কাচেদ পদত
বৰণ কৰি দামেস্কলৈ পঠিয়ালে। আনফালে মোছলেমক যথোচিত
সেবা কৰিব ধৰিলে, মাজে মাজে হোচেনৰ আগমণৰ বিলম্বজনিত
বাহ্যিক দুখত নানাপ্ৰকাৰ দুখ প্ৰকাশ কৰি মোছলেমক নিশ্চিন্তভাৱে
ৰখাৰ চেষ্টা কৰিব ধৰিলে।

আবহুলাহ জেয়াদে প্ৰেৰিত কাচেদে পুৰস্কাৰৰ লোভত দিনে নিশাই
পৰিশ্ৰম কৰি দামেস্ক পালেহি। দামেস্কধিপতি এজিদে কাচেদৰ পৰি-
চয় লৈ-সমুদায় বৃত্তান্ত নিবলে অবগত হৈ, মহানন্দে কাচেদক যথো-
চিত পুৰস্কাৰ দি প্ৰধান প্ৰধান সৈন্য আৰু সৈন্যাধক্ষক আহ্বানপূৰ্বক
কবলৈ ধৰিলে। ইমান দিনৰ মূৰত মোৰ পৰিশ্ৰমৰ ফল পাইছে।
আবহুলাহ জেয়াদে কোঁশল কৰি হোচেনক মদিনাৰ বাহিবলৈ উলি-
য়াই আনিছে, তোমালোক এতিয়াই প্ৰস্তুত হৈ হোচেনক অনুসৰণ
কৰা। মক্কাস্থান কাৰবালাৰ পত্ৰ হোচেনক দেখা পাবা। যদি পথত
আক্ৰমণ কৰাৰ সুযোগ নহয়, তেনেহলে একেবাৰে নিৰ্দিষ্ট স্থানলৈ যৈ
আগতে ফোৰাত নদীৰ পূৰ্বকূল বন্ধ কৰিবা। মদিনাৰ পৰা কুফা
পৰ্য্যন্ত গমনোপযোগী পানী সৰ্ব্বদা সংগ্ৰহ কৰা সহজ বুলি ভাবি
হোচেনে মদিনা পৰিত্যাগ কৰিছিল। লগত সৃষ্টি সহস্ৰ মানুহ।
এওঁলোকৰ পানোপযোগী পানী সকলো সময়তে সংগ্ৰহ কৰা সহজ
কথা নহয়। তোমালোকৰ প্ৰথম কাৰ্য্যই হ'ল, কাৰবালাৰ ফোৰাত
নদীৰ কূল আবদ্ধ কৰি ৰখা। হোচেন পক্ষীয় এটি প্ৰাণীও যেন
ফোৰাত কূললৈ আহি পানী নিব নোৱাৰে ইয়াৰ উপায় উলিয়াবা।
দিনে নিশাই সতৰ্কভাৱে থাকিবা তেওঁলোকে যেন এক পাত্ৰও পানী

নিব নোৱাৰে। বাৰি-বোধ কৰিব পাৰিলেই তোমালোকৰ কাৰ্য্য সিদ্ধি হ'ব। হোচেনৰ মূৰ যি ব্যক্তিয়ে এই দামেস্কলৈ আনি মোৰ সন্মুখত থবহি লগে লগে তেওঁক লক্ষ মুদ্রা পুৰস্কাৰ দিম আৰু বিজয়ী সৈন্য সকলক দামেস্কৰ ৰাজভাণ্ডাৰ খুলি দিম। যিমান ইচ্ছা সিমান সংগ্ৰহ কৰিব পাৰিবা।” প্ৰধান প্ৰধান সৈন্যসকল, ওমৰ, চীমাৰ প্ৰভৃতিয়ে ক'লে, “মহাৰাজ এইবাৰ হোচেনৰ মূৰ নোলোৱাকৈ পুনৰ উত্ততি নাহে।” চীমাবে অতি দৰ্প কৰি কব'ল ধৰিলে— “আনে নোৱাৰে মই হোচেনৰ মূৰ কাটিম, কাটিম—নিশ্চয়ে কাটিম, পুৰস্কাৰ ময়ে লম, আন কোনোৱে নোৱাৰে। হোচেনৰ মূৰ নোলোৱাকৈ চীমাৰ এই নগৰলৈ উত্ততি নাহে। এই-ই চীমাৰ দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা।

এজিদে ক'লে, ‘পুৰস্কাৰে তোমাৰ কাৰণে ৰখা হ'ল।’ আব-তুলাহ আৰু চীমাৰক প্ৰধান সৈন্তপদত নিযুক্তি দি বিদায় দিলে।

পাঠকসকল। ইমানদিনে আপোনালোকৰ লগত আহিছোঁ, কেতিয়াও মনৰ কথা কোৱা নাই। বিষাদ-সিদ্ধুত হাঁহি-তামচাৰ কোনো কথা নাই, সেই কাৰণে এই পৰ্য্যন্ত হাঁহা নাই। কান্দিবৰ কাৰণে বহুত কথাই আছে, তথাপিও নিজে কান্দিও আপোনালোকক কন্দুৱা নাই। আজি মন কপি উঠিল, চীমাবে হোচেনৰ মূৰ নোলোৱাকৈ দামেস্কলৈ উত্ততি নাহে—প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে। চীমাৰ কোন ? পৰিচয় এতিয়াও প্ৰকাশ হোৱা নাই। চীমাৰৰ নাম শুনি কিম্বদা হ্ৰদয়ত আঘাত পাইছোঁ, নাজানো। চীমাৰৰ কপ কোনো লেখকে বৰ্ণনা কৰা নাই, মইও নকৰো। কল্পনা-তুলিকাহস্তত লৈ আজি মই এতিয়া সেই চীমাৰৰ কপ-বৰ্ণনাত অক্ষম হলো। কাৰণ, বিষাদ-সিদ্ধুৰ সমুদায় অজুই ধৰ্ম্মকাণ্ডিনীৰ লগত সংশ্লিষ্ট। বৰ্ণনাত কোনো প্ৰকাৰৰ নানাধিক হলে প্ৰথমতঃ পাপৰ ভয়, দ্বিতীয়তে মহা কবিসকলৰ মূল গ্ৰন্থৰ অবমাননাৰ ভয়ত তেওঁলোকৰ বৰ্ণনাতে যোগ দিলো। চীমাৰৰ বিশাল ধবল বন্ধুত লোমৰ চিহ্নমাত্ৰ নাই, মুখাকৃতি দেখিলেই নিৰ্দ্দয় পাপাণহুদয় বুলিয়ে ভাব হয়—দন্তৰাজি দীৰ্ঘ আৰু বক্তব্যে

জড়িত-প্রাচীন কবির এয়া মাত্র আভাষ আৰু মোৰও এইখিনি কোৱাৰ অধিকাৰ,—নাম চীমৰ।

এজিদে সৈন্যসকলক নগৰৰ বাহিৰত থৈ উভতি আহিল। আবছলাহ জেয়াদৰ উপদেশ অনুসৰি মাৰৱানক সৈন্যে মদিনা পৰিত্যাগ কৰি কুফা নগৰত মোছলেমক আক্ৰমণ কৰাৰ কাৰণে আদেশ প্ৰদান কৰিলে। সংবাদবাহকে সংবাদ লৈ যোৱাৰ আগতে ওতবে অলীদ আৰু মাৰৱানে সৈন্যসহ হোচেনক অনুসৰণ কৰিছিল। পথৰ মাজত দামেস্কৰ কাচেদৰ মুখত সমুদায় বৃত্তান্ত শুনি অলীদ আৰু মাৰৱান কুফাভিমুখে যাবলৈ ধৰিলে। দিনে নিশা পৰিশ্ৰম কৰি বুদ্ধিৰ অগম্য, চিন্তাৰ বহিৰ্ভূত—কম সময়ৰ ভিতৰত কুফাৰ ওচৰ পালেহি। জেয়াদৰ অনুচৰসকলে সংবাদ দিলেহি, “মহাৰাজ এজিদৰ সৈন্যাধ্যক্ষ মাৰৱান আৰু ওতবে অলীদ সৈন্যসহ নগৰপ্ৰান্তত উপস্থিত হৈছেহি—কি কৰ্তব্য?”

জেয়াদে এই সংবাদ শুনি মোছলেমক ক’লে, “বাদশাহ-নামদাৰ। এজিদৰ প্ৰধান সৈন্যাধ্যক্ষ মহাবীৰ মাৰৱান আৰু ওতবে অলীদ কুফাৰ অতি ওচৰ পাইছেহি। বোধহয় আজিয়েই নগৰ আক্ৰমণ কৰিব। প্ৰভু চোচেনৰ আশাত ইমানদিনে অপেক্ষা কৰিলো, তেওঁতো আহি নাপালে, শত্ৰু নগৰৰ বাহিৰত, এতিয়া কি আদেশ দিয়ে?”

মোছলেমে ক’লে, “আমি কাপুকষ নহয়, শত্ৰুৰ আঘাত সহ্য কৰি নগৰ ৰক্ষা কৰিম। মই এতিয়াই মোৰ সঙ্গী সৈন্যসকলক লৈ মাৰৱানৰ গতিবোধ কৰিম আৰু নগৰ আক্ৰমণত বাধা দি আক্ৰমণ কৰিম। আপুনি যিমান সোনকালে পাবে কুফাৰ সৈন্য লগত লৈ মোক অনুসৰণ কৰিব। সৈন্যসহ আপুনি মোৰ পিছত থাকিলে ঈশ্বৰৰ কৃপাত মই সহস্ৰ মাৰৱানক তুচ্ছ জ্ঞান কৰো।” এই কথা কৈ মদিনাৰ সৈন্যসকলক মোছলেমে প্ৰস্তুত হবলৈ অনুমতি সঙ্কেত দিলে। মদিনাবাসী এজিদ আৰু এজিদৰ সৈন্যৰ ভেজৰে তবোৱাল

যজ্ঞিত কবিবলৈ সকলো সময়তে প্ৰস্তুত । মোছলেমৰ সাংকেতিক
অনুমতি, মাৰবানৰ সৈতে যুদ্ধৰ অনুমতি প্ৰসঙ্গ পাই সৈন্যসকলে
'মাৰ মাৰ' শব্দ কৰি শ্ৰেণীবদ্ধভাৱে মোছলেমৰ সন্মুখত ঠিয় হৈ ব'ল ।
সৈন্যসকলৰ উৎসাহ দেখা পাই মোছলেম দ্বিগুণ উৎসাহত অশ্বত্থ
আবোহণ কৰি মুহূৰ্ত্ততে সৈন্যৰ সৈতে নগৰৰ বাহিৰ হ'ল । বুফাৰ
সৈন্যসকলো অসজ্জিত হৈ প্ৰভু জেয়াদৰ লগত আগবাঢ়িল ।
মোছলেম নগৰৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহি দেখিলে, এজিদ্ৰ চিহ্নিত
পতাকাশ্ৰেণী বায়ুৰ সৈতে ক্ৰীড়া কৰিছে, যুদ্ধ বাত বাজি উঠিল ।
মোছলেমে সৈন্যসকলক ব'লে, "এইসকল ! এজিদ্ৰ, মাৰবান,
ওতবে অলীদৰ ভয়ত হোচেনে মদিনাবাসীৰ কাৰণে, মদিনাবাসী-
সকলক বিপদ-উপদ্ৰৱৰ পৰা ৰক্ষাৰ কাৰণে বুফালৈ আহাৰ অন্তৰ্ভ কৰি
আগতে আমাক পঠিয়াই কৈছিল, সেই বিধৰ্মী কাকৈৰ তেওঁৰে
উদ্দেশ্য, নাইবা আমাৰ প্ৰাণ লবলৈ, নাইবা আমাক যিভনে ইমান
সাহায্য কৰিছিল, সেই জেয়াদৰ প্ৰাণ বিনাশ কৰিবলৈ আহিছে ।
বুফাৰ সৈন্য আহি পাবলৈ এতিয়াও পলম আছে । সময় পালে
শত্ৰুৰ বল চতুৰ্গুণ বৃদ্ধি পায় । অপেক্ষা কৰা দৰকাৰ নাই । বুফাৰ
সৈন্য আহিব, একেলগে যাম, এনেকৈ সময় নষ্ট কৰি লাভ নাই ।
আগতে আমি শত্ৰুপক্ষক বাধা দিওঁগৈ ।" মোছলেমে সহস্ৰ সৈন্য
লৈ শত্ৰুৰ সন্মুখীন হ'ল, উভয় পক্ষৰ তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল ।

জেয়াদে বুফাৰ সৈন্য লৈ মোছলেমৰ পিছেপিছে আহি আছিল ।
নগৰৰ শেষ সীমাৰ ভাৰণ পৰ্য্যন্ত আহি দেখিলে ইতিমধ্যে যুদ্ধ
আৰম্ভ হৈছে । সৈন্যসকল আচৰিত হ'ল । সকলোৰে পূৰ্ব প্ৰভুৰ
আজ্ঞা হঠাতে লঙ্ঘন কৰা বিবেচনাসিদ্ধ নহয় এই ভাৱে অপেক্ষা
কৰিব ধৰিলে ।

আবদুল্লাহ জেয়াদে কবলৈ ধৰিলে, "মই ইমানদিনে মনৰ কথা
ভোমালোকক কোৱা নাছিলো, আজি কোৱাৰ সময় হৈছে ।
ভোমালোকে মোৰ কথা মনোযোগ দি শুনা । হোচেনক বাত্যাৱদান
মোৰ কোণল মাত্ৰ । মই মহাবাজ এজিদ্ৰৰ আজ্ঞাবহ, অনুগ্ৰহীত,

আশ্রিত আৰু দামেক্ষধিপতি মোৰ একমাত্র পূজ্য । কাৰণ মই
 তেওঁৰ অধীনস্থ প্ৰজা । হোচেনক কোঁশল কৰি বন্দী কৰাই মোৰ
 আচল উদ্দেশ্য আছিল । ঘটনাত্ৰমে সেয়া নহল । মোছলেমক
 সেই উদ্দেশ্যে সিংহাসনত বহুৱাইছিলো, সেয়া এক প্ৰকাৰ সম্পূৰ্ণ
 হ'ল, কিন্তু উদ্দেশ্য সফল নহল । মহাৰাজ এজিদ্ৰ সৈন্ত আহি
 পোৱাত কোঁশল কৰি মোছলেমক নগৰৰ পৰা উলিয়াই মহাৰাজ
 এজিদ্ৰ সৈন্তৰ সন্মুখীন কৰাই দিলো । ৰাজ্যজ্ঞা প্ৰতিপালিত হ'ল ।
 আমি নগৰৰ বাহিৰলৈ যোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই । আমি
 যুদ্ধলৈ নাযাওঁ, মোছলেমক সহায় নকৰো । নগৰতোৰণ আৰম্ভ
 কৰা,—বলবান সাহসী সৈনিক পুৰষে নগৰ তোৰণ বক্ষা কৰক ।
 মোছলেমৰ জীয়াই থকাৰ আশা নাই । গতবে অলীদৰ সন্মুখীন
 হলে মোছলেমে ইহ জগতৰ পৰা বিদায় লব লাগিব । তথাপি যদি
 মোছলেম প্ৰাণ বক্ষাৰ কাৰণে নগৰলৈ আশ্ৰয় লবলৈ আহে নগৰত
 প্ৰবেশ কৰিবলৈ নিদিবা ।' সৈন্তসকলে আবুল্লাহ জেয়াদৰ আদে-
 শত আচৰিত হ'ল । জেয়াদৰ মনত ইমান কোঁশল ইমান প্ৰভাৱণা ।
 তেওঁলোক খুব আচৰিত হ'ল, কিন্তু কি কৰিব, নগৰদ্বাৰ বন্ধ কৰি
 দ্বাৰৰ নিকটবৰ্তী স্থানত এক ঠাইত গোট খাই বৈ আছে ।

গতবে অলীদে মোছলেমক আক্ৰমণ কৰিবলৈ সৈন্তসকলক
 আদেশ দিলে । মোছলেমে বিশেষ পাৰদৰ্শিতাবে গতবে অলীদৰ
 আক্ৰমণক বাধা দি বাহু ৰচনা কৰি শত্ৰু সন্মুখত সৈন্তসকলক ধিয়
 কৰালে । কিন্তু আক্ৰমণ কৰিবলৈ সাহস নহল, আত্মৰক্ষা কৰাটোৱে
 ভাল বুলি ভাবিলে । কুফাৰ সৈন্য আহি পাইছে নে নাই পিচলৈ
 চাই মোছলেমৰ মূৰ ঘূৰি গ'ল । জনপ্ৰাণী এটিও নাই, নগৰতোৰণ
 বন্ধ । মোছলেম হতবুদ্ধি হৈ পৰিল । মোছলেমে ভাবিবলৈ ধৰিলে
 এয়া নিশ্চয় জেয়াদৰ কোঁশল, বুদ্ধি কৰি তেওঁক নগৰৰ বাহিৰলৈ
 উলিয়াই পঠিয়াইছে । জেয়াদৰ মনত নিশ্চয় কোনো দুৰভিসন্ধি
 আছিল । হোচেন বধৰ কাৰণে এই মায়াজাল বিস্তাৰ—ভাত তেওঁৰ

কোনো সন্দেহ নাথাকিল। ভালই হৈছে হজবত কুফালৈ অহা হলে বিপদতে পৰিলহেঁতেন। এতিয়া সেই বিপদ মোৰ মূৰৰ ওপৰত। মোছলেমৰ প্ৰাণ দিও যদি হোচেনৰ প্ৰাণ বক্ষা হয় মোছলেমৰ জীৱন সাৰ্থক।” মনে মনে তেওঁ এইদৰে চিন্তা বৰিলে।

মোছলেম হতাশ নহল, কিন্তু তেওঁ নতুন চিন্তাত পৰিল। নিজৰ আৰু কুফাৰ সৈন্যৰ সাহায্য লৈ যি প্ৰকাৰৰ যুদ্ধৰ পৰিকল্পনা কৰিছিল এতিয়া তেওঁ সেয়া পৰিবৰ্ত্তন কৰিব লগা হ’ল। আনফালে ওত্বে অলীদেও কিবা ভাবি আগ নাবাটিল। যথা সম্ভৱ দূৰৈত থাকি দৈৰ্ঘ্য যুদ্ধ কৰাৰ কাৰণে মহাবীৰ ওত্বে অলীদে গম্ভীৰ স্বৰে কবলৈ ধৰিলে, “মোছলেম। যদি যুদ্ধ কৰিবলৈ ইমানে হেপাহ, তেনেহলে আহা, আমি তুমি যুদ্ধ কৰো, জয় পৰাজয় আমাৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ কৰিব। অনৰ্থক আনৰ প্ৰাণ বিনষ্ট কৰাৰ আৱশ্যক জানো আছে?”

মোছলেমে তেওঁৰ কথাৰ উত্তৰ নিদি কেইজনমান সৈন্যসহ ওত্বে অলীদক আহুৰি ধৰিলে। ওত্বে অলীদে অৱস্থা দেখি ক’লে, “মোছলেম। এয়া জানো যুদ্ধৰ ৰীতি, নে বীৰপুৰুষৰ কৰ্তব্য? কোনে তোমাক বীৰ আখ্যা দিছিল? কোৱা মহাবীৰ। এয়া জানো মহাবীৰ-প্ৰথা?”

মোছলেমে তেওঁৰ কথাত বৰ্ণপাত নকৰি সৈন্যসকলক কলে—
“ভাতৃসকল। বিশ্বশীৰ হাতত মৃত্যু ডাঙৰ পুণ্য। শ্ৰদ্ধা মহম্মদৰ দৌহিত্ৰসকলক, যিসকলে, যি পাপাত্মাসকলে, যি নৰপিশাচসকলে শত্ৰু বুলি ভাবিছিল—তেওঁলোকৰ প্ৰাণবিনাশৰ চৰ্চা কৰি তেওঁলোকৰ হাতত প্ৰাণ বিসৰ্জন দিব পাৰিলে তাতোকে ইহ জগতত আনন্দৰ কথা জানো আৰু কিবা আছে? এদিন মৰিম বুলিয়েও জন্মিছো। যি মৰণৰ সুখ—সহস্ৰ সহস্ৰ পাপ ধানিয়েও কৰ্গসুখ ভোগৰ অধিকাৰী এনে মৰণত জানো কোনোবা সুখী নহ’ল। নাবাৰে? আমি যুদ্ধত জয়ী নহওঁ, তাৰ আশাও নকৰো। বিশ্বশীৰ হাতত

হুত্বাবে আমাক স্বৰ্গস্থৰ অধিকাৰী কৰিব, এই আমাৰ আশা।
ঈশ্বৰ আশা নকৰিবা, আজি যুদ্ধ শেষ, আজিয়ে জীৱনৰ শেষ।”
মোছলেমে কথা শেষ কৰি ওতবে অলীদৰ প্ৰতি অন্তৰ্বৰ্ষণ কৰিব
ধৰিলে। মাৰবানে দেখিলে, অলীদৰ পৰমাযু শেষ হবৰ অৱস্থা।
সমুদায় সৈন্য লৈ একেলগে মোছলেমক আক্ৰমণ কৰিলে।
জয়ানক যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। মোছলেমৰ জীৱনৰ আশা নাই, মোছ-
লেমে দুই হাতেৰে তবোৱাল ধৰি শত্ৰু সৈন্যক এফালৰ পৰা কাটি
হাব ধৰিলে। মাজে মাজে “আল্লাহো আকবৰ” চিঞৰেৰে সৈন্য-
সকলক উৎসাহিত কৰিব ধৰিলে। ওতবে অলীদ আক মাৰবানে
বহু পৰিশ্ৰম আৰু চেষ্টা কৰি মোছলেমৰ লঘুহস্তাণ্ডিত চপলবৎ
তবোৱালৰ সন্মুখত তিষ্ঠিব পৰা নাই। মুহূৰ্ত্ততে সৈন্যসকল ছত্ৰভঙ্গ
দ্বিলে ধৰিলে। মোছলেমৰ সৈন্য পিছে পিছে খেদি গৈ বিধ্বংসীক
কাটিবলৈ ধৰিলে।

আবদুল্লাহ জেয়াদে নগৰতোৰণৰ ওপৰৰ মঞ্চৰ পৰা উভয় দলৰ
যুদ্ধ চাই আছিল। তেওঁৰ চকুত পৰিল মোছলেমৰ তবোৱালৰ
আগত কোনোৰে তিষ্ঠিব পৰা নাই। অৱস্থা দেখি জেয়াদ মঞ্চৰ
পৰা নাম আহি দ্বাৰ খুলিবলৈ আদেশ দি সৈন্যসকলক মোছলেমক
আক্ৰমণ কৰিবলৈ আদেশ দিলে।

বাজাজ্ঞাপ্ৰাপ্তিৰ লগে লগে লক্ষ্যধিক সৈন্যই তুমুল আৰ্তনাদ
কৰি মোছলেমক আক্ৰমণ কৰিলে। আবদুল্লাহ জেয়াদ স্বয়ং যুদ্ধলৈ
অহাতো মোছলেমৰ দৃষ্টিত পৰা নাই। কোনোফালে লক্ষ্য নকৰাকৈ
শত্ৰুসৈন্যক আক্ৰমণ কৰি আছিল।

আবদুল্লাহ জেয়াদ পিছফালৰ পৰা মোছলেমক আক্ৰমণ কৰাৰ
উপক্ৰম কৰোতেই ওতবে অলীদে চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে,
“মোছলেম। ঈশ্বৰৰ নাম লোৱা, তোমাৰ সাহায্যৰ কাৰণে আব-
দুল্লাহ জেয়াদ আগুৱাই আহিছে।”

মোছলেমে জেয়াদৰ নাম শুনি চমকি উঠি পিচলৈ উভতি চাই

একো উত্তৰ নিদিলে। মাত্ৰ ক'লে “বিধৰ্ম্মীৰ কথাও তেওঁ বিশ্বাস নকৰে, কাফেৰৰ ভক্তিত যি মুছলমান ভোল যাব, তেওঁৰেই এই দশা হ'ব।” মোছলেমে ভয় নাখালে, ক্ষাত্ৰ হৈও পৰাজয় স্বীকাৰ নকৰিলে, পূৰ্ববদৰে যুদ্ধ কৰি থাকিল। চাৰিওফালৰ পৰা অবিভ্ৰান্ত ভাবে মোছলেমৰ শৰীৰ বিদ্ধ হবলৈ ধৰিলে। দেহ ভেজেৰে বাঙলী হৈ পৰিল। ইমান শত্ৰুসৈন্য মাৰিছে তথাপিও তাৰ শেষ নাই। দিনমণিও গোটেই দিন এই ঘোৰতৰ যুদ্ধ দেখি লোহিতবৰ্ণ হৈ অস্তমিত হ'ল। লগে লগে ইচলামগৌৰৱ-ৰবি মহাবীৰ মোছলেমো লোহিত বস্ত্ৰে আবৃত হৈ জগৎ অন্ধকাৰ কৰি শত্ৰুহন্তত প্ৰাণবিসৰ্জন দি স্বৰ্গবাসী হ'ল। মদিনাৰ এটি প্ৰাণীও বিধৰ্ম্মীৰ হাতৰ পৰা বক্ষা নাপালে।

যুদ্ধ শেষ হোৱাত নবপতি জেয়াদে দৰ্প কৰি কবলৈ ধৰিলে,— “মদিনাৰ শত্ৰুফুল—মহাবাজ এজিদ-নামদাৰৰ নামৰ বলতেই এনেকৈ নিশ্চুল হ'ল। যি ভাবি কৌশলজাল বিস্তাৰ কৰিছিলো, বাদশাহ নামদাৰৰ মহাশত্ৰু আজি সৰংশে বিনষ্ট হ'লহেঁতেন। দৈব-বিপাকত সেয়া নহ'ল। মোছলেমৰ যি দশা হ'ল, প্ৰধান শত্ৰু হোচেনৰ সেই দশাই হ'লহেঁতেন। পৰিয়াল, সঙ্গী আজি কুফাৰ সিংহ-দ্বাৰৰ সন্মুখৰ প্ৰান্তৰত মৃত্যু হ'লহেঁতেন। ভাগ্যক্ৰমে হোচেন যিটো সহস্ৰ মানুহ লগতলৈ কুফাৰ পথ ভুল কৰি কাৰবালাৰ পথত আগ-বাঢ়িছে, জেয়াদৰ হাতৰ পৰা বক্ষা পালে। সম্পূৰ্ণৰূপে যশ লাভ কৰিব নোবাৰিলো, এয়া মোৰ আক্ষেপ থাকি গ'ল। মদিনাৰ এটি প্ৰাণীও আজি কুফাৰ সৈন্যৰ হাতৰ পৰা বক্ষা পোৱা নাই।

গুপ্তচৰৰ মাজৰ পৰা এজনে ক'লে,—“ধৰ্ম্মৰতাৰ মোছলেমৰ পুত্ৰ ছটিৰ মৃত্যু হোৱা নাই, ধৰ্ম্ম পৰি বন্দীও হোৱা নাই। সিহঁত যুদ্ধ শেষ হোৱাৰ লগে লগে নগৰৰ ভিতৰত প্ৰবেশ কৰিছে। কি কৌশলেৰে যে সিহঁত কুফাৰ সৈন্যৰ চকুত ধূলি দি প্ৰাণ বচালে, আৰু এই পৰ্য্যন্ত জীয়াই আছে—এয়াই আচৰিত। দুই আত্মা এই নগৰতে আত্মগোপন কৰি আছে।

আবদুল্লাহ জেয়াদে কবলৈ ধৰিলে, “মোছলেমৰ পুত্ৰ দুটি জীবিভ আছে ? ভয়ানক কথা ? ভুজঙ্গতকৈ যে ভুজঙ্গশিশুৰ বিষ যে মাৰাত্মক সেয়া জানো তোমালোকে নাজানা ? এতিয়াই ডকা বজাই প্ৰচাৰ কৰি দিয়া—যি ব্যক্তিয়ে মোছলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ক ধৰি মোৰ ওচৰলৈ লৈ আহিব তেওঁক সহস্ৰ সূৰ্ণ মুদ্ৰা দিয়া হ'ব। আৰু যি ব্যক্তিয়ে মোছলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ক আশ্ৰয় দি গোপনে ৰাখিব—প্ৰকাশমাত্ৰ, বিচাৰ নাই—একো শিবিৰ নাই, দ্বীতিয় আদেশৰ অপেক্ষা নাই—শূলদণ্ডই হ'ব তেওঁৰ জীবনৰ সহচৰ। শূলদণ্ডে চিৰ আলিঙ্গন কৰি—প্ৰাণৰ লগত আলিঙ্গন কৰি মজ্জাভেদ কৰি তেওঁ মৰিব লাগিব।”

আদেশমতে ঘোষণা প্ৰচাৰ হ'ল। বহুতে অৰ্থলোভত পিতৃহীন বালকদ্বয়ৰ অন্বেষণত বহিলে, নানা স্থানত বিচাৰিব ধৰিলে। পৰ্বত, পাহাৰ, বন, জঙ্গল ক'তো বাদ দিয়া নাই।

মোছলেমৰ পুত্ৰদ্বয় ঘোষণা প্ৰচাৰৰ আগতেই এক ভদ্ৰলোকৰ ঘৰত আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰিছিল। সেই ভদ্ৰলোক বুফা নগৰৰ বিচাৰ-পতি (কাজী)। মহাবীৰ মোছলেমৰ কাৰণে আক্ষেপ কৰিছিল। ইতিমধ্যে ঘোষণাৰ বিবৰণ শুনি কাজী গাহেৰু দুখিত হ'ল। কি কৰিব। কি উপায়েৰে পিতৃহীন বালক দুটিৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিব পাৰে, সেই চিন্তাই কৰিব ধৰিলে। বহু চিন্তাৰ পিচত তেওঁ স্থিৰ কৰি তেওঁৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ ‘আচাদ’ক মাতি আনি ক'লে, “প্ৰাণাধিক পুত্ৰ। চোৱা—এই পিতৃহীন বালক দুটিৰ প্ৰাণ ৰক্ষাৰ উপায় কৰিব লাগিব। ঘোষণাৰ বিৰূদ্ধতো শুনিছা। সাবধানে সতৰ্কতাৰে বাতি বালকদ্বয়ক লগত লৈ নগৰৰ প্ৰবেশদ্বাৰ পাৰ হ'ব। কিছুসময় মদিনাৰ পথত অপেক্ষা কৰিলে মদিনাৰ যাত্ৰী অৱশ্যে দেখা পাব। বহু যাত্ৰীদল প্ৰতি বাতি গমন কৰে, আঙিও কৰিব, কোনো এটি দলত বালকদ্বয়ক লগ লগাই দিলে ‘কাফেলা’ত লগ হৈ নিৰাপদে তেওঁলোক মদিনা পাবগৈ। বালক দুটিৰো প্ৰাণ ৰক্ষা কৰ, আমিও নবপতি জেয়াদৰ ঘোষণাৰ পৰা ৰক্ষা পাম।”

কাজী চাহেবে পঞ্চাটি মোহৰ লগত খাদ্যসামগ্ৰী—বালক দুটিৰ লগত দিলে।

কাজী চাহেবৰ পুত্ৰ আচাদ, পিতৃহীন বালক দুটিক লগত লৈ বাতি ঘৰৰ পৰা ওলাই গ'ল। সতৰ্কভাৱে নগৰৰ সিংহদ্বাৰ পাৰ হ'ল। অলপ সময় পিচত—চকুত পৰিল এদল যাত্ৰী মদিনাভিমুখে গৈ আছে, কিন্তু তেওঁলোক ইতিমধ্যে যথেষ্ট দূৰ আগবাঢ়িছে।

আচাদে ক'লে, “ভাতৃহঁত। দেখিছা? সোঁৱা মদিনাৰ যাত্ৰী গৈ আছে। এনেকুৱা স্মৃশোগ পুনৰ নাপাবা। সেই যাত্ৰী দলৰ লগত লগ হব পাৰিলে ভয়ৰ কাৰণ নাই। তোমালোকক এলাহীৰ হাতত সঁপিলো। যোৱা ভাই। পলম নকৰিবা। ভাই চালাম।” আচাদে বিদায় ললে। ভাতৃদ্বয়ে মদিনাৰ যাত্ৰীৰ পিছ ললে। বজ্জনী ঘোৰ অন্ধকাৰ। বালিময় পথ। তাৰোপৰি প্ৰাণৰ ভয়, দুই ভায়েকে দৌৰিব ধৰিলে,—আগত যোৱা কাফেলাৰ দিশ লক্ষ্য কৰি দৌৰিব ধৰিলে।

জগৎকাৰণ জগদীশ্বৰৰ মহিমাৰ অন্ত নাই। ভাতৃদ্বয় দৌৰি দৌৰি মদিনাৰ পথ ভুল কৰি পুনৰ নগৰৰ ফালে দৌৰিব ধৰিলে—কুফা নগৰৰ ফালেই পুনৰ আহিব ধৰিলে। তেওঁলোকে ভাবিছিল যাত্ৰী দল বেছি দূৰৈত নাই। কিন্তু আশা কৰিলে কি হব? মাহুৰৰ জানো সলিলো আশা পূৰ্ণ হয়? পথ ভুল কৰি পুনৰ কুফা নগৰৰ ফালেই যে আহিছিল, দুই ভায়েকে এই দৈব ঘটনাৰ বিষয়ে একোকে জনা নাছিল। দৌৰি গৈ থাকোতে সন্মুখত মশালৰ পোহৰ দেখিবলৈ পালে। সেয়া লক্ষ্য কৰি দৌৰিব ধৰিলে। তালৈ গৈ দেখে যে যাত্ৰীদল নহয়—বাজকীয় প্ৰহৰী দল অস্ত্ৰ শস্ত্ৰেৰে সজ্জিত। প্ৰত্যেকৰ হাততে মশাল। প্ৰহৰীৰ সন্মুখত বালকদ্বয় উপস্থিত হওঁতে তেওঁলোকৰ আকাৰ-প্ৰকাৰ ৰূপ দেখি বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল। এতিয়া কলৈ যাবি? সিহঁত দুটিক ধৰি লৈ পুৰস্কাৰৰ লোভত নগৰ কোটলাৰ ওচৰলৈ লৈ গ'ল। নগৰপাল কোটালে উভয় ভ্ৰাতাৰ অকাৰ প্ৰকাৰ দেখি বুজিলে—এই বালক দুটি বীৰবৰ মোছলেমৰ

লাব, প্ৰিয় আশ্বজ। নগৰপালে ভ্ৰাতৃদ্বয়ৰ ৰূপ-লাবণ্য দেখি নিজ গৃহত বাখি বাতিপুৰা মহাবাজ জেয়াদৰ দৰবাবলৈ লৈ গ'ল।

কুমাৰিপতি মোহলেমৰ তনয়দ্বয়ৰ ৰূপ লাবণ্য, মুখত্ৰী, কিঞ্চিৎ কৃষ্ণকেশৰ নয়নবজ্জন দৃশ্য দেখি 'শিৰশ্ছেদ কৰ'—এই কথা মুখলৈ আনব নোৱাৰিলে, মায়াত বশীভূত হৈ ক'লে—“এই বালকদ্বয়ক দ্বিতীয় আদেশ নিদিয়া পৰ্য্যন্ত বন্দীশালত থৈ দিয়া। কাৰাধ্যক্ষক জনাবা, এওঁলোক ৰাজকীয় বন্দী, কোনো প্ৰকাৰৰ যেন কষ্ট নহয়, বন্দী গৃহৰ পৰা যেন পলাব নোৱাৰে, বোনো প্ৰকাৰৰ অসন্মান, অৰমাননা যেন নহয়।”

ছই ভ্ৰাতাই হাতযোৰকৈ তেওঁলোকৰ মনৰ কথা কবলৈ উঠোগী হওঁতেই প্ৰহৰীদলে কাৰাগৃহৰ প্ৰধান কাৰ্য্যধ্যক্ষৰ ওচৰলৈ লৈ গ'ল। তেওঁলোকে আবছল্লাহ জেয়াদৰ আগত এটি কথা কোৱাৰও সুযোগ মাপালে। কাৰাধ্যক্ষ—(নাম মাস্কুৰ), উভয় ভ্ৰাতাৰ ৰূপমাধুৰী দেখি এওঁলোকেই বীৰ শ্ৰেষ্ঠ মোহলেমৰ হৃদয়ৰ ধন বুলি ধৰি সাদৰ আৰু যত্নৰে তেওঁলোকক স্থান দিলে। বন্দী গৃহত নাৰাখি নিজ ভবনত উভয় ভ্ৰাতাক আহাৰাদি কৰালে। তেওঁলোকৰ বিশ্ৰামৰ ব্যৱস্থা কৰি দি ভাবিবলৈ ধৰিলে, “ৰাত্ৰি প্ৰভাততে হওঁক, দুদিন পিচতেই হওঁক, নৱপতিয়ে নিশ্চয় এওঁলোকৰ শিৰশ্ছেদ আজ্ঞা প্ৰদান কৰিব। ছই ভাইয়েকক কেনেকৈ ৰক্ষা কৰো ?”—বহু চিন্তা কৰি অৰ্দ্ধ নিশা ছই ভ্ৰাতাক টোপনিৰ পৰা জগাই ক'লে, “তোমালোক মোৰ লগত আহা। কোনো চিন্তা নাই। মই তোমালাক ৰক্ষা কৰিম। এইখিনি কবোতে মোৰ অদৃষ্টত যি আছে সেয়া হবই। মোৰ লগত বলা।” মোহলেমৰ পুত্ৰদ্বয় কাৰাধ্যক্ষৰ লগে লগে গল। নগৰৰ পৰা ওলাই ছই ভ্ৰাতাক ক'লে, “তোমালোকে মোৰ কথা মনোযোগ দি শুনা। এই পথেৰে তোমালোক কুদচীয়া নগৰলৈ যোৱাটো। বাতিপুৰাৰ আগতেই কুদচীয়া নগৰ পাবাংগ। সেই নগৰত মোৰ ভাই আছে, তেওঁৰ এই নাম—নামটি মনত ৰাখিবা। নাম কলেই

‘ভেঁওঁৰ বাসস্থান দেখুৱাই দিব। মই যে ভোমালোকক পঠিয়াইছো, তাৰ নিদৰ্শন স্বৰূপ এই আঙঠিভেঁ দিছো। সাবধানে বাখিবা। একোকে কব নালাগে। এই আঙঠি মোৰ ভাইক দিলে ভেঁওঁ ভোমালোকক গন্তব্য স্থানৰ বিষয়ে সুধিব। ভোমালোকে যদিয়াৰ নাম কৰা। যি উপায়েৰে হওঁক, যি কোনো কোণলৈৰে হওঁক, ভেঁওঁ ভোমালোকক যদিয়ালৈ পঠিয়াই দিব। এই আঙঠি লোৱা, খোদাৰ হাতত ভোমালোকৰ সঁপি দিলো। কোনো ভয়ৰ কাৰণ নাই—সৰ্ব্ব-বিপদৰ পৰা জয় জগদীশে ভোমালোকক বক্ষা কৰিব।’

ভ্ৰাতৃদ্বয়ে বিশেষভাবে কৃতজ্ঞতা জনাই আঙঠি লৈ বিদায় ললে।
—কুদচীয়াৰ পথত আগবাঢ়িল।

দয়াময় এলাহীৰ অভিপ্ৰেত কাৰ্য্যত বাধা দিয়াৰ ক্ষমতা কাৰ আছে? কাৰ ক্ষমতা আছে ভেঁওঁৰ বিধানৰ বিপৰ্য্যয় কৰে? ভ্ৰাতৃদ্বয় গোটেই নিশা খোজ কাটি ক্লাস্ত হৈ পৰিছিল। জ্যেষ্ঠ ভায়েকে ক’লে “ভাই, বহু দূৰ আহিলো। কুকাৰ পৰা বহু দূৰৈত সেই কুদচীয়া নগৰ এই সেই কুদচীয়া।” ৰাত্ৰিও প্ৰভাত হ’ল। স্থিৰ হৈ বহোতেই চকু-দীৰ্ঘক উষাৰ আলোক নয়ন ফলকত প্ৰতিফলিত হব ধৰিলে। ভ্ৰাতৃদ্বয় নিৰ্ভয়ে বহি আছ, প্ৰকৃতিৰ কল্যাণত ঘটমাচত্ৰত কেনে সাংঘাতিক ঘটনা হব ধৰিছে—ভেঁওঁলোকে একোকে গম পোৱা নাই। অদৃষ্টলিপি খণ্ডাবলৈ মানুহৰ সাধ্য জানো আছে? ভ্ৰাতৃদ্বয় গোটেই নিশা বেগাবেগীকৈ আহিছে সত্য :— মনে মনে ভাবিছিল বহুদূৰ আহিছে; এই স্থানত আবহুলাহ জেয়াদৰ কাৰণে ভয় খাব নালাগে। হায় অদৃষ্ট! ভেঁওঁলোকৰ ধাৰনা ভুল। কুদচীয়াৰ পথ পাহৰি ভেঁওঁলোকে গোটেই ৰাতি কুকা নগৰতে ঘূৰি ফুৰিছে ইফালে ৰাতি পূৰাল। চকুৰ ভুল আভাৱিল। প্ৰাণ চমকি উঠিল।— জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতাই ক’লে, “ভাই, আমাৰ কপাল বেয়া। হায়! হায়! কি কৰিলো। প্ৰাণপনে পৰিশ্ৰম কৰি গোটেই নিশা খোজ কাটিলো, কি কপাল। এয়াভো সেই স্থান, আমাক যি স্থানত মনুৰে কুদচীয়াৰ পথ দেখুৱাই দি গৈছিল, এয়াইভো সেই স্থান।” কনিষ্ঠ ভ্ৰাতায়ে চমকি উঠি

ক'লে, “ওঁ। ভাই ! ঠিক কথা ! যি স্থানৰ পৰা তেওঁ বিদায় লৈছিল, এয়াই সেই ঠাই।

এত্ৰাহিম ! এইবাৰ আমাৰ জীয়াই থকাৰ উপায় নাই। এতিয়া উপায় ? এবাৰ নহয় দুবাৰ একে ভুল। পুনৰ আশা নাই ? আতঃ ! এইবাৰ বজা জেয়াদে আমাক এৰি নিদিয়ৈ।’

এত্ৰাহিমে ক'লে, “নিবাশ হৈ এই স্থানত বহি থকা উচিত নহব। সূৰ্য্যোদয় হলেই আমি সেই বাগানৰ ভিতৰত লুকাই থাকিম। কোনো প্ৰকাৰে দিনতো পাব কৰি দিব পাৰিলেই বোধহয় জীয়াই থাকিম। বাতি হলে পুনৰ মদিনাৰ পথ ধৰিম।”

মহম্মদে ক'লে,—‘ভাই উঠা, পলম কৰি লাভ নাই।’

কনিষ্ঠৰ হাতত ধৰি জ্যেষ্ঠ ফলৰ বাগানলৈ গৈ দেখিলে,—সকলৰ বহু বৃক্ষপূৰ্ণ বাগান। বাগানৰ ভিতৰত পানীৰ নহব বৈ আছে। ভ্ৰাতৃত্বয়ে এই গছ সেই গছৰ সন্ধান কৰি নহবৰ ওচৰৰ পূৰণি এজোপা বৃক্ষৰ আডালত দুই দেহ সাৱটা-সাৱটি কৰি একেলগে সাধ্যাক্ষসাৰে আত্মগোপন কৰিলে, কিন্তু একালে যে অনাবৃত আছিল সেইকালে তেওঁলোকৰ দৃষ্টি নগ'ল। সেই বৃক্ষৰ ছায়া নহবৰ পানীত পৰি ভাহিছিল, যুহু বায়ুৰ আঘাতত সেই ছাঁয়াবোৰ যেতিয়া কঁপিছে, কেতিয়াবা ক্ষুদ্ৰ বৃহৎ আকাৰ ধাৰণ কৰি পানীৰ মাজত প্ৰতিফলিত হৈছে। পানীৰ ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ স্তৰস্বৰ সৈতে বৃক্ষৰ ছায়া হালি-জালি ঘূৰি ফুৰিছে। ভ্ৰাতৃত্বয়ে সেই বৃক্ষৰ গাত মিলি বহি আছে, অনাবৃত থকা কালে তেওঁলোকৰ ছাঁয়া পানীত পৰি বৃক্ষ ছাঁয়াৰ লগত কম্পিত আক সঙ্কচিত হৈছিল আৰু প্ৰশস্ত, স্তূল, সূক্ষ্ম, দীৰ্ঘ শুভিত নানা প্ৰকাৰ আকাৰ ধাৰণ কৰিছিল।

বাগানৰ একালে এক ভ্ৰল্ললোকৰ বাসস্থান। সেই ভ্ৰল্ললোকৰ ঘৰৰ পৰিচাৰিকাই নহবৰ পানী নিবলৈ আহি চউ তুলি কলহ পূৰ্ণ কৰি থাকোতে হঠাৎ বৃক্ষছাঁয়াৰ প্ৰতি তেওঁৰ দৃষ্টি পৰিল। অনাবৃত বৃক্ষৰ ছাঁয়াৰ কালে চাওঁতে অন্য একপ্ৰকাৰ ছাঁয়া দেখি পৰিচাৰিকাই কলহ পানীত ডুবুৰাই চিন্তা কৰিব ধৰিলে, সেই ছাঁয়া

কিহৰ ছাঁয়া—ঠিক যেন দুটি জোৰা মাছৰ দৰে দেখা গৈছে। কাৰ্ণ, ঘাড়, পিঠি স্পষ্টকৈ দেখা গৈছে,—কি কথা! ভাবি একো ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। কলহত পানী ভৰাই থৈ এথোজ তুথোজ কাৰ পৰিচাৰিকা সেই বৃক্ষ জোপাৰ ওচৰলৈ গৈ দেখিলে, দুটি বালক উভয়ে উভয়ক সাৰটি ধৰি যেন এক দেহ হৈ আছে। পৰিচাৰিকাই বালকদ্বয়ৰ অৱস্থা দেখি অন্তৰত আঘাত পালে। তেওঁৰ হৃদয় কান্দি উঠিল—তোমালোক দুজন এনেকৈ কিয় আছে। মোক দেখি কিয় ভয় খাইছা? মোৰ আগত সকলো কথা কোৱা, কোনো ভয় নাই। তোমালোক মোৰ সন্তানৰ লেখীয়া।

ভাতৃদ্বয়ৰ মুখত কোনো কথা নাই। তেওঁৰ কথা শুনি দুই ভায়েকে আগভকৈ জোৰে তুয়ো তুয়োকৈ সাৰটি ধৰিলে। পৰিচাৰিকা আক ওচৰলৈ গৈ শুধিলে,—তোমালোক জানো মহাবীৰ মোহলেমৰ নয়নৰ পুতলা, হৃদয়ৰ ধন নহয়? ইমান কপ 'কুফা'ত কোনো লৰাৰে নাই। তোমালোকৰ কোনো ভয় নাই। মই সাৱধানে ৰাখিম। ৰজাৰ আদেশ শুনিছোঁ। সেই কাৰণে ভয় নকৰো। মই তোমালোকৰ কথা কতো প্ৰকাশ নকৰো।

ভাতৃদ্বয় বৃক্ষৰ আডালৰ পৰা ওলাই আহি পৰিচাৰিকাৰ লগে লগে যাব ধৰিলে। দম্ভাবতী নাবী বালকদ্বয়ক গাত্ৰবস্ত্ৰৰে আবৰণ দি আপন গৃহকৰ্ণীৰ ওচৰলৈ লৈ গ'ল।

বালকদ্বয়ৰ কথা কুফা নগৰত গোপন হৈ থকা নাই। ধৰি দিব পাৰিলে পাঁচ সহস্ৰ মোহৰ পুৰস্কাৰ, আশ্ৰয় দিলে শূলত প্ৰাণ যাব, গৃহকৰ্ণীয়ে সকলো কথা গম পাইও দুই ভায়েকক ক'লে, “বাহাহত! তোমালোকৰ প্ৰতি যিয়ে দয়া দেখুৱাব, তেওঁৰ ভালৰ বাহিৰে বেয়া নহয়। মই তোমালোকৰ মা, মোৰ ওচৰৰ পৰা কোনোৱে লৈ যাব নোৱাৰে। খোদা তোমালোকৰ বন্ধক।” গৃহীণীয়ে দুই ভাতৃক নিৰ্জন গৃহত থৈ আহাবাদি খুৱালে। গৃহীণীয়ে ক'লে, “বাহাহত! তোমালোকে একা কথাবাৰ্তা নকৰা। মনে মনে এই

বিহ্বল হই থাকিবা। পুনঃ আহাৰৰ সময় হলে মই আহি তোমালোকক দি যামহি। তোমালোক এতিয়া শুই থকা পোটেই নিশা উজাগৰে আহা।”

বি ঘৰৰ কৰ্মী ঘনাবতী, সেই ঘৰৰ পৰিচাৰিকাসকলে। সাধাৰণে অসুস্থ হৈ থাকে। দেখা গ’ল—বালকদ্বয়ৰ কৰ্মী আৰু পৰিচাৰিকাৰ বাহিৰে আনে গম নাপালে।

গৃহকৰ্ত্তাৰ নাম হাবেচ্। ডেউৰা নাছিল। কাৰ্য্যবশতঃ বাতিপুৰাত্তেই নগৰলৈ গৈছিল। দিন শেষ কৰি বাতি এক গ্ৰহৰ পিচত ঘৰলৈ উভতি আহিছে। গৃহীণীয়ে বিলম্বৰ কাৰণ সোধাত ক’লে “নকবা! মোৰ কপাল বেয়া, মোৰ চকুত পৰিব কিয়? পোটেই দিন কিমান ঠাইত বিচাৰিলো। মোৰ এই কপালত থাকিব কিয়? ইমান পৰিশ্ৰম অথলৈ গ’ল।

গৃহীণীয়ে ক’লে, “ঘাচল কথাতো নকলে।

হাবেচে হুখ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “তোমাক কি কম? আমাৰ বাদশাহ জেয়াদে মদিনাৰ হজৰত হোচেনক প্ৰাণে মাৰিবৰ কাৰণে মিছা সপোন, মিছাকৈয়ে বাজাদানৰ কথা কৈ হজৰত হোচেনক—”

গৃহীণীয়ে ক’লে, “সেইবোৰ কথা জানো। হজৰত হোচেনক আগতে মোত্লেম আহিছিল। কৌশল কৰি ডেউক মৰাৰ কথাও জানো।

“ভেনেহলে তুমিতো সকলো কথা জনাই। সেই মোত্লেমৰ ছুই পুত্ৰ পলাইছে। ডেউলোকৰ কাৰণে বজাই ঘোষণা কৰিছে—ধৰি দিব পাবিলে এক হাজাৰ মোহৰ পুৰস্কাৰ দিব। প্ৰথমতে ডেউলোক নগৰৰ কোটোৱালৰ হাতত ধৰা পৰিছিল। বাদশাহ নামদাৰৰ দৰবাৰত হাজিৰ কৰোঁতে আমাৰ বাদশাহে লৰা হুতিৰ মুখৰ ভাব, স্ত্ৰীৰ মুখ হুখনি আৰু দেহৰ গঠন দেখি শিখৰ্ছেদৰ আদেশ দিব নোৱাৰিলে। বন্দীখানাত কয়েদ কৰিবলৈ অনুমতি দিছিল। বন্দীখানাত প্ৰধান কৰ্মচাৰী মন্ত্ৰেৰে লৰা হুতিৰ কণ্ঠ মোহ

দৈ তেওঁলোকৰ এৰি দিছে। বাদশাহ-মায়দানৰ এই কথা কাণত পৰাত মন্ত্ৰবৰ শিৰচ্ছেদ কৰা হৈছে। আজি আকৌ নতুন ঘোষণা হৈছে, যিজন লৰা ছটিক ধৰি দিব পাৰিব তেওঁক পাঁচ হাজাৰ মোহৰ পুৰস্কাৰ দিব। যিজন আশ্ৰয় দান কৰি গোপনে ৰাখিব, মন্ত্ৰবৰ দৰে তেওঁৰ শিৰচ্ছেদ কৰা হ'ব। মই মোহলেমৰ লৰা ছটিৰ কাৰণে ধোৱা-বোৱা এৰি কিমান বিচাৰিলো। ধৰি দিব পাৰিলেই পাঁচ হাজাৰ মোহৰ। ইমান সন্ধান কৰিলো একো লাভ নহল। নগৰৰ প্ৰায় মানুহে লৰাছটিৰ সন্ধানত চাৰিওফালে ঘূৰি ফুৰিছে।

গৃহীণীয়ে ক'লে “হায়, হায়! সেই পিতৃহীন অনাথ বালক ছটি ধৰি বাদশাহক দিলে পাঁচ হাজাৰ মোহৰ হয়তো পাবা কিন্তু আন এটি হৃদয় বিদাৰক মৰ্মাস্তিক কথা জানো তোমাৰ মনত উদয় হোৱা নাই? নিৰপৰাধ বালক ছটিক পালে কঠিন হৃদয়ৰ জেয়াদে জানো তেওঁলোকক স্নেহ কৰি যত্নত ৰাখিব, নে মদিনালৈ পঠিয়াই দিব? বালক ছটিৰ শিৰচ্ছেদ হুকুম প্ৰদান কৰিব। তেতিয়া বালক ছটিৰ ৰখৰ উপস্থিত কাৰণ হ'ব। তাৰ পৰিবৰ্তে কিছু মোহৰ পাবা। সেই মোহৰবোৰ কিমান দিন থাকিব?”

তুমি বুজিবা কি? মোহলেমৰ শিশুৰ শিৰচ্ছেদ হ'ব, তাতে তোমাৰ কি? ৰজা জেয়াদে মোহলেমক মাৰিছে তেওঁৰ শিশু ছটিকো মাৰক। মাজতে তোমাৰ আমাৰ পাঁচ হাজাৰ লাভ হ'ব।

গৃহীণী অতিশয় হুৰ্খিত হ'ল। স্বামীৰ মুখলৈ চাই কবলৈ ধৰিলে,—চোৱা, তোমাৰ কথাত বাদ প্ৰতিবাদ নকৰো। বাধাও নিদিও। তোমাক উপদেশ দিয়াৰ ক্ষমতা নাই। মই তোমাক মিনতি কৰিছোঁ, সৰিনয়ে প্ৰাৰ্থনা কৰিছোঁ, তুমি মোহলেমৰ শিশু ছটিৰ সন্ধানত পুনৰ নাযাবা—এয়াই প্ৰাৰ্থনা। তোমাৰ মোহৰ মোক নালাগে, পিতৃহীন বালকহঁতৰ ভেজোৰে ৰঞ্জিত—মোহৰ মই চকুৰেও নাচাও। জীৱন কেইদিনৰ। ঈশ্বৰৰ ওচৰত কি উক্তৰ দিয়া? মই তোমাৰ ভৰিত ধৰি অনুৰোধ কৰিছোঁ, তুমি লোভৰ বশীভূত হৈ এনেকুৱা কাৰ্য্য নকৰিবা।

হাবেচে জীব কথা শুনি খঙত জলি গকি উঠি ক'লে, “চুপ ! চুপ ! নাগীজাতিৰ মুখত ধৰ্ম্মৰ কথা শুনিব খোজা নাই। এতিয়া খাবলৈ কি আছে লৈ আহ। অলপ বিজ্জায় লৈ পুনৰ সন্ধানত ওলাই যাম। চাওঁ কপালত কি আছে।”

হাবেচৰ জীয়ে পুনৰ একো কথা নকলে। স্বামীৰ আহবাব আয়োজন কৰি দিলে। হাবেচে আহাবাদি কৰি শয়ন কৰিবলৈ গ'ল। ইমান পৰিভ্ৰমতো তেওঁৰ নিদ্ৰা নাই। লৰা ছটিৰ কথা, পাঁচহাজাৰ মোহৰৰ কথা চিন্তা কৰি শেষত টোপনি গ'ল।

গৃহীণীয়ে দেখিলে,—স্বামী ঘোৰ নিদ্ৰাত অচেতন। কি উপায়েৰে বালক ছটিক বন্ধা কৰিব, এই চিন্তা কৰি পৰামৰ্শত বহিল। এই পৰ্য্যন্ত তেওঁ আৰু পৰিচাৰিকা বাদে ঘৰৰ আন কোনোৱে বালকদ্বয়ৰ কথা নাজানে। এতিয়া বাধ্য হৈ স্বামীৰ মনোস্তাবৰ কথা গম পাই, তেওঁৰ মুখৰ কথা শুনি দম্ভাবতী স্নেহময়ী বমণী অস্থিৰ হৈ পৰিল। কেনেকৈ পিতৃহীন বালকদ্বয়ক বন্ধা কৰিব ? সত্য কথা প্ৰকাশ হলে বালক ছটিৰ মূৰ কটা যাব এনেকি নিজৰ প্ৰাণৰ আশাও ক্ষীণ। স্বামী পুৰস্কাৰৰ লোভত জীৱ বিবোধী হব পাৰে। এইবোৰ চিন্তা কৰি তেওঁ আৰু ছজনৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি কাৰ্য্য কৰাই স্থিৰ কৰিলে।

এজন তেওঁৰ গৰ্ভজাত পুত্ৰ,—বুদ্ধিমান বিচক্ষণ-দম্ভাব শৰীৰ। সেই শৰীৰত পিতাৰ গুণ কম আছিল, মাতাৰ গুণ অধিক। তেওঁ এজন, আৰু এজন, তেওঁৰ গৰ্ভজাত পুত্ৰ নহয়,—পালিত পুত্ৰ। শৈশৱৰ পৰাই লালন পালন কৰি ডাঙৰ কৰিছে। সেই পালিত পুত্ৰ তেওঁৰ গুণৰ অধিকাৰী হৈছে। তেওঁও তেওঁৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাসী। অন্যায় কাৰ্য্য হলেও প্ৰতিবাদ নকৰে। পালিত পুত্ৰ তেনেকুৱা নহয়। তেওঁ জননীৰ অনুগত—বাধ্য। হাবেচে অন্যায় কথা কলে অকপটে নিৰ্ভয়ে প্ৰতিবাদ কৰে। তেওঁৰ মনৰ ধাৰণা এই,—“যিজনৰ শৰীৰৰ ভেজৰে মোৰ জীৱন বন্ধা হৈছে, দেহ বৃদ্ধি হৈছে, যি গৰাকীৰ স্নেহ-মমতা, অনুগ্ৰহত মই ইমান ডাঙৰ হৈছোঁ, তেওঁ মোৰ সৰ্বস্ব—তেওঁ মোৰ

পূজনীয়া। তেওঁৱেই মোৰ যুক্তিহাতী যাত্ৰা-যাত্ৰাই মোৰ সঞ্চল-
যাত্ৰাই মোৰ বল।”

হাবেচৰ জীয়ে বাতি মনে মনে দুই পুত্ৰক মাতি আনিলে।
পালিত পুত্ৰক ক’লে, “বাবা। তুমি মোৰ পেটত নজন্মিলেও মই
তোমাৰ নিজৰ বুকুৰ গাখীৰ দি প্ৰতিপালন কৰিছোঁ। বাবা। তুমি
মোৰ শৰীৰৰ সাৰ অংশৰ বাবা প্ৰতিপালিত হৈছা। মোৰ শৰীৰৰ
তেজ-মণ্ডহৰে তোমাৰ দেহ-পুষ্টি হৈছে।” পিছত নিজ গৰ্ভজাত পুত্ৰৰ
হাতত ধৰি ক’লে, “বাবা। তুমি যেনেকুৱা এওঁও (পালিত পুত্ৰৰ
হাত ধৰি) এওঁও ভেনেকুৱা। পৰিচাৰিকাক যি কবলৈ দিছিলো,
সকলো কথা তোমালোকক ছয়োকে ঠিক সেইদৰে কৈছে। তোমা-
লোক ছয়ো সকলো কথা শুনিছা। এতিয়া সেই বালক দুটিৰ বন্ধাৰ
উপায় কি হব? মই ভাবিছিলো—তোমালোকৰ পিতৃ আহিলে
বালক দুটিৰ কথা কম। ভাবিছিলো তেওঁ ইহঁতৰ কাৰণে দুখ কৰিব
সিহঁতৰ বন্ধাৰ উপায় উলিয়াব। এতিয়া দেখিছোঁ তেওঁৱে সিহঁতৰ
সংহাৰক। মোহৰৰ লোভত বালক দুটিক ধৰিবৰ যৎপৰোনাস্তি
চেষ্টা কৰি আছে। টোপনিৰ পৰা উঠি পুনৰ সিহঁতৰ অন্বেষণত
ওলাব। তেওঁ যদি বালক দুটিৰ সন্ধান পাই সিহঁতৰ বন্ধা নাই।
বৰ্তমান তোমালোক ছয়োজন মোৰ সহায় সঞ্চল, তোমালোকে যদি
মোক সহায় কৰা পিতৃহীন বালক দুটিৰ প্ৰাণ বন্ধা হব।

ভায়েক দুজনে ক’লে, “মা। আপুনি ব্যস্ত নহব। আমি সকলো
শুনিছোঁ। আপুনি উত্তলা নহব। পিতা গুৰুজন, তেওঁৰ নিন্দা
নকৰো। আমি তেওঁৰ অৰ্থ লালসাৰ কথা শুনি দুখ পাইছোঁ। কি
কৰিম তেওঁৰ কথাত প্ৰতিবাদ কৰা মহাপাপ। আপুনি নিশ্চিন্ত
থাকক। বাতি দুই প্ৰহৰ অতীত হলে বালকদ্বয়ক লগত লৈ যদি-
নাৰ পথত গৈ তেওঁলোকক ধৈ আহিম।”

মাকে তেওঁলোকৰ কথা শুনি ক’লে, “বাবা! তোমালোকে
অন্ধীকাৰ কৰা বালকদ্বয়ক যেনেকৈ হওঁক বন্ধা কৰিব।”

পুত্ৰক হুজনে অঙ্গীকাৰ কৰি ক'লে, “মা, আপুনি এই কথা জানিব বালকদ্বয়ৰ অনিষ্ট সম্বন্ধে আমি পিতাৰ কোনো কথা সুত্তনো। বৰং তেওঁ বিবোধী হয়। আপোনাৰ আদেশ পালন কৰোতে ২টি প্ৰাণো যায় তথাপিও আপোনাৰ আদেশৰ অন্যথা নকৰো।”

হুই পুত্ৰ আৰু গৃহিণী এটি কোঠাত পৰামৰ্শ কৰিছিল। অইন এটি কোঠাত ভ্ৰাতৃদ্বয় শুই আছে। আন এটি কোঠাত হাৰেচ শুই আছে। ইখবৰ মহিমাবৰ অন্ত নাই। মহম্মদ আৰু এব্ৰাহিম নিজৰ কোঠাত নিজাত যগ, হঠাতে মহম্মদ টোপনিৰ পৰা উঠি কান্দি কান্দি এব্ৰাহিমক টোপনিৰ পৰা জগাই ক'লে, “ভাই। পুনৰ টোপনি বাৰা। মই এটি সপোন দেখিছিলো— তাৰ বিবৰণ শুনা। সপোনত পিতাক দেখিছিলো। আচৰিত সপোন। সপোনত দেখিলো স্বৰ্গৰ দ্বাৰ হঠাৎ খোল খাই গৈছে। স্বৰ্গীয় সৌৰভত জগৎ আমোদিত আৰু মোহিত হ'ল। দেখিলো স্বৰ্গীয় উদ্যানত হজ্জবত মহম্মদ বচুল মকবুল (দ:) হজ্জবত আলী (ক:), হজ্জবত বিবি কাতেমা জোহবা আৰু হজ্জবত হাচান উদ্যানত ভ্ৰমণ কৰি আছিল। পিতৃদেৱে তেওঁলোকক অনুসৰণ কৰি আছে। আমি হুই ভাই আন্তৰত ঠিয় হৈ আছোঁ। ইতিমধ্যে হজ্জবত বচুল মকবুলে আমাৰ পিতৃদেৱক সম্বোধন কৰি কৈছিল—মোছলেম! তুমি গুচি আহিলা, আৰু তোমাৰ পুত্ৰ হুটিক জালেমৰ হাতত থৈ আহিলা?”

পিতৃদেৱে হাতযোৰ কৰি নিবেদন কৰিছিল—“হজ্জবত! এলা-হীৰ কৃপাত তেওঁলোকে অহা কালি ইনশা আলাহৰ পবিত্ৰ পদ-চুখনৰ কাৰণে আহিব।”

এব্ৰাহিমে ক'লে,—“ভাই, মইও সেই সপোনে দেখিছোঁ। পুনৰ চিন্তা নাই? বাত্ৰি প্ৰভাত হলেই আমি পিতৃদেৱৰ ওচৰলৈ যামগৈ। আহা ভাই, আমি শেষ বাবৰ কাৰণে সাবটা সাবটি কৰি শুই থাকো। জগতত আজি আমাৰ শেষ নিজা। আমাৰ পৰমায়ুও শেষ।” হুই ভায়েকে উচ্চৈঃস্বৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে। পাপমতি

হাবেচৰ নিজাত্মক হ'ল। হুবহুবকৈ শব্দা ভ্যাগ কৰি জীৱ সুধিলে,
“আমাৰ ঘৰত বালকৰ জন্মন। কোনে কান্দিছে। ক'ত সিহঁত ?
কবপৰা আহিছে ? কোনে ভোমাক আনি দিলে। প্ৰদীপ জ্বলোৱা।
সিহঁতক মোৰ ওচৰলৈ লৈ আহা।”

হাবেচ-জাৱা নীৰব। কাৰণ, হৃদ্যন্ত স্বামীৰ নিজাত্মক—প্ৰদীপ
জ্বলাবলৈ নিৰ্দেশ, যিয়ে কান্দিছে তেওঁৰ ওচৰলৈ লৈ আহিব লাগে—
“এইবোৰ কথা শুনি সতী-সাক্ষী দয়্যাবতীৰ প্ৰাণপথী যেন দেহ
পিঞ্জৰাৰ পৰা ওলাই যাব খুজিছে। কি কৰিব, কলৈ যাব—তেওঁ
নীৰব হৈ থাকিল। হাবেচে গৃহিণীৰ ভাব দেখি আচৰিত হ'ল।
গৃহিণীক নিৰ্বাক দেখি নিজে প্ৰদীপ জ্বলাই যি গৃহৰ পৰা জন্মন-
শব্দ আহিছিল, সন্ধান কৰি প্ৰদীপ হাতত লৈ গৃহত প্ৰবেশ কৰিলে।
গৈ দেখিলে—ছুটি বালক সাবটাসাবটি কৰি শুই কান্দি আছে।
তেওঁ দেখি আচৰিত হ'ল। অক্ষুটস্বৰে ক'লে, ‘তহঁত কোন ? মোৰ
ঘৰত এনেহেন ৰূপবান বালক ছটি শয়নাৱস্থাত কান্দে কিয় ?’
কৰ্কশমাত্ৰেৰে ক'লে,—ভোমালোক কোন ? কান্দিছা কিয় ? কোন
ভোমালোক ?”

বালকদ্বয়ে সভয়ে উত্তৰ দিলে, “আমি হজৰত মোহলেমৰ পুত্ৰ।”
হাবেচ উচপ খাই উঠি ক'লে, “মোহলেমৰ পুত্ৰ। ভোমালোকে
মোহলেমৰ পুত্ৰ। মই কেনে মুৰ্খ—কেনে পাগল। ঘৰত চিকাৰ
ধাকোতেই মই বনত ঘূৰি ফুৰিছোঁ। পাঁচ হাজাৰ মোহৰ নিজে
আহি ঘৰ সোমাইছে। এতিয়া কি কৰো। বাতি প্ৰভাত হ'লৈ বহু
বাকী।” কথা কৈ ধাকোতে ইজনৰ জোলফৰ সৈতে আনজনৰ
জোলফৰ লগত বান্ধি দিলে। চুলিত টান লগাত দুই ভায়েকে
কান্দিব ধৰাত হাবেচে—নিৰ্দ্দয় হাবেচে উভয় ভ্ৰাতাৰ মূললিত
কোমল গুণ্ড সজোৰে ধপৰিয়াই ক'লে,—“চুপ ! চুপ ! কান্দিলে
এতিয়াই মূৰ ভাঙিম।”

লগে লগে দুই ভ্ৰাতাৰ হস্ত বন্ধন কৰি, দাবত জিজিৰি লগাই,
বাহিৰত হাতত ভৰোৱাল লৈ বহিল। স্বগত কবলৈ ধৰিলে,—

“পুনৰ শুবলৈ নাযাও। প্ৰভাততে মৰ্হবৰ ধলি, মোহবৰ বনবননি
এইবাৰ সুখৰ সীমা নাই।”

গৃহীণীয়ে কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “লৰা ছটিৰ প্ৰতি দয়া
কৰা।”

হাঁবেচে ক’লে, “দয়াতো কৰিমই, বাতি হৈ আছে বুলিয়ে দয়া
দেখুৱাব পৰা নাই, কিছু সময় পিছত দয়া মায়া দেখিবলৈ পাবা।”

“চোৱা তুমি মোৰ স্বামী। তোমাৰ ভৰিত মূৰ ধৈ কৈছোঁ,
লৰা ছটিৰ প্ৰতি কোনো অত্যাচাৰ নকৰিবা। এতিমৰ প্ৰতি কোনো
ধৰণৰ কৰ্কশ ব্যৱহাৰ কৰিব নাপায়। লৰা ছটিৰ প্ৰতি দয়া কৰা।
টকা কিমান দিন থাকিব?”

হাঁবেচে জীক পদাঘাত কৰি ক’লে—‘দূৰ হ হতভাগিনী, দূৰ হ’
মোৰ সন্মুখৰ পৰা আতৰি যাইগৈ। তোৰ কথা নুশুনো। পাঁচ
হাজাৰ মোহৰ বুটীৰ কান্দোনত এৰি দিম? চা, পুনৰ যদি মোৰ
ওচৰলৈ আহ তোৰ মূৰ কাটি পেলাম।

‘ভইঁতে ভাবিছ কি? মোৰ চকুত টোপনি নাই। ভইঁতৰ
চকুতো টোপনি নাই। ভইঁতে কেতিয়াও নাভাবিবি যে মোছলেমৰ
পুত্ৰ ছটি মোৰ হাতৰ পৰা বেহাই পাব, মই এয়াও বুজিছোঁ, মোছ-
লেমৰ পুত্ৰ ছটিক জীৱন্তে মহাবাজ জেয়াদৰ দৰবাৰলৈ লৈ যাবলৈ
মোৰ নিচিনা মানুহৰ সাধ্য নাই। পথলৈ ওলালে চাৰিওফালে
পুৰস্কাৰলোভী গুণ্ডাৰ দলে বালক ছটিক জোৰ কৰি মোৰ হাতৰ পৰা
লৈ যাব। কেনে অন্যায় কথা। ধৰিলো মই—পুৰস্কাৰ পাম মই,
বিজনৰ বল বেছি মহাবাজ জেয়াদৰ দৰবাৰত উপস্থিত কৰাই ঘোষিত
পুৰস্কাৰ লব। টকাৰ লোভ ডাঙৰ লোভ। মই সেইবোৰত নাই।
বাতি প্ৰভাত হলেই মোছলেম পুত্ৰদুৱৰ মূৰ কাটি লৈ ৰাজদৰবাৰত
উপস্থিত হম। তাতেই আশা পূৰ্ণ, কাৰ্য্যসিদ্ধি। তাতেই মহাবাজ
জেয়াদ সন্তুষ্ট হ’ব।”

জীক সন্মোহন কৰি হাঁবেচে ক’লে, “ভই তিবোতা মানুহ। ভই
কি বুজিবি? লৰা ছটিকো যি দেখিছোঁ পাগলী মানুহৰ কথাত পাগল

হৈছে। মোৰ চকুত টোপনি নাই।” ইফালে বাত্ৰি প্ৰভাত হ’ল—
কুকুটমলে সপ্তম খবত কুকা নগৰক জাগ্ৰত কৰিব ধৰিলে।

হাৰেচে বাত্ৰিপুৱাই মোছলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ক বান্ধি ঘোঁৰাক পিঠি
তুলি কোবাত নদীৰ পাৰলৈ যাব ধৰিলে। হাৰেচৰ দুই পুত্ৰ তেওঁৰ
পিছে পিছে গ’ল। গৃহিণীও পিছে পিছে পাগলৰ দৰে যাব ধৰিলে।
গৃহিণীয়ে দুই পুত্ৰৰ লগত গোপনে পৰামৰ্শ কৰিছিল, যি কোনো
উপায়ে তেওঁলোক তিনিওজনে বালক দুটিক বন্ধা কৰিব। পুত্ৰদ্বয়
মাতাৰ পদস্পৰ্শ কৰি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল—“শৰীৰত প্ৰাণ থকালৈকে,
মোছলেমৰ পুত্ৰৰ দেহ বিচ্ছিন্ন হ’লৈ নিদিওঁ।” দৌৰি দৌৰি সৰু-
লোৱে নদী ভীৰত উপস্থিত হ’ল।

হাৰেচে পলম কৰিব খোজা নাই। দুই ভ্ৰাতাৰ মূৰ জেয়াদৰ
দৰাবাত উপস্থিত কৰিব পাৰিলেই তেওঁৰ প্ৰথম কাৰ্য্য শেষ। দ্বিতীয়
কাৰ্য্য মোহৰ গণোতেই যি সময় লাগিব। এইভাবে কাৰ্য্যপ্ৰণালী
মনে মনে স্থিৰ কৰি বালক দুটিৰ শিৰ কটাত আক্ৰমণ। তেওঁ বালক
দুটিক ঘোঁৰাৰ পৰা নমাই মাটিত থিয় কৰালে। যুদ্ধৰ কথা
ভাবোতেই হৃদয়ত ভয়ৰ সকাৰ হ’ল। প্ৰাণৰ মাম্বা কাৰ নাই?
মোছলেমৰ পুত্ৰদ্বয় হাৰেচৰ সন্মুখত দণ্ডায়মান। খোলা ভৰোৱাল
হাতত লৈ হাৰেচে বালক দুটিক নিৰীক্ষণ কৰিলে।

দুই ভায়েকে কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে,—“দোহাই ভোমাৰ।
আমাক প্ৰাণে নামাৰিবা। আমাক এৰি দিয়া। পুনৰ কুকালৈ
কেতিয়াও নাহে।”

বালকদ্বয়ৰ কাণ্ডৰ ক্ৰন্দনত পাৰ্শ্বাণ প্ৰাণ হাৰেচৰ একোৱে নহল।
হাৰেচে বালকদ্বয়ক লক্ষ্য কৰি ভৰোৱাল উভোলন কৰিলে, কিন্তু
কোনোবাই যেন বাধা দিছে। কেনে মৰ্ম্মান্তিক দৃশ্য। হাৰেচৰ এই
অভ্যাচাৰ, অমানুষিক ব্যৱহাৰ আৰু হৃদয় বিদাৰক ঘটনাৰ নৃত্যপাত,
যুক্ত আকাশত দিননাথ শতসহস্ৰ কিৰণমালা বিস্তাৰ কৰি চাই
আছে। কোবাত নদী ভীৰৰ এই ঘটনা, কোবাতৰ পানী প্ৰবাহে
প্ৰবাহে হাৰেচৰ এই কু-কীৰ্ত্তি দেখি বৈ গৈছে। নদী ভীৰত পিছ-

হাবা অনাথ ছুটি বালকে, কৃপাণধারী সমুদ্র-সমুদ্র দত্তায়মান হৈ কাতর কঠেবে কৈছে, “আমাক প্রাণে নামাবিবা। আমাব প্রাণ ভিক্ষা দিবা।”

বালক দুটিয়ে কিমান অল্পনয় বিনয় কবিলে—হাবেচৰ মন নগলিল। হাবেচৰ সমুদ্র দত্তায়মান। বাৰ্ঠকালে দুই পুত্ৰ—বিষয় বদনে দত্তায়মান। দত্তাবতী হাবেচ-জায়াও পুত্ৰক দুজনৰ ওচৰত বিষয় হৈ আছে। মোহলেয় পুত্ৰদ্বয়ৰ কালে কান্দি কান্দি চাই আছে। স্বামীৰ ভয়ত একোকে কবও পৰা নাই। হাবেচে এবাৰ ভবোৱাল দাঙি লয় পুনৰ নমাই আনে। এনেকৈ হাবেচে পলম কৰিব ধৰিলে।

হাবেচে বিবক্ত হৈ পালিত পুত্ৰক ক’লে—“পুত্ৰ, লোৱা এই ভবোৱাল, এক আঘাতত বালক দুটিৰ শিৰ কাটি পেলোৱা।”

পুত্ৰই উত্তৰ দিলে, “পিতা: ! মোক ক্ষমা কৰিব। মই নোৱাৰো। নিষ্পাপ, নিৰপৰাধ, দোষশূন্য ছুটি অনাথ পিতৃহীন বালকক টকাৰ লোভত বধ কৰিব নোৱাৰো-বেতিয়াও নোৱাৰো। বৰঞ্চ এই বালকদ্বয়ৰ প্রাণ বক্ষা কৰাৰ বাবে যি কৰিব লাগে তাকে কৰিম। মই প্রাণ দিম তথাপিও এই বালকদ্বয়ৰ প্রতি কোনো অত্যাচাৰ কৰিব নিদিও। আপোনাৰ এই অবৈধ আদেশ কেতিয়াও পালন নকৰো।”

হাবেচে খঙত একো নাইকীয়া হৈ কবলৈ ধৰিলে—“কি কলি মোৰ কাৰ্য্য ভোৰ চকুত অবৈধ হ’ল? তই মোৰ ছকুম মানিবি নে নাই?”

আপুনি যিহে নকওঁক, তই মানুহ খুন কৰিব নোৱাৰো। আক এই বালক দুটিক মই বক্ষা কৰিমই। মই ইমান সময়ে একোকে কোৱা নাছিলো। আপুনি পাপৰ শেষ সীমাত গৈ উপস্থিত হৈছে। জানিব লোভিৰ লোভ পূৰ্ণ নহয়। দৈবৰে মনৰ আশা পূৰ্ণ নকৰে। এই চাৰ্ভক তাৰেই দৃষ্টান্ত।”

বালকদ্বয় প্রতি চাই ক'লে,—“আহা ভাই ! যই তোমালোকক মদিনালৈ লৈ যায় ।”

বালকদ্বয়ে মদিনাৰ নাম শুনি আশৰ ভৱ পাহৰি প'ল । হাবেচৰ পালিত পুত্ৰই হাত আগবঢ়াই বালক দুটাক টানি নিব খোজোতেই হাবেচে ফ্ৰেণ্ডত এক প্ৰকাৰ জ্ঞান হেৰুৱাই বিকম্পিত কৰ্ত্তেৰে ক'লে, “নিমককাষাম ! তোৰ ইমান ক্ষমতা ? তোক আগতেই শিকা দিওঁ ।” পালিত পুত্ৰৰ হাত আগবঢ়া অৱস্থাতে হাবেচৰ ভবোৱালে পালিত পুত্ৰৰ শিৰ মাটিত বগবাই দিলে । হাবেচৰ ভবোৱাল খনখনাই উঠিল । গৃহিণী পালিত পুত্ৰৰ অৱস্থা দেখি নাকাদিলে, জী-বভাৱ-বশতঃ অস্থিৰ হৈ চতুৰ্দিক অন্ধকাৰে নেদেখিলে । তেওঁ আপল গৰ্ভজাত পুত্ৰৰ প্ৰতি আদেশ দিলে,—“বাছা এয়াতো সময়, তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা পূৰণ কৰা । বালক দুটাক বন্ধা কৰা ।” মাতৃ আজ্ঞা পালন কৰিবলৈ বালকদ্বয়ক বান্ধস হাবেচৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিছিল একেজাপে বালক দুটিৰ ওচৰ পালেগৈ । হাবেচে পালিত পুত্ৰৰ শিৰ স্নেহ বিচ্ছিন্ন কৰি বালকদ্বয়ৰ প্ৰতি ভবোৱাল উত্তোলন কৰোতেই দম্ভাশক্তী গৃহিণী গৰ্ভজাত সন্তানৰ প্ৰতি সন্তোষ দি আদেশ কৰিলে । হঠাৎকে খঙত কঁপি কঁপি কবলৈ ধৰিলে, “তইও মাতৃৰ কথাত মোৰ বিৰোধী হৈছ । মোৰ কামত বাধা দিব নোৱাৰিবি । মোহলেম পুত্ৰদ্বয়ক বন্ধা কৰিব নোৱাৰিবি । হেৰ মুৰ্থ ! তোৰ কাৰণেও যমদূত দণ্ডাসূচক এৰি দে ।

পুত্ৰই ক'লে, “কেতিয়াও এৰি নিদিওঁ ।”

নিদন ? বাক যা তইও যা ! যা বেটা জাহান্নামে যা ।”

ভবোৱালেৰে স্বীয় ঔষজ্যাত পুত্ৰৰ শিৰচ্ছেদ কৰি স্নেহাচক্ষু গৃহিণীৰ চকুৰ সন্মুখত এইবোৰ ঘটনা ঘটিছে । পালিত পুত্ৰ গৰ্ভজাত পুত্ৰ দুই পুত্ৰৰ খণ্ডিত দেহ মাটিত পৰি আছে । এই দৃশ্য দেখিও গৃহিণীয়ে পুত্ৰদ্বয়ৰ কথা চিন্তা নকৰিলে, স্বামীৰ ভৱানক উপহৃষ্টি দেখিও ভৱ নকৰিলে । বালকদ্বয়ৰ প্ৰতি তেওঁৰ লক্ষ্য কি উপাৰ্কেৰে তেওঁ লোকৰ বন্ধা কৰিব এই চিন্তাই প্ৰবল । হাবেচে বালকদ্বয়ৰ প্ৰতি

তবোৱাল ভাঙোতেই পৃহিনীয়ে স্বামীক সাবটি ৰহি কবলৈ ধৰিলে। “তুমি স্বামী, মই তোমাৰ স্ত্ৰী, মই ইমান অনুন্নত বিনয় কৰিছোঁ, মোহলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ক আঘাত নকৰিবা। চোৱা তোমাৰ কৰ্মকল টকাৰ লোভত দুই পুত্ৰক নিহত কৰিলা। টকাৰ লোভত পিতৃশ্ৰেহা পৰাস্ত হ’ল। তোমাৰ এই কীৰ্ত্তি জগতত বিকাল থাকিব। তুমি নিশ্চিন্তকৈ জামিবা মোৰ জীৱন থকালৈকে মোহলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ক গাত হাত দিবলৈ নিদিও। প্ৰথমতে মোক খণ্ড খণ্ড কৰা তাৰ পিছত মোহলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ৰ গাত হাত দিবা।”

মানুহৰ কু-প্ৰৱণ্তি উদ্বেজিত হলে জানো বন্ধা আছে? হাৰেচ বলবান, কোঁললী, স্ত্ৰীৰ পৰা মুক্ত হৈ ক’লে,—“তোক ভোৰ লৰাৰ ওচৰলৈ পঠিয়াও। খঙত একো নাইকীয়া হৈ স্ত্ৰীৰ প্ৰতি আঘাত কৰিলে। স্ত্ৰী মাটিত বাগৰি পৰিল।

হাৰেচে স্ত্ৰীক আঘাত কৰি ক’লে,—‘এয়া মোহলেমৰ পুত্ৰদ্বয়ৰ মৃত্যু। আহ কোনে বন্ধা কৰিবি। প্ৰথমতে মহম্মদক লক্ষ্য কৰি তবোৱাল দাঙোতেই এত্ৰাহিমে কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “আগতে মোক আঘাত কৰা। মই ডাঙৰ ভাইৰ মৃত্যু চকুৰে চাব নোখোজে।” তোমাৰ ভৰিত ধৰিছোঁ আগতে মোক হত্যা কৰা।” হাৰেচে মহম্মদক এৰি দি এত্ৰাহিমক লক্ষ্য কৰি তবোৱাল ভোলোতেই মহম্মদে কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ কনঠ ভাই। মোৰ চকুৰ আগতে মূৰ কটা, ডাঙৰ ভায়েক হৈ সৰু ভাইৰ মূৰ বটা মই কেনেকৈ চাম? দোহাই তোমাৰ—দোহাই তোমাৰ ধৰ্ম আগতে মোৰ শিৰচ্ছেদ কৰা।”

হাৰেচ মহম্মদৰ কথাত খতমত খাই এইবাৰ সাংঘাতিক মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি তবোৱাল ঘূৰাই কবলৈ ধৰিলে,—“হতভৰ কাৰো কথা হুগুনো। জাভা-মাত্ৰা শেষ কৰি দিছোঁ।” বুলি কৈ প্ৰথমতে মহম্মদৰ শিৰচ্ছেদ কৰিলে। পিছত কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা এত্ৰাহিমৰ শিৰচ্ছেদ কৰিলে। মোহলেম পুত্ৰদ্বয়ৰ মৃত দেহ কোবাত নদীৰ পানীত উটুৱাই দি তেওঁলোকৰ কটা শিৰ লৈ হাৰেচ ঘোৰাত উঠি মহাবাজ জেয়াদৰ দৰবাৰত উপস্থিত হৈ ক’লে,—

“বাজশাহ-নামদাবৰ আদেশ প্ৰতিপালন কৰিছোঁ। অৱশ্যে আজ্ঞাৰ কিকিত অতিৰিক্ত হৈছে। আপুনি যি কৰিব খুজিছিল মইও সেয়াই কৰিছোঁ। জীয়াই জীয়াই আনিব নোহাবিলো, অইন কোনো-বাই কাকি লোৱাৰ সন্দেহত জীৱন শেষ কৰি হুই ভায়েকৰ কটা মূৰ লৈ আহিছোঁ। মোৰ পুৰুষা, মোক দিয়ক মই বাৰ্ত্তিগৈ।”

নৰপতি আবহুলাহ জেয়াদ, বাজদৰবাৰৰ সভাসদসকল, অমাত্য-সকল, দৰবাৰত উপস্থিত থকা গাৰহীয়া ব্যক্তি সকলে হাৰেচৰ এই অমাত্মিক কাৰ্য্য দেখি নীৰব হৈ ব'ল। সকলোৱে মোহলেমৰ পুত্ৰ-দ্বয়ৰ কাৰণে মনত আঘাত পালে।

নৰপতি আবহুলাহ জেয়াদে হাৰেচৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰি ক'লে,—
“হৰ যুগল-বালকহতা পায়ণ প্ৰাণ হাৰেচ। তোমাৰ মন কিহেৰে গঠিত? এই বালক দুটিৰ মুখৰ লাবণ্য চাওঁনি আদিয়ে তোমাৰ মন জানো একাতে লুকমলিল? হাতৰ তৰোৱাল কেনেকৈ দাঙি ধৰিল। মহাবাজ এজিদ-নামদাবে যদি মোহলেম পুত্ৰদ্বয়ক দামেকলৈ পঠিয়াবলৈ আদেশ দিয়ে, তেতিয়া মই কি কৰিম? উপায় কি হব? সিহঁত জীয়াই থকাহেতেন জানো মোৰ ভয়ৰ কাৰণ আছিল? বালকহতা বীৰ। মোৰ ঘোষণা জানো বালকদ্বয়ৰ শিৰচ্ছেদ কৰাৰ আদেশ আছিল? নে ডবা বজাই মূৰ অনাৰ ঘোষণা কৰা হৈছিল?”

হাৰেচে ক'লে—“শিৰচ্ছেদৰ কথা নাছিল, বৰিলৈ মহাব আদেশ দিয়া আছিল। জীয়াই জীয়াই দৰবাৰলৈ অনাতো হুসাধ্য হোৱা হেতু মূৰ দুটিকে লৈ আহিছোঁ। শ শ মানুহে এই বালকদ্বয়ৰ সন্ধানত আছিল। চিৰশত্ৰুৰ বংশৰ এজনকো বখা উচিত নহয়। মই একে-বাৰে নিশূৰ্ণ কৰি লৈ আহিছোঁ। আজি হুই তিনিদিন মোৰ আহাৰ নাই—বিজ্ৰামৰ সময়, অবসৰ একোৱেই নাছিল। এই বালক দুটিৰ শিৰ লগুতে মোৰ দুটি পুত্ৰ আৰু জীৰো শিৰ কাটিছোঁ।”

শেওঁৰ কথা শুনি মহাহুৰিত আৰু আচৰিত হৈ নৰপতি জেয়াদে ক'লে,—“ওহে বীৰ! সেয়া কি কথা।—”

“আপোনাৰ শত্ৰুকুল নিশূল কৰিবলৈ গৈ মোৰ বংশ নিপাত কৰিলো। শুধাপি আপোনাৰ পৰা প্ৰসংসা লাভ কৰিব নোৱাৰিলো। এতিয়া মোৰ সন্দেহ হৈছে যে বিস্তৃত মোহৰবোৰ পাম নে নাই?”

মন্ত্ৰীসকলৰ এজনে ক’লে,—“আপোনাৰ কাৰণে পুৰুষাৰ বধা আছে। আৰু তিনিটা থুন ক’ত আৰু কেনেকৈ গ’ল, কওঁকছোন।”

“তিনিটা থুন কিয় কৰিলো শুনক। মোৰ ছই পুত্ৰ আৰু এগৰাকী জী। তেওঁলোকে একোতেই এই শত্ৰু বালকৰ মূৰ কাটিব দিয়া নাছিল। বাধা দিছিল। এজন এজনকৈ বাধা দিছিল। এজন এজনকৈ বঙা কাপোৰ পিন্ধাই কোবাত নদীৰ কুলত শয়ন কৰাই দিলো। একে স্থানতে সকলোৰে শিৰচ্ছেদ—বক্তপাত—পিছত সকলোৰে দেহ কোবাত নদীত ক্ষেপণ অবগাহন-নিমজ্জন-বিসৰ্জন।”

আবহুলাহ জেয়াদে ক’লে,—“এই দৃশ্য পুনৰ এই চাব নোৱাৰো। নিৰপবাধ বালকদ্বয়ৰ শিৰচ্ছেদ কৰাত বাধা দিছিল কোনে? এই নৰ পিৰাচৰ ছই সন্তান আৰু সহধৰ্ম্মিণী স্বয়ং। তেওঁলোককো বিনাশ কৰিছে। এনেবুৰা নব-পিৰাচৰ শিৰ এৰোতেই স্ব স্থানত থাকিব নোৱাৰে। হায়! হায়!! একে সময়তে পাঁচটি মানবজীৱন শেষ। মোৰ আদেশ—মোহলেম পুত্ৰদ্বয়ৰ হস্তা হাৰেচে এই ছই বালকৰ শিৰ সদ্ব্যনেৰে সৈতে মূৰত লৈ কোবাত-কুললৈ যাব। এই বালকৰ যি স্থানত শিৰচ্ছেদ কৰা হৈছিল সেই স্থানত সেই অস্ত্ৰেৰে মহাপাপীৰ মস্তক দেহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰি শিয়াল কুকুৰক ভক্ষণৰ সুযোগ কৰি দিবা। কোবাত-পানীত নিক্ষেপ কৰি পানী অপবিত্ৰ নকৰিবা। মোহলেম-পুত্ৰদ্বয়ৰ দেহখণ্ড কোবাতৰ পানীত উটুৱাই দিছে। বিশেষ সন্ধান কৰি চাৰা। যদি এই যুগল ভ্ৰাতাৰ মৃতদেহ প্ৰাপ্ত হয়, তেনে-হলে বীতিমত কাঞ্চন দাফন কৰি যথোচিতৰূপে অন্ত্যষ্টি-ক্ৰিয়াদি কৰি মোৰ আদেশ সম্পূৰ্ণ কৰিবা আৰু কাৰ্য্য শেষত মোক সংবাদ জ্ঞাপন কৰিবা।”

যাতক, প্ৰহৰী, কাৰ্য্যকাৰক লগে লগে বাজাদেশ মতে কাৰ্য্য কৰিবলৈ প্ৰবৃত্ত হ’ল। “তেওঁলোকে মোহলেম-পুত্ৰদ্বয়ৰ খণ্ডিত শিৰ

মহামূল্য বস্ত্ৰবে আবৰিত কৰি হাবেচৰ শিৰত দি কোবাত-কুললৈ গ'ল। কোবাত-কুল পাই তেওঁলোকৰ চকুত পৰিল তেজ বালিত লাগি গোট মাৰি আছে। আন এটি আচৰিত ঘটনা চকুত পৰিল, মোছলেম পুত্ৰদ্বয়ৰ শিৰশ্চূৰ্য্য যুগল দেহ ডিঙিত ধৰাধৰিটৈ পানীত ওপঙি আছে। কি আচৰিত! সোঁতত যি যুতদেহ উটুৱাই দিয়া হৈছিল, সোঁতৰ বিপৰীতে কোনে টানি আনিলে? এনেকুৱা আচৰিত সংযোগ কোনে কৰিলে?

এনেকুৱা আচৰিত ঘটনা দেখি ৰাজকীয় কাৰ্য্যকাৰকৰ মনৰ এটি কথা হঠাৎ উদয় হ'ল। তেওঁলোকে পাত্ৰস্থ দুইটি মস্তক কোবাত পানীত ধবোতেই মস্তক সংলগ্ন হ'ল। ৰাজকৰ্মচাৰীয়ে যুতদেহ দুইটিক পৃথক কৰিবলৈ খুব যত্ন কৰিলে কিন্তু একোতেই কৃতকাৰ্য্য নহল। সেই অপূৰ্ব ভাতৃস্নেহ বন্ধন বহু যত্ন কৰিও বেলেগ কৰিব নোৱাৰিলে। বাধ্য হৈ দুই ভাতাব দেহ একেলগে স্নান কৰাই একত্ৰে কাফন কৰি দাফন কৰিলে।

তাৰ পিছত হাবেচৰ প্ৰতি যি ৰাজাজ্ঞা আছিল, সেয়া সম্পাদন কৰিব খোজতেই হাবেচে ক'লে, “মোৰ উচিত শাস্তি হ'ল। অতি-বিক্ত লোভৰ অতিবিক্ত কলো ভোগ কৰিলো। হা-পুত্ৰ-হা-ত্ৰী-হা-লোভ।”

হাবেচৰ খণ্ডিত দেহ বধ্যভূমিত বাগৰি পৰিল।

চতুৰ্বিংশ প্ৰবাহ

হোচেন সপৰিবাৰে বৰ্ষি সহস্ৰ সৈন্য লৈ নিৰ্ব্বিয়ে কুকালৈ আহিছে। কিন্তু ইমান দিন হ'ল, কুকাৰ পথৰ কোনো চিহ্নই দেখা নাপালে। এদিনাখন হুচেনৰ অশ্বপদ যুক্তিকান্ত সোমাই গ'ল। কাৰণ কি? এনেকুৱা কিয় হ'ল? কাৰণ অনুসন্ধান কৰোতে হঠাৎ প্ৰভু মহম্মদৰ ভৱিষ্যদ্বাণী হোচেনৰ মনত পৰিল। নিৰ্ভীক স্তব্ধস্ত ভয়ৰ সন্কাৰ হ'ল। শৰীৰৰ প্ৰজ্জ্বল শিহৰি উঠিল। হোচেনে

গগনা কবি পালে, আজি মহাবম মাহৰ ৮ তাৰিখ। ভয়ে ভয়ে অশ্রুত
স্বাভাৱ কবি কিঞ্চিৎ আগুৱাই গৈ দেখিলে যে, একালে যোব
অবস্থা, সমুখত বিস্তৃত প্ৰান্তৰ চকু নিৰ্দিষ্ট সীমা মধ্যত মানৱ কিয়া
জীৱ-জন্তুৰ নাম মাত্ৰ নাই। আন্তপ তাপ নিবাবণোপযোগী কোনো
প্ৰকাৰ বৃক্ষও নাই, কেৱল প্ৰান্তৰ-মহাপ্ৰান্তৰ। প্ৰান্তৰ সীমা যেন
গগনৰ সৈতে সংলগ্ন হৈ ধু ধু কৰিছে। চাৰিওফালে যেন প্ৰকৃতিৰ
স্বাভাৱিক স্বৰত আক্ষেপ “হায়! হায়।” শব্দ উচ্চাৰণ কৰি নিদাকণ
হুথ প্ৰকাশ কৰিছে। জনপ্ৰাণীৰ নামামাত্ৰও নাই, কোনে কব পৰা
শব্দ কৰিছে, সেয়াও জনাৰ উপায় নাই। ভাব হ’ল, যেন শূন্যপথত
শব্দ সহস্ৰ মুখেৰে “হায়! হায়।” শব্দৰে চাৰিওফালে আবুল
কৰি ফুলিছে।

হোচেনে সকলৰ স্বৰেৰে, ঈশ্বৰক ধন্যবাদ দি সজীসকলক কবলৈ
ধৰিলে, “ভাইসকল। হান্স-পৰিহাস দূৰ কৰা। আমি জ্ঞানক
স্থানত আহি উপস্থিত হৈছোঁ। এই স্থানৰ নাম মনলৈ আহিলে
মোৰ হৃদয় কঁপি উঠে। ভাইসকল। মাতামহে কৈছিল, যি স্থানত
তোমাৰ অশ্রুপদ স্মৃতিকাত বহি বাব, নিশ্চয় জানিবা, সেয়াই
তোমাৰ জীৱন বিনাশৰ নিৰ্দিষ্ট স্থান আৰু ভাবেই নাম দাস্ত-কাব-
বালা। মাতামহৰ বাক্য অলঙ্ঘনীয়, পথ ভুল কৰি আমি কাব-
বালালৈ আহিছোঁ, সেয়া সন্দেহ নাই। তোমালোকে জানো শুনা
নাই? তেতিয়া সকলোৰে মনোনিবেশ কৰি শুনিব ধৰিলে—
চাৰিওফালে “হায়! হায়!! যেন শব্দ। ধন্য নূৰনবী মহম্মদ।
হোচেনে কলে, “মাতামহে আৰু কৈছিল, চাৰিওফালৰ পৰা
যি স্থানত “হায়! হায়!! শব্দ উদ্ভিত হব, নিশ্চয় জানিবা সেয়াই
কাববালা। ঈশ্বৰৰ লীলা কাৰো বুজিবৰ সাধ্য নাই। ক’লৈ বাম?
বোৱাৰ সাধ্যই বা ক’ত? কতেবা দামেক, কতেবা মদিনা, ক’ত
কুকা আৰু ক’ত কাববালা। আমি কাববালালৈ আহিছোঁ, পুনৰ
উত্ততি বোৱাৰ উপায় নাই? ভাইসকল। ঈশ্বৰৰ নাম লৈ ক’লৈ
হোৱা।” ক্ৰমে ক্ৰমে সজীসকল আহি একত্ৰিত হ’ল। হোচেনৰ

কাৰালাত হজৰত হোচেনৰ মাকৰ অৰীফ

মুখত কাৰখালাৰ বৃত্তান্ত আৰু চাৰিওফালে “হায় ! হায় !! অক
অকৰ্ণেৰে শুনি সকলোৰে মুখ শুকাই গ’ল।

হোচেনে ক’লে, “জাতৃসকল ! চিন্তা কিহৰ ? ঈশ্বৰৰ নিৰ্মোক্তিত
কাৰ্য্যত চিন্তা কিহৰ ? এই স্থানতে শিবিৰ নিৰ্মাণ কৰি ঈশ্বৰৰ
ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ভেঁওঁৰেই নামলৈ ভৱসা কৰি থাকিম। সমুখত
প্ৰান্তৰ, কাষত ভয়ানক বিজন বন, ক’লৈ যাম ? অদৃষ্টত যি লিখা
আছে, সেয়া হবই, এতিয়া চিন্তা বিকল। শিবিৰ নিৰ্মাণ আয়োজন
কৰা। মই জানো কোবাত নদী এই স্থানৰ ওচৰেদি প্ৰবাহিত হৈছে।
কিমান দূৰত আৰু কোন কালে সেয়া নিৰ্গম কৰি কিছুমানে পানী
আহোৱণত প্ৰবৃত্ত হোৱা। পিয়াহত বহুতেই কাতৰ হৈ গৈছে,
আহাবাদি সংগ্ৰহ কৰি আপাততঃ ক্ষুৎ-পিপাশা নিবাৰণ কৰা।

শিবিৰ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ কাৰ্ঠন্তন্ত সংগ্ৰহ কৰিবলৈ আৰু বন্ধনো-
পযোগী কাৰ্ঠ আহোৱণ কৰিবলৈ যিসকলে বনমধ্যত প্ৰবেশ কৰিছিল,
বক্তাক কুঠাৰ-হস্তৰে অভ্যন্ত বিষাদিত চিন্তেৰে বাম্পাকুললোচনে
ভেঁওলোক হুচেনৰ ওচৰলৈ উভতি আহি কবলৈ ধৰিলে, “হজৰত।
এনেকুৱা আচৰিত ঘটনা আমি কোনো স্থানতে দেখা নাই, কোনো
দিনাখনে কাৰো মুখতো শুনা নাই। এনেকুৱা আচৰিত ঘটনা
জগতৰ কোনো স্থানত ঘটিছে নে নাই সেয়াও সন্দেহ। আমি বনলৈ
কাৰ্ঠ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ গৈছিলো, যি কোনো বৃক্ষৰ যি স্থানতেই
যেতিয়া কুঠাবাঘাত কৰো তেতিয়া সেই বৃক্ষেই অজস্ৰ ভেজব-চিহ্ন
দেখি ভয় খাইছোঁ। ভয়তে উভতি আহিলো। এয়া চাৰ্ঠক ! আমাৰ
সকলোৰে কুঠাবত ভেজব চিহ্ন বিদ্যমান।”

হোচেনে কুঠাৰ সংযুক্ত শোণিত দৰ্শন কৰি কবলৈ ধৰিলে,
“নিশ্চয় এয়াই কাৰবাণ। জোমালোক সকলোৰে এই স্থানত ‘মহাদ’
অৰ্গস্থ ভোগ কৰিবা, ভাবেই লক্ষণ ঈশ্বৰে এই শোণিত-চিহ্নেৰে
দেখুৱাইছে। আচৰিত হ’ব লগা একোৱে নাই, সেই বনৰ পৰাই কাৰ্ঠ
সংগ্ৰহ কৰি আনাগৈ। দাক-বস শোণিতত পৰিণত হৈছে, ভয়
নাখাবা।”

এমায়ব বাক্য শুকলোৱেই আনন্দোৎসাহেৰে দিবিব সংস্থাপন শু যত্নবান হ'ল। সকলোৱেই আপোন আপোন স্থানোপযোগী আৰু এমায়ব পৰিস্থালবৰ্গৰ অৱস্থানৰ কাৰণে অতি নিৰ্জৰ্ন স্থানত দিবিব সংস্থাপন কৰি সকলোৱেই যথাসম্ভৱ বিজ্ঞাম কৰিব ধৰিলে।

আবব দেশত দাসৰ অভাব নাই। যিসকল ক্ৰীতদাস হোচেনৰ লগত আছিল, তেওঁলোকৰ কেইজনমান একত্ৰিত হৈ কোৰাতব অৱেষণত বহিৰ্গত হৈছিল। তেওঁলোক স্নানমুখে উত্ততি আহি সকা- শুবে এমায়ক কবলৈ ধৰিলে, “বাদশাহ নামদাৰ! আমি কোৰাত নদীৰ অৱেষণত ওলাইছিলো। পূব-উত্তৰ প্ৰদক্ষিণ কৰি শেষত পশ্চিম ফালে দেখিলো যে, কোৰাত নদী কুলুকুল ববে দক্ষিণ বাহিনী হৈ প্ৰবাহিত হৈছে। পানীৰ নিৰ্মলতাৰ প্ৰতি দৃষ্টিপাত কৰি পানী পিপাসা আৰু চতুৰ্গণ বলবতী হ'ল, কিন্তু নদী তীব্ৰত অসংখ্য সৈন্য সশস্ত্ৰ হৈ ত্ৰেণীবদ্ধভাবে অতি সতৰ্কভাবে নদীৰ পানী বক্ষা কৰি আছে। বিমান দূৰ দৃষ্টিৰ ক্ষমতা আছিল, সিমান দূৰলৈ চাই দেখিলো—এনেকুৱা কোনো স্থানেই নাই যে, নিৰ্বিল্পে এক বিন্দু পানীৰে পিপাসা নিবৃত্তি কৰা যায়। আমি সৈন্যকসলক একো নোকোৱাকৈ নদী তীবলৈ অগ্ৰসৰ হোৱাৰ লগে লগে এনেভাবে অতি কৰ্কশ বাক্য প্ৰয়োগ কৰি অপমানৰ সৈতে আমাক খেদি দি কলে, “মহাৰাজ এজিদৰ আজ্ঞাত, কোৰাত নদীকূল বক্ষিত হৈছে, বক্ষক বীৰসকলৰ এটি প্ৰাণ ধকালৈকে কোনোৱে এক বিন্দু পানী লব নোৱাৰে। পানী খাই পিপাসা নিবৃত্তি কৰা দূৰৈত থাওঁক এবাৰ কোৰাতকূল চকুৰে চাই ইহজীৱন সাৰ্থক কৰি যোৱা। ভবিষ্যতে এইফালে আহিলে আমাৰ স্মৃতিৰূপ কাঁড়ে ভোমালোকৰ পিপাসাৰ শাস্তি কৰিব। প্ৰাণ লৈ উত্ততি যোৱাগৈ। ঠিক জানিবা, কোৰাতৰ স্মৃতিৰূপ বাৰি ভোমালোকৰ কাৰো ভাগ্যত নাই।

কথা শুনি হোচেন মহাব্যস্ত হ'ল। খাদ্যাদিৰ অভাব নাথাকি- লেও পানী বিহনে কেনেকৈ জীয়াই থাকিব, এই চিন্তাই তেওঁৰ প্ৰবল হ'ল। মদিনাৰ বহু সংখ্যক মানুহ তেওঁৰ লগত আছে। কম বয়সীয়া

বালক-বালিকা যেতিয়া শিষ্যহত কাণ্ডৰ হ'ব, যেতিয়া তেওঁলোকৰ জিজ্ঞাসকৰ্ত্তা শুকাই গৈ অৰ্দ্ধোচ্চাৰিত কথা কোৱাৰও ক্ষমতা নাথাকিব, তেতিয়া কি কৰিব ? এই চিন্তাত হোচেন কোৱাত নদীৰ ফালে এক দৃষ্টিৰে চাই কি উপায়ে পানী সংগ্ৰহ কৰিব সেই চিন্তা কৰিছিল,— এনে সময়তে তেওঁৰ চকুত পৰিল, চাৰিজন সৈনিক পুৰুষ তেওঁৰ শিবিৰ লক্ষ্য কৰি আহি আছে। তেওঁ ভাবিব ধৰিলে, মোহলেমে মোৰ কুকাঁলৈ অহাত বিলম্ব দেখি হয়তো সৈনিকসকলক কোনো স্থানত ধৈ আগতে মোৰ সন্ধান লবলৈ আহিছে।'

আগন্তুক চতুষ্টিয় যিমানৈ ওচৰ চাপি আহিছে সিমানৈ তেওঁৰ কল্পনা যে ভ্ৰমসঙ্কল সেয়া প্ৰমাণিত হ'ল। ওচৰ পাওঁতে চকুত পৰিল তেওঁলোক তেওঁৰ অপৰিচিত, কৰবাত তেওঁলোকক যে দেখিছে সেয়াও ঘনত পেলাব পৰা নাই। সৈন্য চতুষ্টিয় হোচেনৰ ওচৰলৈ আহি পদচূষন কৰিলে। তেওঁলোকৰ মাজৰ এজনে ক'লে, "হজৰত, তুখৰ কথা কি কম, আমি এজিদৰ সৈন্য। কিন্তু আপোন ৰ মাতামহৰ ধৰ্ম্মত দীক্ষিত। আমাৰ কথাত অবিশ্বাস নকৰিব, শত্ৰুৰ বেতনভোগী বুলি শত্ৰু বুলি নাভাবিব। আমি একোৰে প্ৰত্যাশী নহয়। মাত্ৰ আপোনাৰ তুখত তুখিত হৈ কেইটিমান কথা কৰলৈ অতি সাবধানে আপোনাৰ শিবিৰলৈ আহিছোঁ। সময় যেতিয়া বেয়া হয় তেতিয়া সকলো ফালৰ পৰা অমজল দেখা দিয়ে। বৰ্ত্তমান আপোনাৰ চাৰিও ফালে অমজল দেখিছোঁ। মোহলেমৰ দৰে হিঠৈষী বন্ধু জগতত কম দেখিছোঁ। আবহুল্লাহ জেয়াদে আপোনাৰ প্ৰাণ লবলৈ বড়বস্ত্ৰ কৰিছিল। ভাগ্য গতিকৈ মোহলেম কুকাঁলৈ গৈ আবহুল্লাহ জেয়াদৰ হাতত বন্দী হৈছিল। শেষত তেওঁৰ চক্ৰান্তত, ওতবে অলীদ আৰু জেয়াদৰ হাতত প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দি স্বৰ্গবাসী হৈছে। এতিয়া চীমাৰ, ওমৰ প্ৰভৃতিয়ে আপোনাৰ প্ৰাণ বধৰ কাৰণে নানান চেষ্টা কৰিছে। মাৰবান, ওতবে অলীদ এই পৰ্য্যন্ত আহি পোৱা নাই। এজিদৰ আদেশত আমিযেই কোৱাত নদীকূল একেধাৰে বন্ধ কৰি দিছোঁ। মন্থন্য দূৰৈত ধাওঁক, পশু পক্ষীকো এৰি নিদিলে নদী তীবলৈ বোৱাব

কাৰো সাধ্য নাই। সপক্ষে সকলো ক'লো, আপুনি যি ভাল দেখে বিবেচনা কৰিব।"—আগন্তুক চতুৰ্থয় হোচেনৰ পদচুন্দন কৰি গুচি গ'ল।

মোহলেমৰ দেহত্যাগৰ সংবাদত হোচেন মহা শোকাবুল হৈ কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “হা ভ্ৰাতৃ: মোহলেম তুমি যি কৈছিল। সেয়াই হ'ল :—হোচেনৰ প্ৰাণবিনাশ কৰিবলৈ যদি আবহুল্লাহ জেন্নাদে কোনো ষড়যন্ত্ৰ কৰিছে তেতিয়া সেই ষড়যন্ত্ৰত ময়ে পৰিম, হোচেনৰ প্ৰাণতো বক্ষা হব।’ ভাই। নিজৰ প্ৰাণ দি হোচেনক জেন্নাদৰ হাতৰ পৰা বক্ষা কৰিলা। তুমিতো মহা অক্ষয় স্বৰ্গমুখত স্থখী হৈ জগৎ যন্ত্ৰণাৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাল। মই ছবন্ত কাববালা প্ৰাপ্ত-বত অসহায় হৈ বিন্দুমাত্ৰ পানীৰ কাৰণে বোধহয় সপৰিবাৰে জীৱন হেৰুৱাম।” হে ছবন্ত পাৰ্শ্বিক জেন্নাদ। তোৰ চক্ৰাস্তৰ কাৰণে মোহ-লেমক হেৰুৱালো। তোৰ চক্ৰাস্তৰ কাৰণেই আজি সপৰিবাৰে পানী অবিহনে যুত্থ্য মুখত পৰিছোঁ।’ মোহলেমৰ কাৰণে হোচেনে দুখ কৰিব ধৰিলে। আনফালে পানী অবিহনে তেওঁৰ সজীসকলৰ মাজত মহাকোলাহল উপস্থিত হ'ল।

সকলোৰে পিয়াহত অৰ্ঠ-কৰ্ঠ শুকাই যোৱাত হোচেনৰ ওচৰলৈ আহি কবলৈ ধৰিলে— “পানীৰ অভাৱত সকলো মৰিব। পিয়াহত সকলোৰে কৰ্ঠ শুকাই গৈছে। পুনৰ কষ্ট সহ্য কৰিব নোৱৰা হৈছোঁ।”

সকলোৰে হোচেনে ক'লে, “কি কৰিব। বিন্দু মাত্ৰ পানী পাবলৈ আশা নাই। ঈশ্বৰৰ নামায়তপান ভিন্ন পিয়াহৰ নিবৃত্তিৰ অণু কোনো উপায় আছে জানো? বিনা পানীত যদি প্ৰাণ যায়, সকলোৰে সেই ককণাময় বিন্দুনাথৰ নাম লৈ পিয়াহ নিবৃত্তি কৰা। সকলোৰে নিজ নিজ স্থানলৈ গৈ ঈশ্বৰোপাসনাত মনোনিবেশ কৰাটো।”

সকলোৰে পৰমেশ্বৰৰ আৰাধনাত মনোনিবেশ কৰিলে। ক্ৰমে নৰ্ত্ত ভাবিধ পাব হ'ল। দশম দিবসৰ ৰাতিপুৱাই হোচেনৰ শিবিৰত মহা কোলাহল আৰম্ভ হ'ল। “প্ৰাণ যায় পুনৰ সহ্য নহয়।” এনে

ভাবে গগণভেদী আৰ্ত্তনাদ শুনিবলৈ পোৱা ন'ল। পৰিবাৰৰ সকলোৱে আৰ্ত্তনাদ আৰু কাতবন্দ্যত হোচেন তিষ্ঠিব নোৱাৰা হ'ল। উপাসনাৰ পৰা বিৰত হৈ হাচনেবাহু আৰু জয়নাৰৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁলোকক সাহুনা দিব ধৰিলে। পুত্ৰ কন্যা আৰু কমবয়সীয়া বালক-বালিকাহঁত আহি এক কোঁটা পানীৰ কাৰণে তেওঁক আগুৰি ধৰিলে।

শাহেববাহুই হৃৎপোষ্য শিশু সন্তানটিক ত্ৰোড়ত লৈ কান্দি কান্দি আহি কবলৈ ধৰিলে, “আজি সাতদিন ধৰি এক বিন্দুও পানী স্পৰ্শ কৰিব পৰা নাই, পিয়াহত মোৰ জীৱন যোৱা অৱস্থা, সেই কাৰণে মই ছুখ কৰা নাই, কিন্তু স্তনৰ দুগ্ধ পৰ্য্যন্ত শুকাই গৈছে। এই হৃৎপোষ্য শিশুৰ প্ৰাণনাশৰ উপক্ৰম হৈছে। এই সময়ত এক বিন্দু পানী যদি কোনো উপায়ে ইয়াৰ কণ্ঠত দিব পৰা যায় বোধহয় জীয়াই থাকিব।”

হোচেনে ক'লে, “পানী ক'ত পাম ? এজিৱৰ সৈজুই কোৱাত নদী কুল আবদ্ধ কৰি ৰাখিছে, পানী আনিব পাৰে কাৰ সাধ্য আছে।”

শাহেববাহুই ক'লে, “এই শিশু সন্তানটিৰ জীৱন বৰ্কাৰ্হে যদি আপুনি নিজে গৈ অকণমান পানী আনি থুৰাব পাৰে ? এটি প্ৰাণটো বৰ্কা পাৰ ? আমাৰ কাৰণে আপোনাক যাবলৈ কোৱা নাই।”

হোচেনে ক'লে, “জীৱনত কোনোদিনাখন শত্ৰুৰ ওচৰত, নাইবা বিৰত্মীৰ ওচৰত কোনো বিষয়তে অনুগ্ৰহপ্ৰাৰ্থী হোৱা নাছিলো। কোনো কালে কাফেৰৰ ওচৰত একোৱে প্ৰাৰ্থনা কৰা নাছিলো। পানী বিচাৰিলে নিদিব। মই যদি এই শিশুৰ কাৰণে পানী তিকা কৰো সিহঁতে জানো দিব ? মোক মনোকষ্ট, মনোবেদনা দিবলৈকে সিহঁতে কোৱাতকুল আৱদ্ধ কৰি ৰাখিছে।”

শাহেববাহুই ক'লে, “যিয়ে নকৰ্ত্তক কৰি, আমি জীয়াই থাকোঁতে জানো এই হৃৎপোষ্য সন্তান,—পানী পিয়াহত প্ৰাণ হেৰুৱাব ?”

হোচেনে পুনৰ বিকক্তি নকৰিলে। লগে লগে উঠি গৈ বোকা

উঠি ক'লে, “দিয়া, সম্ভানটিক মোৰ কোলাত বহুৱাই। চাওঁচোন, এবাৰ যত্ন কৰি।’ হোচেন পুত্ৰক ত্ৰোড়ত লৈ ঘোড়াত উঠি মুহূৰ্ত্ততে তেওঁ কোবাত নদীতীবত উপস্থিত হৈ নদীতীবস্থ সৈন্যসকলক উদ্দেশ্য কৰি ক'লে, “ভাইসকল, তোমালোকৰ ভিতৰত যদি কোনোবা মুছলমান আছে, তেনেহলে এই দুগুপোষ্য শিশুৰ মুখলৈ এবাৰ চাই অকণমান পানী দান কৰা। পিয়াহত এওঁৰ অৰ্ঠ-কৰ্ঠ শুকাই গৈছে। এই সময়ত অকণমান মুখত পানী দিব পাৰিলে বোধহয় জীয়াই থাকিব। জৈশ্বৰ দোহাই, এই শিশুটিৰ জীৱন ৰক্ষা হেতু অকণমান পানী দান কৰা। এই শিশুৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰোতে পৰমেশ্বৰ তোমালোকৰ প্ৰতি প্ৰসন্ন হব।”

কোনোৱে একো উত্তৰ নিদিলে। সকলোৱে হোচেনৰ ফালে এক দৃষ্টিৰে চাই থাকিল। হোচেনে পুনৰায় কবলৈ ধৰিলে, “ভাইসকল, এইদিন—চিৰদিন তোমালোকৰ স্মৃতি হৈ নাথাকে, কোনোবাদিন সন্ধ্যা হ'বই। জৈশ্বৰ অনন্ত ক্ষমতাৰ প্ৰতি এবাৰ দৃষ্টিপাত কৰা, তেওঁলৈ ভৱ কৰা। ভাতৃসকল। পিয়াহত পানীদান মহাপুণ্য। এই শিশুৰ জীৱন তোমালোকৰ অমুগ্ৰহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। মই সামান্য সৈনিক নহয়, মোৰ পিতা মহামান্য হজৰত আলী, মাতামহ নূৰনবী হজৰত মোহম্মদ, মাতা ফাতেমা জোহ'ৰা খাতুনে জেন্নাত। এইসকল পুণ্যাত্মাৰ নাম স্মৰণ কৰি এই শিশুটিৰ প্ৰতি অমুগ্ৰহ কৰা। ভাবি চোৱা, যদি মই তোমালোকৰ ওচৰত কোনো অপৰাধত অপৰাধী, কিন্তু এই শিশু বালকেতো তোমালোকৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই, তোমালোকৰ ওচৰত কোনো অপৰাধত অপৰাধী হোৱা নাই। ইয়াৰ প্ৰতি দয়া কৰি তোমালোকে জীৱন ৰক্ষা কৰা।”

সৈন্যসকলৰ মাজৰ পৰা এজনে ক'লে, “তোমাৰ পৰিচয় পালো, তুমি হোচেন। তুমি অনুন্নয় বিনয় কৰিলেও তোমাক এক বিন্দু পানীও নিদিও। তোমাৰ পুত্ৰ পানী পিয়াহত জীৱন হেৰুৱাব, আমাৰ কিহৰ তুখ? তোমাৰ জীৱনেতো এতিয়া যাব, সম্ভানৰ

দুখৰ কাৰণে নাকান্দি এবাৰ ভোম্বাৰ নিজৰ প্ৰাণৰ কাৰণে কান্দা—
 পিছাহত কাতৰ হৈ কাৰাবালাত প্ৰাণ হেৰুৱাবা, সেই দুখতে কান্দা,
 শিশু সন্তানৰ কাৰণে পুনৰ দুখ কৰিব নালাগে। এতিয়াই ভোম্বাৰ
 সকলো দুখ শেষ কৰি দিছে।” এই কথা কৈয়েই সেই ব্যক্তিয়ে
 হোচেনৰ বন্ধ: লক্ষ্য কৰি এপাত কাড় নিদেপ কৰিলে। দ্বিগুণ হস্ত
 নিকিণ্ড সেই নুতীক্স কাড় হোচেনৰ বন্ধত নালাগি ফোড়লু শিশু
 সন্তানৰ বন্ধ বিদীৰ্ণ কৰি পৃষ্ঠদেশ পাৰ হৈ গ’ল। হোচেনৰ ফোড়
 ভেজ্বেৰে ভাঁহি গ’ল।”

হোচেনে ক’লে, “হেৰ পাৰাণহুদয় ! কি কৰিলি। এই শিশুসন্তান
 বধত তোৰ কি লাভ হ’ল ? হায় ! হায় !! মই কোন মুখেৰে ওভো-
 টাই লৈ যাওঁ। শাহেৰবানুক কি কমগৈ।” হোচেনে খেদ কৰি এই-
 খিনি কথা কৈ ভোৰেৰে ঘোৰা চলাই শিবিৰ সন্মুখলৈ আহি মৃত
 সন্তান ফোড়লু লৈ ঘোৰাৰ পৰা নামি শাহেৰবানুক ক’লে, ‘লোৱা
 আমাৰ বাতাক স্বৰ্গৰ নুতীতল পানী খুৱাই আনিলো।’ শাহেৰবানুই
 সন্তানৰ বুকুৰ কালে এবাৰ দৃষ্টিপাত কৰি অজ্ঞান হৈ ভূ তলত পতিত
 হ’ল। শিবিৰলৈ পৰিহালৰ সকলোৰে শাহেৰবানুৰ শিশু সন্তানৰ
 কাৰণে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মদিনাৰাসীৰ মাজত আবহুল ওহাব
 নামৰ এজন বীৰপুৰুষ হোচেনৰ লগত আছিল। আবহুল ওহাবৰ
 মাতা আৰু স্ত্ৰীও লগত আছিল। হোচেন আৰু তেওঁৰ পৰিহালৰ দুখ
 দেখি আবহুল ওহাবৰ মাতাই কবলৈ ধৰিলে, আবহুল ওহাব।
 ভোম্বাক কি কাৰণে গৰ্ভত ধাৰণ কৰিছিলো ? হোচেনৰ এই দুখ দেখি
 তুমি এতিয়াও বহি আছা ? তুমি এতিয়াও ইয়াৰ প্ৰতিশোধ লোৱাৰ
 কাৰণে অগ্ৰসৰ হোৱা নাই ? পানী বিহনে সকলো মৰিব ? ষিক
 ভোম্বাৰ জীৱন। ষিক ভোম্বাৰ বীৰত্ব। হায় ! হায় ! হোচেনৰ শিশু
 সন্তানটিৰ প্ৰতি যি খন হাতেৰে কাড় মাৰিছে, সেই পাপীৰ সেই
 হাতখন চায়েই পৰিতৃপ্তি হয় ? সেয়া নাতাবিবা। ভোম্বাৰ কাড়ে
 সেই বিধৰ্মীৰ ভীৰবদ্ধ মস্তক মই চাবলৈ ইচ্ছা কৰো। হায় ! হায় !
 এনেকুৱা কোমল শৰীৰত যি অৰাধমে ভীৰ বদ্ধ কৰিছে, তাৰ শৰীৰত

মানব-ভেদ, মানব-জাতি-একোয়েই নাই। আবহুল ওহাব! তুমি স্বচক্ষুৰে শাহেববান্ধুৰ শিশু সন্তানৰ সাংঘাতিক মৃত্যু দেখি এতিয়াও নিশ্চিন্তভাবে বহি আছা ? এয়া অ'কেপৰ বিষয়। বিপদ হুখত জোৰালোকে যদি কান্দি অনর্থ সময় নষ্ট কৰা ভেনেহলে আমি কি কৰিম ? অবলা নিঃসহায়ী স্ত্রী জাতিৰ কাৰণেই বিধাতাই কালোঁনৰ সৃষ্টি কৰিছে, বীৰপুত্ৰৰ কাৰণে নহয়।”

মাতাৰ উৎসাহমূচক উৎসনাত আবহুল ওহাব লগে লগে সজ্জিত হৈ আহিল। মাতাৰ চৰণ চুম্বন কৰি ক'লে, “আবহুল ওহাবে পুনৰ নাকান্দে। তেওঁৰ চকুত পুনৰ পানী নেদেখা, কোৰাত নদীৰ কূলৰ পৰা শত্ৰুৰ আতোৰাই পঠিয়াব নতুবা আজি কাৰবালাতুমি আবহুল ওহাবৰ ভেজোৰে বঞ্জিত হব।”

আবহুল ওহাবে পুনৰ একো কথা নোকোৱাকৈ জননীৰ চৰণ চুম্বন কৰি ঈশ্বৰৰ নাম লৈ ঘোৰাৰ পিঠিত উঠি মুহূৰ্ত্ততে কোৰাতকূলত উপস্থিত হৈ বিপদক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হেৰ পাষণ্ডহৃদয় বিধৰ্মীসকল। যদি প্ৰাণৰ মমতা থাকে, যদি আক কিছুদিন জগতত বাস কৰাৰ ইচ্ছা আছে, ভেনেহলে এতিয়াই নদীকূল এৰি দি পলায়ন কৰ। আবহুল ওহাব নদীকূল উদ্ধাৰ কৰি শিশু-সন্তানৰ ভৃত্যাকাৰীৰ মূৰ নিবলৈ আহিছে। যদি ষথার্থ যুদ্ধৰ প্ৰতি ইমান হেপাহ, যদি বীৰত্ব দেখুৱাই মৰিবলৈ ইচ্ছা কৰ আবহুল ওহাবৰ সন্মুখলৈ আহ।

আবহুল ওহাব শত্ৰুৰ সন্মুখত চক্ৰাকাৰে ঘূৰিব ধৰিলে। কোনোৱে তেওঁৰ সন্মুখলৈ অহা নাই, নদী কুলো এৰি দিয়া নাই। আবহুল ওহাবে পুনৰ সত্ৰোধে কবলৈ ধৰিলে, “মোছাই হওঁক, বীৰেন্দ্ৰই হওঁক, উদ্যোগী পুৰুষেই হওঁক,—ধন্য যি সময়ক অতি মূল্যবান জ্ঞান কৰে। দেখিছো তইওঁৰ সকলো বিষয়তে জ্ঞান আছে। যদি সাহস থাকে, যদি আবহুল ওহাবৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছা হয়, আগুৱাই আহ। আজি আবহুল ওহাবে বিধৰ্মীৰ ভেজোৰে কোৰাতৰ পানী বাঙলী কৰিব সেই আশাতে তইওঁৰ সন্মুখলৈ আহিছো। শত্ৰুৰ সন্মুখীন হবলৈ তইওঁৰ ভয় কিয় ?”

বিপক্ষ দলৰ পৰা এজন দীৰ্ঘকায় বীৰপুৰুষ বহিৰ্গত হৈ অতি উচ্চ লোহিতবৰ্ণ অশ্বপৃষ্ঠত আৰোহণপূৰ্বক বিশেষ দক্ষতাৰে সৈতে তৰো-
ৱাল ঘূৰাই আবহুল ওহাবৰ সন্মুখীন হৈ কবলৈ ধৰিলে, “মুখসকলেই
দৰ্প কৰে। কাণুকৰে অহঙ্কাৰ প্ৰদৰ্শন কৰে। তোক মাৰি কি হব ?
আবহুল ওহাব, তই কাৰ সন্তান। তোক জননী কোন ? সেইবোৰৰ
পৰিচয় লৈ আহোতেই মোৰ বিলম্ব হৈছে। তই কিয় এই নব
জীৱনত আমৰ কাৰণে প্ৰাণ হেৰুৱাবি ? তোক বধ কৰিলে এজিফৰ
ওচৰত যশো লাভ নহয়। তইতৰ হোচেনক যুদ্ধলৈ আহিবলৈ দাঙি
তই যদি আক কিছুদিন জীয়াই থাকিবলৈ ইচ্ছা কৰ উত্ততি যোগে।”

আবহুল ওহাব খঙত অস্থিৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে, “বিশ্বমী কাকৰ !
ইমান স্পৰ্দ্ধা তোৰ। প্ৰথমতেই তই হোচেনক যুদ্ধলৈ আহ্বান
কৰিলি ? আমি জীয়াই থাকোতে প্ৰভুক আহ্বান কিয় ? আগতে
আবহুল ওহাব তাৰ পিচত অহিন কথা।” সদৰ্পে এই কথা কৈ
আবহুল ওহাব অশ্ব ওভোতাই লৈ বিশ্বমীক এনেভাবে তৰোৱালেৰে
আঘাত কৰিলে যে, একে আঘাততে ঘোঁৰাৰ সৈতে আৰোহীক
দ্বিখণ্ডিত কৰি পেলালে। যুদ্ধক্ষেত্ৰত অশ্বচক্ৰ দি শত্ৰুৰ বানী আবহুল
ওহাব প্ৰত্যেক চক্ৰপৰিবৰ্ত্তনৰে বিপক্ষসকলক আহ্বান কৰিব
ধৰিলে। এজন এজনকৈ সম্ভৱজনক বিশ্বমীক নবকলৈ প্ৰেৰণ কৰি
পুনৰাবৰ পৰিক্ৰমণৰ কাৰণে শত্ৰুসকলক আহ্বান কৰিব ধৰিলে,
কিন্তু এজনো তেওঁৰ সন্মুখলৈ নাহিল। দুবৈৰ পৰা কাড নিক্ষেপ
কৰি তেওঁক পৰাস্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰিব ধৰিলে। আবহুল ওহাবে তন্ন
নাথাই তুই হাতেৰে তৰোৱাল চলাই শত্ৰুৰ নিকৃষ্ট শৰঙ্গাল খণ্ড
খণ্ড কৰিব ধৰিলে। মাজে মাজে শত্ৰুৰ কাড় আবহুল ওহাবৰ গাত
বিদ্ধিলেহি যাৰ কলত শৰীৰৰ পৰা তেজ প্ৰবাহিত হব ধৰিলে।
সেইকালে আবহুল ওহাবৰ দৃষ্টি নাই মাত্ৰ শত্ৰু বিনাশত তেওঁ
কৃতসঙ্কল্প।

যুদ্ধ কৰি কৰি ভাগবত আবহুল ওহাবৰ পানী পিন্ধাহত কাণ্ড
হৈ গ'ল। কোনো উপাই নাপায় বেগেৰে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ পৰা আহি

হোচেনক কলেহি, “হজবত ! খুব পিয়াহ লাগিছে। এই সময়ত যদি ওহাবক অকণমান পানী দিব পাবে, তেনেহলে অফুকল—”

“পানী ?—পানী ক’ত পাম ভাই ?” হোচেনে ছুখ কবি কবলৈ ধৰিলে, “ভাই যদি সেই ক্ষমতা মোৰ থাকিলহেঁতেন, তেনেহলে তোমাৰ এনেকুৰা হৃদয় জানো হয় ?”

আবতুল ওহাবৰ জননীয়ে এই কথাবাস্তা শুনি কবলৈ ধৰিলে, “আবতুল ওহাব, যুদ্ধ ক্ষেত্ৰৰ পৰা কিয় উভতি আহিলা ? কি ঘণা, কেনে লাজৰ কথা। কিয় তুমি মোৰ গৰ্ভত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিলি ? পানী পিয়াহ নিবাবণ কৰিবলৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ পৰা উভতি আহিলা। মই তোমাৰ কলঙ্কিত মুখ নাচাও। তোমাক যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ পৰা পলাই আহিবলৈকে পঠোৱা নাছিলো ? হয় কোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰি হোচেনৰ পুত্ৰ-পৰিয়ালক বন্ধা কৰিবা, নহলে মৃত্যু বৰণ কৰিবা। এই যুদ্ধ বয়সত তোমাৰ মৃত্যু দেখি জীৱন সাৰ্থক কৰিম ? মোৰ আশা কলবতী নহল।

সত্তয়ে কম্পিত মাতেৰে আবতুল ওহাবে ক’লে, “জননী। মই আকৌ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ যাওঁগৈ। এইবাৰ হয় নদীকুল উদ্ধাৰ, নহয় আবতুল ওহাবৰ মৃত্যু। কিন্তু জননী ! পিয়াহত প্ৰাণ যোৱা অৱস্থা। পিয়াহ নিবাবণ কৰাৰ উপায় নাই। তোমাৰ চৰণদৰ্শনতেই পিয়াহৰ শাস্তি। আক এটি নিবেদন এবাৰ জীৱ মুখখন—”

ও, বুজিচোঁ। সেই মুখখন এবাৰ চাব পাবা কিন্তু অশ্চৰ্য পৰা নাযিব নোৱাৰা। “মাতৃৰ আজ্ঞা পাই সেই অৱস্থাতে আবতুল ওহাব সদ্য বিবাহিত জীৱ ওচৰলৈ গৈ কবলৈ ধৰিলে।” জীৱিতেহঁবি। মই যুদ্ধবাজী। যুদ্ধ কৰি থাকোঁতে তোমাৰ কথা মনত পৰিল, পিয়াহতো প্ৰাণ আকুল। ভাবিলো, তোমাক এবাৰ দেখা পালে বোধকৰ, কিছু আশ্ৰিত দূৰ হব, পানীপিয়াহ নিবাবণ হব। এই ভাবি আহিচোঁ, কিন্তু অশ্চৰ্য পৰা নমাব আদেশ নাই। মাতৃৰ আজ্ঞা—সেই কাৰণে অৰ্পণত বহিয়েই সাক্ষাৎ কৰিলো।”

পতিপৰায়ণা পতিব্ৰতা সতী পতিৰ ওচৰলৈ গৈ শ্রিত্তি কৰি

কবিতা বলিলে, “জীবিতেন্নব ! সমবাক্যত অজ্ঞানাব কথা যুক্ত
পেলাব নালাগে । যুদ্ধক্ষেত্রে অস্ত্রপুৰব কথা বিজনব মনত পবে,
তেওঁ আকোঁ কেনে বীৰ ? প্রাণেশ্বৰ ! মই নাবী, মইভো ইয়াৰ মৰ্ম
একোকে বুজিব নোৱাৰিলো । প্রভু মোহন্যদব বংশধবসকলব বিপ-
দব সমস্ত সাহায্য কৰিবলৈ স্ত্রী-পৰিবাৰ, সন্তানসন্ততিব কথা বি
যোদ্ধাই মনত পেলাই—তেওঁক মই বীৰপুৰুষ বুলি নকওঁ । যদি
আপোনালোকে ভৱ কৰে, তেনেহলে আমিহেই—পিতৃহত কাতব
স্ত্রীসকলেই, বণবেশেৰে সমবাক্যত ভবোৱাল লৈ নৃত্য কৰিম ; বণ-
সাজে সজ্জিত হবলৈ কুণ্ঠিত বোধ নকৰো । চাম কোন যোদ্ধা আমাৰ
সমুখত উপস্থিত হয়হি । চোৱাব দিন, কথাৰ দিন, বিজ্ঞামৰ দিন,
ঈশ্বৰ প্রসাদত যদি পাওঁ, তেতিয়া মনৰ আনন্দত আপোনাৰ সেৱা
কৰিম । হোচেনব বিপদ চিৰকাল নাধাকে । কিন্তু আপুনি এনেকুৱা
দিন পাই সময় নষ্ট নকৰিব, পুনৰ এনেদিন আপুনি নাপাব । বিলম্ব
কৰা উচিত নহয় ।

অশ্বৰ পৰাই নভলিৰে সাধ্বী সতীৰ কপালত চুহুনি দি আবহুল
ওহাব সজোৰে ঘোৰা চলাই পুনৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ প্রত্যাবৰ্ত্তন কৰি
শত্ৰুক সছোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “বধূম্মী কাকৈবসকল ! ভাবি-
ছিল আবহুল ওহাব পলাইছে ? ওহাব পলোৱা নাই । তইতক
অলপ সময়ৰ কাৰণে এই জগৎ চোৱাব অবসৰ দিছিলো । আগ-
বাঢ়ি আহ, আবহুল ওহাবব লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ।

আবহুল ওহাবৰ মাতৃ পুত্ৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁ
যুদ্ধ চাই আছে । আগতেই সেনাপতি ওমৰে সকলোকে সাবধান
কৰি ৰাখিছিল যে, আবহুল ওহাবে কোনো কাৰণত উত্ততি নৈছে,
এতিয়াই উত্ততি আহিব । এইবাব সকলোৰে একত্ৰ হৈ আবহুল
ওহাবক আক্ৰমণ কৰিব লাগিব ।

বণক্ষেত্ৰত বহুসংখ্যক সৈন্ত একেলগে মন্তলাকাৰ হৈ চাৰিওফালে
ঘূৰি একেধৰ আবহুল ওহাবৰ প্রতি অস্ত্ৰ বৰ্ষণ কৰিব ধৰিলে । বীৰবৰ
আবহুল ওহাব শত্ৰুবেষ্টিত হৈ দুইহাতেৰে ভবোৱাল চলাবলৈ ধৰিলে ।

এজিদ্দৰ সৈন্ত অস্ত্র নাই, কিমান মাৰিব। শেষত শত্ৰুপক্ষৰ আঘাতত আবদুল ওহাবৰ মস্তক দেহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ দূৰেত বিলক্ষিত হ'ল। সেই ছিন্ন মস্তক আবদুল ওহাবৰ মাতৃৰ সন্মুখত গৈ পৰিল। বাঁৰ জননী পুত্ৰশিৰ ছুই হাতেৰে দাঙি লৈ বেগেৰে আহি নিৰ্জ্জন কোঠাত হোচেনৰ সন্মুখত থলেহি। এই অবসৰত ওহাবৰ শিক্ষিত অশ্চই শিৰশ্চুত দেহলৈ অতি বেগেৰে শিৰিৰ পালেহি। সকলোৰে সন্মুখত শিৰশ্চুত দেহ অশ্চপৃষ্ঠৰ পৰা মাটিত বাগৰি পৰিল। আবদুল ওহাবৰ মাতৃয়ে ভেজ্জেৰে বাঙালী হস্ত উত্তোলন কৰি ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিলে আৰু আবদুল ওহাবৰ উদ্দেশ্য আশীৰ্বাদ কৰিলে,—“আবদুল ওহাব ! তুমি ঈশ্বৰৰ কৃপাত স্বৰ্গীয় সুখভোগত সুখী হোৱা। হোচেনৰ বিপদ সময়ত তুমি প্ৰাণ দি সাহা য় কৰিলা, প্ৰভু মোহম্মদৰ বংশধৰ সকলৰ পিপাসাৰ শান্তিহেতু কাফেৰৰ হস্তত জীৱন বিসৰ্জন দিলা। তোমাক শত শত আশীৰ্বাদ। তুমি যি জননীৰ গৰ্ভত জন্মিছিলি, তেওঁৰো জীৱন সাৰ্থক। তোমাৰ মস্তক দেহৰ পৰা কোনে বিচ্ছিন্ন কৰিলে ?” আবদুল ওহাবৰ মাতৃয়ে ছিন্ন মস্তকটি আনি পতিত দেহত সংলগ্ন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “আবদুল ওহাব। প্ৰাণাধিক ! অৱ সজ্জিত হৈ আছে, তোমাৰ হাতৰ অস্ত্ৰ হাততেই আছে, বিধৰ্মীৰ ভেজ্জেৰে অস্ত্ৰ বজ্জিত কৰিছা, তেনেহলে মাটিত বাগৰি পৰি আছা কিয় ? বাছা ! ছুধিনীৰ জীৱন-সৰ্বস্ব। উঠা অশ্চত আবোধন কৰা। এইবাৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ পৰা উত্ততি আহিলে পুনৰ তোমাক যুদ্ধলৈ যাব নিদিওঁ। সোৱা চোৱা, তোমাৰ অৰ্দ্ধাঙ্গকপিনী বণিতা। তোমাৰ যুদ্ধ-বিজয়-সংবাদ শুনিবলৈ উৎকণ্ঠিত কৰ্ণেৰে সতৃষ্ণনয়নে আক্ৰেপ কৰিব ধৰিছে।”

আবদুল ওহাবৰ বিয়োগত হোচেনে কান্দিলে, পৰিয়ালবৰ্গও কান্দিলে। আবদুল ওহাবৰ মাতৃয়ে অশ্ৰুসন্মানে কবলৈ ধৰিলে, “আবদুল ওহাব ! ইমানকৈ মাতিলো, তুমি মুঠিলা, তুমি তোমাৰ মাতৃৰ কথাও হুণুনিলা। শোকত আকুল হৈ বৃদ্ধাই পুত্ৰমস্তক বক্ষত ধাৰণ কৰি কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ পুত্ৰ হুতা কোন !

আবদুল ওহাবে কাৰ হাতত জীৱন দিলে ? কোনে আবদুল ওহাবৰ মস্তক ঘোৰ ক্ৰোড়ত নিক্ষেপ কৰিছিল ! কালি কালি আবদুল ওহাব জননী লগে লগে আবদুল ওহাবৰ অশ্বত আৰোহণ কৰিলে। হোচেনে বহু অশ্বনয় বিনয় কৰি নিষেধ কৰিলে, তেওঁ বাধা ন্যায়নিলে। পুত্ৰ-মস্তক কোলাত লৈ অশ্বপৃষ্ঠত উঠি যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আহি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে, “কোন কাকৈৰ, কোন পাপাত্মা, কোন শৃগালে মোৰ পুত্ৰৰ মস্তক দেহৰ পৰা শিৰ বিচ্ছিন্ন কৰিছে ? ঈশ্বৰৰ দোহাই, এই যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ এবাৰ আহি সেই পাপাত্মা, সেই পিলাচ, সেই কাকৈৰ মোৰ সম্মুখলৈ আহি দেখা দিয়া।”

“ঈশ্বৰৰ দোহাই” শুনি আবদুল-ওহাব-হস্তা যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আহি দৰ্প কৰি কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ এই শানিত অস্ত্ৰই আবদুল ওহাবৰ মস্তক সেই পাপদেহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰিছে।” পুনৰ কোনো কথা কবলৈ নাপালে। আবদুল ওহাবৰ জননী পুত্ৰ ঘাতকক দেখা পাই সক্রোধেৰে আবদুল ওহাবৰ মস্তকৰ হস্তাকাৰীৰ উদ্দেশ্যেৰে ইমান জোৰেৰে মাৰি পখিয়ালে যে, সেই আঘাতত কাকৈৰৰ মস্তক ভগ্ন হৈ মজ্জা নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে তেওঁৰ লগে লগেই পঞ্চপ্ৰাপ্তি।

এই ঘটনা দেখি ওমৰ খণ্ডত জলি উঠি ওহাবৰ জননীৰ চতুৰ্দ্ধিকে সৈম্ভ বেঠন কৰিলে। বৃদ্ধাই কবলৈ ধৰিলে, কাকৈৰহঁত ! ওহাবৰ মঙ্গল হওঁক ! মোৰ জীৱনৰ মাম্মা নাই। পুত্ৰশোক নিবারণ কৰিবলৈ এই যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আহিছোঁ। তহঁতে মোক নিপাত কৰ। যি পথেৰে আবদুল ওহাব গৈছে সেই পথেৰে মইও যাম। কিন্তু ওপৰত যদি কোনোবা বিচাৰকৰ্ত্তা আছে, তেওঁলোকে তহঁতৰ বিচাৰ কৰিব।” অতি কম সময়তে আবদুল ওহাব-জননী শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণত্যাগ কৰি স্বৰ্গগাসিনী হ’ল।

আবদুল ওহাবৰ মাতৃয়ে প্ৰাণত্যাগ কৰাৰ পিছত নাজী বহমানে হোচেনৰ পদচূষন কৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰত উপস্থিত হ’ল। তেওঁও বহু সংখ্যক বিধৰ্মীক জাহান্নামলৈ পঠিয়াই শত্ৰুৰ হাতত বহীদ হ’ল। ক্ৰমে জাকৰ প্ৰভুতি প্ৰধান প্ৰধান বীৰসকল হোচেনৰ সাহায্য

কাৰণে শত্ৰুৰ সন্মুখীন হৈ যুদ্ধ কৰিলে, কোনোৱে কৃতকাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰিলে। প্ৰায় দেড় লক্ষ বিপক্ষ সৈন্য বিনাশ কৰি যদিহে প্ৰধান প্ৰধান যোদ্ধা শত্ৰু হাতত আত্মসমৰ্পণ কৰি স্বৰ্গধামলৈ গতি কৰিলে।

পঞ্চবিংশ প্ৰবাহ

সূৰ্য্যোদয়ৰ বিমানে ওপৰলৈ উঠিছে, তাপও সিমানেই বৃদ্ধি হ'বলৈ ধৰিছে। হোচেনৰ পৰিয়ালবৰ্গ বিন্দুমাত্ৰ পানীৰ কাৰণে লালস্বিত হৈছে, শ শ বীৰ পুৰুষ শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণ ত্যাগ কৰিছে। ভাতা, পুত্ৰ, স্বামীৰ বক্তিম কলেবৰ দেখি কামিনীসকল, সময়ে সময়ে পিন্ধাহত কাঁতৰ হৈ পৰিছে। চকুত পানীৰ নাম মাত্ৰও নাই, সেয়া যেন একপ্ৰকাৰ বিকৃত ভাব, কান্দিবৰ শক্তিও নাই। হোচেনে চাৰিওফালে দৃষ্টিপাত কৰি চালে : বন্ধু-বান্ধৱৰ ভিতৰত কোনো নাই। বগসজ্জা কৰি জয়লাভৰ কাৰণে শত্ৰু সন্মুখীন হ'বলৈ আদেশৰ অপেক্ষাত ভেঁওৰ সন্মুখত আজি কোনো নাই। হোচেনে দীঘল ছমুনিয়াহ এটি পেলাই ক'লে, "হায়! একমাত্ৰ পানীৰ আশাত ইমান আত্মীয়, বন্ধু-বান্ধৱ হেৰুৱালো, তথাপিও এজনৰো পানী পিন্ধাহ নিবৃত্ত কৰিব নোৱাৰিলো। কাৰবালা ভূমিত ডেকৰ সোঁত বৈছে, তথাপি বোৱতী কোৰাঙক শত্ৰু হাতৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলো। এতিয়া জীয়াই থকাৰ আশা নাই, আকাঙ্ক্ষাও নাই।"

হাচানৰ পুত্ৰ কাহেম পিতৃব্যৰ এই কথা শুনি স্তম্ভিত বেখে সন্মুখত কবৰোড়ে দণ্ডায়মান হৈ বিনীতভাবে কবলৈ ধৰিলে, "ভাত্ত : ! কাহেম এতিয়াও জীয়াই আছে। আপোনাৰ আজ্ঞাবহ চিৰদাস আপোনাৰ সন্মুখত দণ্ডায়মান। অনুমতি দিয়ক, শত্ৰুকল নিশূল কৰো।"

হোচেনে ক'লে, "কাহেম, তুমি পিতৃহীন, তোমাৰ মাতৃৰ তুমিয়েই একমাত্ৰ সন্তান; তোমাক এই জ্ঞানক শত্ৰুৰ মাজলৈ কোন সতে পঠিয়াম ?"

কাছেমে ক'লে, “ভয়ানক ! আপুনি কাক ভয়ানক শত্ৰুজ্ঞান কৰিছে ? পথৰ ক্ষুদ্ৰ মক্ষিকা, পথৰ ক্ষুদ্ৰ পিপীলিকাক মই যেনেকুৱা ক্ষুদ্ৰ জ্ঞান কৰো, আপোনাৰ অনুমতি পালে এজিদ্ৰ ভয়ঙ্কৰ ভয়ঙ্কৰ সৈন্যাধ্যক্ষসকলকো সেই কপ তুণ জ্ঞান কৰিব পাৰো। কাছেম যদি বিপক্ষৰ ভয়ঙ্ক ভয়ঙ্ক হ'য় হাচানৰ নাম ডুবিব, আপোনাৰো নাম ডুবিব। অনুমতি কৰক, অকলে মই সশস্ত্ৰ হৈ সহস্ৰ সহস্ৰ লক্ষ লক্ষ বিপুৰ্বিনাশত সমৰ্থ।”

হোচেনে ক'লে, “প্ৰাণাধিক ! আমাৰ বংশত তুমি সকলোৰে প্ৰধান, তুমি এমাম বংশৰ বহুমূল্য বত্ৰ, তুমি পিতাৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ, তুমি চৈয়দ বংশৰ অমূল্য নিধি। তুমি মাতাৰ একমাত্ৰ সন্তান, তেওঁৰ সমুখত থাকি তেওঁক আৰু পৰিয়ালৰ সকলোকে সাৰ্বনা দিয়া মই নিজেই যুদ্ধ কৰি ফোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰো।”

কাছেমে ক'লে, “আপুনি যিয়েই নকওঁক, কাছেমৰ প্ৰাণ দেহত থাকোতে আপোনাক অন্তৰ ধৰিব নিদিওঁ। যদি ফোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰো তেনেহলে ফোৰাত নদী আজি লোহিত বৰ্ণত বঞ্জিত হৈ এজিদ্ৰ সৈন্য শোণিতেৰে যোগ দি মহাসমুদ্ৰত প্ৰবাহিত হ'ব।”

হোচেনে ক'লে, “বৎস। মোৰ মুখত এই কথাৰ উত্তৰ নাই। তোমাৰ মাতাৰ আদেশ লৈ যি ইচ্ছা তাকে কৰা।”

হাচনেবানুৰ পদধূলি গ্ৰহণ কৰি মহাবীৰ কাছেমে যুদ্ধযাত্ৰা প্ৰাৰ্থনা কৰাত, হাচনেবানুই কাছেমৰ মস্তক চুছন কৰি আলীৰ্বচন প্ৰয়োগপূৰ্বক ক'লে, “যোৱা বাছা, যুদ্ধলৈ যোৱা। তোমাৰ পিতৃগণ পৰিশোধ কৰা। পিতৃশত্ৰু এজিদ্ৰ সৈন্যৰ মস্তক চূৰ্ণ কৰাণৈ, যুদ্ধত জয়ী হৈ ফোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰাণৈ। আমি সকলোৱেই তোমাৰ মুখাপেক্ষী হৈ বুলো। যোৱা বাপ। তোমাক আজি ঈশ্বৰৰ পদ-তলত সমৰ্পণ কৰিলো।

হাচনেবানুৰ পৰা বিদায় লৈ কাছেম হোচেনৰ ওচৰলৈ আহিল। হোচেনে কাছেমক ক'লে, “তোমাৰ পিতাৰ ওচৰত মই এটি প্ৰতিজ্ঞাত আৱদ্ধ আছোঁ। মোক সেই প্ৰতিজ্ঞাৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি যুদ্ধলৈ গমন

কৰা। তোমাক যুদ্ধলৈ যাব দিয়াত মোৰ আপত্তি নাধাকিব। তোমাৰ পিতাই প্ৰাণ বিয়োগৰ আগে আগে মোক শপথ খুৱাই আৱদ্ধ কৰি ৰাখিছিল : মোৰ কন্যা ছথিনাৰ সৈতে তোমাক বিবাহ দিম। তুমি ছথিনাক বিয়া নকৰাকৈ যুদ্ধলৈ যাব নোৱাৰা। তোমাৰ পিতাৰ আজ্ঞাৰ প্ৰতিপালন, মোক প্ৰতিজ্ঞাৰ পৰা বক্ষা কৰা, উভয়ে তোমাৰ সমতুল্য কাৰ্য্য।”

কাছেম মহাবিপদত পৰিল। এই মহাবিপদৰ সময়ত বিবাহ কৰিব লাগিব, এই ভাবি তেওঁৰ চিত্ত অস্থিৰ হৈ পৰিল। কি কৰিব, একো ভাবি নাপায় তেওঁ মাতাৰ ওচৰলৈ গৈ সমুদায় কথা ব্যক্ত কৰিলে।

হাচনেবানুই ক’লে, “কাছেম। মইও জানো, মোৰ সন্মুখত তোমাৰ পিতাই তোমাৰ পিতৃব্যৰ ওচৰত এই বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ দি তেওঁক প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ কৰি ৰাখিছিল। শোক, তাপ, আৰু উপস্থিত বিপদত মই সকলো কথা পাহৰি আছিলো। ঈশ্বৰানুগ্ৰহত তোমাৰ পিতৃব্যৰ স্মৰণ আছিল বুলিয়েই তোমাৰ পিতাৰ উপদেশ প্ৰতিপালিত হব যেন বোধ হৈছে। কোনো আপত্তি নকৰিবা। এতিয়াই বিবাহ হওঁক। প্ৰাণাধিক। এই বিবাদ-লমুৱৰ মাজত ক্ষণকালৰ কাৰণে হলেও এবাৰ আনন্দশ্ৰোত বৈ যাওঁক।”

কাছেমে ক’লে, “জননী। পিতাই মৃত্যু সময়ত মোক এটা কবচ দি কৈছিল : যি সময়ত তুমি কোনো বিপদত পৰিবা, নিজ বুদ্ধিৰ দ্বাৰা যেতিয়া কোনো উপায় স্থিৰ কৰিব নোৱাৰা, সেই সময়তে এই কবচৰ আনটো ফালে চাই তত্পদেশ মতে কাৰ্য্য কৰিবা। মোৰ দক্ষিণ হস্তত যি কবচ দেখিছে, এয়াই সেই কবচ। আপুনি যদি অনুমতি দিবে, তেনেহলে আজি এই মহাবিপদৰ সময়ত কবচৰ আনটো ফালে চাব পাৰে—কি লেখা আছে।”

হাচনেবানুই ক’লে, “এতিয়াই চোৱা, কি লেখা আছে। তোমাৰ আজিৰ যি বিপদ উপস্থিত পুনৰ এনে বিপদ নহয়। কবচৰ আনতো ফাল চোৱাৰ এয়াই উপযুক্ত সময়।” এই কথা কৈ হাচনেবানুই

কাছেমৰ বাহুৰ পৰা কবচ খুলি ভেঙৰ হাতত দিলে। কাছেমে কবচৰ আনটো ফাল চাই ক'লে, “মা। মোৰ পুনৰ আপত্তি নাই। এই চোৱা, কবচত কি লেখা আছে।” পৰিয়ালৰ সকলোৱে দেখিলে, কবচত লেখা আছে,—“এতিয়াই ছথিনাক বিবাহ কৰা।” কাছেমে ক'লে, “এই বেশেৰেই মই পিতাৰ আজ্ঞা পালন আৰু পিতৃব্যৰ প্ৰতিজ্ঞা বক্ষা কৰিম।”

প্ৰিয় পাঠকসকল। ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহত লেখনীৰ সাহায্যত আপোনালোকৰ লগত মই বহু দূৰ আহিছোঁ। কোনো দিনাখনে ভবা নাছিলো, অলপো চিন্তা কৰি চোৱা নাছিলোঁ, লেখনীৰ অবিশ্ৰান্ত গতিক্ৰমতেই আপোনালোকৰ লগে লগে বিষাদ সিদ্ধৰ পঞ্চবিংশ প্ৰবাহ পৰ্য্যন্ত আহিছে। কিন্তু আজি কাছেমৰ বিবাহ প্ৰবাহত মহাবিপদত পৰিলোঁ। কি লিখিম একোৱেই স্থিৰ কৰিব পৰা নাই। হাচনেবানুই কৈছে, “বিষাদ-সমুদ্ৰত আনন্দস্ৰোত!” এনেকুৱা কঠিন বিষয় বৰ্ণনা কৰিবলৈ গৈ মোৰ মূৰ ঘূৰাইছে, লেখনী অসাৰ হৈছে, চিন্তাৰ গতিৰোধ হৈছে, কল্পনা শক্তি শিথিল হৈ পৰিছে। যি শিবিৰত স্ত্ৰী-পুৰুষ, বালক-বালিকাৰ দিনে নিশাই মূৰ খন্দুৱাই কান্দিছে, পুত্ৰমিত্ৰ শোকত জগৎসংসাৰ অন্ধকাৰ দেখিছে, প্ৰাণপতিৰ চিৰবিবৰহত সতী নাৰীৰ প্ৰাণ ফাটি গৈছে ভ্ৰাতাৰ বিষোগ যজ্ঞগাত অধীৰ হৈ প্ৰিয় ভ্ৰাতাই বক্ষ: বিদীৰ্ণ কৰিছে, শোকে-তাপে স্ত্ৰী-পুৰুষ একত্ৰে দিনে নিশা “হায় হায়” কৰি কান্দিছে, জগতকো কন্দুৱাইছে, আকৌ সেই মুহূৰ্ত্তৰ পিছতেই তৃষ্ণা, সেই তৃষ্ণাৰ শাস্তি নহল;—সেই শিবিৰতে আজি বিবাহ। সেই পৰিয়ালৰ মাজতে এতিয়া বিবাহ উৎসব। বিষাদ সিদ্ধত হাঁহাৰ একো নাই, বহস্যৰ নামমাত্ৰ নাই, আমোদ-আহ্লাদৰ বিন্দুবিসৰ্গ সম্পৰ্কও নাই—আত্মাস্ত মাত্ৰ বিষাদ, ছত্ৰে ছত্ৰে মাত্ৰ বিষাদ, বিষাদতে আৰম্ভ আৰু বিষাদতেই শেষ। কাছেমৰ ঘটনা বৰ ভয়ানক। পূৰ্বতেই কৈছোঁ যে, মহাবীৰ কাছেমৰ ঘটনা বিষাদ সিদ্ধৰ এটি প্ৰধান ভৰণ।

কাৰো মুখত হাঁহি নাই, সন্তোষৰ চিন নাই, বিবাহ অৰ্ঘচ

বিবাদ। পূৰ্ববাসিসকলে ছথিনাক আগুৰি ধৰিলে। বণবাদাই
 ভেতিয়া চাদিয়ানা বাদ্যৰ কাৰ্য্য কৰিব ধৰিলে। অঙ্গবাগাদি শৃগন্ধি
 দ্রব্যৰ কথা কাৰো শ্রবণ নহল,—কেৱল কণ্ঠবিনিৰ্গত চকুপানীবেই
 ছথিনাৰ অঙ্গ ঘোঁত কৰি পূৰ্ববাসীগীসকলে পবিত্ৰত বসনৰে ছথিনাক
 সজ্জিত কৰিলে, তেওঁৰ কেশগুচ্ছ পৰিপাটী কৰি বান্ধি দিলে, সভ্য
 দেশত প্ৰচলিত বিবাহৰ চিহ্নস্বৰূপ দুই এপদ অলঙ্কাৰ ছথিনাৰ অঙ্গত
 পিন্ধালে। ছথিনা পূৰ্ণবয়স্কা, তেওঁ সকলো বুজি পাইছে। কাছেম
 অপৰিচিত নহয়। প্ৰণয়, ভালপোৱা, উভয়ৰেই আছে। ভ্ৰাতা-
 ভগ্নীৰ মাজত যিকপ বিগুচ্ছ আৰু পবিত্ৰ প্ৰণয় হৈ থাকে, সেয়া
 কাছেম-ছথিনাৰ বাল্যকালৰ পৰাই আছে। পৰম্পৰৰ স্বভাব
 অজানা নহয়, বাল্যকালৰ পৰাই এই উপস্থিত যৌবনকাল পৰ্য্যন্ত
 একেলগে ঠৌড়া, একেলগে ভ্ৰমণ, এবেলগে বাস নিবন্ধনে উভয়ৰে
 মনত সৰ্বিশেষ সৰল প্ৰণয় জন্মিছিল। উভয়েই এক পৰিবার, এক
 বংশসম্ভূত, উভয়ৰে পিতা পৰম্পৰ সৰোদৰ ভ্ৰাতা, গতিকে লাজ,
 মান, অভিমান প্ৰভৃতি আন স্বামী-স্ত্ৰীত যেনেকুৱা হোৱা সম্ভাবনা,
 সেয়া তেওঁলোকৰ নাই। লগ স্থিৰ হ'ল। আনকালে এজিদৰ
 সৈন্যই ঘোৰ ৰবে যুদ্ধৰ বাজনা বজাব ধৰিছে। ফোৰাত নদীৰ কুল
 উদ্ধাৰ কৰিবলৈ আন কোনো বীৰপুৰুষ হোচেনৰ পক্ষৰ পৰা নহা
 দেখি, আজিৰ যুদ্ধৰ জয় সম্ভাবনা বিবেচনাত, তুমুল শব্দত বাজনা
 বজাব ধৰিছে। সেই শব্দ ফোৰাতকুলৰ পৰা কাৰবালাৰ অন্তসীমা
 পৰ্য্যন্ত প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল। হোচেন শিবিৰত পতিপুত্ৰ-শোকা-
 ত্বৰা অবলাসকলৰ কাতৰ নিনাদত সপ্তভল আকাশ ভেদ কৰিব
 ধৰিলে। সেই কাতৰধ্বনি ঈশ্বৰৰ সিংহাসন পৰ্য্যন্ত পালেগৈ।
 হোচেনে বাধ্য হৈ এই নিদাকণ দুখৰ সময়ত কাছেমৰ হাতত প্ৰাণা-
 ধিক দুহিতা ছথিনাক সমৰ্পণ কৰিলে। বিধিযতে বিবাহ কাৰ্য্য
 সম্পাদন হ'ল। শুভ কাৰ্য্যৰ পিছত আনন্দাৰ্দ্ৰ বহুতৰে চকুত দেখা
 দিয়ে, কিন্তু হোচেনৰ শিবিৰস্থ পৰিয়ালৰ চকুত কোনো প্ৰকাৰ
 অৰ্দ্ৰই দেখা নগল। কিন্তু কাছেমৰ বিবাহ বিবাদ-সিদ্ধৰ এটি প্ৰধান

ভবঙ্গ। সেই ভীষণ ভবঙ্গত সকলোৰে অন্তৰ উটি গৈছিল। বৰকণ্ঠা উভয়ে সমবয়স্ক। স্বামী-স্ত্রী একেলগে দুই দণ্ড নীৰলে বহি কথাবাৰ্তা হোৱাৰও সময় নহল। বিবাহ কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰি গুৰুজনৰ চৰণ বন্দনা কৰি মহাবীৰ কাছেম সজ্জিত হৈ দণ্ডায়মান হৈ ক'লে, “এতিয়া শত্ৰু নিপাত কৰিবলৈ যাওঁ।”

হাচনেবানুই কাছেমৰ মুখত চুমাৰে ভৰাই দি আন সকলোৰে সৈতে দুই হাত ওপৰলৈ তুলি ঈশ্বৰৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনালে— “হে কৰুণাময় জগদীশ্বৰ। কাছেমক ৰক্ষা কৰা, আজি বিবাহ-সজ্জা মূল-সজ্জা পৰিত্যাগ কৰি চিৰশত্ৰু সৈন্ত সন্মুখলৈ যাবলৈ ওলাইছে। পৰ-মেধৰ! তুমিয়েই ৰক্ষাকৰ্তা; তুমিয়েই বৰক্ষেত্ৰত পৃষ্ঠপোষক হৈ পিতৃহীন কাছেমক এই বিপদৰ পৰা ৰক্ষা কৰা।

কাছেম যাবলৈ অগ্ৰসৰ হ'ল, হাচনেবানুই ক'লে, “কাছেম! অলপ অপেক্ষা কৰা। মোৰ কামনা পূৰ্ণ কৰা। তোমালোক দুয়োজনক একেলগে নিৰ্জ্জনত মই এবাৰ চাই লওঁ।” কাছেম আৰু ছথিনাক ঘৰৰ ভিতৰত একেলগে বহুৱাই ক'লে, “কাছেম! তুমি তোমাৰ স্ত্ৰীৰ পৰা বিদায় লোৱা।” হাচনেবানুই কপালত ধপৰিয়াই ধপৰিয়াই ওলাই আহি কাছেমৰ গম্য পথত থিয় হলহি।

কাছেমে ছথিনাৰ হাতত ধৰি ঠিয় হৈ আছে। কাৰো মুখত কথা নাই। অলপ সময় পিচত কাছেমে ক'লে, “ছথিনা। প্ৰণয়,—এতিয়া নতুন সপ্তক পূৰ্ব প্ৰণয় নতুন ভাবে আজীৱন সমভাবে ৰক্ষাৰ কাৰণেই বিধাতাই এই নতুন সপ্তক সৃষ্টি কৰিলে। তুমি বীৰ কণ্ঠা বীৰজায়া; এইখিনি সময়ত তুমি মোন হৈ থকাতো দুখৰ কথা। পবিত্ৰ প্ৰণয়তো পূৰ্বৰ পৰাই আছিল। এতিয়া কি আশা কৰা? অশ্বাসী জগতত আৰু স্মৃতি কি হব পাৰে?”

ছথিনাই ক'লে, “কাছেম! তুমি মোক প্ৰবোধ দিব নোৱাৰা। এয়া মাত্ৰ কব পাৰো, যি ঠাইত শত্ৰুৰ নাম নাই, এজিৎৰ ভয় নাই, কাৰবালা প্ৰান্তৰো নাই, সেই স্থানতে তোমাক যেন পাওঁ, এয়াই মোৰ প্ৰাৰ্থনা। প্ৰণয় আছিল, পৰিণয় হ'ল, আৰু কি লাগে?”

—কাছেমৰ হাতত ধৰি কান্দি কান্দি ছথিনাই পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম ! প্ৰণয় আছিল, পৰিণয় হ’ল, আৰু কি আশা কৰা ?”

প্ৰিয়তমা ভাৰ্য্যাক অতি স্নেহেৰে আলিঙ্গন কৰি মুখৰ ওচৰলৈ মুখ নি কাছেমে কবলৈ ধৰিলে, “মই যুদ্ধযাত্ৰী, আজি সপ্ত দিবসত এক বিন্দুও পানী গ্ৰহণ কৰা নাই, কিন্তু এতিয়া মোৰ ভোক-পিয়াহ একো নাই। কিন্তু যি তৃষ্ণাত কাতৰ হৈ যাবলৈ ওলালো, বোধকৰ্ত্ত্ব এই জীৱনত তৃপ্তি নাই। নহবও। তুমি নাকান্দিবা, মনৰ আনন্দত মোক বিদায় দিয়া। এবাৰ কাণপাতি শুনা, শত্ৰুৰ বনবাঢ়। তোমাৰ স্বামী—কাছেম জানো সেই বাঢ় শুনি নব-বিবাহিত জীৱ মুখলৈ চাই বহি থাকিব পাৰে ? ছথিনা। মই এতিয়াই বিদায় লওঁ।”

ছথিনাই ক’লে,—“তোমাক ঈশ্বৰৰ হাতত অৰ্পন কৰিলো। যোৱা যুদ্ধলৈ যোৱাগৈ। প্ৰথম মিলন-বৰ্জনীৰ সমাগম আশান্ত অন্ত-মিত সূৰ্য্যৰ মলিন ভাব দেখি প্ৰফুল্ল হোৱা ছথিনাৰ ভাগ্যত নাই।”

কাছেমে পুনৰ ছথিনাৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰিলে, জীৱ আয়ত-লোচনৰ বিবাদিত ভাব চাবলৈ তেওঁৰ ক্ষমতা নহল, কোমল প্ৰাণ ছথিনাৰ সুকোমল হাতত ধৰি বাৰবাৰ চুম্বা খাই বিদায় ললে। ছথিনাৰ আশা-ভৰসা যি মুহূৰ্ত্ততে অক্ষুৰিত হ’ল, সেই মুহূৰ্ত্ততেই শুকাই গ’ল। কাছেম শিবিৰৰ পৰা ওলাই একে জাপতে অশ্বত আবোহন কৰি সজোৰে অশ্বপৃষ্ঠত আঘাত কৰিলে। অশ্ব বায়ুবেগে দৌৰিব আৰম্ভ কৰিলে— ছথিনা চমকি উঠিল।

কাছেম সমৰক্ষেত্ৰত উপস্থিত হৈ কবলৈ ধৰিলে, ‘যুদ্ধ যদি কাৰবাৰ বাসনা আছে, যোৱনত যদি কাৰবাৰ অমূল্য জীৱন বিডম্বনা জ্ঞান হৈ থাকে, তেনেহলে কাছেমৰ সন্মুখলৈ অগ্ৰসৰ হোৱা।’

সেনাপতি ওমৰে পূৰ্বৰ পৰাই কাছেমক ভালকৈ জানিছিল— কাছেমৰ ভৱোৱালৰ সন্মুখীন হব পাৰে, এনে এজন বীৰ তেওঁৰ সৈন্য-দলৰ মাজত বৰ্জ্জকৰ বাহিৰে আন কোনো নাছিল। বৰ্জ্জকক সন্মো-ধন কৰি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, ‘ভাই বৰ্জ্জক ! হাচান পুত্ৰ কাছেমৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিবলৈ তোমাৰ বাহিৰে আন কোনো আমাৰ সৈন্যদলৰ

মাজত নাই। ভাই কাছেমৰ বলবীৰ্য্য। কাছেমৰ বলবিক্রম কাছেমৰ বীৰত্ব-প্ৰতাপ সকলো মই জানো। তেওঁৰ সন্মুখলৈ যিজনক পঠিয়াই তেওঁ পুনৰ উভতি নাহে। মই নিশ্চয়কৈ কব পাবো, কোনো মৰ্য্যোই কাছেমৰ হাতৰ পৰা বন্ধা নাপায়। নিবৰ্ণক সৈন্যক্ষয় কৰা যুক্তিসিদ্ধ নহয়। মোৰ বিবেচনাত তুমিয়েই কাছেমতকৈ ডাঙৰ বীৰ। তুমি কাছেমৰ জীৱন প্ৰদীপ নিৰ্ব্বান কৰি আহাগৈ।”

বৰ্জ্জকে ক’লে, “বৰ ঘূণাৰ কথা। শ্যামদেশত মহা মহা বীৰৰ সন্মুখীন হৈছো, মিচৰৰ প্ৰধান প্ৰধান মহাবীৰ্য্যে বৰ্জ্জকৰ বীৰত্ব, বীৰ্য্য অবগত আছে, আজি পৰ্য্যন্ত কোনোৱে সন্মুখযুদ্ধত অগ্ৰসৰ হবলৈ সাহস কৰা নাই, এতিয়া সামান্য বালক এটিৰ লগত ওমৰে মোক যুদ্ধ কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে। হোচেনৰ লগত সমব-ক্ষেত্ৰত মুখামুখি হোৱাতো বৰঞ্চ কিঞ্চিং শোভা পায়। বালকৰ লগত সংগ্ৰাম। কেতিয়াও মই কাছেমৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ নাযাওঁ।”

ওমৰে ক’লে, “তুমি কাছেমক নাজানা। তেওঁক অবহেলা নকৰিবা। তেওঁতকৈ ডাঙৰ বীৰ মদিনাত নাই। ভাই বৰ্জ্জক, তোমাৰ বাহিৰে কাছেমৰ লগত যুদ্ধ কৰা আন বীৰ আমাৰ দলত নাই?”

হাঁহি হাঁহি বৰ্জ্জকে ক’লে, “তুমি বাক কি কথা কৈছা? ক্ষুদ্ৰ কীট, ক্ষুদ্ৰ পতঙ্গ কাছেম, তেওঁৰ মূৰ কাটি মই জানো বিশ্ববিজয়ী বীৰহস্ত কলঙ্কিত কৰিম? সেয়া কেতিয়াও হ’ব নোৱাৰে। সিংহৰ সৈতে সিংহৰ যুদ্ধ হয়, শিয়ালৰ লগত জানো সিংহই যুদ্ধ কৰে? বৰ্জ্জক সিংহ, কাছেম এটি পতঙ্গ মাখোন। কি বিবেচনাত ওমৰ? কি বিবেচনাত তুমি সেই তুচ্ছ পতঙ্গ কাছেমৰ লগত মোক যুদ্ধ কৰিবলৈ কৈছা? তোমাৰ যদি বিশ্বাস—কাছেম মহাবীৰ, মোৰ অমিত ভেজা চাৰি পুত্ৰ বৰ্ত্তমান। তেওঁলোকে যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ যাওঁক—সিহঁতেই কাছেমৰ মূৰ লৈ আহিব।”

তাতেই ওমৰৰ তথাস্ত। আদেশ মতে বৰ্জ্জকৰ প্ৰথম পুত্ৰ যুদ্ধলৈ গমন কৰিলে। তেওঁ যুদ্ধক্ষেত্ৰত যাঠি চলাবলৈ ধৰিলে। বিপক্ষ পৰাস্ত নহল। অৱশেষত অসিযুদ্ধ। উভয়ে মুখামুখি হৈ আছে।

বৰ্জকৰ পুত্ৰই অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিছে, কাছেমে হাঁহিছে। বৰ্জকৰ পুত্ৰৰ তৰোৱাল-সংযুক্ত বহুমূল্য মণিমুক্তা দেখি কাছেমে হাঁহিলে, “কেনে শুনাব শোভা! মণিময় অস্ত্ৰ প্ৰদৰ্শন কৰিলেই যদি মহাবতী হয়, তেনেহলে কোৱা মন্তকত মণি শোভিত কালসৰ্প কিয় মহাবতী নহব?”

বৰ্জকৰ পুত্ৰই কাছেমৰ মন্তক লক্ষ্য কৰি অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিলে।

অস্ত্ৰ বাৰ্থ হ’ল। পুনৰ্বাৰ আঘাত। কাছেমৰ বৰ্ম বিক্ষ হৈ বাওঁ-হাতৰ পৰা তেজ ববলৈ ধৰিলে। লগে লগে শিৰস্ত্ৰান ছিন্ন কৰি ক্ষত স্থান বন্ধন পূৰ্বক ক্ষতযোদ্ধাই পুনৰ্বাৰ অস্ত্ৰধাৰণ কৰিলে। বৰ্জকৰ পুত্ৰই যাঠি ধাৰণ কৰি ক’লে, “কাছেম। তৰোৱাল ধোৱা। তোমাৰ বাওঁহাতত আঘাত লাগিছে। এতিয়া তুমি অসিযুদ্ধত অক্ষম। যাঠি ধাৰণ কৰাঁ, যাঠিযুদ্ধই শ্ৰেয়।”

বক্তাৰ কথা মুখত থাকোতেই, কাছেমৰ যাঠি প্ৰতিযোদ্ধাৰ বক্ষঃ বিদীৰ্ণ কৰি পৃষ্ঠ পাব হৈ গ’ল। বৰ্জকৰ পুত্ৰ তেজেৰে বঙালী হৈ অশ্বপৃষ্ঠৰ পৰা মাটিত বাগৰি পৰিল। তেওঁৰ কোমৰৰ মহামূল্য অসি সজোৰে আকৰ্ষণ কৰি কাছেমে ক’লে, “কাছেম? মূল্যবান অস্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰ চাই ল। “কথাৰ লগে লগে বৰ্জক-পুত্ৰৰ মন্তক যুদ্ধক্ষেত্ৰত ধূলিলুপ্তি হ’ল।

এনেদৰে মহাবীৰ কাছেমে বৰ্জকৰ আন তিনিজন পুত্ৰক এজন এজনকৈ শমনসদনলৈ পঠিয়ালে। এইবাৰ পুত্ৰশোকাভূৰ বৰ্জকে সেনাপতিৰ আদেশলৈ অপেক্ষা নকৰি ভীম গৰ্জনেৰে স্বয়ং যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত দেখা দিলে। বীৰদৰ্পেৰে তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম তুমি ধন্য! অলপ সময় অপেক্ষা কৰা! তুমি মোৰ চাৰিজন পুত্ৰক নিধন কৰিছা, তাতে মোৰ দুখ নাই। কাছেম, তুমি বালক। যুদ্ধ কৰি কৰি ক্লান্ত হৈ পৰিছা। সপ্তাহজুৰি তোমাৰ উদৰত অন্ন নাই, কণ্ঠত জলবিন্দু নাই, এনে অৱস্থাত তোমাৰ লগত যুদ্ধ কৰাতো বিড়ম্বনা মাত্ৰ।

কাছেমে ক'লে, “বৰ্জক । সেই চিন্তা তুমি কৰিব নালাগে । তুমি পুত্ৰশোকত যেনেভাবে বিহ্বল হৈছা তেনেকৈ তুমি তোমাৰ পক্ষে এই সংশ্ৰামত লিপ্ত হোৱাতোই বিডম্বনা ।”

বৰ্জকে ক'লে, “কাছেম স্বীকাৰ কৰিছোঁ, পুত্ৰশোকত অতি কঠিন হৃদয়ো বিহ্বল হয়, কিন্তু পুত্ৰহন্তাৰ মন্তক লাভৰ আশা থাকিল—এতিয়াই পুত্ৰমন্তকৰ পৰিশোধ হব এয়া নিশ্চয়কৈ জানিব পাৰিলে, বীৰহৃদয়ৰ বিহ্বলতাই বা কিয় ? দুখয়ে বা ক'ত ? কাছেম কোৱাছোন, তুমি সেই তবোৱালখন ক'ত পালা ? সেই তবোৱাল মোৰ, মই বহু যত্নত, বহু ব্যয়ৰে মণিমুক্তা সূসজ্জিত কৰিছোঁ ।”

কাছেমে কলে, “বহু কৰিছা !—দুখ ক'ত ? তোমাৰ মণিমুক্তা-সজ্জিত তবোৱালৰ দ্বাৰা তোমাৰেই চাৰিপুত্ৰ বিনাশ কৰিছোঁ । তুমিও এই মূল্যবান তবোৱালৰ আঘাতৰ পৰা বঞ্চিত নহবা । আক্ষেপ নকৰিবা, তোমাৰ এই মহামূল্য অসি তোমাৰ জীৱন বিনাশৰ নিৰ্দ্ধাৰিত অস্ত্ৰ বুলি ভাবিবা ।”

বৰ্জকে মহাত্ৰোণে বৰ্ষা ঘূৰাই কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম । তোমাৰ বাকচাতুৰী এই মুহূৰ্ত্ততেই শেষ কৰিছোঁ । তুমিও জানিবা, বৰ্জকৰ হাতৰ পৰা তোমাৰ নিস্তাৰ নাই ।” বৰ্জকে সজোৰে যাঠি নিক্ষেপ কৰিলে কাছেমে বৰ্ষা দ্বাৰা যাঠিৰ আঘাত ওভোটাই বৰ্জকৰ বক্ষ লক্ষ্য কৰি যাঠি উত্তোলন কৰোতেই বৰ্জকে লঘুহস্তৰে কাছেমক পুনৰায় যাঠিৰে আঘাত কৰিলে । বীৰবৰ কাছেমে বিশেষ দক্ষতাৰে বৰ্জকৰ যাঠি ওভোটাই আপোন যাঠিৰ দ্বাৰা বৰ্জকক আঘাত কৰিলে । উভয় বীৰে বহুসময় যাঠিৰে যুদ্ধ শেষ ক'ব উভয়ে তবোৱাল ধাৰণ কৰিলে । তবোৱালৰ ঘাত-প্ৰতিঘাতত উভয়ে বৰ্ষাৰ পৰা অগ্নিফুলিজ নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে । কাছেমক ধন্যবাদ দি বৰ্জকে কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম । আমি ৰোম, শাম, মিচৰ, আৰব প্ৰভৃতি বহু দেশত বহু যোদ্ধাৰ তবোৱালযুদ্ধ দেখিছোঁ, কিন্তু তোমাৰ দৰে তবোৱালধাৰী বীৰ ক'তো মোৰ নয়নগোচৰ হোৱা নাই । ধন্য তোমাৰ শিক্ষাকোশল ! যিয়ে নহওঁক, কাছেম ! এয়া মোৰ শেষ

আঘাত। হয় তোমার জীবন, নহয় মোর জীবন—’ এই শেষ কথা কৈ বৰ্জ্জকে কাছেমৰ শিৰ লক্ষ্য কৰি তবোৰালেবে আঘাত কৰিলে। কাছেমে সেই আঘাত ভাচ্ছিল্যভাবে বৰ্ম্মবে উকুৰাই দি বৰ্জ্জকৰ বুকুত অসি প্ৰয়োগ কৰিলে। বীৰবৰ কাছেমৰ আঘাতত বৰ্জ্জক বণক্ষেত্ৰত বাগৰি পৰিল। এনে ভয়বহ ঘটনা দেখি এজিদ্ৰ সৈন্যৰ মাজত ছলস্থল লাগি পৰিল।

বৰ্জ্জকৰ নিপাত দৰ্শন কৰি এজিদ্ৰ সৈন্যৰ আন কোনোৱে সমাৰঙ্গণলৈ আহিবলৈ সাহস নহল। বহুসময় কাছেমে অপেক্ষা কৰি বিপক্ষৰ পৰা সহাবি নাপাই একেবাৰে ফোৰাত ভীৰত উপস্থিত হলগৈ। নদী-বক্ষকসকলে কাছেমৰ অশ্চপদধ্বনি শ্ৰবণত মহা ব্যতিব্যস্ত হৈ শঙ্কিত হৈ পৰিল। কাছেমে যেনেকৈ পাবে তেনেকৈ মাৰি ফোৰাতকুল উদ্ধাৰৰ উপক্ৰম কৰিলে। ওমৰ, চীমাৰ আৰু আবহুল্লাহ প্ৰভৃতিয়ে লক্ষ্য কৰিলে—নদীকুল বক্ষীসকল কাছেমৰ সন্মুখত টিকিব পৰা নাই। এওঁলোকে একগোট হৈ কাছেমক আক্ৰমণ কৰিব ধৰিলে। অনবৰত কাড় কাছেমৰ অঙ্গত বিদ্ধ হবলৈ ধৰিলে। কাছেমৰ সেইকালে দৃষ্টি নাই। মাত্ৰ ফোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰিব সেই আশাতেই সন্মুখস্থ শত্ৰুক সংহাৰ কৰিব ধৰিলে। কাছেমৰ শ্বেতবৰ্ণ অশ্ব কাডৰ অঘাতত তেজৰ সোঁতত লোহিতবৰ্ণ হৈ পৰিব ধৰিছে। শোণিতধাৰা অশ্বপদেৰে বৈ গৈ যুটিকা বঞ্জিত হৈ পৰিছে। ক্ৰমে কাছেম নিস্তেজ হৈ পৰিল। শোণিত প্ৰবাহেৰে চতুৰ্দ্দিশে অন্ধকাৰ দেখিবলৈ ধৰিলে। শেষত নিকপায় হৈ লেকাম এৰি দিলে। শিক্ষিত অশ্বই কাছেমৰ অৱসন্নতা বুজিব পাৰি দ্ৰুতপদে শিবিৰত উপস্থিত হলহি। হাচনেবানু আৰু ছখিনাই শিবিৰৰ ভিতৰৰ পৰা অশ্বপদধ্বনি শুনি বাহিবলৈ আহি দেখিলে, কাছেমৰ পৰিহিত শুভ্ৰবসন লোহিতবৰ্ণেৰে বঞ্জিত হৈছে। কাছেম অশ্বৰপৰা নামি ছখিনাক ক’লে, “ছখিনা! চোৰা, তোমাৰ স্বামীৰ শাহানা, পোষাক চোৰা। আজি বিবাহ-সময়ত উপযুক্ত পৰিচ্ছেদ পিন্ধি তোমাক বিবাহ কৰা নাছিলো, কাছেমৰ দেহবিনিৰ্গত শোণিত-

ধাৰাবে শুভ্ৰবসন লোহিতবৰ্ণত পৰিণত হৈ বিবাহবেশ সম্পূৰ্ণ কৰিছোঁ। এই বেষণ তোমাক দেখুৱাবলৈ বহু কষ্ট কৰি শত্ৰুদল ভেদ কৰি ইয়ালৈ আহিছোঁ। আহা, এই বেষণেৰে তোমাক আলিঙ্গন কৰি প্ৰাণ শীতল কৰোঁ। ছথিনা! আহা, এই বেষণেৰে মোৰ মানসৰ চিৰতৃষ্ণা নিবাৰণ কৰোঁ।”

কাছেমে এই কথা কৈ ছথিনাক আলিঙ্গন কৰাৰ কাৰণে হস্ত প্ৰসাৰণ কৰিলে। ছথিনাও অশ্ৰুৱতিনী হৈ স্বামীক আলিঙ্গন কৰিলে। কাছেমৰ দেহবিনিৰ্গত শোণিত প্ৰবাহেৰে ছথিনাৰ পৰিহিত বস্ত্ৰ বক্তবৰ্ণ হ’ল। কাছেমে ছথিনাৰ ডিঙিত সানটি দণ্ডায়মান হৈ ব’ল— নিজ শক্তিয়ে ঠিয় হৈ থকা ক্ষমতা নোহোৱা হৈ আহিল, শৰাঘাতত সমুদায় অঙ্গ জৰজৰিত হৈ সহস্ৰ পথেৰে তেজৰ ধাৰা বৈ পৰিছে। সজ্জিত মস্তক ক্ৰমশঃ ছাথিনাৰ স্কন্ধদেশত নত হৈ পৰিব ধৰিলে। ছথিনাৰ বিধাদত বদন নিৰীক্ষণ কৰা কাছেমৰ অসহ্য হ’ল বুলিয়েই শুভৰ চকু দুটি নীলা বৰণ ধাৰণ কৰি ক্ৰমে বন্ধ হৈ আহিবলৈ ধৰিলে। তেনে সময়তো কাছেমে কবলৈ ধৰিলে, “ছথিনা! নব অম্বুবাগত পৰিণয়-সূত্ৰত তোমাৰ প্ৰণয় পুষ্পহাৰ কাছেমে আজি ডিঙিত পিন্ধিছিল? বিধাতাই আজিয়েই সেই হাৰ ছিঙি লৈ গ’ল। তোমাক এৰি যাবলৈ ওলাইছোঁ, দৈহিক সযত্ন-প্ৰসিদ্ধি ছিঙি গ’ল; কিন্তু ছথিনা! সেই কাৰণে তুমি নাভাবিবা—কেয়ামতত অৱশ্যে দেখা হব। ছথিনা! নিশ্চয় জানিবা, এয়া মাত্ৰ আগপিছ মাথোন। সোঁ চোৱা, মোৰ পিতাই অমৰপুৰীৰ সুবাসিত শীতলপানীপূৰ্ণ মণিময় চোবাহী হস্তত লৈ মোৰ তৃষ্ণাৰ শাস্তিৰ কাৰণে ঠিয় হৈ আছে। মই আহিলোঁ।”

কাছেমৰ চকু একেবাৰে বন্ধ হ’ল।— প্ৰাণবিহীন দেহ পিঞ্জৰাব পৰা অনন্ত আকাশলৈ উৰি হাচানৰ ওচৰ পালেগৈ। শূণ্যদেহ ছথিনাৰ দেহযন্ত্ৰৰ পৰা ধৰাতলত পতিত হ’ল। পূৰ্ববাসীসকলে কাছেমৰ মৃতদেহ স্পৰ্শ কৰি উচ্চৈঃস্বৰে বোদন কৰিব ধৰিলে।

ছথিনাই স্বামীৰ দেহ সাৱটি লৈ কৰণ সবে কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম ! এবাৰ চকু মেলি চোৱা, তোমাৰ ছথিনাই এতিয়াও সেই বিবাহ-বেশ পিন্ধিয়ে আছে। কেশগুচ্ছ যেনে ভাবে দেখিছিল। ঠিক তেনে ভাবেই আছে। লোহিত বসন পৰিধান কৰি বিবাহ হোৱা নাছিল প্ৰাণেশ্বৰ। সেই কাৰণে শৰীৰৰ ভেজৰে সেই বসন বঞ্জিত কৰি দেখুৱালা। মই কি কৰিম ? জীবিতেশ। জগতত ছথিনা জীয়াই থাকোতে তোমাৰ দেহবিনিৰ্গত শোণিত বিন্দু মুক্তিকাসংলগ্ন হবলৈ নিদিও।” এই কথা কৈ কাছেমৰ দেহবিনিৰ্গত শোণিত বিন্দু নিজ অঙ্গত ঘঁহিবলৈ ধৰিলে, আৰু লগে লগে কৈ থাকিল, “বিবাহ সময়ত এই হস্তদ্বয় মেহেদীৰ দ্বাৰা বঞ্জিত হোৱা নাই—এয়া চোৱা। কাছেম। এবাৰ চাই লোৱা। তোমাৰ ছথিনাৰ হস্ত তোমাৰেই তেজৰে কেনেকুৱা শোণিত হৈছে। জীবিতেশ্বৰ। তোমাৰ এই পবিত্ৰ তেজ লৈয়ে ছথিনা চিৰজীৱন এই বেশেৰে থাকিব। যুদ্ধত জয়ী হৈ আজি ফলশয্যাতে শয়ন কৰিম বুলি কৈছিল, সেই সময়তো প্ৰাণ আগত,—তেনেহলে ধূলিশয্যাতে শয়ন কিয় হৃদয়েশ।—বিধাতাই। আজিয়েই সংসাৰ ধৰ্ম্মৰ মুখ দেখুৱালে, আজিয়েই সংসাৰী কৰিলে, আকৌ আজিয়েই সকলো সুখ নাইকীয়া কৰিলে—দিন এতিয়াও হৈ আছে, সেই দিনৰ অবসান নোহওঁতেই ছথিনাৰ এই দশা কৰিলে। যি সূৰ্য্যই ছথিনাৰ বিবাহ চালে, সেই সূৰ্য্যই ছথিনাৰ বৈধব্য-দশাও চালে। সূৰ্য্যদেৱ। যোৱা, ছথিনাৰ দুদশা চাই যোৱাগৈ। সৃষ্টিকালৰ পৰা আজি পৰ্য্যন্ত প্ৰতিদিন তুমি কিমান ঘটনা, কিমান কাৰ্য্য, কিমান সুখ, কিমান দুখ দেখিছা, কিন্তু দিবাকৰ। এনেকুৱা ‘হৰিষত বিবাদ’ জানো কেতিয়াবা দৰ্শন কৰিছা ?—ছথিনাৰ দৰে ছথিনী কেতিয়াবা জানো তোমাৰ চকুত পৰিছে ? যোৱা সূৰ্য্যদেৱ। ছথিনাৰ সদ্যবৈধব্য চাই যোৱা।”

ছথিনাই এইদৰে বিলাপ কৰি কৰি অস্থিৰ হৈ পৰিল। কাছেমৰ অৱস্থা দৰ্শনত হোচেন একেবাৰে অচৈতন্য হৈ পৰিল। সজ্ঞা পাই কবলৈ ধৰিলে, “কাছেম ! তুমি আমাৰ কুল প্ৰদীপ, তুমি আমাৰ

ধংশৰ মণি, তুমিয়ে মদিনাৰ ভাবি বজা',—মোৰ অবৰ্ত্তমানে তোমাৰ শিৰভেই বাজমুকুট শোভা পালেহেতেন। তোমাৰ বীৰভক্ত মদিনা-বাসী সকলোৰে বিমুগ্ধ। আৰবৰ মহা মহা যোদ্ধা তোমাৰ হাতত পৰাস্ত, প্ৰাণাধিক।—বীবেলু, শুনা, শত্ৰুদলে বণবাদ্য বজাই আছে। তুমি সমৰক্ষেত্ৰৰ পৰা উভতি অহা দেখি শত্ৰুৱে তোমাক বিকাৰ দিছে। কাছেম, উঠা, পুনৰ তবোৱাল হাতত লোৱা। তোমাৰ প্ৰিয় অশ্বই ক্ষত-বিক্ষত বক্তাকুল কলেবৰেৰে তোমাক ধৰাশায়ী দেখি অবিশ্ৰান্ত অশ্ৰুবৰ্ষণ কৰিব ধৰিছে। শৰাঘাতত শ্বেতকান্তি পৰিবৰ্ত্তিত হৈ শোণিত ধাৰাত লোহিত বৰ্ণ ধাৰণ কৰিছে। তথাপিও বণক্ষেত্ৰলৈ যোৱাৰ কাৰণে তোমাৰ ফালে চাই আছে। কাছেম। এবাৰ চকু মেলি চোৱা তোমাৰ প্ৰিয়তম অশ্বৰ অবস্থা চোৱা। কাছেম। আজি মই তোমাৰ বিবাহ পাতিছিলো। যিজনৰ লগত কোনো দিনাখন সম্বন্ধ নাছিল, পৰিচয় নাছিল, প্ৰণয় নাছিল, এনে কোন কথা আনি তোমাক সমৰ্পণ কৰা নাছিলো, মোৰ হৃদয়ৰ ধনকেই তোমাৰ হস্তত প্ৰদান কৰিছিলো। তোমাবেই পিতৃ-আদেশত ছথিনাক তোমাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিছিলো।”

হাচানক উদ্দেশ্য কৰি হোচেন অতি কাতৰবশ্বৰেৰে কবলৈ ধৰিলে, ভ্ৰাতঃ। জগৎ পৰিত্যাগৰ দিনাখন তুমি ভাল উপদেশ দি গৈছিল। যিদিনাখন বিবাহ, সেই দিনাখনে সৰ্বনাশ। যদি ইয়াকে জানিছিল। যদি ছথিনাৰ অদৃষ্টলিপিব মস্ম বুজিব পাৰিছিল তেনেহলে কাছেমৰ লগত ছথিনাৰ বিবাহৰ উপদেশ কিয় দিছিল।—তুমিভো স্বৰ্গস্থত আছা, এই সৰ্বনাশ এবাৰ চকুৰেও নাচালা—এই অসহনীয় যন্ত্ৰণা ভোগ কৰিব লাগিব বুলি আগতেই আতৰি গৈছা। ভাই। যত্নত সময়ত তোমাৰ যত্নৰ বত্ন হৃদয়ৰ অমূল্য মণি কাছেমক মোৰ হাতত দি গৈছিল। মই এনেকুৱা হতভাগ্য যে, সেই অমূল্য নিধি বন্ধা কৰিব নোৱাৰিলো। তোমাৰ প্ৰাণধিক পুত্ৰ কাছেম এক বিন্দু পানীৰ কাৰণে শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণ দিলে। কাছেমে বিন্দুমাত্ৰ পানী পোহা-হেতেন এজিদ্ৰৰ সৈন্তৰ নাম মাত্ৰাও অবশিষ্ট নাথাকিলহেতেন।

ছখিনাৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰো। ক'ত মোৰ অস্ত্ৰ শস্ত্ৰ? কাছেমৰ শোকাগ্নি আজি শত্ৰুতেজত পৰিণত হওঁক। ছখিনাৰ বৈধব্যসূচক চিৰগুণ্ৰবসন শত্ৰুতেজেৰে বঞ্জিত কৰি চিৰকাল সধবাৰ চিহ্ন থাকিব; ক'ত মোৰ বৰ্ম্ম? ক'ত মোৰ শিৰস্থান? এতিয়াই অন্তৰব-জালা নিবাৰণ কৰি।—শত্ৰু বধ কৰি কাছেমৰ শোক পাহৰি যাম। পাগলৰ দৰেই এইবোৰ কথা কৈ কৈ হোচেন যুদ্ধসজ্জাৰে সজ্জিত হবলৈ প্ৰস্থান কৰিলে।

হোচেনৰ পুত্ৰ আলী আকবৰে হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “পিতা:। এতিয়াও আমি চাৰি ভাতা বৰ্ত্তমান। যদিও আমি শিশু, তথাপিও মৰণত ভয় নাই। আমি জীয়াই থাকোতে আপুনি অস্ত্ৰ ধাৰণ কৰিবুকিয়? আমি জীয়াই থকাৰ আশা এক প্ৰকাৰ শেষ হৈ গৈছে। এনেকৈ আক কিমান দিন জীয়াই থাকিম। নিশ্চয় মৰিব লাগিব। বীৰ পুৰুষৰ দৰে মৰাই শ্ৰেয়:।’ এই কথা কৈ পিতৃচৰণত প্ৰণাম কৰি আলী আকবৰ অশ্বত আৰোহণ কৰিলে। যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ গৈ দ্বৈবধ যুদ্ধ আহুস্থান নকৰি তেওঁ পোনে পোনে ফোৰাতকূল—বক্ষক সকলৰ প্ৰতি অস্ত্ৰবৰ্ষণ কৰিব ধৰিলে। বক্ষীহত যোৰাতকূল এৰি পলাব ধৰিলে, এজিদৰ সৈন্যৰ মাজত হলহুল আৰম্ভ হ’ল। আলী আকবৰ যেনেকুৱা বলবান, তেনেকুৱা পৰবান আছিল। আলী আকবৰৰ সূদৃশ্য ৰূপলাবন্যৰ প্ৰতি যিসকলৰ চকু পৰিল, তেওঁলোকে তেওঁৰ প্ৰতি অস্ত্ৰ ধাৰণ কৰাৰ প্ৰতি বিবত থাকিল।

ঈশ্বৰ মায়া বুজিবলৈ মানুহৰ সাধ্য নাই। আবতুল্লাহ জেয়াদ তেওঁৰ লক্ষ্যধিক সৈন্য লৈ সেই সময়তেই ফোৰাত-তীবলৈ আহি আলী আকবৰক আগুৰি পেলালে। তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হ’ল। জেয়াদৰ সৈন্যই আলী আকবৰৰ ভৰোৱালৰ সন্মুখত তিষ্ঠিব নোৱাৰিলে। এই পৰ্য্যন্ত আলী আকবৰৰ অস্ত্ৰত শত্ৰুপক্ষই কোনো অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিব পৰা নাই; কিন্তু আলীয়ে তেওঁৰ সাধ্যানুসাৰে বিধৰ্ম্মীমন্ত্ৰক নিপাত কৰিও শেষ কৰিব নোৱাৰিলে। আকবৰে সৈন্যচক্ৰ ভেদ কৰি ক্ৰান্ত-গতিত শিবিৰলৈ আহিল। পিতাকক ক’লে, “ফোৰাতকূল প্ৰায়

উদ্ধাৰ কৰিছিলো ; কিন্তু কুফাৰ পৰা আবহুলাহ জেয়াদ লক্ষ সৈন্য লৈ এজিদ্ৰ সৈন্যৰ সাহায্যাৰ্থে পুনৰায় নদী তীৰ বন্ধ কৰিছে। যি উপায়ে হওঁক, মোক পানী অকনমান দিয়া, মই এতিয়াই জেয়াদক সৈন্যসহ শমনভবনলৈ প্ৰেৰণ কৰিছোঁ। এই চাওঁক মোৰ তবোৱাল কাফেৰ শোণিত্তেৰে বজিত হৈছে। ঈশ্বৰৰ কৃপাত আৰু আপোনাৰ আশীৰ্বাদত মোৰ অঙ্গত এই পৰ্য্যন্ত কোনোৱে এটি আঘাতো কৰিব পৰা নাই। কিন্তু পানী পিয়াহত প্ৰাণ যায়।”

হোচেন ক’লে, “আকবৰ, আজি দহ দিন অকল চকুৰ পানীৰ বাহিৰে এক বিন্দুও পানী দেখা নাই। চকু পানীও শুকাই গৈছে। পানী ক’ত পাম?”

আলী আকবৰে ক’লে, “মোৰ প্ৰাণ যায়, জীয়াই নাথাকো।” —কৈয়ে পিয়াহত আতুৰ হৈ আলী আকবৰ মাটিত শুই পৰিল। হোচেনে কবল ধৰিলে, “হে ঈশ্বৰ! পানীৰে মানব-জীৱন ৰক্ষা হব বুলিয়ে পানীৰ নাম দিছা ‘জীৱন’!—জগদীশ্বৰ। সেই জীৱন আজি তুল্লভ। জগৎ-জীৱন। সেই জীৱনৰ কাৰণে মানব-জীৱন আজি লালায়িত। কাৰ ওচৰও জীৱন ভিক্ষা কৰোঁ দয়াময়? আশুতোষ। তোমাৰ জগৎ-জীৱন নামৰ কৃপাত শিশু কিম্ব বকিত হব, জগদীশ? —ককণাময়। তুমি জগৎ সৃষ্টি কৰিছা। ভূগোলত কোৱা হৈছে, স্থলভাগতকৈ পানীভাগেই বেছি। আমি এনেবুৱা পাপী যে, জগতৰ অধিকাংশ পৰিমাণ যি পানী যি পলু পলু পক্ষীয়েও অনায়াসে লাভ কৰিছে, তাৰ পৰাও বঞ্চিত হলো। যিটি সহজ্জ মানুহৰ প্ৰাণ বোধহয়, এই পানীৰ কাৰণেই বিনাশ হব। দয়াময়। সকলো তোমাৰ মহিমা।”

আলী আকবৰৰ ওচৰলৈ গৈ হোচেনে ক’লে, “আকবৰ। তুমি মোৰ জিহ্বা নিজ মুখত লৈ সামান্য শাস্তিলাভ কৰা। জিহ্বাত যি ৰস আছে, তাতেই যদি তোমাৰ তৃষ্ণাৰ কিছু শাস্তি হয়, চোৱা।— বাপ! পানীৰ আশা নকৰিবা।

আলী আকবৰে পিতাৰ জিহ্বা মুখৰ মাজত লৈ অলপ সময় পিছতে ক’লে, “প্ৰাণ শীতল হ’ল, ঈশ্বৰ নাম লৈ পুনৰ যাওঁগৈ।”

আলী আকববে পুনৰ ঘোবাত উঠি সমৰ ক্ষেত্ৰত উপস্থিত হৈ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। এইবাৰ জেয়াদ আৰু ওমৰে পৰামৰ্শ কৰিলে যে আলী আকববে যদি এনেভাবে যুদ্ধ কৰে আমাক প্ৰায় শেষ কৰি পেলাব। যি কোনো উপায়ে আলী আকবৰক শেষ কৰিব লাগে।

আমি সন্মুখ যুদ্ধলৈ নগৈ গুপ্তভাবে একেলগে আলী আকবৰক আক্ৰমণ কৰিম। পৰামৰ্শমতে সকলোৱে আলী আকবৰক বহু দূৰৈৰ পৰা কাড নিষ্ক্ষেপ কৰিব ধৰিলে। হঠাতে এপাত বিষাক্ত কাডে আলী আকবৰৰ বুকু ভেদ কৰি পাৰ হৈ গ'ল। আলী আকববে জগৎ অন্ধকাৰ দেখিলে। তেওঁৰ তৃষ্ণাও বৃদ্ধি পাব ধৰিলে। পানীৰ কাৰণে কাতৰন্থৰে বাৰবাৰ পিতাকক মাতিব ধৰিলে। সন্মুখত তেওঁ যেন দেখা পালে, তেওঁৰ পিতৃগৃহী পানীৰ পাত্ৰ হাতত লৈ কৈছে, “আকবৰ, সোনকালে আলী, মই তোমাৰ কাৰণে শ্মশীতল পানী আনিছোঁ।” আলী আকববে আগবাঢ়িব খুজিও যেন যাব নোৱাৰিলে, ঘোৰাৰ পৰা বাগৰি পৰিল। তেওঁৰ প্ৰাণবায়ু বহিৰ্গত হ'ল শূণ্যপৃষ্ঠ অশ্ব শিবিৰাভিমুখে দৌৰি গ'ল। অশ্বপৃষ্ঠ শূন্য দেখি আলী আকবৰৰ ভ্ৰতৃদ্বয়—আলী আচগৰ আৰু আবতুল্লাহ ভ্ৰাতৃশোকত শোকাকুল হ'ল—তিলান্ধিকালো বিলম্ব নকৰি, অমুমাত নোলোৱাকৈ, দুই ভ্ৰাতা দুটি অশ্বত উঠি শত্ৰু সন্মুখীন হ'ল। কিছুসময় মহাপৰাক্ৰমে যুদ্ধ কৰি দুয়ো বিধশ্মীৰ হাতত শহীদ হ'ল। যুগল অশ্ব শূণ্য পৃষ্ঠতৈ শিবিৰাভিমুখে উভতি আহিল। অশ্বৰ ওপৰত পুত্ৰদ্বয়ক দেখা নাপাই হোচেন সিংহৰ দৰে গৰ্জি উঠি ক'লে, এতিয়াও মই বহি থাকিম? এনে সময়তো শত্ৰু নিপাতৰ কাৰণে অস্ত্ৰধাৰণ নকৰিম? পুত্ৰ, ভ্ৰাতৃপুত্ৰ সকলো শেষ হ'ল, মোৰ দৰে কঠিন হৃদয়ৰ প্ৰাণ জগতত জানো আছে?”

হোচেনৰ কনিষ্ঠ সন্তান জয়নাল আবেদীন ভ্ৰাতৃশোকত অস্থিৰ হৈ কান্দি কান্দি শিবিৰৰ পৰা দৌৰি বাহিৰ ওলাল। হোচেন পিছে পিছে দৌৰি গৈ তেওঁক ধৰি আনিলে। তেওঁক প্ৰবোধ দি শাহেব-বান্ধুৰ ওচৰলৈ আহি ক'লে, “জয়নালে যদি শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণত্যাগ

কৰে, তেনেহলে মাতামহৰ বংশ জগতৰ পৰা শেষ হ'ব, চৈয়দ নাম এই জগতত নাথাকিব। কেয়ামতৰ দিনাখন পিতা আৰু মাতামহক কি উত্তৰ দিম? তোমালোকে জন্মলালক সাবধানে ৰক্ষা কৰিবা, সকলো সময়তে তেওঁৰ ওপৰত চকু ৰাখিবা।”

হোচেনে দুখ কৰিবলৈ এৰি দিলে। ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্য আকাশলৈ চাই দুই হাত দাঙি কবলৈ ধৰিলে, “দয়াময়! তুমি অগতিৰ গতি, তুমি সৰ্বশক্তিমান, তুমি বিপদৰ কাণ্ডাৰী, তুমি অনুগ্ৰাহক, তুমিয়েই সৰ্ববক্ষক। প্রভু! তোমাৰ মহিমাতে অনন্ত জগতৰ সৃষ্টি হৈছে। দানব-মানব, পশু-পক্ষী, কীট-পতঙ্গ, তৰু-তৃণ, আৰু পৰমাণু পৰ্য্যন্ত স্তাবৰ-জঙ্গম তমস্ত চৰাচৰ তোমাবেই গুণগান কৰিছে। তুমি মহান তুমি সৰ্বব্রব্যাপী, তুমি স্ৰষ্টা, তুমি সৰ্বকৰ্তা, তুমি সৰ্বপালক, তুমিয়ে সৰ্বসংহাৰক। দয়াময়! জগতৰ যিফালেই চাওঁ, সেই ফালেই তোমাৰ বৰুণা আৰু দয়াৰ আদৰ্শ দেখিবলৈ পাওঁ। কি কাৰণত—কি অপৰাধত মোৰ এই দুৰ্দশা হ'ল? বিধৰ্মী এজিদি মোক সৰ্বশাস্ত কৰি একেবাৰে শেষ কৰিলে, বংশ নাশ কৰিলে। দয়াময়! তুমি জানো ইয়াৰ বিচাৰ নকৰিব? ”

হোচেন শূণ্যপথলৈ চাই যি দেখা পালে সেই দেখাৰ লগে লগে চকু বন্ধ কৰি মনে মনে থাকিল। ঈশ্বৰৰ উদ্দেশ্য সাঙোজে প্ৰণাম কৰি উপাসনাত বহিল। উপাসনা শেষ কৰি সময় সজ্জাত প্ৰবৃত্ত হ'ল।

মাণময় হীৰক-খচিত স্বৰ্ণমণ্ডিত বহুমূল্য সুসজ্জাৰ তেওঁৰ সেই সজ্জা নহয়। হোচেনে যি সাজ আজি অঙ্গত ধাৰণ কৰিলে, সেয়া পবিত্ৰ আৰু অমূল্য। সেই সজ্জা ঈশ্বৰৰ দয়াত হস্তগত নহলে জগতৰ সমুদায় ধন দিও হস্তগত হোৱাৰ উপায় নাই, হোচেন আজি সেই বষণ-ভূষণ পৰিধান কৰিলে। প্রভু মহম্মদৰ শিবশ্ৰাণ, হজ্জৰত আলীৰ কবচ, হজ্জৰত দাউদ পয়গম্বৰৰ কোমববন্ধ, মহম্মদ চাহাব পয়গম্বৰৰ মোজা,—এইবোৰ পবিত্ৰ পৰিচ্ছদ অঙ্গত ধাৰণ কৰি তেওঁ সজ্জিত হ'ল। বৰবেশে সজ্জিত হৈ এমাম হোচেন শিবিৰৰ বাহিৰত

খিয় হোৱাৰ লগে লগে সকলোৱে কান্দি কান্দি তেওঁৰ পদচুষ্ঠিত হবলৈ ধৰিলে। উচ্চস্বৰে কন্দাৰ শক্তি কাৰো নাই। এমান হোচেনে সকলোকে আশ্বস্ত কৰি কবলৈ ধৰিলে, “মদিনা পৰিত্যাগ কৰি মোৰ কুফালৈ যোৱাৰ সঙ্কল্প তোমালোকৰ অজ্ঞানা নহয়। তোমালোক মোৰ শৰীৰৰ এক এক অংশ। তোমালোকৰ দুখ দেখি মোৰ প্ৰাণ যে এতিয়াও কিয় আছে কব নোৱাৰোঁ।”

“এয়া দেখি মোৰ ভাব হৈছে, ঈশ্বৰৰ কোনো আদেশ মোৰ দ্বাৰা সাধিত হব, মাতামহৰ ভবিষ্যদ্বাণী সফল হব। মই ঈশ্বৰৰ দাস, ঈশ্বৰৰ নিয়োজিত কাৰ্য্য কৰিবলৈ বাধ্য। সেই কাৰ্য্য সাধনৰ কাৰণে মই সন্তোষেৰে সন্মত হৈছোঁ। জন্মিলেই মানুহ মৰিব লাগিব, কিন্তু সেই দয়াময়ে কেনে অৱস্থাত বেতিয়া কাক কালৰ কৰাল আঁসলৈ প্ৰেৰণ কৰে, সেয়া তেওঁহে জানে। এয়াও সত্য যে, এজিদ্ৰ আদেশত তেওঁৰ সৈন্যসকলে আমাৰ তৃণশাস্তিৰ আশাপথ একেবাৰে বন্ধ কৰি দিছে। পানী বিহনে জীৱনশক্তি কেইদিন থাকিব পাৰে? পানীয়ে মানুহৰ একমাত্ৰ জীৱন। এনে অৱস্থাত শিবিৰত বহি কান্দিছে কি হব? পুত্ৰসকল, মিত্ৰসকল আৰু অত্যাচাৰী বন্ধুসকল যিসকল আজি প্ৰভাতৰ পৰা এই সময়লৈ বিহুমাৰ হাতত শ্বহীদ হৈছে, তেওঁলোকৰ কাৰণে নীৰবে বহি কান্দিছে কি হব? আজি নহয় কালিলৈ এই তৃণ্যতে সকলো মৰিব লাগিব।

এমামে পুনৰ কব ল ধৰিলে, “যাদ মৰিব লাগে, বীৰ পুৰুষৰ দৰে মৰিম। মই হজৰত আলীৰ পুত্ৰ, মহাবীৰ হাচনৰ ভাতা। পুত্ৰ মিত্ৰসকলৰ অকাল মৃত্যুজনিত শোকৰ যাতনা শত্ৰুবিনাশত নিবাৰণ কৰাৰ প্ৰাণত্যাগ কৰিম। আজি কাৰবালা প্ৰান্তৰত মহানদী—মতানদী কিয়—এইলোকত মহাসমুদ্ৰশ্ৰোত মহাবল্লভশ্ৰোত বোৱাই প্ৰাণত্যাগ কৰিম। জগতে দেখিব, বৃক্ষপত্ৰই দেখিব, আকাশে দেখিব, আকাশৰ চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যই দেখিব—হোচেনৰ বৈৰ্য্য, শক্তি, দীৰ্ঘ আৰু প্ৰতাপ কিমান।—আজি এই সূৰ্যকেই আদি, মধ্য, শেষ,—তাব পিছতো যদি কিবা থাকে, সেয়াও দেখুৱায়। তোমালোকে

মোৰ কাৰণে নাকান্দিবা। যদি এই যাত্ৰাই শেষ যাত্ৰা হয়, পুনৰ যুদ্ধ নকৰিবা। জয়নাবক মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে এৰি নিদিবা। মই তোমালোকক সেই দয়াময় বিপত্তাৰণ জগৎকাৰণ জগদীশ্বৰৰ চৰণত সমৰ্পণ কৰিলো,—তেওঁ সকলোকে বন্ধা কৰিব। মই প্ৰাৰ্থনা কৰিছো, তোমালোকেও কায়মনে সেই জগৎ পিতাৰ সমীপত প্ৰাৰ্থনা কৰা, শত্ৰু বিনাশ কৰি যেন তোমালোকক উদ্ধাৰ কৰিব পাৰো। যদি তোমালোকৰ লগত এই শেষ দেখা হয় তোমালোকে মোৰ কাৰণে ছুখ নকৰিবা—ঈশ্বৰ নিন্দা নকৰিবা। মোৰ মৃত্যু তোমালোকৰ কাৰণে মঙ্গল। মই মৰিলে তোমালোক অৱশ্যে সুখী হ'বা মইয়ে তোমালোকৰ কষ্টৰ আৰু ছুখৰ কাৰণ আছিলো।”

এই পৰ্য্যন্ত কৈ জয়নাবক কোলাত লৈ হোচেনে কলে, “মই বিদায় মাগিলো, মোৰ কাৰণে নাকান্দিবা কেয়ামতত মোৰ লগত অৱশ্যে দেখা হ'ব। তুমি মোৰ লগত থাকিবা কেতিয়াও শিবিৰৰ বাহিৰলৈ নাযাবা, এজিদি তোমাৰ একোকে কৰিব নোৱাৰে।”

জয়নাবক শাহৰেবানুৰ কোলাত দি ছখিনাক ক'লে, “মা, তুমি ছুখ নকৰিবা, ঈশ্বৰে তোমালোকৰ ছুখ দূৰ কৰিব। আৰু এজন বীৰ পুৰুষ হানুফা নগৰত এতিয়াও বৰ্ত্তমান। যদি কোনো প্ৰকাৰে এই লোমহৰ্ষক সংবাদ তেওঁৰ কৰ্ণগোচৰ হয়, জীৱন শেষ নোহোৱা পৰ্য্যন্ত তেওঁ তোমালোকৰ এই কষ্টৰ প্ৰতিশোধ লবলৈ পৰানুখ নোহোৱাকৈ নাথাকে—কেতিয়াও এজিদি এৰি নিদিয়ে, হয় তোমালোকক উদ্ধাৰ কৰিব, নহলে এজিদিৰ হাতত প্ৰাণত্যাগ কৰিব।”

ছখিনাক প্ৰবোধদি শাহৰেবানুৰ হাতত ধৰি বগবেগী বগযাত্ৰীয়ে কবলৈ ধৰিলে, “বোধহয় তোমাৰ লগত মোৰ এই শেষ দেখা। শাহৰেবানু। মাস্তাময় সংসাৰৰ দশাই এনেকুৱা। ঈশ্বৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি জয়নাবক সাবধানে ৰাখিবা। মই আহিলো।”

শিবিৰৰ বাহিৰলৈ আহি এমাম হোচেন ঘোৰাত উঠিল। আনফালে শিবিৰও সকলোৱে বিকৃত স্বৰেৰে ‘হায় হায়’ কৰিব ধৰিলে।

ষড়বিংশ প্রবাহ

এমাম হোচেনৰ অশ্বৰ পদধ্বনি শ্রবণ কৰি এজিদ্ৰ সৈন্যসকল চমকি উঠিল, সকলোৰে অন্তৰ কঁপি উঠিল। চকুত পৰিল স্বয়ং হোচেন যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আহিছে। চকুৰ পলকতে মহাবীৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ আহি উঠে-স্বৰে কবলৈ ধৰিলে, “হেৰ বিষম্মী পাপাত্মা এজিদ্ৰ। তই ক’ত ? তই নিজে দামেস্কত থাকি নিবীহ সৈন্যবোৰক কিয় বণ-স্থললৈ পঠিয়াই ? আজি তোক পোৱাহেতেন জাতি-বধ-বেদনা, ভ্ৰাতৃপুত্ৰ কাছেমৰ বিচ্ছেদ বেদনা আৰু নিজ পুত্ৰসকলৰ বিয়োগ বেদনা, সকলো আজি তোৰ পাপ শোণিতেৰে শীতল কৰিলোহেতেন, তোৰ প্ৰতি লোমকূপৰ পৰা হলাহল উলিয়াই লোমে লোমে প্ৰতি-শোধ ললোহেতেন। গম পালো কাফেৰ মাত্ৰই চতুৰ। হেৰ নৃশংস ! অৰ্থলোভ দেখুৱাই আনৰ সম্ভানসকলক অকাল নিধন কৰাৰ কাৰণে পঠিয়াইছে। হেৰ অৰ্থলোভী পিৰাচহঁত, ধৰ্ম্মভয় বিসৰ্জন দি মোৰ বিৰুদ্ধে অস্ত্ৰধাৰণ কৰিছ, আহ, চাওঁ কোনে সাহস কৰি মোৰ অস্ত্ৰৰ সন্মুখলৈ আহ। যিজনৰ পক্ষে ইহজগৎ ভাৰ হৈছে, যি হতভাগ্য নিজ মাতাক অকাল পুত্ৰশোকত কন্দুৱাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে, যৌবনত কুলস্ত্ৰীৰ বৈধব্য কামনা যিজনৰ অন্তৰত উদয় হৈছে, সোনকালে আহ। পলম কৰিছ কিয়।”

এজিদ্ৰ পক্ষীয় সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ যোদ্ধা আবদুল বহমান, হোচেনৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ তেওঁৰ মনৰ স্পৃহা। অশ্বপৃষ্ঠত আৰোহণ কৰি সেই আবদুল বহমানে অসি চালনা কৰি হোচেনক সন্মুখীন হৈ কবলৈ ধৰিলে, “হোচেন তুমি আজি শোকে তাপে মহাকাভৰ, বোধ হয়, আজি দহদিনে তোমাৰ পেটত অন্ন পৰা নাই। তৃষ্ণাত অৰ্ঠকণ্ঠ শুকাই গৈছে, এই কেইদিন কেনেকৈ যে জীয়াই আছা কব নোৱাৰো। পুনৰ এই কষ্ট ভোগ কৰিব নালাগে শীঘ্ৰেই তোমাৰ মনৰ দুখ নিবাৰণ কৰিছোঁ। যিমান জোৰেৰে পাৰা তুমিয়ে আগতে আঘাত কৰা।

হোচেনে ক’লে, ‘ইমান কথা কোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই। আমাৰ

বংশত নাইবা জাতিৰ ভিতৰত আগতে অস্ত্ৰ নিক্ষেপৰ ৰীতি থকা-
হেঁতেন তুমি ইমান কথা কোৱাৰ সময় নাপালেহেঁতেন। হাৰাম-
জাদা! বেঈমান! কাকৈৰ! যি অস্ত্ৰ হস্ত আগতে নিক্ষেপ কৰ।
সমৰক্ষেত্ৰলৈ আহি বাকবিতণ্ডাৰ প্ৰয়োজন জানো আছে? অস্ত্ৰই
বল—পৰীক্ষাৰ প্ৰধান উপকৰণ। কিয় পলম কৰিছ? যি কোনো
অস্ত্ৰ হওঁক, এবাৰ নিক্ষেপ কৰিলেই ভোৰ যুদ্ধৰ হেপাহ পলুৱাই
দিছে। বিলম্ব ভোৰ কাৰণে মজল, কিন্তু মোৰ পক্ষে অসহ।

হোচেনৰ মস্তক লক্ষ্য কৰি তবোৱাল উত্তোলন কৰি ক'লে,
“তোমাৰ মস্তকৰ মূল্য লাখ টকা” কৈয়ে আবছৰ বহমানে তবোৱা-
লেৰে আঘাত কৰিলে। হোচেনৰ বৰ্মত লাগি আবছৰ বহমানৰ
তবোৱাল সংলগ্ন হৈ অগ্নি স্কুলিঙ্গ বহিৰ্গত হ'ল। বহমান লাজ্জিত হৈ
পলায়নৰ উপক্ৰম কৰিবলৈ উদ্যত হোৱাত হোচেনে কলে, “আগতে
সহ কৰ, শেষত পলায়ন কৰিবি।” কথা কৈয়ে একে আঘাতত
অশ্বৰ সৈতে বহমানৰ দেহ তেওঁ দ্বিগুণিত কৰি পেলালে। এই ঘটনা
দৰ্শি এজিদ্ৰৰ সৈন্যসকল ভয়তে কঁপিব ধৰিলে। কোনোৱে হোচে-
নৰ সন্মুখীন হবলৈ সাহস নকৰিলে। সিহঁতৰ মাজত কথা হ'ল,
“যদি হোচেনে আজি এই সময়ত তুমি নিবাৰণ কৰিবলৈ বিন্দুমাত্ৰও
পানী পাউ, তেনেহলে আমাৰ এজনেও তেওঁৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা
নাপায়। যিমানে যুদ্ধ নহওঁক কিয় বিশেষ সতৰ্ক হৈ দ্বিগুণ সৈন্যৰ
দ্বাৰা ফোৰাতকুল আগুৰি ৰখা কৰ্তব্য। যি মহাবীৰে একে আঘাতত
মহাবীৰ আবছৰ বহমানক নিপাত কৰিলে, তেওঁৰ সন্মুখলৈ কোন
যাব? আমি বহমানৰ গৌৰবতেই গৌৰব কৰিছিলো, তেওঁৰেই
যেতিয়া এই দশা হ'ল, আমিহো তেওঁৰ হোচেনৰ অশ্বপদাঘাততেই
মৰিম।” সকলোৱে এক মত হৈ দ্বিগুণ সৈন্যৰ দ্বাৰা ফোৰাতকুল
বন্ধ কৰিলে।

হোচেন বহুসময় সমৰপ্ৰাঞ্জলত অপেক্ষা কৰি, কোনোৱে আগ-
বাঢ়ি নহাত তেওঁ শত্ৰু শিবিৰাভিমুখে অশ্বচালনা কৰিলে।
উদৰ্শনতেই বহুতৰে প্ৰাণ উৰি গ'ল। কোনোবা অশ্ব-পদাঘাতত

নবকালে গমন কৰিলে, কোনোবাই বা সাহস কৰি হোচেনৰ সন্মুখত সশস্ত্ৰ হৈ সন্মুখীন হ'ল। কিন্তু তেওঁলোকৰ অস্ত্ৰ হাততেই বৈ গ'ল, মস্তক দেহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ দূৰৈত চিটিকি পৰিল।

মহাবীৰ হোচেনে বিধৰ্ম্মীসকলক য'তে পালে তাতেই মাৰিব ধৰিলে। শিবিৰস্থ অবশিষ্ট সৈন্যবোৰ প্ৰাণৰ ভয়ত যি ফালে পাবে সেইফালে দৌৰি পলাব ধৰিলে। যিসকল সন্মুখত পৰিল এজনৰো প্ৰাণৰক্ষা নহল। কিছুমান সৈন্য কাৰবালাৰ ওচৰৰ বিজন বনত পলাই গৈ প্ৰাণৰক্ষা কৰিলে। ওমৰ, চীমাৰ, আবজুল্লাহ জেয়াদ প্ৰভৃতি সকলো হোচেনৰ ভয়ত বনত গৈ লুকাই প্ৰাণৰক্ষা কৰিলে।

শত্ৰুপক্ষৰ শিবিৰস্থ সৈন্য একেবাৰে নিঃশেষ কৰি ফোৰাত কুললৈ আগবাঢ়িল। ফোৰাত বক্ষীসকল হঠাতে পলাই নগল, কিন্তু অৰ্দ্ধি ক'ম সময়ৰ ভিতৰতে হোচেনৰ তবোৱালৰ আগত তিষ্ঠিব নোৱাৰি কোনোবাই পানীত জাপ দিলে আৰু বোনোবা জঙ্গললৈ পলাই গ'ল। যি এজিদ্ৰ সৈন্য কোলাহলত কাৰবালা প্ৰাস্তৰ মুখৰিত হৈ পৰিছিল, এতিয়া হোচেনৰ তবোৱালৰ আঘাতত সেই কাৰবালা একেবাৰে জনশূণ্য নীৰৱ হৈ পৰিল। মাত্ৰ ইফালে সিফালে যুদ্ধদেহ সিচৰিত হৈ পৰি আছে। হোচেন তৃষাত অস্থিৰ হৈ পৰিল। ইমান সময়ে শত্ৰু বিনাশত বাৰিৰে তেওঁ একোকে ভবা নাছিল। এতিয়া শত্ৰু শেষ হোৱাত, তৃষাও অসহ্য হৈ উঠিল। লগে লগে ফোৰাত নদীলৈ গৈ ঘোৰাৰ পৰা নামি পানীত নামিলে। আজলি পূৰ্ণ পানী তুলি মুখত দিব, এনে সময়তে তেওঁৰ সকলো কথা মনত পৰিল। আত্মীয় বন্ধুৰ কথা মনত পৰিল, কাছেমৰ কথা মনত পৰিল। আলী আকবৰ প্ৰভৃতিৰ কথা মনত পৰিল, তৃষাত কাতৰ দুৰ্দ্ধপোস্ত শিশুৰ কথা মনত পৰিল। “এক বিন্দু পানী কাৰণে তেওঁলোকে কিমান লালাম্বিত হৈছিল, কাতৰ হৈ পৰিছিল, কিমান কষ্টভোগ কৰিছিল, এই পানীৰ কাৰণেই মোৰ পৰিয়ালৰ কিমান-জন পুত্ৰহাৰ, পতিহাৰা, ভাতৃহাৰা হৈ মৰিছিল, মই এতিয়া শত্ৰুৰ হাতৰ পৰা ফোৰাতকুল উদ্ধাৰ কৰি অকলেই সেই পানী কৰিম।—

নিজৰ প্ৰাণক তৃপ্তি দিম।— মাৰ নিজৰ প্ৰাণৰ ম'হা জানো ইমান প্ৰিয় হ'ল?—এই পানীৰ কাৰণে আলী আকবৰ মোৰ নিজৰ জিহ্বা পৰ্য্যন্ত চুহিছিল। একমাত্ৰ পানী থকাহেঁতেন মোৰ বংশ উজ্জলমণি, মহাবীৰ কাছেম আজি শত্ৰুৰ হাতত প্ৰাণ নেহেৰুৱালেহেঁতেন। এতিয়া যিসকল জীৱিত আছে, তেওঁলোকেভো শোকে তাপে কাতৰ হৈ তৃষ্ণাত কাতৰ হৈ পৰিছে—এই পানী মই কেতিয়াও পান নকৰো,— এই জীৱনত পুনৰ পান নকৰো।”—এইবোৰ কথা চিন্তা কৰি আজলি ভৰাই লোৱা পানী পুনৰ পানীত পেলাই দি নদীৰ তীবলৈ উঠি আহিল। কি ভাবিলে, তেওঁৰে জানে। এবাৰ আকাশলৈ লক্ষ্য কৰি পবিত্ৰ শিৱপ্ৰাণ শিৱৰ পৰা খুলি দূৰলৈ নিক্ষেপ কৰিলে, তুই এপদ অগ্ৰসৰ হৈ কোমৰৰ পৰা কোমৰ বন্ধ খুলি পেলাই দিলে, সেই পবিত্ৰ মোজা ভৰিৰ পৰা খুলি পেলালে। ভাতলোক, পুতলোক, সকলো শোক একেলগে আহি যেন তেওঁক দগ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিবা ভাবি, পৰিহিত পায়জামা মাত্ৰ অঙ্গত ৰাখি আন বাকী সমুদায় বসন খুলি পেলালে। অস্ত্ৰশস্ত্ৰ দূৰলৈ নিক্ষেপ কৰি তেওঁ ফোৰাত নদীৰ ফালে চাই থাকিল। হোচেনৰ অশ্বই প্ৰভুৰ হস্ত, পদ আৰু মস্তক শূণ্য দেখি যেন মহাকঠুৰে ঢই চকুৰ পৰা অনবৰত বাষ্পজল নিৰ্গত কৰিব ধৰিলে। আব্দুল্লাহ জেয়াদ, ওমৰ, চীমাৰ আৰু কেইজনমান সৈনিক যিসকল জঙ্গলত লুকাই আছিল। তেওঁলোকে দূৰৰ পৰা দেখিলে যে, এমাম হোচেনে পানীত নামিও পানী নেখালে। পিছত তীবন্ত উঠি সমুদায় অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, অঙ্গৰ বসন পৰ্য্যন্ত পেলাই দি কিবা ভাবি থিয় হৈ আছে। এতদৰ্শনে কেইজনমানে হোচেনক আগুৰি ধৰিলে। হোচেন স্থিৰভাবে বৈ আছে, মুখত কোনো কথা নাই। মনত কোনো প্ৰকাৰৰ শঙ্কা নাই। অন্যায়নস্ক ভাবে তেওঁ কি ভাবিছিল, সেয়া ঈশ্বৰহে জানে। তেওঁ ফোৰাতকুলৰ পৰা লাহে লাহে অবণ্যাভিমুখে যাবলৈ ধৰিলে। দূৰৈত থাকি শত্ৰু সৈন্য লগে লগে যাবলৈ ধৰিলে। দূৰৈৰ পৰা জেয়াদে এবাৰ তেওঁ বিষাক্ত কাঁড় হোচেনলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। তেওঁ ভাবিছিল এপাত

কাঁড়ে হোচেনক বিদ্ধ কৰিব, কিন্তু ঘটনাত্ৰমে সেই কাঁড় হোচেনৰ গাত নালাগি কাষেৰে পাব হৈ গ'ল। শব্দ হ'ল, সেই শব্দতো হোচেনৰ ধ্যানভঙ্গ নহল। তাৰ পিচত ক্ৰমাগত কাঁড় নিক্ষেপ হবলৈ ধৰিলে, কিন্তু এমামৰ গাত এপাতো কাঁড় নালাগিল। চীমাৰ শব্দ মৰাত পাৰদৰ্শী নাছিল বুলিয়েই খঞ্জৰ হাতত লৈ লগত গৈ আছিল। ইমান কাঁড় নিক্ষেপ কৰিতে অৰ্থচ হোচেনৰ অঙ্গত লগা নাই, কি আচৰিত! চীমাৰে এয়া ভাবি জেয়াদৰ হাতৰ পৰা তীবধনু লৈ হোচেনৰ পৃষ্ঠদেশ লক্ষ্য কৰি এপাত কাঁড় মাৰি পঠিয়ালে। কাঁড় হোচেনৰ পৃষ্ঠত লাগি গ্ৰীবদেশৰ মাজেৰে ভেদ কৰি গ'ল। সেই ফালে হোচেনৰ ক্ৰক্ষেপ নাই। তেওঁ এনেকুৱা গভীৰ চিন্তাত নিমগ্ন যে শৰীৰৰ বেদনা পৰ্য্যন্ত গম নাপালে। এবাৰ অনামনস্ক ভাবে বক্ষস্থানত হাত দি পানীৰ নিচিনা কিবা বোধ হল—তেওঁ দৃষ্টিপাত কৰি দেখিলে : পানী নহয়, গ্ৰীবদেশৰ তেজ। বক্তৃদৰ্শনত হোচেন চমকি উঠিল। ভয়শূন্য মনত ভয়ৰ সঞ্চাৰ হ'ল। চাৰিওফালে লক্ষ্য কৰাত চকুত পৰিল তেওঁক আগুৰি আবহুল্লাহ জেয়াদ, ওমৰ, চীমাৰ আৰু কেইজনমান সেনা লাগ লগে আহি আছে। সকলোৰে হাতত তীবধনু। তেওঁ চমকি উঠিল।—যি সমুদয় বসনৰ মাহাত্ম্যত তেওঁ নিৰ্ভয়হৃদয়েৰে আছিল—সেইবোৰ এতিয়া পৰিত্যাগ কৰিছে, তৰো-বাল, তীব, মোজা, বল্লম, বৰ্ম, খঞ্জৰ একোৰেই তেওঁৰ লগত নাই, হাত দুখনে মাত্ৰ সম্বল। তথাপিও অনামনস্ক ভাবে তেওঁ গৈ থাকিল।

কিছু দূৰ গৈ হোচেনে আকাশলৈ দুই তিনিবাৰ চাই মাটিত বাগৰি পৰিল। বিষাক্ত তীবৰ জ্বালা, তৃষ্ণাৰ জ্বালা, শোকতাপ, বিষোগ দুখ - নানা প্ৰকাৰ জ্বালাত তেওঁ অধীৰ হৈ পৰিল। জেয়াদ, ওমৰহঁতে ভাবিলে হোচেনৰ মৃত্যু হৈছে—কিছু সময় পিচত হোচেনৰ হস্তপদ-সঞ্চালনৰ ক্ৰিয়া দেখি তেওঁৰ যে মৃত্যু হৈছে—সেয়া লক্ষ্য কৰিলে। তেওঁলোকে মৃত্যু নিকটবৰ্ত্তী জ্ঞান কৰি অলপ আন্তৰত দণ্ডায়মান হৈ ব'ল—হোচেন মাটিত পৰি আছে। চীমাৰ

সামান্য আঘাতত মহাবীৰৰ প্ৰাণ বিয়োগ অসম্ভৱ ভাবি কোনোৱে হোচেনৰ ওচৰলৈ যাবলৈ সাহস নকৰিলে। কোনো কোনোৱে অহুমান কৰিছে—নিশ্চয় মৃত্যু। মুখেৰেও কৈছে, হোচেন আক নাই! ব'লা, হোচেনৰ মস্তক কাটি আনোগৈ।” কিন্তু কোনোৱে আগবাঢ়ি যোৱাৰ সাহস কৰা নাই। হোচেনৰ মৃত্যু সংবাদ এজিৎক দিলেও লাভ নাই। এজিৎদে সেই সংবাদ বিশ্বাস কৰি পুৰস্কাৰ দান নকৰে। “মস্তক লাগে।”—ভাবি ভাবি চীমাবে ক'লে, ‘জেন্নাদ! তুমিতো খুব সাহসী, তুমিয়ে মৃত হোচেনৰ মূৰ কাটি আনা।”

জেন্নাদে ক'লে, “হোচেনৰ মূৰ কাটোতো মোৰ হস্ত স্থিৰ হৈ নাথাকে, তাৰোপৰি সাহস নাই। মই নোৱাৰিম। যদি দুৰ্বলতা বশতঃ হোচেন ধৰাশায়ী হৈ থাকে, নাইবা কোনো অভিসন্ধি কৰি মাটিত পৰি আছে, মোক ওচৰত পালে, কোৱাছোন মোৰ কেনে দশা হব? যিজনৰ ভয়ত পলাই প্ৰাণৰক্ষা কৰিছোঁ, ইচ্ছা কৰি তেওঁৰ হাতত পৰিম? মই কেতিয়াও নাযাও। মূৰ কাটি অনা দুবৈৰ কথা, ওচৰলৈকেই নাযাওঁ।”

অলীদক সম্বোধন কৰি চীমাবে ক'লে, “ভাই অলীদ! তোমাৰ অভিপ্ৰায় কি? তুমি হোচেনৰ মূৰ কাটি আনিব পাৰিবাজানো?”

অলীদে উত্তৰ দিলে, ‘মই হোচেনৰ বিৰুদ্ধে যি কৰিছোঁ, সেয়াই যথেষ্ট। এজিৎৰ বেতনভোগী হৈ আজি কাৰবালা প্ৰান্তৰত মই যি কৰিলো, জগৎ বিলয় নোহোৱা পৰ্য্যন্ত সেই কৌড়ি থাকিব। ইয়াৰ পৰিণাম কি হব,—ভৱিষ্যত কি আছে, সেয়া কোনে জানে? ভাই। মোক মাৰ্জনা কৰা, মই নোৱাৰিম।—হোচেনৰ মূৰো নাকাটো লাখ টকাও মোক নালাগে। যি জনৰ হৃদয়ত তেজমণ্ডলৰ লেশ মাত্ৰও নাই, লাখ টকাৰ লোভত তেওঁৰেই এই কাৰ্য্য কৰক।”

সদৰ্পৰে চীমাবে ক'লে, “দেখিলো তোমালোকৰ বীৰত্ব—দেখিলো তোমালোকৰ সাহস বুজিলো তোমালোকৰ ক্ষমতা! এই চোৱা মই এই মাত্ৰ হোচেনৰ মূৰ কাটি আনিম।”—চীমাবে খঞ্জৰ হাতত লৈ একে জাপে হোচেনৰ বুকুৰ ওপৰত বহিলগৈ।

যি চীমাৰৰ নামত শৰীৰ শিহঁৰি উঠিছিল, যি চীমাৰৰ নামত হৃদয় কপিছিল, পাঠক । এই সেই চীমাৰ । খঞ্জৰ হাতত লৈ চীমাৰে হোচেনৰ বুকুৰ ওপৰত বহি ডিঙি কটাৰ উদ্যত হ'ল ॥

হোচেন জীয়াই আছিল, উঠি বহাৰ শক্তি নাছিল । অশ্রুমনস্ক ভাবে কিবা চিন্তাত অভিভূত হৈ আছিল । চকু মেলি বুকুৰ ওপৰত খঞ্জৰ হস্তৰে চীমাৰক দেখি “ক’লে, “তুমি ঈশ্বৰৰ সৃষ্ট জীৱ—তুমি মোৰ বুকুৰ ওপৰত কিয় ? নৃনবী মোহম্মদৰ মতাবলম্বী হৈ এমাম হোচেনৰ বুকুৰ ওপৰত ভৰি কিয় ৰাখিলা ? তোমাৰ জানো পৰকাল বুলি একো নাই ? এনেকুৱা গুৰুতৰ পাপৰ কাৰণে তুমি জানো অলপো ভয় কৰা নাই ?

চীমাৰে ক’লে, “মই কাকো ভয় নকৰো ।— মই পৰকাল নামানো , নৃনবী মোহম্মদ কোন ? মই তেওঁক চিনি নাপাওঁ । তোমাৰ বুকুৰ ওপৰত বহিছোঁ বুলি পাপৰ ভয় দেখুৱাইছা, সেই ভয় মোৰ নাই । কাৰণ, মই এতিয়া এই খঞ্জৰেৰে তোমাৰ মূৰ কাটি লম । যিজনৰ মূৰ কাটিলে লাখ টকা পুৰস্কাৰ পাম, তেওঁৰ বুকুৰ ওপৰত বহোতে মোৰ পাপ কি হব ? চীমাৰে পাপলৈ ভয় নকৰে ।

“চীমাৰ । মই এতিয়া মৰিম । বিষাক্ত তীবৰ আঘাতত মই অস্থিৰ হৈ পৰিছোঁ । বুকুৰ ওপৰৰ পৰা নামি যোৱা মই উশাহ লওঁ । অলপ সময় বোৱা । অলপ সময়ৰ কাৰণে মোক কিয় কষ্ট দিছা ? মোৰ প্ৰাণ ওলাই যোৱাৰ পিছত মোৰ মূৰ কাটি লবা । মোৰ দেহ যিমান ইচ্ছা সিমান খণ্ড খণ্ড কৈ কাটিব পাৰিবা । এবাৰ উশাহ পেলাবলৈ দিয়া । আজি নিশ্চয়ই মোৰ মৃত্যু হব । এই কাৰবালা প্ৰাস্তৱত হোচেনৰ জীৱনৰ শেষ কাৰ্য্য সমাপ্ত । “ভাই চীমাৰ । তুমি নিশ্চয় মোৰ মূৰ কাটিব পাৰিবা । মই আশীৰ্বাদ কৰিছোঁ, এই কাৰ্য্য কৰি তুমি জগতত বিখ্যাত হব পাৰিবা । অলপ সময় অপেক্ষা কৰা ।”

চীমাৰে স্ততীক্ৰ খঞ্জৰ সজোৰে হোচেনৰ ডিঙিত বহুৱাই দিলে, কিন্তু এডাল চুলিৰ পৰিমাণো স্থান কাটিব নোৱাৰিলে । তেওঁ বাবে

বাৰে খঞ্জৰৰ প্ৰতি দৃষ্টিপাত কৰি, হস্তৰ দ্বাৰা খঞ্জৰৰ ধাৰ পৰীক্ষা কৰি চাই পুনৰায় জোৰেৰে তেওঁ খঞ্জৰ ব্যৱহাৰ কৰিলে। একোভেই একো নহল। ভিলমাত্ৰও চৰ্ম্ম নাকাটিলে। চীমাৰ অপ্ৰস্তুত হ'ল।

হোচেনে ক'লে, “চীমাৰ। কিয় বাৰে বাৰে এই সময়ত মোক কষ্ট দিছা? সোনকালে মূৰ কাটি পেলোৱা। মোৰ সহ্য হোৱা নাই। অনৰ্থক মোক কষ্ট দি তোমাৰ কি লাভ হৈছে? বন্ধুৰ কাম কৰা।— সোনকালে মোৰ মূৰ কাটি পেলোৱা।”

“মইতো কাটিছোঁ, সাধাৰুসাৰে চেষ্টাও কৰিছোঁ। খঞ্জৰে নাকাটিলে মই কি কৰিম? এনেকুৱা স্ত্ৰীক্ল খঞ্জৰে তোমাৰ ডিঙি নাকাটিলে, মোৰ অপৰাধ ক'ত—মই কি কৰিম?”

হোচেনে ক'লে, “চীমাৰ। তোমাৰ বন্ধৰ বসন খোলাছোন?”
“কিয়?”

“কাৰণ আছে। তোমাৰ বন্ধ দেখিলেই গম পাম যে, তুমি মোৰ ‘কাতেল’ (হত্যা) হয় নৈ নহয়?”

“তাৰ অৰ্থ কি?”

“অৰ্থ আছে। অৰ্থ নথকাহেঁতেন বৃথাই তোমাক অনুৰোধ কি কাৰণে কৰিম?—তোমালোক সকলোৱে জানা, হোচেনে কেতিয়াও এনেষে বাক্যব্যয় নকৰে। মাতামহে মোক কৈ গৈছিল : তেজ-মঙহৰে গঠিত হলেও যি বন্ধ লোমশূন্য তেওঁৰ হাততেই তোমাৰ নিশ্চয় মৃত্যু। মাতামহৰ বাক্য অলঙ্ঘনীয়। চীমাৰ। বন্ধৰ বস্ত্ৰ খোলা।—মই চাওঁ, যদি সেয়া নহয় তুমি মিছাকৈয়ে চেষ্টা কৰিবা কিয়? তোমাৰ জীৱনকাল পৰ্য্যন্ত মোক এনেভাবে যত্নণা দি সহস্ৰ চেষ্টা কৰিলেও মোৰ দেহৰ পৰা মস্তক বিচ্ছিন্ন কৰিব নোৱৰা।”

চীমাৰে বন্ধৰ বসন উন্মোচন কৰি হোচেনক দেখুৱালে; নিজেও চালে। হোচেনে চীমাৰৰ বন্ধৰ প্ৰতি দৃষ্টিপাত কৰি দুই হস্তৰে দুই চক্ষু আবৰণ কৰিলে। পুনৰ চীমাৰে সোজোৰে হোচেনৰ ডিঙিত খঞ্জৰ বহুৱাই দিলে, কিন্তু এইবাৰো কটা নগল। হোচেনে চীমাৰক

ক'লে, “চীমাব ! মোৰ আৰু এটি কথা মনত পৰিছে, বোৰহয় সেই কাৰণে খঞ্জৰে কাটিব পৰা নাই, তোমাৰ পৰিষ্কাৰ কৰা আৰু মইও কষ্ট পাইছোঁ। চীমাব ! জীৱিতাৱস্থাত মাতামহে বহু সময়ত স্নেহ কৰি মোৰ ডিঙিত চুম্বন কৰিছিল। সেই পবিত্ৰ ওষ্ঠৰ চুম্বনৰ মাহাত্ম্যৰ কাৰণে তীক্ষ্ণৰ অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ হৈছে। মোৰ মূৰ কাটিবলৈ তোমাক বাৰণ কৰা নাই, মোৰ এই প্ৰাৰ্থনা যে, মোৰ কণ্ঠৰ পশ্বাদভাগত, য'ত তীব্ৰ আঘাতত শোণিত প্ৰবাহিত হৈছিল, সেই ঠাইতে খঞ্জৰ বছৰাই দিয়া, লগে লগে দেহৰ পৰা মস্তক বিচ্ছিন্ন হব।”

চীমাৰে এইবাৰ বন্ধৰ পৰিবৰ্ত্তে তেওঁৰ পৃষ্ঠোপৰি উঠি বহিল। এমামৰ দুইখন হস্ত দুই ফালে পৰি গ'ল—তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “জগতে চাওঁক, মই কেনে অৱস্থাত যাব লগা হ'ল। নূৰনবী মোহম্মদৰ দৌহিত্ৰ, —মদিনাৰ ৰজা, —মহাবীৰ আলীৰ পুত্ৰ হৈও শূন্যহস্তৰে চীমাৰ অস্ত্ৰআঘাতত কেনে ভাবে মই ইহসংসাৰৰ পৰা বিদায় লব লগা হ'ল।”

যেতিয়াই চীমাৰেৰ খঞ্জৰে তীব্ৰবিদ্ধ স্থানত স্পৰ্শ কৰিলে লগে লগে হোচেনৰ শিৰ দেহৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ গ'ল। স্বৰ্গ, মৰ্ত্ত্য, পাতাল, অৰণ্য, সাগৰ, পৰ্ব্বত, বায়ু ভেদ কৰি চাৰিওফালৰ পৰা হাহাঁকাৰ শব্দ হবলৈ ধৰিলে, “হায় হোচেন, ! হায় হোচেন !! হায় হোচেন !!!”

চীমাৰে ভয়ত কঁপি কঁপি হোচেনৰ শিৰ লৈ প্ৰস্থান কৰিলে। ভেজ্জেৰে বাঙলী খঞ্জৰ এমামৰ দেহৰ ওচৰত পৰি ব'ল।

: মহৰৰ পৰ্ব্ব সমাপ্ত :